

Manual i krigens folkerett

Forsvaret

Manual i krigens folkerett

2013

TITTEL:
Manual i krigens folkerett

UTGITT AV:
Forsvarssjefen

UTARBEIDET AV:
Forsvarets høyskole/Forsvarets stabsskole.

OPPDRAKSGIVER:
Forsvarsdepartementet

GRAFISK PRODUKSJON:
Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon/OGF/Grafisk

TRYKKING: Merkur-Trykk AS

1. opplag.
2013

Foto forsidebilder: 1: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter, 2: Simen Rudi/FKL/
Hæren/Forsvarets mediesenter, 3: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter,
4: Saniteten i sjøforsvaret, 5: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter, 2: Forsvaret

Forord

Krig er alltid ødeleggende, men noen ganger uunngåelig. Enkelte ganger må det brukes væpnet makt for å oppnå fred.

Forsvaret består av kvinner og menn som har én ting til felles: alle jobber de for et høyere formål - å ivareta sikkerheten til andre og å bevare fred i Norge. Forsvaret er nasjonens ytterste maktmiddel. Kjernen i den militære profesjon er utøvelse av militærmakten som det ytterste sikkerhetspolitiske virkemiddel. Med dette følger et stort ansvar for å handle innenfor grensene for militær maktbruk. Våre soldater må løse krevende operative oppgaver i fred, krise og krig. De må til daglig forholde seg til krigens folkerett. Av og til har de kun sekunder til rådighet før de må treffe en beslutning som angår liv eller død. Det er derfor avgjørende at kunnskapen og riktige holdninger sitter. Beslutningene de tar, må være basert på kunnskap som ligger i ryggmargen på den enkelte soldat. Denne manualen i krigens folkerett mener jeg er et viktig steg på veien til å sikre at våre soldater besitter den riktige kunnskapen.

Erfaringen fra andre verdenskrig lærte oss noe viktig: i krig er det nødvendig at partene opptrer i samsvar med gitte regler. Partene er tjent med at enkelte minimumsregler følges i krigføringen. 1949 var et avgjørende år for utviklingen av krigens folkerett. Det var da de fire Genèvekonvensjonene ble ferdig utarbeidet. I 1977 fulgte de to tilleggsprotokollene, og disse konvensjonene danner til sammen hoveddokumentene for bruk av makt i væpnet konflikt.

Dette regelverket kan til tider fremstå som komplisert, blant annet fordi det er skrevet for lenge siden. Krigens folkerett dreier seg derfor i dag i stor grad om tolkning av regler som er over 60 år gamle. Et av hovedformålene med denne manualen er å gjøre regelverket tilgjengelig for de som anvender reglene. Forklaringene er fokusert mot hva soldaten trenger å vite: hvem er lovlig mål i en væpnet konflikt? Hvilke våpen kan jeg bruke? Og like viktig: hvem er beskyttet i en væpnet konflikt? Hvilke våpen er det forbudt å bruke? Manualen er en praktisk veiledning ved undervisning, så vel som ved planlegging av operasjoner.

Vanskeligheten ligger imidlertid ikke bare i å finne frem i regelverket. Krigens folkerett stiller store etiske utfordringer og byr på vanskelige avveininger. Satt på spissen, hva veier tyngst: militær nødvendighet eller beskyttelsen av sivile? Her er det vel så viktig å være klar over hvordan reglene stiller seg, som å vise gode holdninger og moral ved anvendelsen av disse.

En annen vanskelighet ligger i at motstanderen ikke alltid følger reglene selv. Hvorfor skal vi gjøre det da? Først og fremst fordi reglene ikke bygger på noen gjensidighet: vi er ikke fritatt fra å følge dem selv om fienden bryter dem. Men det ligger også en egenverdi i å handle i tråd med krigens folkerett. Vi oppfattes som legitime og troverdige og bygger tillitt til sivilbefolkningen og verdenssamfunnet for øvrig. Det er nettopp når fienden velger å ty til ulovlige midler for å vinne krigen at det er desto viktigere at vi fremstår som et godt eksempel.

Norske styrker er blant de beste i verden. Vi opptrer profesjonelt og er svært opptatt av å handle i overensstemmelse med krigens folkerett. Den norske militærmanualen er den første av sitt slag i Norge og en av få i verden. Den er et tydelig tegn på hvor alvorlig vi tar våre folkerettslige forpliktelser.

Jeg håper manualen i krigens folkerett vil bli et verdifullt og velbrukt verktøy for alle i Forsvaret.

Oslo, 19. mars 2013
Forsvarssjefen

Innhold

Kapittel og inndeling	Side
Forord	i
Innledning	1
1: Introduksjon	5
Folkerett	5
Rettsgrunnlag for bruk av makt – jus ad bellum	5
<i>Hovedregelen om forbud mot bruk av makt og intervensjon</i>	6
<i>Unntak fra forbudet om bruk av makt mot andre stater</i>	6
FN-mandat	7
Staters rett til selvforsvar	8
Samtykke	9
Introduksjon til krigens folkerett – jus in bello	10
<i>Begrepsbruk</i>	11
Krig og væpnet konflikt	11
Angrep, militære operasjoner og fiendtligheter	11
Krigens folkerett	12
<i>Grunnleggende prinsipper i krigens folkerett</i>	12
Distinksjon	13
Militær nødvendighet og humanitære hensyn	13
Proporsjonalitet	14
Klassifisering av konflikt og gjeldende rett	15
<i>Hvor og når gjelder krigens folkerett?</i>	16
<i>Internasjonale væpnede konflikter</i>	16
<i>Ikke-internasjonale væpnede konflikter</i>	18
<i>Behandlingen av ikke-internasjonale væpnede konflikter i manualen</i>	19
<i>Kildebruk</i>	20
Nøytralitet	20
Problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner	21
Problemstillinger knyttet til fredsoperasjoner	21
Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter	22
Forholdet mellom krigens folkerett og personlig selvforsvarsrett	24
Forholdet mellom krigens folkerett og engasjementsregler	26

2: Gjennomføring av angrep: Målvagsprinsipper og forholdsregler

Introduksjon	27
Definisjon av angrep	28
Beskyttelse av sivile personer og objekter	28
Tvil om at noe eller noen er et lovlig mål	29
<i>Angrep mot personer</i>	31
<i>Angrep mot objekter</i>	32
Vilkårlige angrep	32
<i>Vilkårlig angrep ved bruk av ellers lovlige våpen</i>	33
Angrep som ikke er rettet mot ett spesifikt lovlig mål	33
Angrep som behandler flere spredte mål som et mål	33
Proporsjonalitet	33
Forholdsregler i forbindelse med angrep	35
<i>Risiko for skade på sivile personer eller sivile objekter</i>	36
<i>Valg av våpen og metode</i>	37
<i>Utfordringer knyttet til indirekte virkninger av angrep</i>	39
<i>Krav om å avlyse eller utsette et planlagt angrep</i>	39
<i>Forhåndsvarsling</i>	39
Forhåndsplanlagt og dynamisk målbekjemping	40
Illustrasjon: Gjennomføring av angrep og anvendelse av KF	42
Beskyttelse av egen befolkning mot virkningene av angrep	43
Oppsummering	43

3: Personer som er lovlige mål

Introduksjon	45
Kort oversikt over personer som er lovlige mål	46
<i>Lovlig stridende</i>	46
<i>Andre stridende</i>	46
Rett til å delta i fiendtligheter	46
Medlemmer av de væpnede styrker	47
Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser i en internasjonal v.k.	49
Deltakere i spontan motstand mot invasjon i en internasjonal v.k.	50
Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene	51
<i>Direkte deltakelse</i>	52
<i>Fiendtligheter</i>	54
<i>Anvendelse av vilkårene</i>	55
<i>Tidsaspekter: sporadisk og regelmessig deltakelse i fiendtligheter</i>	57
Sporadisk deltakelse og tap av beskyttelse	57
Direkte deltakelse på regulær basis	57
Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat	58
Spioner	60
Leiesoldater	61
Spesielt om private kontraktører og sikkerhetsselskap	62

Prinsipper ved tvil om en person er lovlig mål	63
Spesielt om barnesoldater	63
Spesielt om FN-soldater	63

4: Beskyttelse og beskyttede personer

Introduksjon	65
Beskyttelses av stridende personer og definisjon av kampudyktige	66
Beskyttelsesstatus og tap av beskyttelse	68
Beskyttelse av sivile	69
<i>Definisjon av sivile</i>	69
<i>Beskyttelse mot virkningene av fiendtligheter</i>	69
<i>Beskyttelse av personer som er i en konfliktparts makt</i>	71
– generelle regler	
<i>Spesielt om internasjonale væpnede konflikter</i>	74
Personer med spesiell beskyttelse	75
"Spesiell beskyttelse"	75
<i>Syke, sårede og skipbrudne</i>	75
<i>Savnede og døde personer</i>	76
<i>Krigsfanger og internerte personer</i>	76
<i>Sanitetspersonell og religiøst personell</i>	77
<i>Spesielt om kvinner, barn og familie</i>	77
<i>Spesielt om eldre og personer med funksjonsnedsettelse</i>	80
<i>Flyktninger og internt fordrevne</i>	80
<i>Utenlandske personer</i>	81
<i>Journalister</i>	82
<i>Sivile som følger de væpnede styrker</i>	82
<i>Sivilforsvarspersonell i internasjonale væpnede konflikter</i>	82
<i>Parlamentærer</i>	84
<i>Hjelpepersonell</i>	84
<i>Symboler på beskyttelse for personer</i>	84
Spesielt om fredsbevarende og fredsopprettende styrker	85
Nasjonalt opplysningskontor	86

5: Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde

Introduksjon	88
Sanitetspersonell	89
<i>Militært sanitetspersonell som utelukkende utfører sanitetsoppgaver</i>	89
<i>Sivilt sanitetspersonell som støtter de væpnede styrker</i>	90
<i>Veterinærer</i>	90
Forbud mot virksomhet som kan være til skade for motparten	91
<i>Hovedregel</i>	91
<i>Virksomhet til skade for motparten</i>	91
<i>Tap av beskyttelse og krav til varsel om planlagt angrep</i>	93

Bevæpning av sanitetspersonell og bruk av væpnet makt	94
<i>Personlige våpen</i>	94
<i>Sanitetspersonells bruk av makt i selvforsvar</i>	94
Sanitetsavdelinger – sanitetens bygninger og materiell	95
Definisjon av sanitetsavdelinger	95
<i>Våpnede vakter</i>	95
<i>Tilstedeværelse av stridende personell hos sanitetsavdelinger</i>	95
<i>Tilstedeværelse av våpen og ammunisjon hos sanitetsavdelinger</i>	95
<i>Kamouflering av sanitetsavdelinger</i>	96
Sanitetstransporter	96
<i>Generelt</i>	96
<i>Sanitetsluftfartøy</i>	97
<i>Hospitalskip og andre sanitets- og redningsfartøy</i>	99
Merking med beskyttelsesement	100
<i>Generelt</i>	100
<i>Fjerning av merking</i>	101
<i>Merking av personell</i>	102
<i>Merking av kjøretøy</i>	103
<i>Merking av installasjoner</i>	103
<i>Merking av sanitetsluftfartøy</i>	103
Behandling av krigsfanger	103
Rapportering av mulige krigsforbrytelser	104
Sårede, syke, skipbrudne og døde	104
<i>Generelt om behandling av sårede, syke og skipbrudne</i>	104
<i>Søk etter savnede, sårede, syke og døde</i>	105
<i>Opplysninger om motpartens sårede, syke og døde</i>	106
<i>Behandling av de døde</i>	106

6: Krigsfanger og internerte personer

Introduksjon	108
I: Krigsfanger	109
Generelt	109
Handlinger de krigførende partene må iverksette ved start av fiendtlighetene	109
Tilknytning til en statlig part i konflikten	110
Hvem får status som krigsfange?	110
<i>Spesielt om medlemmer av de væpnede styrker</i>	111
Unntak fra krav om å bære uniform	112
<i>Status til tilfangetatt sanitetspersonell og religiøs personell</i>	113
<i>Syke og sårede krigsfanger</i>	113
<i>Leiesoldater</i>	113
<i>Desertører og avhoppere</i>	114
<i>Spioner</i>	114
<i>Sivile</i>	115
<i>Krigskorrespondenter og Journalister</i>	115
Avgjørelse av krigsfangestatus	115

Tilfangetakingen	116
Transport og evakuering	119
Behandling av krigsfanger	119
<i>Maktbruk mot krigsfanger</i>	121
<i>Auhør av krigsfanger</i>	122
Forbrytelser mot krigsfanger	124
Regler under fangenskapet i krigsfangeleir	124
<i>Krigsfangeleirens plassering</i>	124
<i>Inndeling av krigsfanger</i>	124
<i>ID-kort</i>	124
<i>Kvarter</i>	124
<i>Forpleining</i>	124
<i>Bekledning</i>	125
<i>Helse og hygiene</i>	125
<i>Religiose, intellektuelle og fysiske aktiviteter</i>	125
<i>Besøk og korrespondanse</i>	125
<i>Arbeid</i>	126
<i>Fangerepresentanter</i>	126
<i>Disiplinære og rettslige sanksjoner</i>	126
<i>Flukt og fluktforsøk</i>	127
Variheten av krigsfangestatus og repatriering/overføring	128
II: Sikkerhetsinternering	129
Generelt	129
Vilkår for sikkerhetsinternering	130
Krav til behandling og fasiliteter	131
Prøving av grunnlaget for sikkerhetsinternering	134
Overføring	136
Opphør av internering	136
III: Internering av kriminelle	137
Oppsummering	138

7: Objekter som er lovlige mål, og beskyttede objekter

Introduksjon	139
Objekter som er lovlige mål	139
<i>Art, plassering, formål eller bruk</i>	139
<i>Effektivt bidrag til militære aksjoner</i>	140
<i>Avgjort militær fordel</i>	141
<i>Grensen mellom krigsstøtte og generell krigsinnsats</i>	142
<i>Objekter med spesiell beskyttelse</i>	142
<i>Twilstilfeller</i>	143
Objekter med generell beskyttelse	143

Objekter og områder med spesiell beskyttelse	143
<i>Beskyttelse av kulturminner og religiøse steder</i>	144
<i>Beskyttelse av objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen</i>	148
<i>Beskyttelse av naturmiljøet</i>	148
<i>Beskyttelse av demninger, diker og kjernekraftanlegg</i>	150
<i>Ikke-forsvarte områder</i>	152
<i>Demilitariserte soner</i>	152
<i>Krigsfangeleirer og andre installasjoner for tilfangetatt/internerte</i>	153

8: Krigføringsmidler (våpen)

Introduksjon	154
Generelt	154
<i>Generelt om hvordan prinsippene påvirker valg og bruk av våpen</i>	156
<i>Forbud mot vilkårlighet</i>	156
Nye våpen – krav om folkerettslig vurdering	158
Forbudte våpen	159
<i>Klaseammunisjon</i>	159
<i>Personellminer</i>	161
<i>Ekspanderende håndvåpenprosjektiler</i>	163
<i>Fragmenteringsvåpen som ikke er synlige på røntgen</i>	164
<i>Blindende laservåpen</i>	164
<i>Kjemiske våpen</i>	164
<i>Kjemikalier for opprørs kontroll</i>	165
<i>Biologiske og bakteriologiske våpen</i>	165
<i>Gift</i>	166
Våpen med begrenset bruksområde	166
<i>Restriksjoner på bruk av kjøretøyminer</i>	166
<i>Restriksjoner på bruk av sjøminer</i>	168
<i>Restriksjoner på bruk av minefeller og ”andre innretninger”</i>	169
<i>Restriksjoner på bruk av brannvåpen</i>	170
<i>Eksploderende prosjektiler</i>	172
Forpliktelse til rydding, fjerning eller destruering av eksplosive krigsetterlatenskaper	173
Mindre dødelige våpen	174
Omdiskuterte, men ikke forbudte våpen	175
Oversikt over våpenforbud og -restriksjoner	176

9: Krigføringsmetoder

Introduksjon	177
Tillatte metoder	177
<i>Krigslist</i>	178
<i>Beleiring</i>	179
<i>Sabotasje</i>	180

<i>Krigsbytte</i>	181
<i>Psykologiske operasjoner – PSYOPS</i>	181
<i>Flyforbudssone</i>	182
<i>Maritime eksklusjonssoner</i>	182
<i>Blokade</i>	182
Forbudte metoder	182
<i>Svik</i>	182
<i>Misbruk av emblem, flagg og uniformer</i>	183
<i>Represalier</i>	184
<i>Vilkårlige angrep</i>	184
<i>Skjerming av lovlige mål ved bruk av beskyttede personer eller objekter</i>	184
<i>Deportering og tvangsflytning av sivilbefolkning</i>	186
<i>Plyndring</i>	186
<i>Utsulting av sivilbefolkning</i>	186
<i>Terror overfor sivilbefolkningen</i>	187
<i>Gisseltaking</i>	187
<i>Snikmord eller attentat</i>	187
<i>Nådesbevisning og overgivelse</i>	187
<i>Spionasje og informasjonsinnhenting</i>	188
Cyberoperasjoner	189
<i>Generelt</i>	189
<i>Cyberangrep</i>	190
<i>Distinksjon ved cyberangrep</i>	192
<i>Hva kan lovlig angripes?</i>	193
<i>Geografiske og territoriale begrensninger</i>	194

10: Maritime operasjoner

Introduksjon	195
Definisjoner	196
Nøytralitet og nøytrale farvann	201
Internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder	203
Målvalg i maritime operasjoner	205
<i>Angrep på motpartens krigsfartøy</i>	205
<i>Kriterier for angrep på fiendtlige handelsfartøy</i>	205
<i>Kriterier for når man kan angripe nøytrale handelsfartøy</i>	206
<i>Fartøy tilhørende motparten som er unntatt fra angrep</i>	207
Krigføringsmetoder i maritime operasjoner	208
<i>Blokade</i>	208
<i>Opprettelse av maritime eksklusjonssoner</i>	209
<i>Kontroll med den umiddelbare nærhet til maritime operasjoner</i>	211
<i>Overgivelse</i>	212
Skipbrudne, skadde og syke personer og plikt til å yte bistand	212
Tiltak overfor sivil skipstrafikk	213
<i>Visitasjon og ransaking av handelsfartøy</i>	213
<i>Fastleggelse av om et fartøy er fiendtlig</i>	213

<i>Unntak fra regelen om visitasjon og ransaking av nøytrale handelsfartøy</i>	214
<i>Prosedyrer for visitasjon og ransaking av handelsfartøy</i>	215
<i>Oppbringelse av fiendtlige fartøy og last</i>	216
<i>Oppbringelse av nøytralt fartøy og last</i>	218

11: Luftoperasjoner

Introduksjon	219
Luftterritoriet og operasjonsområder	219
Kategorier av luftfartøy	221
Kontroll av luftrom	223
<i>Restriksjonsområder (Warning zones/prohibited areas)</i>	223
<i>Eksklusjonssoner (Exclusion zones)</i>	224
<i>Flyforbudssone (No fly zone)</i>	224
Målvalg og metoder	225
<i>Lovlige mål</i>	225
<i>Militære luftfartøy</i>	225
Fallskjermtropper og andre stridende i fallskjem	226
Sivile luftfartøy, og militære luftfartøy tilhørende en nøytral stat	226
Lovlige mål på land	227
Lovlige mål til sjøs	227
<i>Spesielle utfordringer knyttet til luftkrig</i>	227
Forholdsregler ved angrep	227
Valg av våpen og metoder	230
Eskalering av maktbruk	231
Proporsjonalitet og vilkårlige angrep	231
<i>Luftkrig til sjøs</i>	232
Luftblokkade	232
Overgivelse	233
Beskyttelse av sivile luftfartøy, rutefly og luftfartøy innvilget fritt leide	233
<i>Sivile luftfartøy og passasjerfly</i>	233
<i>Luftfartøy innvilget fritt leide</i>	234
Metoder som ikke innebærer bruk av væpnet makt	235
<i>Avskjering, omdirigering, visitering, ransakelse og beslagleggelse</i>	235
<i>Søk- og redningstjeneste (search and rescue)</i>	236
<i>Andre aktiviteter</i>	236

12: Kontroll- og sikkerhetstiltak mot sivilbefolkningen i væpnet konflikt

Introduksjon	233
Gjennomføring av kontroll- og sikkerhetstiltak	239
Eskalering av maktbruk	240
Kontrollposter	241
Sivile optøyer og uroligheter	243
Gjennomsøkt av sivil eiendom	244

Visitasjon av person	246
Kriminalitetsbekjempelse	247

13: Okkupasjon

Introduksjon	248
<i>Begynnelse av okkupasjon</i>	248
<i>Avslutning av okkupasjon</i>	249
<i>Anvendelse av krigens folkerett</i>	250
<i>Okkupasjonens midlertidige karakter</i>	250
Motstand mot okkupasjon	250
Før okkupasjonen er effektiv	250
Under okkupasjonen	251
Administrasjon av okkuperte områder	251
Opprettholdelse av lov og orden	252
<i>Generelt</i>	252
<i>Domstolene</i>	253
<i>Straff</i>	254
<i>Motstand mot okkupasjonsmakten</i>	255
Skatter og avgifter	257
Sivilbefolkning på okkupert territorium	257
<i>Generelt</i>	257
<i>Maktutøvelse overfor innbyggere i okkuperte områder</i>	258
<i>Tilgang på matvarer, legemidler og medisinske tjenester</i>	259
<i>Humaniter assistanse</i>	260
<i>Pleie og utdanning av barn</i>	260
<i>Arbeid og rekvisisjon av tjenester</i>	261
<i>Religionsutøvelse</i>	262
Motpartens eiendom på okkupert territorium	262
<i>Privat eiendom</i>	262
Eiendom og bygninger	263
Løsøre, varer og tjenester	264
<i>Offentlig eiendom</i>	265
Nasjonalt opplysningskontor	266

14: Etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett

Introduksjon	267
Gjensidighet	267
Krav til kunnskap og utdanning	267
Juridisk rådgivning	268
Konsekvenser av brudd på krigens folkerett	268
Overordnedes ansvar	269
Individuelt ansvar	271
Skille mellom personlig ansvar og statlig ansvar	272

Disiplinære sanksjoner	272
Strafferett	273
<i>Straffansvar for norske styrker etter norsk rett (jurisdiksjon)</i>	274
<i>Straffefølgning av utlendinger for handlinger begått i utlandet</i>	275
<i>Vilkår for å kunne straffes etter norsk rett</i>	275
1. Overtredelse av straffebud	275
2. Subjektiv skyld	278
3. Tilregnelighet – personlig forutsetning for straffbarhet	278
4. Medvirkning og forsøk	278
<i>Mulige straffrihetsgrunner</i>	279
a. Lovlige krigshandlinger	280
b. Ordre	280
c. Selvforsvar (nødverge)	282
d. Nødrett	283
<i>Militær straffelov</i>	283
<i>Krigsforbrytelser</i>	284
Krigsforbrytelse mot person	243
Krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter	285
Krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker	285
Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmetoder	285
Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmidler	285
Håndtering av forbrytelser begått av andre	285
Represalier og kompensasjon: statlig ansvar	287
<i>Represalier</i>	287
<i>Staters erstatningsplikt for brudd på krigens folkerett</i>	288
Uavhengig tilsyn/inspeksjon	288
<i>Beskyttermakt</i>	289
<i>Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC)</i>	289
<i>Uavhengig granskning av fakta</i>	290
<i>FN og Sikkerhetsrådet</i>	291
Vedlegg til kapittel 14: Krigsforbrytelser etter norsk straffelov av 2005	292

15: Engasjementsregler

Introduksjon	295
Generelt om tolking og anvendelse av engasjementsregler	295
Ulik bruk av engasjementsregler i fred og væpnet konflikt	297
Hovedtyper av engasjementsregler	298
<i>Bruk av makt ved angrep</i>	298
Bruk av makt mot fiendtlig hensikt eller handling	298
Regulering av offensiv maktbruk	299
<i>Annen maktbruk</i>	300
Minimum bruk av makt og angrep	300
<i>Minimum bruk av makt</i>	300

<i>Angrep</i>	301
Kommando og kontroll	301
Utvikling av engasjementsregler	302
Soldatkort	303

Innledning og brukerveiledning

Manual i krigens folkerett er en praktisk veiledning for medlemmer av de norske militære styrker til bruk ved planlegging og gjennomføring av operasjoner i væpnet konflikt, og i undervisning. Manualen er ment å gjøre reglene i krigens folkerett mer tilgjengelige for Forsvarets personell og styrke grunnleggende holdninger og kultur knyttet til krigens folkerett på alle nivåer. Dette gjøres ved å samle de mest aktuelle reglene i krigens folkerett på ett sted, og ved å forklare hva reglene innebærer. Selv om manualen vil gi svar på mange av de juridiske problemstillinger som oppstår i militære operasjoner, vil det utvilsomt oppstå situasjoner hvor man ikke finner noe klart svar i manualen. I slike tilfeller skal de som planlegger og leder operasjoner, søke råd hos jurist i Forsvaret. Manualen har til hensikt å reflektere det norske synet på hvordan reglene skal anvendes. Det er likevel viktig å være klar over at endringer i regelverket kan forekomme og at det kan foreligge ytterligere instruksjoner og direktiver som må tas hensyn til.

I operasjoner vil norske styrkers handlingsrom være styrt av både militære forhold, politikk og juss. Det innebærer at en operasjons planer, ordrer og direktiver normalt vil begrense styrkenes handlingsrom slik at ikke alle handlinger som er lovlige etter krigens folkerett, nødvendigvis er tillatt i enhver operasjon. I slike tilfeller må manualen anvendes med de begrensninger som følger av føringer gitt for den enkelte operasjon. Dersom operasjonens planer, ordrer og direktiver ikke gir noen føringer for hvordan styrkene skal handle i en væpnet konflikt, skal Forsvarets personell innrette seg etter manualen.

Manualens hovedmålgruppe er personell som planlegger og leder operasjoner på taktisk og operasjonelt nivå. Dette har påvirket både manualens språk og oppbygning. Det er tatt utgangspunkt i ulike operative problemstillinger, slik som hvem og hva som er lovlige mål, hvem og hva som er beskyttet, hvem som kan berøves friheten, og hvordan angrep skal gjennomføres.

Manualen skal i utgangspunktet brukes i operasjoner hvor norske styrker deltar i en væpnet konflikt. Også andre regelverk vil være aktuelle for styrkens aktiviteter, for eksempel erstatningsrett, arbeidsrett, havrett og nøytralitetsrett, og disse vil det være viktig for spesielt styrkesjef og dennes juridiske rådgiver å kjenne til.

Mange av de problemstillingene og temaene som behandles i manualen, går igjen i flere av kapitlene. For å unngå for stor grad av dobbeltbehandling er det brukt krysshenvisninger til andre steder i manualen hvor brukeren finner mer om samme tema eller om nærliggende.

Det første kapitlet gir en introduksjon til krigens folkerett, og avgrenser dette temaet fra andre rettslige problemstillinger, slik som regler for når det er tillatt å bruke væpnet makt mot andre stater, menneskerettigheter, personlig selvforsvar og engasjementsregler. Ettersom reglene som sier noe om når det er lov til å bruke væpnet makt mot en annen stat ("jus ad bellum") logisk sett kommer først, er dette behandlet innledningsvis. Etter det presenteres krigens folkerett, og ulike begreper som angrep, fiendtligheter og krig avklares. Det gis også en innføring i de grunnleggende prinsippene i krigens folkerett. Videre blir det forklart hvor og når krigens folkerett kommer til anvendelse, og hvordan ulike konflikttyper klassifiseres som enten internasjonale eller ikke-internasjonale. Kapitlet avsluttes med problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner og problemstillinger knyttet til fredsoperasjoner, før krigens folkerett avgrenses fra andre rettslige problemstillinger.

Kapittel 2 omhandler reguleringen av gjennomføring av operasjoner i krigens folkerett, med fokus på målutvelgelse og forholdsregler. Kapitlet gir en kort introduksjon til hvem og hva som er lovlige mål, og fokuserer videre på hvor sikker en må være på at noe eller noen er lovlig mål for å kunne angripe. Forbudet mot vilkårlige angrep og kravet om proporsjonalitet blir så drøftet, før plikten til å ta forholdsregler for å unngå eller redusere sivile følger ved angrep behandles. Blant annet sies det noe om hvordan dette påvirker valg av midler og metoder, eventuell forhåndsvarsling og ulike vurderinger knyttet til dynamiske og forhåndsplanlagte operasjoner.

Etter dette innledende kapitlet om gjennomføring av operasjoner, blir de ulike problemstillingene knyttet til gjennomføring av operasjoner behandlet i mer detalj. Kapittel 3 presenterer hvem som er lovlige mål og vilkårene for å være dette, mens kapittel 4 behandler beskyttelsesregler generelt og hvem som har krav på spesiell beskyttelse. Kapittel 5 beskriver de spesielle reglene for saniteten og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde, både ut fra hvilke krav de har på beskyttelse og hvilke oppgaver de kan gjøre uten å miste denne beskyttelsen. I kapittel 6 gis det en oversikt over hvordan personer som blir berøvet friheten skal behandles, og hvilke kategorier de hører under: om de er krigsfanger, sikkerhetsinternerte eller kriminelle. Kapittel 7 behandler objekter: Hvilke objekter er lovlige mål, og hvilke skal beskyttes?

I kapittel 8 og 9 beskrives regulering av lovlige og ulovlige krigføringmidler og -metoder. I kapittel 9 gis det også en innføring i hvordan cyberoperasjoner reguleres av krigens folkerett. Kapittel 10 og 11 fokuserer på maritime operasjoner og luft-

operasjoner, og behandler problemstillinger som er spesielle for disse typene operasjoner. Manualen i sin helhet kommer til anvendelse på alle typer operasjoner, men siden krigens folkerett opprinnelig fokuserte på landkrig, har egne regler for sjø- og luftkrig blitt utviklet i tillegg.

I krigens folkerett fokuseres det i stor grad på lovligheten av angrep, herunder hvem og hva som lovlig kan angripes, og hvem og hva som skal beskyttes mot angrep. Men også andre handlinger reguleres og er aktuelle for norske styrker i deres gjennomføring av operasjoner. En del av disse andre aktivitetene er behandlet i kapittel 12: Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt. Tema i dette kapitlet er blant annet eskalering av maktbruk, kontrollposter og sivile opptøyer og uroligheter.

Kapittel 13 omhandler regler for okkupasjon. Okkupasjonsretten angir flere plikter og rettigheter for okkupasjonsmakten. Disse reglene vil for eksempel kunne bli aktuelle for norske styrker dersom de deltar i en multinasjonal operasjon som fører til okkupasjon av et annet land.

Kapittel 14 fokuserer på håndhevelse og etterlevelse av krigens folkerett, og presenterer blant annet konsekvenser av brudd på krigens folkerett. Det blir forklart hva som skal til for å bli holdt personlig ansvarlig for egne handlinger (individuell ansvar) og for å bli holdt ansvarlig for handlinger utført av underordnede (overordnet ansvar). Ettersom brudd på krigens folkerett i de fleste tilfeller vil være straffbart, er fokus for kapitlet på straffeansvar, inkludert straffbarhetsvilkår, mulige straffrihetsgrunner og krigsforbrytelser.

I det avsluttende kapittel 15 gis det en kort innføring i engasjementsregler, både hva de er og hvordan de regulerer bruk av makt. Engasjementsregler er utviklet blant annet på bakgrunn av rettsregler, inkludert krigens folkerett, og er derfor et verktøy for militære sjefer for å sikre etterlevelse av krigens folkerett.

*

Manualen er utviklet av en prosjektgruppe ved Forsvarets høgskole på oppdrag fra og etter godkjenning av Forsvarsdepartementet. Prosjektgruppen har bestått av Camilla Guldahl Cooper og Lars Morten Bjørkholt.

Manualen har til hensikt å angi norsk syn på hvordan reglene skal anvendes. Ettersom manualen gir en forenklet fremstilling av mange saksforhold og det kan forekomme endringer i regelverket, skal manualen ikke anses som en uttømmende kilde til analyse og avgjørelse av eventuelle tvilsspørsmål. I enkelte tilfeller kan det gis ordre og retningslinjer som er mer restriktive enn det som er beskrevet i manualen.

1

Introduksjon

- 1.1 Dette kapitlet vil gi en introduksjon til krigens folkerett og foreta en avgrensning mot tema som ikke er behandlet i detalj i denne manualen.

Folkerett

- 1.2 Gjennom internasjonale avtaler har stater regulert hvordan statene skal forholde seg til hverandre på ulike områder. Dette systemet med mellomstatlige avtaler eller traktater kalles folkerett eller internasjonal rett. Et av områdene stater har regulert, er bruken av militær makt. Både adgangen for en stat til å anvende væpnet makt mot en annen stat (på latin ”jus ad bellum”) og hvordan en væpnet konflikt skal utkjempes (på latin ”jus in bello” eller på norsk krigens folkerett eller internasjonal humanitær rett), er regulert i internasjonale konvensjoner og i sedvaneretten, det vil si nedskreven og uskreven rett. Manualen vil fokusere på krigens folkerett, men i dette kapitlet vil det også gis en kort introduksjon til reglene om staters adgang til maktanvendelse.

JUS AD BELLUM OG JUS IN BELLO

Jus ad bellum: regler som regulerer når stater har lov til å intervensere eller bruke væpnet makt mot en annen stat.

Jus in bello eller krigens folkerett: regler som regulerer hvordan militære operasjoner i en væpnet konflikt skal gjennomføres.

Rettsgrunnlag for bruk av makt – jus ad bellum

- 1.3 Overordnede regler om internasjonal fred og sikkerhet fremgår av FN-pakten av 1945. Den klare hovedregelen etter folkeretten er at det er forbudt for en stat å bruke væpnet makt mot en annen stat.¹ Dette betyr ikke at væpnede konflikter ikke finner sted eller at væpnede konflikter i seg selv er forbudt. Det er flere unntak fra denne hovedregelen. Disse vil bli presentert i punkt 1.6–12. Det finnes også eksempler på tilfeller hvor reglene blir brutt. I de tilfeller hvor en stat bruker væpnet makt mot en annen stat, det være seg i tråd med folkeretten

¹ *De forente nasjoners pakt av 26. juni 1945 (FN-pakten) art. 2(4).*

eller ikke, og det utvikler seg til en væpnet konflikt, vil krigens folkerett uansett regulere selve krigføringen. Krigens folkerett bygger på en erkjennelse av at krig eller væpnet konflikt er uunngåelig, og at det derfor er nødvendig å ha regler som har som mål å redusere unødvendig lidelse og skade både for sivile og stridende når krig eller væpnet konflikt er et faktum. Krigens folkerett kommer til anvendelse uavhengig av hvem som startet den væpnede konflikten, og også uavhengig av om partene i konflikten selv definerer situasjonen som væpnet konflikt.

For å være i stand til å holde temaene jus ad bellum og jus in bello atskilt er det nødvendig å gi en oversikt over hvilke problemstillinger som faller inn under hvilket tema. Det vil derfor gis en kort introduksjon til jus ad bellum før det gis en introduksjon til krigens folkerett.

Hovedregelen om forbud mot bruk av makt og intervensjon

- 1.4 Stater har gjennom FN-pakten forpliktet seg til å løse internasjonale tvister på en fredelig måte. De skal ikke true med eller bruke væpnet makt mot andre staters territoriale integritet eller politiske uavhengighet. Stater skal heller ikke blande seg inn i forhold som ligger innenfor andre staters egen jurisdiksjon (intervensjon).²
- 1.5 Maktforbudet og forbudet mot intervensjon tar utgangspunkt i staters rett til respekt for eget territorium og staters rett til selv å håndtere interne anliggender (suverenitetsprinsippet). Formålet med forbudene er i hovedsak å opprettholde internasjonal fred og sikkerhet. Maktforbudet påvirker også en stats adgang til å anvende væpnet makt mot ikke-statlige aktører som befinner seg på territoriet til en annen stat. Maktbruk overfor ikke-statlige aktører, uten tillatelse fra staten hvor disse aktørene befinner seg, vil nemlig kunne krenke statens suverenitet. Forbudet regulerer imidlertid ikke en stats bruk av væpnet makt mot grupper av personer som befinner seg på statens eget territorium, men det betyr ikke at stater dermed står fritt til å gjøre det de ønsker på eget territorium. Statens bruk av makt på eget territorium i tilfelle av væpnet konflikt reguleres av intern rett, krigens folkerett og øvrige relevante folkerettslige forpliktelser som for eksempel menneskerettigheter.

Unntak fra forbudet mot bruk av makt mot andre stater

- 1.6 For at bruken av væpnet makt mot en annen stat skal være i samsvar med folkeretten, må situasjonen falle inn under et av de følgende tre unntakene fra forbudet mot å bruke makt mot andre stater: mandat fra FNs sikkerhetsråd, statlig rett til selvforsvar, og samtykke.

² FN-paktens art. 2(3), 2(4) og 2(7).

FN-mandat

- 1.7 Et viktig unntak fra forbudet mot bruk av væpnet makt mot en annen stat eller på en fremmeds stats gruppe er et mandat fra FN's sikkerhetsråd. FN skal først og fremst forsøke å finne fredelige løsninger på verdens konflikter,³ og har i henhold til både FN-paktens kapittel VI og VII adgang til å vedta en rekke ikke-militære tiltak av både frivillig (kapittel VI) og bindende karakter (kapittel VII). Eksempler på tiltak uten bruk av væpnet makt er frivillig meglings og bindende sanksjoner. Dersom slike tiltak ikke fører frem eller ikke anses tilstrekkelige, kan Sikkerhetsrådet autorisere bruk av væpnet makt ved å vedta resolusjoner etter kapittel VII.⁴ For at Sikkerhetsrådet skal kunne vedta en slik resolusjon, må det fastslå at det foreligger en situasjon som truer internasjonal fred og sikkerhet på en slik måte at det er nødvendig å gi tillatelse til å bruke væpnet makt.⁵ Sikkerhetsrådet kan gi mandat for ulike grader av og former for militære tiltak og bruk av militær makt. Dette kan enten gjøres ved å opprette en FN-ledet operasjon eller ved å gi mandat til FN's medlemsstater, enten individuelt eller ved regionale organisasjoner som NATO, Den afrikanske union eller Den europeiske union. Norsk deltakelse i ISAF i Afghanistan (fra 2003) og i Libya (fra 21. mars til 1. august 2011) var basert på slike mandater, som ofte refereres til som "kapittel VII-mandater".
- 1.8 Militære operasjoner som gjennomføres med bakgrunn i et kapittel VII-mandat, vil i mange tilfeller innebære bruk av væpnet makt av en slik intensitet at situasjonen kan klassifiseres som en væpnet konflikt, men dette trenger ikke å være tilfellet. I noen situasjoner har Sikkerhetsrådet valgt å gi en operasjon et robust mandat som tar høyde for at situasjonen kan komme til å eskalere til en væpnet konflikt. Slike robuste mandat anvendes i stadig flere situasjoner. Denne tilnærmingen er et resultat av tidligere til dels svært negative erfaringer, deriblant situasjoner hvor mandatet fra Sikkerhetsrådet ikke ga rom for de tiltak som var nødvendige for å håndtere den situasjonen militæroperasjonen var ment å løse. Det kan derfor foreligge et kapittel VII-mandat uten at man den dagen mandatet gis eller på et senere tidspunkt står overfor en væpnet konflikt. Det er den faktiske situasjonen som avgjør om en situasjon skal anses som en væpnet konflikt, og i så fall hvilken type væpnet konflikt vi står overfor. Hvordan FN's sikkerhetsråd eller Generalforsamlingen oppfatter situasjonen, vil imidlertid gi en indikasjon på hva slags konflikt man står overfor. For å avgjøre om en situasjon kan karakteriseres som en væpnet konflikt må det derfor fokuseres på om vilkårene for væpnet konflikt, som vil bli presentert i punktene 1.29–40, faktisk er oppfylt.

³ FN-paktens art. 33.

⁴ FN-paktens art. 41 og 42.

⁵ FN-paktens art. 39.

Norsk uniform med FN-merke. Norske styrker har deltatt på flere FN-ledete operasjoner. Foto: Taral Jansen/Forsvarets mediesenter

Staters rett til selvforsvar

- 1.9 Et væpnet angrep på en stat gir staten rett til å utøve selvforsvar i tråd med folkeretten.⁶ FN-paktens artikkel 51 er et selvstendig grunnlag for maktbruk, men det forutsetter snarlig innberetning til Sikkerhetsrådet og gjelder kun inntil Sikkerhetsrådet selv har iverksatt tiltak for å sikre internasjonal fred og sikkerhet. For å være lovlig må en stats bruk av væpnet makt i selvforsvar mot et væpnet angrep være nødvendig og proporsjonal. Det vil i praksis si at det ikke finnes andre alternativer for å beskytte seg mot det væpnede angrepet. I tillegg må maktbruken stå i forhold til den trusselen som skal stanses eller avverges. En stat har rett til å bruke makt i selvforsvar både mot et pågående angrep og mot et umiddelbart forestående (imminent) væpnet angrep (såkalt preventivt selvforsvar). Når angrepet er stanset eller avverget, må også utøvelsen av maktbruk i selvforsvar stanse. Stater som utøver selvforsvar, kan be om støtte fra andre land, såkalt kollektivt selvforsvar. NATO er en organisasjon som er basert på retten til kollektivt selvforsvar.⁷
- 1.10 For Norges vedkommende er det regjeringen som skal vurdere og eventuelt konstatere om Norge er utsatt for et væpnet angrep slik at Norge kan utøve

⁶ FN-paktens art. 51.

⁷ FN-paktens art. 51 og NATO-paktens art. 5.

selvforsvarsrett i tråd med folkeretten. Det er Forsvarets oppgave å forsvare Norge mot et slikt væpnet angrep. Det er også regjeringen som skal vurdere om Norge, på grunn av angrepet, står overfor en væpnet konflikt som Forsvaret skal håndtere.⁸ I tilfeller hvor regjeringen er satt ut av spill, har ”Plakaten på veggen”⁹ nærmere regler om hvordan situasjonen skal håndteres (se faktaboksen ”Væpnet angrep på Norge?” nedenfor).

VÆPNET ANGREP PÅ NORGE?

I utgangspunktet er det Kongen i statsråd, det vil si regjeringen, som kan beslutte at Forsvaret skal brukes til å forsvare Norge mot et angrep på landet. Dersom regjeringen ikke er i stand til å samles for å ta denne beslutningen, kan et annet statsorgan, for eksempel Forsvarsdepartementet, beslutte å sammenkalle tropper. Statsorganet handler da i nødrett på vegne av staten, såkalt konstitusjonell nødrett.

Et eksempel på konstitusjonell nødrett er Elverumsfullmakten av 9. april 1940, som ga Kongen myndighet til å ”gjøre alle de vedtak som er påkrevd for å ivareta rikets interesser inntil Stortinget – etter samråd mellom regjeringen og presidentskapet – kan bli sammenkalt på ny”. Et annet eksempel er regjeringens beslutning om mobilisering av Hærens avdelinger før kl 0500 den 9. april 1940, tilsynelatende i strid med Grunnloven § 28 om statsrådsbehandling av saker ”af Vigtighed”.

”Plakaten på veggen” er et direktiv som gir Forsvaret hjemmel til full og øyeblikkelig mobilisering ved væpnet angrep på Norge dersom regjeringen er satt ut av spill. ”Plakaten på veggen” presiserer plikten befal og militære sjefer har til å forsvare landet ved et angrep. Et væpnet angrep skal gjelde som ordre til full og øyeblikkelig mobilisering. Det er altså ikke nødvendig å ty til konstitusjonell nødrett for å utføre slik mobilisering og forsvar av Norge.

NOU 1995: 31 Beredskapslovgivningen i lys av endrede forsvars- og sikkerhetspolitiske rammebetingelser, del 4.1 og 5.1.

Samtykke

- 1.11 Dersom en stat gir sitt samtykke til at én eller flere andre stater bruker væpnet makt innenfor statens eget territorium, skal denne maktbruken ikke anses som et brudd på forbudet mot bruk av makt og intervensjon. Dette bryter altså ikke med statens rett til respekt for sin suverenitet. For eksempel kan en stat som har vanskeligheter med å bekjempe opprørsgrupper i egen stat, be andre om støtte til å håndtere problemet, men de internasjonale styrkene har da plikt til å trekke seg ut så snart deres nærvær ikke lenger er ønsket.

⁸ Norges grunnlov § 26.

⁹ Kongelig resolusjon av 10. juni 1949: ”Direktiv for militære befalingsmenn og militære sjefer ved væpnet angrep på Norge” (”Plakaten på veggen”).

- 1.12 Et praktisk viktig eksempel på samtykke-situasjoner er FDs fredsbevarende operasjoner basert på vedtak av Sikkerhetsrådet etter FN-paktens kapittel VI, for eksempel UNIFIL. I slike operasjoner er vedkommende stats samtykke innhentet og ligger til grunn for mandatfastsettelsen.

OPPSUMMERING AV JUS AD BELLUM

Hovedregel:

Stater skal ikke true med eller bruke væpnet makt mot andre staters territoriale integritet eller politiske uavhengighet eller på noen annen måte som er i strid med FNs formål. Videre skal stater ikke blande seg inn i forhold som etter sin natur ligger innenfor andre staters jurisdiksjon.

Unntak:

- a. Mandat fra FNs sikkerhetsråd
- b. Statlig selvforsvarsrett
- c. Samtykke

Introduksjon til krigens folkerett – jus in bello

- 1.13 Som nevnt innledningsvis har krigens folkerett som formål å redusere unødendig lidelse i væpnet konflikt, blant annet ved å gi beskyttelse til sårbare grupper. Beskyttelsen som folkeretten skal gi, var opprinnelig tiltenkt soldater som, blant annet på grunn av sykdom og skade, ikke lenger var i stand til å delta i kamphandlinger og som derfor heller ikke lenger burde anses som lovlig mål. Det ble også utviklet regler som begrenser hvilke krigføringssmidler og -metoder som kunne brukes mot soldater, som for eksempel forbudet mot giftige gassvåpen, ekspanderende ammunisjon og andre typer våpen som ble ansett å forårsake unødvendig skade eller lidelse. Etter erfaringene fra andre verdenskrig, der sivilbefolkningen i større grad enn tidligere ble rammet av krigshandlingene, ble beskyttelsen utvidet til å inkludere sivile. I dag har derfor alle personer som ikke deltar direkte i fiendtlighetene, krav på beskyttelse. Direkte deltakelse i fiendtligheter er nærmere forklart i kapittel 3.
- 1.14 For at det skal være praktisk mulig å følge reglene, må fokuset på beskyttelse balanseres mot statenes legitime behov for å kunne gjennomføre militære operasjoner og oppnå de mål som settes av politiske myndigheter. Krigens folkerett gir for eksempel lovlig stridende, under visse forutsetninger, rett til å foreta handlinger som ellers er i strid med nasjonale regelverk. For eksempel vil det i væpnet konflikt kunne være tillatt å ta liv eller ødelegge andre personers eiendom, så lenge handlingen anses som en lovlig krigshandling etter krigens folkerett. Lovlig stridende kan da heller ikke straffes etter nasjonal strafferett for slike handlinger.

Begrepsbruk

Krig og væpnet konflikt

- 1.15 De første reglene i krigens folkerett fokuserte på begrepet ”krig”.¹⁰ Eldre regelverk, som for eksempel nøytralitetsretten, bruker derfor krig som begrep. ”Krig” innebar en væpnet konflikt mellom to eller flere stater og forutsatte at partene formelt hadde erklært krig. I dag brukes ordet krig i mange forskjellige sammenhenger og ofte med upresist innhold. Den langvarige debatten rundt krigsbegrepet, knyttet til norsk deltakelse i internasjonale operasjoner, er et eksempel på dette. Det er flere rettslige grunner til at man ikke ønsker å benytte, og heller ikke skal benytte, ordet krig for eksempel i forbindelse med internasjonale operasjoner, som for eksempel i Afghanistan. Det ene er at krigsbegrepet som nevnt forutsetter en formell krigserklæring mellom to stater. Videre er anvendelsen av krigens folkerett ikke lenger knyttet til begrepet krig, men i stedet til væpnet konflikt, slik at det for krigens folkerett sin del ikke er relevant om en væpnet konflikt også benevnes som krig. I tillegg vil bruken av uttrykket krig ha en rekke internrettslige konsekvenser for Norge. Dette skyldes at krig har en egen betydning i norsk rett, blant annet i tilknytning til beredskapslovgivning, som det ikke er naturlig å anvende dersom norske styrker deltar i en væpnet konflikt som ikke berører norsk territorium. For eksempel vil den norske stat i krig kunne utskrive arbeidskraft til militære og sivile formål eller kreve rådighet over privat eiendom.¹¹
- 1.16 I forbindelse med fremforhandlingene av Genèvekonvensjonene av 1949 ble det besluttet at anvendelsen av disse konvensjonene ikke skulle være avhengig av en formell krigserklæring. Dette ble gjort fordi stater av politiske årsaker i mange tilfeller bevisst unnlot å kalle en situasjon for en krig. I stedet ble det satt som vilkår at det faktisk foreligger en situasjon av ”væpnet konflikt” mellom to eller flere stater, eventuelt at det foreligger en ikke-internasjonal (intern) væpnet konflikt. Anvendelsen av krigens folkerett knyttes altså til den faktiske situasjonen, og er ikke lenger avhengig av formelle statlige erklæringer. En situasjon må med andre ord være over terskelen for væpnet konflikt for at krigens folkerett kommer til anvendelse. Det vil bli gjort nærmere rede for disse vilkårene i punkt 1.29 flg., spesielt 1.33 og 1.37.

Angrep, militære operasjoner og fiendtligheter

- 1.17 Ulike begreper vil bli brukt for å beskrive en persons eller handlings tilknytning til den væpnede konflikten. Angrep er det mest konkrete av disse begrepene og

¹⁰ For eksempel *St. Petersburg-deklarasjonen av 1868 om forbud mot kuler som eksploderer i menneskekroppen*, *Haag-deklarasjoner av 1899*, og *Haag-konvensjoner av 1907*.

¹¹ *Lov om særlige nådgjelder under krig, krigsføre og liknende forhold (beredskapsloven) LOV-1950-12-15 nr.7.*

betyr voldshandlinger rettet mot motparten, enten offensivt eller defensivt.¹² Definisjonen av angrep er spesielt relevant for kapittel 2: Gjennomføring av angrep: målvalgsprinsipper og forholdsregler, og er behandlet videre i punkt 2.2. Det er forbudt å rette angrep mot sivile personer eller sivile objekter.¹³

- 1.18 Militære operasjoner er et videre begrep enn angrep og inkluderer alle bevegelser og aktiviteter som væpnede styrker gjennomfører i tilknytning til fiendtlighetene, det vil si i forbindelse med planleggingen og anvendelsen av krigføringsmidler og krigføringsmetoder. Angrep er derfor en del av militære operasjoner, men begrepet operasjoner vil også omfatte aktiviteter som ikke har til hensikt å påføre skade eller ødeleggelse. Militære operasjoner, slik disse er definert over, skal kun rettes mot lovlige mål.¹⁴ Andre bevegelser og aktiviteter som ikke gjennomføres i tilknytning til fiendtligheter, kan imidlertid rettes mot sivile. Et eksempel på dette er ”psykologiske operasjoner” rettet mot sivilbefolkningen med det formål å oppnå økt moralsk støtte fra denne. Begrepet militære operasjoner, slik det er brukt folkerettslig, inkluderer alle kommandonivåer.
- 1.19 Fiendtligheter er den samlede bruken av krigføringsmidler og krigføringsmetoder for å skade motparten. Voldshandlinger er derfor en sentral del av dette begrepet. Fiendtligheter er likevel ikke begrenset til angrep eller handlinger som innebærer bruk av væpnet makt, men inkluderer også ikke-voldelige handlinger dersom de forårsaker skade eller er direkte knyttet til de militære operasjonene, som for eksempel logistikk, tilfangetakelse og etterretningsinnhenting. Fiendtligheter kan gjennomføres av en stats stridende styrker eller ikke-statlige parter til en væpnet konflikt. Begrepet må avgrenses mot generell krigsinnsats, som for eksempel arbeid på en ammunisjonsfabrikk eller finansiering, som ikke er ansett som fiendtligheter, og mot ikke-militær bruk av makt, for eksempel utøvelse av politimyndighet.

Krigens folkerett

- 1.20 Manualen vil bruke begrepet krigens folkerett, og ikke synonymene jus in bello eller internasjonal humanitær rett, for å henvise til de regler som gjelder for krigføring.

Grunnleggende prinsipper i krigens folkerett

- 1.21 Krigens folkerett bygger på fire grunnleggende prinsipper: distinksjon, militær nødvendighet, humanitet og proporsjonalitet. Disse prinsippene anses som internasjonal sedvanerett, noe som betyr at de er bindende for alle, både statlige og ikke-statlige aktører. De konkrete reglene og konvensjonene i krigens

¹² TP I art. 49(1).

¹³ TP I art. 51(2) og 52(1).

¹⁴ TP I art. 48.

folkerett er på ulike måter uttrykk for disse generelle prinsippene. Prinsippene er til en viss grad overlappende og utgjør til sammen kjernen av krigens folkerett, både for internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter. I utgangspunktet er prinsippene innarbeidet i de konkrete reglene i krigens folkerett og kommer derfor til anvendelse gjennom disse. De har imidlertid også en spesielt viktig rolle i tilfeller hvor de konkrete reglene er uklare, eller hvor en stat hevder seg ubundet av bestemte konvensjoner og protokoller.¹⁵

For eksempel vil prinsippene om humanitet (i form av forbudet mot å forårsake unødvendig lidelse), distinksjon og proporsjonalitet innebære klare begrensninger for alle typer våpen, uavhengig av om de er regulert eller forbudt gjennom egne konvensjoner. Både våpnene i seg selv og bruken av dem må være i samsvar med disse prinsippene, slik de kommer til uttrykk i de generelle reglene i krigens folkerett (se kapittel 8).

Distinksjon

- 1.22 Krigens folkerett krever at det i gjennomføringen av militære operasjoner skilles mellom stridende personer og militære objekter, som er lovlige mål i en væpnet konflikt, og sivile personer og objekter, som må beskyttes og respekteres. Militære operasjoner kan kun rettes mot lovlige mål, for eksempel soldater og militære kjøretøy, våpen og ammunisjon, eller en bedrift som produserer våpen. For å være i stand til å møte dette kravet og gi effektiv beskyttelse til personer og objekter som har krav på dette, er det viktig at både personer og objekter som er lovlige mål, skiller seg fra sivile personer og objekter. Dette kan gjøres ved uniformering eller merking. For å hindre at militære angrep rettet mot lovlige mål utilsiktet rammer sivile, skal man også unngå å plassere militære installasjoner i nærheten av sivilbefolkningen. Distinksjonsprinsippet vil bli behandlet spesielt i kapitlene om personer og objekter som er lovlige mål eller som er beskyttet.

Militær nødvendighet og humanitære hensyn

- 1.23 Prinsippet om militær nødvendighet gir militære styrker tillatelse til å bruke den makt som er nødvendig for å oppnå militære målsettinger, typisk å svekke motparten militært. Av denne grunn er det for eksempel et forbud mot å rette angrep mot sivile personer og sivile gjenstander: Slike angrep kan ikke anses nødvendig.
- 1.24 Samtidig vil noen handlinger som i utgangspunktet er nødvendige, være underlagt begrensninger av humanitære hensyn. Det er for eksempel til enhver tid tillatt å rette angrep mot motpartens stridende, men forbudt å benytte metoder og midler som påfører stridende personer overflødig eller unødvendig

¹⁵ "Martens-klausulen" i preambel til IV. Haagkonvensjon av 1907 Om landkrigens lover og sedvaner.

skade eller lidelse.¹⁶ Det er tillatt å rette angrep mot lovlige mål selv om dette medfører sivil følgeskade, men det er forbudt å iverksette et angrep som må antas å forårsake overdreven sivil følgeskade (proporsjonalitetsprinsippet). Videre er det tillatt å ødelegge motpartens eiendom dersom dette er militært nødvendig, men det er forbudt å forårsake vilkårlig ødeleggelse av eiendom (for eksempel i form av plyndring). Prinsippet om militær nødvendighet påvirker derfor både målvalg spesielt (kapittel 2) og valg av krigføringsmidler og -metoder generelt (kapittel 8 og 9). Humanitære hensyn er spesielt relevant for kapitler som omhandler beskyttelse av sivile (kapittel 4) og behandling av personer som er internert eller tatt til fange (kapittel 6).

- 1.25 De militære styrker skal som utgangspunkt ikke selv foreta en avveining mellom militær nødvendighet på den ene side og humanitære hensyn på den annen side. I de fleste tilfeller er avveiningen allerede innarbeidet i reglene. Videre er det slik at der krigens folkerett oppstiller forbud mot visse handlinger, kan ikke militær nødvendighet begrunne unntak fra forbudet; den militære nødvendighet ble vurdert allerede da forbudet ble nedlagt. Et eksempel, som har vært viet oppmerksomhet i historiens løp, er krigsfangers og andre tilfangetattes absolutte krav på beskyttelse mot å bli drept når de ikke lenger deltar i stridighetene (kampudyktige eller "hors de combat"). Forbudet mot å drepe kampudyktige personer er ufravikelig, selv om etterlevelse av forbudet kan medføre betydelig ulempe og/eller fare, for eksempel der mindre enheter vil skjule sin posisjon i fiendtlig terreng og det derfor er vanskelig å føre med seg fanger. Lovens foreskrevne løsning er i slike tilfeller å frigi de(n) tilfangetatte.

Proporsjonalitet

- 1.26 Prinsippet om proporsjonalitet forutsetter at den militære fordel man forventer å oppnå med et militært angrep, må veies opp mot de sivile tap og skader som angrepet må forventes å medføre. Angrep som medfører sivile skader eller tap som ikke står i forhold til den militære fordelen man forventer å oppnå, er forbudt.
- 1.27 Med sivile tap og skader menes kun fysisk ødeleggelse og skade, ikke for eksempel ulempe. Det er videre kun sivile tap og skader som tas med i en proporsjonalitetsvurdering, ikke skade og lidelse som er påført motpartens militære styrker. I vurderingen av forventede sivile tap og skader skal det tas utgangspunkt i hva slags skader som må anses påregnelige (sannsynlige) ut fra blant annet innhentet informasjon om området, herunder antall innbyggere og liknende, generell kunnskap om skadeomfang normalt forårsaket av aktuelle typer våpen, og annen tilgjengelig informasjon. Det er kun forventede tap

¹⁶ TP I art. 35(2).

som tas med i vurderingen. Det vil si at et angreps proporsjonalitet ikke kan vurderes ut fra informasjon som ikke var tilgjengelig på angrepstidspunktet.

- 1.28 I vurderingen av militær fordel er det den direkte og konkrete militære fordel som var forventet oppnådd, som skal vurderes, ikke det som faktisk skjedde. Dette innebærer at det er tatt høyde for både teknisk og menneskelig svikt både i planlegging og gjennomføring av operasjoner, så fremt de ansvarlige etter forholdene har opptrådt rimelig og fornuftig. Det er et klart krav at de som planlegger, beordrer og gjennomfører militære operasjoner, har gjort det som var praktisk mulig for å få oversikt over situasjonen. Hva som menes med ”praktisk mulig”, er drøftet i punkt 2.6. I tillegg skal de ansvarlige gjøre det som er praktisk mulig for å unngå eller redusere sivile følgeskader, slik at eventuelle sivile tap eller skader er begrenset til de som er uunngåelige. Proporsjonalitetsprinsippet blir behandlet i mer detalj i kapittel 2.

PRINSIPPENE I PRAKSIS

Det er planer om å angripe en våpenfabrikk. Våpenfabrikken er et lovlig mål, men personene som jobber der er sivile. Militær nødvendighet tilsier at våpenfabrikken kan angripes, men distinksjonsprinsippet krever at det skilles mellom sivile og det som er militært. Dette innebærer at angrepet må være rettet mot våpenfabrikken og ikke de sivile arbeiderne. I tillegg skal de sivile arbeiderne beskyttes mot virkningene av kamphandlinger så langt som mulig, det krever prinsippet om humanitet. Sivile følgeskader skal derfor unngås så langt som mulig. En måte å unngå eller i hvert fall minske sivile tap, er å angripe om natten eller å varsle om angrepet kort tid før. Det er kun uunngåelige tap som kan unnskyldes.

Våpenfabrikken er ansett som et svært viktig militært mål fordi det er motpartens eneste kilde til våpen og ammunisjon. I en slik situasjon skal det mye til før hensynet til sivile arbeidere tilsier at man må avstå fra angrepet. Forutsatt at de sivile tapene var uunngåelige og at de forventede sivile skader/ tap ikke var uforholdsmessige i lys av den militære fordel som var forventet, vil ikke sivile skader eller tap medføre at angrepet er i strid med folkeretten. Proporsjonalitetsprinsippet tilsier med andre ord at et angrep kun vil være lovlig å gjennomføre dersom de forventede sivile tap som det ikke var mulig å unngå, står i forhold til den militære fordel som var avgjørende for å velge å gjennomføre angrepet.

Klassifisering av konflikt og gjeldende rett: internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter

- 1.29 En væpnet konflikt er en konflikt mellom stater eller grupper som involverer bruk av væpnet makt. Det er to kategorier av væpnet konflikt, internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter. En internasjonal væpnet konflikt

foreligger når to eller flere stater griper til våpen mot hverandre. Dersom det foreligger omfattende våpenbruk mellom en stats myndigheter og organiserte væpnede grupper eller mellom slike grupper i en stat, foreligger det en ikke-internasjonalt væpnet konflikt. Disse to kategoriene er nærmere definert i punkt 1.33–40.

- 1.30 Tradisjonelt har det vært stor forskjell på reglene som styrer disse to kategoriene av konflikter, noe som reflekteres i de nedskrevne reglene. Det har også vært stor forskjell med hensyn til hvilke stater som har ratifisert ulike konvensjoner og protokoller. Denne forskjellen har i de senere årene blitt mindre. Grunnen til dette er at de fleste reglene for internasjonale konflikter nå også anvendes i ikke-internasjonale konflikter, enten fordi stater anser reglene som sedvanerett (uskrevne regler), eller fordi de velger å gjøre det av politiske hensyn. Sedvanerett er bindende for alle, uavhengig av om man formelt har tiltrådt en konvensjon eller ikke. Det er likevel noen viktige forskjeller som det er nødvendig å være klar over.

Hvor og når gjelder krigens folkerett?

- 1.31 Krigens folkerett kommer til anvendelse fra det tidspunktet en internasjonal eller en ikke-internasjonal væpnet konflikt oppstår, se punkt 1.33–40 nedenfor. Det er ingen krav til hvor mange personer som skal være drept eller skadet, eller hvor mye skade på motpartens eiendom som må være forårsaket. Krigens folkerett skal anvendes så lenge vilkårene for at det foreligger en situasjon av væpnet konflikt er oppfylt.¹⁷ Et unntak fra dette foreligger der en stat fremdeles okkuperer hele eller deler av territoriet etter at krigshandlingene mellom partene er avsluttet. I slike tilfeller vil deler av krigens folkerett ikke lenger anvendes etter ett år.¹⁸ Okkupasjon er videre behandlet i kapittel 13.
- 1.32 Krigens folkerett vil som hovedregel komme til anvendelse på hele territoriet i det landet eller de landene hvor konflikten pågår. Dette vil også være tilfelle i land hvor konflikten kun foregår på deler av territoriet. I tillegg vil krigens folkerett gjelde for forholdet mellom de krigførende stater også i internasjonalt farvann og luftrom.

Internasjonale væpnede konflikter

- 1.33 En internasjonal væpnet konflikt er altså voldsutøvelse mellom to eller flere stater. Stater har, som nevnt, en plikt til å respektere andre staters suverenitet. Enhver bruk av væpnet makt av en stat mot en annen vil derfor i utgangspunktet måtte anses som et brudd på suverenitetsprinsippet og på FN-pakten. Ettersom maktbruk mellom stater i utgangspunktet er forbudt, er terskelen for

¹⁷ TP I art. 3.

¹⁸ GK IV art. 6.

internasjonal væpnet konflikt satt lavt. Det betyr imidlertid ikke at alle brudd på suverenitetsprinsippet uten videre utgjør en internasjonal væpnet konflikt. Det vil for eksempel ikke automatisk bli en væpnet konflikt dersom maktbruken eller suverenitetskrenkelsen skyldes et uhell eller en feil. Eksempler på slike uhell eller feil kan være at grensestyrker leser kartet feil og dermed krysser grensen over til nabolandet uten å være klar over det, eller at en grensesoldat alene og uprovosert begynner å skyte over grensen. Ofte kan slike situasjoner løses ved hjelp av diplomatisk dialog slik at væpnet konflikt kan unngås, men dette vil avhenge av forholdet mellom landene i forkant av suverenitetskrenkelsen.

- 1.34 Det er ikke noe krav om at de involverte statene selv vedgår at det pågår en væpnet konflikt. Det er heller ikke et krav at et angrep møter militær motstand. Reglene for internasjonal væpnet konflikt gjelder derfor også for tilfeller hvor en stat okkuperer hele eller deler av en annen stats territorium.¹⁹ Reglene gjelder også for væpnede konflikter hvor et folk kjemper mot koloniherrdømme og fremmed okkupasjon og mot rasistiske regimer under utøvelsen av sin selvbestemmelsesrett,²⁰ men dette siste punktet er kontroversielt og har aldri blitt brukt.
- 1.35 Det er en rekke konvensjoner og traktater som kommer til anvendelse når det foreligger væpnet konflikt. I tillegg finnes det internasjonalt regelverk som vil fortsette å gjelde, også i væpnet konflikt. Sentralt regelverk for internasjonale væpnede konflikter er:
- Genèvekonvensjon I–IV av 1949 med tilleggsprotokoll I og III
 - Haagkonvensjonene av 1899 og 1907, særlig IV Haagkonvensjon av 1907, også kalt Landkriksreglementet
 - En rekke konvensjoner som regulerer eller forbyr konkrete typer våpen, f.eks.:
 - St. Petersburg-deklarasjonen av 1868 om forbud mot kuler som eksploderer i menneskekroppen
 - Konvensjonen om inhumane våpen (CCW, av 1980) med protokoller
 - Kjemivåpenkonvensjonen (1993)
 - Minekonvensjonen (1997) om forbud mot antipersonellandminer
 - Konvensjonen om klaseammunisjon (2008)
 - Internasjonal sedvanerett
 - Internasjonale menneskerettigheter (se punkt 1.52–54 nedenfor)

¹⁹ GK I–IV fellesart. 2.

²⁰ TP I art. 1(4).

Ikke-internasjonale væpnede konflikter

- 1.36 Ikke-internasjonale væpnede konflikter omfatter alle væpnede konflikter som ikke finner sted mellom stater.²¹ Ikke-internasjonale væpnede konflikter kan derfor finne sted mellom en stat og en gruppe i eget land, mellom en stat og en gruppe som befinner seg i et annet land, eller mellom grupper. Konflikten vil som hovedregel fremdeles være ikke-internasjonal selv om staten har støtte fra andre stater, så lenge motparten fremdeles er en gruppe. Dersom gruppen får væpnet militær støtte fra andre stater, kan det imidlertid oppstå en situasjon der det både foreligger en ikke-internasjonal væpnet konflikt mellom staten og den væpnede gruppen, og samtidig en internasjonal konflikt mellom staten og den stat som har grepet inn militært til støtte for den væpnede gruppen. Dette forutsetter imidlertid at den sistnevnte stats involvering er av en slik karakter at situasjonen mellom de to statene fyller vilkårene for væpnet konflikt.
- 1.37 Ettersom stater, innenfor visse grenser, har lov til å bruke makt for å opprettholde lov og orden på eget territorium, vil det i visse tilfeller kunne være uklart om det faktisk foreligger en ikke-internasjonal væpnet konflikt. Interne uroligheter og spente situasjoner, som for eksempel opptøyer, isolerte og sporadiske voldshandlinger og andre liknende handlinger, er ikke ansett som væpnede konflikter.²² Ut fra norske forhold kan en si at terskelen for ikke-internasjonal væpnet konflikt er krysset dersom politiet av ulike årsaker ikke lenger kan eller skal håndtere situasjonen og militære styrker derfor tar over ansvaret. Årsakene til dette kan være trusselnivået, den type trussel man står overfor og/eller tilgjengelige ressurser.
- 1.38 Væpnede konflikter mellom en stat og én eller flere grupper i samme land refereres ofte til som borgerkrig. Borgerkrig er en folkelig betegnelse på ikke-internasjonale væpnede konflikter som pågår innenfor en stats territorium, men betegnelsen har ingen rettslig betydning.
- 1.39 Væpnede konflikter mellom en stat og en gruppe som befinner seg på en annen stats territorium, kan deles inn i to kategorier: de konfliktene hvor staten også har styrker på den andre statens territorium, for eksempel norsk deltakelse i Afghanistan til støtte for den afghanske regjering, og de konfliktene hvor den ikke har det. Den siste kategorien har internasjonal karakter fordi den foregår over en internasjonal grense, men siden det ikke er en væpnet konflikt mellom to eller flere stater, er det regelverket for ikke-internasjonale væpnede konflikter som vil komme til anvendelse.

²¹ *GK I–IV fellesart. 3 og TP II art. 1(1).*

²² *TP II art. 1(2).*

1.40 I ikke-internasjonale væpnede konflikter gjelder:

- Fellesartikkel 3, det vil si artikkel 3 som er likelydende i Genèvekonvensjon I–IV
- Tilleggsprotokoll II til Genèvekonvensjonene, dersom vilkårene i protokollens artikkel 1 er oppfylt
- Tilleggsprotokoll III til Genèvekonvensjonene
- De fleste våpenkonvensjoner som nevnt over i punkt 1.35, vil også gjelde i ikke-internasjonale konflikter
- Internasjonal sedvanerett, det vil si de fleste regler for internasjonale væpnede konflikter
- Menneskerettigheter (se punkt 1.52–54 nedenfor)

KONFLIKTTYPER

Internasjonale væpnede konflikter

- Væpnet konflikt mellom to eller flere stater
- Okkupasjon

Ikke-internasjonale væpnede konflikter

- Væpnet konflikt mellom stat og gruppe på statens territorium
- Væpnet konflikt mellom stat og gruppe på annen stats territorium
- Væpnet konflikt mellom ulike grupper

Behandlingen av ikke-internasjonale væpnede konflikter i manualen

1.41 I utgangspunktet vil hele denne manualen gjelde i alle typer væpnet konflikt.

1.42 I enkelte tilfeller er reglene fremdeles forskjellige for internasjonal væpnet konflikt og ikke-internasjonal væpnet konflikt. De viktigste forskjellene gjelder:

- terskelen for når det kan sies å foreligge en væpnet konflikt, en terskel som ofte vil være noe lavere for internasjonale væpnede konflikter enn for ikke-internasjonale væpnede konflikter
- hvem som er lovlig stridende, det vil si hvem som vil kunne nyte immunitet fra nasjonal straffelov for handlinger som er lovlig krigshandlinger
- vilkår for å berøve motstanderen friheten, hvilken status de pågrepne skal ha og hvilke prosessuelle vilkår som gjelder, for eksempel hvor lenge de kan frihetsberøves. Blant annet vil regler om krigsfangestatus kun gjelde for internasjonale væpnede konflikter.

Kildebruk

- 1.43 Manualen er basert på primærkilder, det vil si konvensjoner, protokoller og sedvanerett. Videre er det kun tatt utgangspunkt i de internasjonale avtaler Norge er bundet av. Dette er fordi manualen skal presentere norsk syn på hva som er regler for væpnet konflikt, og hvordan disse skal anvendes, for norske styrker.

HISTORISKE EKSEMPLER

Internasjonale væpnede konflikter

- En internasjonal koalisjon av stater, inkludert Norge, mot Libya, 2011
- Russland–Georgia, august 2008
- USA og Storbritannia mot Irak, 2003–2004
- USA og andre land mot Afghanistan, september til desember 2001
- En internasjonal koalisjon av stater, inkludert Norge, mot det tidligere Jugoslavia, 1999
- Israel–Libanon, 1982–1983
- Iran–Irak, 1980–1988

Ikke-internasjonale væpnede konflikter

- Den afghanske regjeringen med støtte av ISAF mot opprørere i Afghanistan, desember 2001 – d.d.
- Sri-Lanka mot Tamiltigrene, 1983–2009
- Jugoslavia-krigene, 1991–2001
- Rwanda, 1994
- Sudan, 1955–1972, 1983–2005

Nøytralitet

- 1.44 Stater som ikke deltar i en pågående væpnet konflikt, skal anses som nøytrale. Dette må respekteres av de krigførende parter ved at de ikke gjennomfører krigshandlinger på nøytrale staters territorium, og ved at effekten av krigføringen ikke forårsaker skader på nøytrale staters territorium.²³ For eksempel vil dette innebære at verken stridende personell, militære fartøy eller krigføringensmidler skal krysse grensen til nøytrale land, selv om det kun er for en kort periode, at avstandsleverte våpen ikke skal lande på nøytralt territorium, og at luft- og sjøblokader skal håndheves på en slik måte at nøytrale stater har mulighet til å frakte varer inn og ut av eget territorium.
- 1.45 For å beholde sin status som nøytral må stater avstå fra å delta i eller bidra til den pågående væpnede konflikten, og de må unngå å la en krigførende part bruke deres territorium til militære formål, for eksempel til å ha treningsleirer og militære hovedkvarter der. I tillegg har nøytrale stater en plikt til å behandle partene likt med tanke på generelle rettigheter til gjennomfart både på land,

²³ Haag V av 1907, spesielt kapittel 1, og Haag XIII av 1907.

til sjøs og i luften, og med hensyn til handel.²⁴ Ren politisk støtte til en part i konflikten vil ikke påvirke denne statens nøytralitet etter krigens folkerett.

Problemstillinger knyttet til rettslig interoperabilitet i flernasjonale operasjoner

- 1.46 Norsk deltakelse i en væpnet konflikt vil normalt være som del av en flernasjonal operasjon, slik det har vært blant annet i forbindelse med norsk tilstedeværelse i Kosovo, Afghanistan og Libya. I en slik situasjon vil man av og til oppleve at ikke alle land er tilsluttet de samme internasjonale konvensjoner, noe som kan by på praktiske utfordringer. Norske styrker skal uansett overholde norske forpliktelser, blant annet som presentert i denne manualen, selv om de er under andre staters kommando og kontroll.²⁵ Dette er spesielt relevant for bruk av ulike våpentyper ettersom enkelte andre land har lov til å bruke våpentyper som vi har innført forbud mot. Eksempler på dette er personellminer og klaseammunisjon.
- 1.47 Det at andre staters styrker handler på en måte som norske styrker ikke har anledning til, forhindrer ikke nødvendigvis norsk deltakelse eller samarbeid for øvrig. Norske forpliktelser innebærer at norske styrker ikke selv kan gjennomføre eller medvirke til slike handlinger, eller oppfordre andre staters styrker til slike handlinger. For eksempel kan ikke norske styrker oppfordre andre til å legge personellminer rundt felles leir. Man kan heller ikke anmode andre stater om å bruke klaseammunisjon for å støtte norske soldater, for eksempel i en situasjon der det er behov for ”close air support”. At andre styrker, uten norsk involvering, benytter seg av slike ammunisjonsstyper og norske styrker oppnår en militær fordel gjennom slik bruk, vil imidlertid ikke i seg selv utgjøre et folkerettsbrudd.

Se mer om interoperabilitet i kapittel 8: *Krigføringsmidler*.

Problemstillinger knyttet til fredsstøttende operasjoner

- 1.48 Fredsstøttende operasjoner er operasjoner hjemlet i FN-paktens kapittel VI eller VII som har som mål å oppnå langvarige politiske løsninger eller andre spesifiserte målsetninger. Det er flere kategorier av fredsstøttende operasjoner. De mest aktuelle formene for fredsstøttende operasjoner er fredsbevarende operasjoner (peacekeeping) og fredsopprettende operasjoner (peace enforcement). Fredsbevarende operasjoner er operasjoner hvor konfliktpartene samtykker til tilstedeværelse av internasjonale styrker som på en fredelig måte kontrollerer og søker å legge til rette for en fredsavtale. Generelt kan det sies

²⁴ FN-paktens art. 2(5) og Haag-konvensjon V og XIII av 1907.

²⁵ Forskrift om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner FOR 2004-12-10 nr 1643 § 26.

at deltakelse i fredsbevarende operasjoner normalt ikke innebærer at den deltakende staten anses som part i en væpnet konflikt. Fredsopprettende operasjoner er operasjoner som har til hensikt å bevare eller gjenopprette fred eller håndheve målsettinger i operasjonens mandat med nødvendige virkemidler, inkludert militærmakt. Fredsopprettende operasjoner vil ofte innebære strid mot regulære eller irregulære styrker slik at de deltakende statene deltar i en væpnet konflikt. Spørsmålet om fredsstøttende styrker deltar i en væpnet konflikt, vil likevel avhenge av den faktiske situasjonen og ikke hva operasjonen refereres til som, eller hva slags mandat styrkene opererer under. Dersom situasjonen i området oppfyller vilkårene for å være en internasjonal eller ikke-internasjonal væpnet konflikt og de internasjonale styrkene faktisk tar del i denne væpnede konflikten, så vil de måtte følge krigens folkerett.²⁶ I slike tilfeller vil de internasjonale styrkene også kunne være lovlige mål etter krigens folkerett.

- 1.49 Internasjonale styrker som deltar i en fredsoperasjon, vil bli part i en internasjonal væpnet konflikt dersom de bruker væpnet makt mot en annen stat på en måte som utgjør faktisk deltakelse i fiendtlighetene.
- 1.50 Internasjonale styrker som deltar i en fredsoperasjon, vil bli part i en ikke-internasjonal væpnet konflikt dersom følgende tre vilkår er oppfylt:
- En ikke-internasjonal væpnet konflikt pågår allerede i området,
 - de internasjonale styrkene støtter aktivt den ene parten i konflikten, og
 - denne støtten er av en slik art at det utgjør faktisk deltakelse i kamphandlingene.
- 1.51 Dersom det ikke er snakk om en pågående væpnet konflikt eller styrkene ikke tar del i en væpnet konflikt, skal den fredsbevarende styrken anses som sivile, som normalt kun kan utøve makt i selvforsvar.

Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter

- 1.52 Menneskerettigheter regulerer statens maktbruk overfor egne borgere og andre som befinner seg på statens territorium eller under statens kontroll. Menneskerettighetene innebærer rettigheter for personer og ansvar for staten og de som handler på statens vegne, for eksempel politi og forsvar. De kan deles inn i to kategorier: negative og positive rettigheter. Negative menneskerettigheter skal sikre enkeltmennesker mot inngrep fra staten, mens positive

²⁶ *UN Secretary-General's Bulletin on the Observance by United Nations forces of international humanitarian law, 1999.*

Nato-flagget vaier over en norsk sisu i landsbyen Plementina i Kosovo september 1999. KFOR, som ble opprettet under FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1244, er et eksempel på en fredsopprettende operasjon. Foto: Thomas Moss/Forsvarets mediesenter

rettigheter stiller krav om aktiv statlig innsats til fordel for innbyggerne med hensyn til blant annet utvikling, rettferdige lønninger, sosialtrygd og helsestell. Det er i prinsippet kun stater som kan holdes ansvarlige for menneskerettsbrudd, til forskjell fra krigens folkerett som innebærer forpliktelser både for enkeltpersoner og for stater. Norge har derfor et menneskerettighetsansvar overfor personer i Norge og for personer som er under norsk kontroll i utlandet. Dette vil også være tilfellet dersom norske styrker deltar i en væpnet konflikt. Da er det spesielt de negative rettighetene som vil kunne være aktuelle. Et eksempel på dette vil være dersom norske styrker oppretter en interneringsleir. Norge vil da ha et menneskerettighetsansvar for dem som blir internert der.

- 1.53 I praksis er de fleste menneskerettigheter som Norge er forpliktet til å sikre og som er aktuelle for gjennomføringen av militære operasjoner, også en del av krigens folkerett. Dette betyr at så lenge norske styrker følger krigens folkerett og de føringer som er gitt for den enkelte operasjon, vil de heller ikke bryte Norges menneskerettighetsforpliktelser. For eksempel er mishandling av fanger forbudt både etter krigens folkerett og internasjonale menneskerettigheter. Manualen behandler derfor ikke menneskerettigheter som et eget tema.

- 1.54 I noen tilfeller vil krigens folkerett og menneskerettighetene sette ulike krav. Ettersom menneskerettigheter primært er beregnet på fredstid, er en del av reglene ikke praktisk anvendbare i væpnet konflikt. For eksempel er det ikke åpnet for sikkerhetsinternering i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, mens dette utvilsomt er tillatt etter krigens folkerett.²⁷ I slike tilfeller vil reglene i krigens folkerett komme til anvendelse, ettersom krigens folkerett er spesielt utviklet for væpnet konflikt (prinsippet om *lex specialis*: Spesielle regler går foran mer generelle regler). Forholdet mellom krigens folkerett og menneskerettigheter er under utvikling. Norske styrker må derfor forholde seg til nasjonale føringer som er gitt for den konkrete operasjonen.

Forholdet mellom krigens folkerett og personlig selvforsvarsrett

- 1.55 I væpnet konflikt finnes det to grunnlag for militære styrkers bruk av makt: retten til å gjennomføre lovlige krigshandlinger og den personlige selvforsvarsretten. Både utøvelse av lovlige krigshandlinger og personlig selvforsvarsrett innebærer at ellers ulovlige handlinger blir lovlige, og derfor ikke straffbare.
- 1.56 En lovlig krigshandling er en handling som er foretatt i en væpnet konflikt, som er foretatt av en person som har lov til å delta i strid (se nærmere kapittel 3), og som har et krigsformål slik at handlingen er militært nødvendig og ikke en privat handling. I tillegg må handlingen være i tråd med krigens folkerett for øvrig. Retten til å gjennomføre lovlige krigshandlinger er det viktigste grunnlaget for bruk av makt i væpnet konflikt. Et eksempel på en lovlig krigshandling er å skade eller ta livet av en annen stridende person. Lovlig krigshandling som straffrihetsgrunn er nærmere behandlet i punkt 14.44–46.
- 1.57 Den personlige selvforsvarsretten tillater bruk av makt for å stoppe et pågående eller nært forestående ulovlig angrep.²⁸ Tillatt maktbruk er begrenset til det som er nødvendig og proporsjonalt. Det vil si at selvforsvarshandlingen ikke må gå åpenbart ut over det som er nødvendig for å avverge angrepet, den grad av maktbruk som kan anses forsvarlig med hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse angrepet krenker, og angriperens skyld. Hvor stor skade man påfører ved selvforsvarshandlingen, er også relevant her. Retten til personlig selvforsvar er en grunnleggende rett som følger en person uavhengig av hvor denne befinner seg, men innholdet i selvforsvarsretten kan variere. Operasjonens mandat, politiske føringer eller operative hensyn kan for eksempel legge begrensninger på norsk personell sin rett til å utøve selvforsvar

²⁷ Den europeiske menneskerettskonvensjon av 4. november 1950 (EMK) art. 5.

²⁸ Straffeloven (1902) § 48 og (2005) § 18.

overfor tredjeperson eller materielle verdier (såkalt utvidet selvforsvarsrett / extended self-defence). Retten til å utøve selvforsvar overfor egen person kan ikke innskrenkes. Når angriperen er satt ut av spill eller angrepet på annen måte er avsluttet, må også selvforsvarshandlingen avsluttes.

- 1.58 Utførelsen av lovlige krigshandlinger er underlagt færre begrensninger hva gjelder bruken av makt, enn retten til å utøve selvforsvar, både med tanke på hvor mye makt som kan benyttes, og når makt kan anvendes. Lovlige krigshandlinger kan være både offensive og defensive,²⁹ og de kan iverksettes uavhengig av hva motparten har foretatt seg. Det er altså ikke et krav om et forutgående angrep for å kunne bruke makt mot en stridende person, idet krigens folkerett tillater angrep på lovlige mål. Maktbruk i selvforsvar må derimot være en handling gjort for å avverge et pågående eller nært forestående ulovlig angrep, og den må stå i forhold til den trusselen angrepet utgjør. Dette er det ikke krav om for lovlige krigshandlinger.
- 1.59 Videre er det som nevnt et vilkår for retten til selvforsvar at angrepet som skal avverges, er ulovlig. Krigens folkerett tillater angrep på stridende så fremt angrepet utføres av personer som er lovlige stridende. Dette betyr at slike angrep ikke er ulovlige. Maktbruk som svar på angrep utført av lovlige stridende, reguleres derfor av krigens folkerett og ikke av selvforsvarsretten, ettersom motstanderen er et lovlige mål. Selvforsvarsretten har med andre ord begrenset anvendelse for soldater som deltar i en væpnet konflikt, men de vil til gjengjeld ha større handlingsrom til å benytte væpnet makt etter krigens folkerett. Det vil være annerledes hvis den som blir angrepet for eksempel er en sanitetssoldat. En sanitetssoldat er ikke et lovlige mål, og angrep på sanitetssoldater er derfor ulovlig. Sanitetssoldaten kan derfor bruke makt i selvforsvar for å avverge et eventuelt angrep. Sanitetspersonell kan også som utgangspunkt utøve selvforsvar på vegne av annet sanitetspersonell, syke og sårede og sanitetsavdeling.
- 1.60 Selvforsvar vil primært være aktuelt for norske styrker som er part i en væpnet konflikt, i følgende tilfeller:
- Styrkene er satt til politilignende oppdrag (law enforcement) og er ikke gitt myndighet til å bruke makt ut over selvforsvar, som for eksempel opprørskontroll og bemanning av veisperringer; eller
 - Det militære personellet oppfatter situasjonen slik at de blir angrepet, eller at noen er i ferd med å angripe, uten at det er klart om den/de som angriper har direkte tilknytning til den væpnede konflikten eller ikke. For eksempel kan personen virke beruset, det kan være tilfeller av kriminalitet, eller det

²⁹ TP I art. 49(1).

kan være sivilkleddede personer som viser sinne over tap av familie-medlemmer. Slike personer vil ikke utgjøre lovlige mål, men man har anledning til å bruke nødvendig og forholdsmessig makt i selvforsvar for å stanse angrepet.

Lovlige krigshandlinger og selvforsvar som straffrihetsgrunner er nærmere behandlet i punkt 14.44–46 og 14.48–54.

Forholdet mellom krigens folkerett og engasjementsregler (ROE)

- 1.61 Engasjementsregler (Rules of Engagement / ROE) er et kommando- og kontrollverktøy. ROE har tre primærfunksjoner: De skal sikre militære sjefers kontroll over hvordan oppdrag blir gjennomført, sikre politisk kontroll over den militære maktanvendelse, og sikre at oppdragsløsningen skjer innenfor gjeldende nasjonalrettslige og folkerettslige rammer. Krigens folkerett er et sentralt element både i utformingen, tolkningen og anvendelsen av engasjementsreglene.
- 1.62 Hvordan krigens folkerett påvirker planlegging og gjennomføring av operasjoner, spesielt gjennom engasjementsreglene, er behandlet i mer detalj i kapittel 15: Engasjementsregler.

2

Gjennomføring av angrep: Målvalgsprinsipper og forholdsregler

Introduksjon

- 2.1 Krigens folkerett angir de rettslige rammene for målutvelgelse og gjennomføring av angrep. Den definerer hvilke mål det er lov å angripe, hvilke våpen og metoder som kan brukes, hvor store sivile tap som er akseptable, og hvilke forholdsregler som må tas for å unngå eller i det minste redusere sivile tap. I

FORHOLDSREGLER VED ANGREP

1. Under utføringen av militære operasjoner skal det tas kontinuerlig omsorg for å skåne sivilbefolkningen, sivilpersoner og sivile gjenstander.
2. Når det gjelder angrep, skal følgende forholdsregler tas:
 - a) de som planlegger eller treffer beslutning om angrep, skal:
 - i) gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at angrepsmålene verken er sivilpersoner eller sivile gjenstander, og at de ikke er gjenstand for spesiell beskyttelse, men er militære mål som definert i artikkel 52, paragraf 2, og at det ikke er forbudt i henhold til reglene i denne protokoll å angripe dem,
 - ii) ta alle praktisk mulige forholdsregler ved valg av angrepsmidler og -metoder med sikte på å unngå eller i hvert fall å minske tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner og skade på sivile gjenstander,
 - iii) avstå fra å beslutte iverksatt noe angrep som kan forventes å forårsake tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner, skade på sivile gjenstander eller en kombinasjon av slike følger, som ville være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel,
 - b) et angrep skal avlyses eller stilles i bero dersom det blir åpenbart at målet ikke er et militært mål, eller at det er gjenstand for spesiell beskyttelse, eller at angrepet kan forventes å forårsake tilfeldig tap av sivilpersoners liv, skade på sivilpersoner, skade på sivile gjenstander eller en kombinasjon av slike følger, som ville være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel,
 - c) effektiv forhåndsvarsling skal gis om angrep som kan berøre sivilbefolkningen, med mindre omstendighetene ikke tillater dette.
3. Når det er mulig å velge mellom flere militære mål for å oppnå en tilsvarende militær fordel, skal det mål velges som et angrep på kan forventes å utsette sivilpersoners liv og sivile gjenstander for minst fare.

Tilleggsprotokoll I artikkel 57.1–3.

dette kapitlet redegjøres det for de generelle folkerettslige reglene om målutvelgelse. De mer detaljerte reglene om hvem og hva som er lovlig mål, hvem og hva som er beskyttet og når og hvordan de skal beskyttes, samt hvem som kan tas til fange og hvordan de skal behandles, er behandlet i de etterfølgende kapitlene. Disse reglene representerer ytre grenser for hva som er tillatt. Militære operasjoner vil i tillegg kunne være begrenset av politiske og militære hensyn. Slike begrensninger kan for eksempel innebære at noen mål som etter krigens folkerett er lovlig mål, likevel ikke kan angripes uten spesiell godkjennelse. Denne typen innskrenkninger vil fremgå av operasjonens planer, ordrer og direktiver, spesielt i operasjonens engasjementsregler.

Definisjon av angrep

- 2.2 Krigens folkerett opererer med en vid definisjon av hva som er et angrep. Med angrep menes enhver voldshandling rettet mot motparten, enten den utføres offensivt eller defensivt.¹ Voldshandling defineres som handling som forårsaker død eller skade på person eller skade eller ødeleggelse av objekt. Det er ikke et krav at selve angrepshandlingen er kinetisk, selv om det som regel vil være tilfellet ved de typiske militære angrepshandlinger, for eksempel når man avfyrer en granat mot en fiendtlig stridsvogn. Så fremt den forventede konsekvensen av en handling faktisk er død eller skade på person eller skade eller ødeleggelse av objekt, er det et angrep. Eksempler på ikke-kinetiske handlinger som kan utgjøre et angrep, er blant annet cyberangrep og å åpne en demning slik at vannmassene frigjøres. Handlinger som kun er til ulempe for sivilbefolkningen, er ikke ansett som angrep. For eksempel vil det å påvirke livskvaliteten til sivile personer ved å redusere tilgangen til TV, internett og et variert utvalg av mat (uten å forårsake skade på eller ødeleggelse av sivile objekter), ut over det som er nødvendig for sivilbefolkningens overlevelse, ikke anses som å utsette sivile for angrep.

Beskyttelse av sivile personer og objekter

- 2.3 Kun personer og objekter som er lovlig mål (se kapittel 3 og 7), skal være mål for angrep. Sivile personer og sivile objekter skal aldri være mål for angrep.² Alle praktiske forholdsregler må tas for å unngå sivile følgetap. Eventuelle følgetap på sivile personer og objekter må unngås så langt som mulig og må uansett stå i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd.³ Dette er prinsippene om distinksjon og proporsjonalitet, og kravet om å ta

¹ TP I art. 49(1).

² TP I art. 51(2) og 52(1).

³ TP I art. 51(5)(b).

forholdsregler for å redusere sivile følgetap (se definisjon av prinsippene i kapittel 1, anvendelse av proporsjonalitetsprinsippet i punkt 2.19–25 og om forholdsregler i 2.26–43).

- 2.4 Visse personer og objekter nyter spesiell beskyttelse, for eksempel sanitetspersonell, sykebiler og kirker. Reglene om spesiell beskyttelse er behandlet i kapittel 4: Beskyttelse og beskyttede personer, kapittel 5: Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde og kapittel 7: Objekter som er lovlige mål og beskyttede objekter. Spesiell beskyttelse innebærer at det kreves en større militær fordel for at skade på, ødeleggelse av, eller tap av slike personer eller objekter vil kunne anses som proporsjonal.

Tvil om at noe eller noen er et lovlig mål

- 2.5 Personer og objekter som ønskes angrepet, må først identifiseres som lovlige mål.⁴ Hvis det er tvil om en person er sivil eller militær, skal personen anses som sivil.⁵ I tilfelle av tvil om et objekt som normalt brukes til sivile formål, som for eksempel en kirke, et bolighus eller en skole, blir anvendt slik at de gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, skal objektet anses for ikke å bli brukt på en slik måte.⁶ Det betyr likevel ikke at enhver tvil vil medføre at angrepet ikke lovlig kan gjennomføres, siden dette i de fleste tilfeller vil være et umulig krav. På grunn av væpnede konflikters uoversiktlige karakter (the fog of war) må militære styrker ofte måtte forholde seg til tvil når de skal avgjøre om noen eller noe er et lovlig mål. Krigens folkerett krever at de som planlegger og gjennomfører operasjoner, skal gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at angrepsmålet er lovlig. Hva som menes med ”praktisk mulig”, er definert i punkt 2.6. Dersom det fremdeles foreligger tvil etter at de har gjort det som er praktisk mulig for å avklare om målet er lovlig, vil graden av tvil måtte vurderes opp mot konsekvensen av det å ikke angripe. De som planlegger og gjennomfører angrep, må med andre ord avgjøre hvor viktig det er å gjennomføre angrepet. Uavhengig av målets betydning kan et angrep kun gjennomføres hvis det er overveiende sannsynlig at personen eller objektet er et lovlig mål. Dersom det på et senere tidspunkt blir klart at målet likevel ikke er et lovlig mål, skal angrepet avlyses eller utsettes.⁷
- 2.6 Med “praktisk mulig” menes de forholdsregler som er praktiske og gjennomførbare sett i lys av den aktuelle situasjonen, inkludert både humanitære og

⁴ TP I art. 57(2)(a)(i).

⁵ TP I art. 50(1).

⁶ TP I art. 52(3).

⁷ TP I art. 57(2)(b).

Et virkemiddel som kan benyttes for å identifisere mål, er termisk sikte. Foto: Gary Knight/VII/Corbis/NTB scanpix

militære hensyn.⁸ Militært personell vil ikke bli vurdert opp mot en idealnorm når de tar sine avgjørelser, men beslutningen skal likevel fremstå som rimelig og fornuftig ut ifra hva som kunne forventes på beslutningstidspunktet. Alle praktisk mulige tiltak må gjennomføres for å sikre at et potensielt mål er lovlig før beslutning om angrep tas. Ved vurderingen av om det var gjort nok for å identifisere et mål, vil det blant annet tas hensyn til hvilken informasjon som var eller burde være tilgjengelig på det relevante tidspunkt, taktiske og operasjonelle hensyn, tilgjengelige midler, og behovet for beskyttelse av egne styrker. Det må også tas hensyn til at slike beslutninger vanligvis tas under krevende og uoversiktlige omstendigheter.

- 2.7 I ulike operasjoner kan planer, ordrer og direktiver for operasjonen sette ulike krav til for eksempel antall og type kilder til informasjon, eller sensorer, som bidrar til slik identifisering. Disse kravene vil også kunne endres etter hvert som operasjonen utvikler seg. Som regel vil etterretning utgjøre et viktig grunnlag for vurderingen av om noe eller noen er et lovlig mål.

⁸ Se for eksempel Revidert protokoll II (revidert 3. mai 1996) til CCW art. 3(10).

Angrep mot personer

- 2.8 Hvilke personer som er lovlige mål, er behandlet i kapittel 3. Når en person skal angripes, må vedkommende først identifiseres som lovlig mål. For forhåndsplanlagte operasjoner vil dette innebære å lokalisere den riktige personen. Etter at en person er identifisert og lokalisert, bør informasjonen holdes oppdatert frem til angrepet utføres, slik at det fremdeles er klart at det som angripes er et lovlig mål. Dersom for eksempel en person kommer ut av syne eller det på annen måte oppstår tvil om hvor personen er, må vedkommende identifiseres på nytt. Kontinuerlig visuell kontakt med målet vil være den beste måten å sikre at en person er et lovlig mål, men dette er ikke et folkerettslig krav.
- 2.9 I konflikter der den ene parten ikke skiller seg fra sivile ved uniformering eller liknende, vil en god forståelse av samfunnet, kulturen og området man befinner seg i, bidra til å identifisere hvem som er lovlig mål. For eksempel vil det i noen deler av verden være vanlig å bære våpen, og det i seg selv kan derfor ikke anses som en indikasjon på at en person er et lovlig mål.
- 2.10 God situasjonsforståelse vil også være viktig i operasjoner hvor det ikke er praktisk mulig å identifisere enkeltpersoner, men hvor det er mulig å identifisere militære lag eller avdelinger. For å kunne gjennomføre et angrep er det viktig å vite hvor sannsynlig det er at beskyttede personer ikke er til stede.

Bildet viser en armert flyhangar på en flybase i Libya som blir bombet av norske F-16 kampfly under operasjon "Odyssey Dawn". Flyhangaren var vurdert til å være et lovlig mål, og det ble brukt en presisjonsstyrt bombe som traff midt på målet. Foto: Forsvaret/Forsvarets mediesenter

- 2.11 Personer som har vært lovlige mål, men som er syke, sårede eller tilfangetatt (kampudyktige eller ”hors de combat”), vil ikke lenger være lovlige mål, med mindre de velger å fortsette å kjempe.
- 2.12 Hvilke kategorier av personer som er lovlige mål i en konkret konflikt, vil som regel være nærmere gjentatt og presisert i engasjementsregler og operasjonens planer, ordrer og direktiver.

Angrep mot objekter

- 2.13 Angrep på objekter skal begrenses til de objekter som kan anses som lovlige mål.⁹ Objekter som er lovlige mål, refereres også til som ”militære mål”. Hvilke objekter som er lovlige mål, og hvordan vilkårene skal anvendes, er nærmere behandlet i kapittel 7. Objekter som er lovlige mål, kan generelt deles inn i to kategorier.
- 2.14 Den første kategorien er objekter som ut fra sin art gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, for eksempel militære kjøretøy, våpenlagre og militære havner. Ødeleggelse av slike objekter vil normalt gi en avgjort militær fordel, siden dette vil svekke motpartens militære kapasitet. Ettersom det er snakk om rent militære objekter, vil ødeleggelsen av objektet i seg selv ikke innebære et sivilt tap. Det må likevel vurderes om ødeleggelsen vil kunne forårsake skade på sivile personer eller objekter i området rundt, se punkt 2.27–31.
- 2.15 Den andre kategorien er objekter som ut fra sin plassering, formål eller bruk blir lovlige mål. Objektet må enten ha en slik plassering eller brukes eller være planlagt brukt (”formål”) på en slik måte at ødeleggelsen av det, etter de rådende omstendigheter, vil gi en militær fordel. For å angripe slike objekter kreves det derfor en del mer informasjon enn for de mer opplagte militære objektene. Objekter i denne kategorien vil også kunne ha betydning for sivilbefolkningen i området, noe det må tas hensyn til slik at sivile følgetap kan unngås eller i det minste reduseres.

Vilkårlige angrep

- 2.16 Angrep som ikke skiller mellom lovlige og ikke-lovlige mål, eller som forårsaker uproporsjonale sivile tap, betegnes som ”vilkårlige angrep”. Slike angrep er forbudt fordi de både strider mot distinksjonsprinsippet og proporsjonalitetsprinsippet. Det er to kategorier av vilkårlige angrep: 1) angrep med krigføringsmidler (våpen) og metoder som er vilkårlige, og 2) vilkårlig angrep ved bruk av ellers lovlige våpen. Midler og metoder som etter sin art er

⁹ TP I art. 52.

vilkårlige, er forbudt.¹⁰ Disse behandles derfor sammen med forbudte midler og metoder i kapittel 8 og 9.

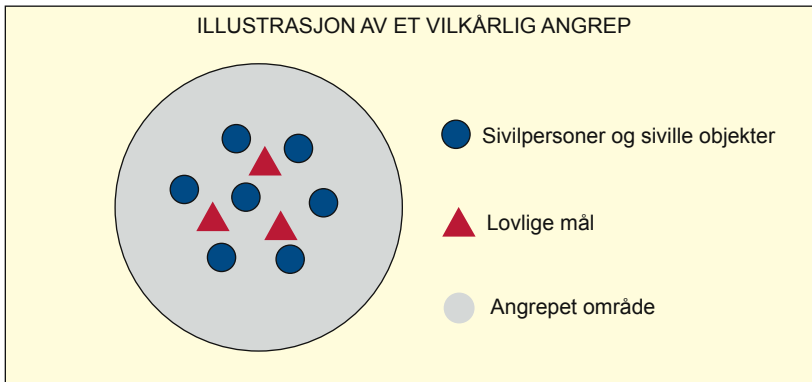
Vilkårlig angrep ved bruk av ellers lovlige våpen

Angrep som ikke er rettet mot et spesifikt lovlig mål

- 2.17 Angrep som ikke er rettet mot et spesifikt lovlig mål, er vilkårlige og forbudt.¹¹ Det betyr at ethvert angrep må rettes mot konkrete lovlige mål, og ikke for eksempel et generelt område. Et eksempel på vilkårlig angrep vil være å skyte rundt seg med automatisk ild i et område hvor det ikke er avklart om det er sivile personer. Ettersom dette innebærer å forårsake ødeleggelse og skade uten at det er rettet mot et lovlig mål, vil det være forbudt.

Angrep som behandler flere spredte mål som ett mål

- 2.18 Det er også ansett som et vilkårlig angrep dersom en rekke klart avgrensede og tydelige lovlige mål plassert i en by, landsby eller annet område som inneholder en liknende konsentrasjon av sivile personer eller sivile objekter, behandles som ett enkelt lovlig mål.¹² I stedet skal de ulike lovlige målene angripes hver for seg, slik at det tas hensyn til sivile personer og objekter i området.

Proporsjonalitet

- 2.19 Skade på sivile personer eller objekter skal unngås så langt det er mulig. Det kreves derfor at ulike forholdsregler tas for å beskytte sivile, se punkt 2.26 flg. Krigens folkerett aksepterer likevel sivile tap, så lenge det er en proporsjonalitet, eller forholdsmessighet, mellom forventet konkret og direkte militær fordel på den ene siden, og unngåelige tilfeldige sivile tap som antas forårsaket av

¹⁰ TP I art. 51(4)(b) og (c).

¹¹ TP I art. 51(4)(a).

¹² TP I art. 51(5)(a).

angrepet, på den andre.¹³ Med sivile tap, eller følgetap, menes tap av siviles liv, skade på sivile personer, skade på sivile objekter, eller en kombinasjon av disse. Selv om proporsjonale tap ikke er forbudt etter folkeretten, vil det i noen konflikter være en policy å ikke akseptere forventede sivile tap i det hele tatt.

- 2.20 Det er kun uproporsjonale sivile tap som er forbudt, ikke store militære tap. Dersom det er klart at sivile personer eller objekter ikke vil skades av et angrep, vil ikke en proporsjonalitetsvurdering være nødvendig. Derimot må det alltid vurderes hvorvidt et angrep er ulovlig i den grad det vil kunne forårsake unødvendig lidelse eller overflødig skade på stridende. Denne beskyttelsen har alle krav på, også personer som er stridende eller syke, sårede, tilfangetatte eller på annen måte hors de combat, det vil si utenfor stridighetene.¹⁴ Etterlevelsen av forbudet mot å forårsake unødvendig lidelse eller overflødig skade er et spørsmål om valg og bruk av krigføringsmidler og -metoder, og ikke en del av proporsjonalitetsvurderingen. Det er altså lov å ta livet av stridende personer, men de skal ikke utsettes for unødvendig lidelse. Derfor er det for eksempel forbudt å bruke blindende laservåpen, ammunisjonstyper som fragmenteres i menneskekroppen og som ikke er synlige på røntgen, eller som eksploderer i menneskekroppen (se mer om forbudte krigføringsmidler i kapittel 8).
- 2.21 Det er videre kun tap eller skade av et visst omfang som skal vurderes opp mot den militære fordel. Det må enten være tap av liv eller skade på sivile personer, eller skade på eller ødeleggelse av sivile objekter. Som nevnt i forbindelse med definisjonen av angrep vil dette utelukke ulempe for sivilbefolkningen. For eksempel vil et redusert utvalg av mat ikke være å anse som tap eller skade, mens manglende tilgang på mat generelt vil være en skade som må tas med i en proporsjonalitetsvurdering.
- 2.22 Angrep på objekter som benyttes til både sivile og militære formål (dual-use-objekter), vil alltid forårsake skade på sivile interesser. Dette betyr imidlertid ikke at ethvert angrep på slike objekter er forbudt. Ettersom et angrep på et slikt objekt alltid vil medføre et sivilt tap, må det gjennomføres en proporsjonalitetsvurdering for å sikre at den forventede militære fordel oppveier det forventede sivile tap. Denne vurderingen forutsetter blant annet kjennskap til hvilke midler og metoder som er aktuelle å bruke i angrepet. Det kan for eksempel være tilstrekkelig å ødelegge veien opp til en bro for å hindre motparten i å benytte seg av den, i stedet for å ødelegge hele broen. Veien kan repareres innen kort tid, mens en bro vil ta vesentlig lengre tid å erstatte. Slike angrep vil ofte være spesielt regulert av operasjonsspesifikke planer, ordrer eller direktiver.

¹³ TP I art. 51(5)(b) og 57(2)(a)(iii).

¹⁴ TP I art. 35(2).

- 2.23 Den militære fordel som forventes oppnådd, kan både være den umiddelbare fordelen ved angrepet og den samlede fordelen for den overordnede taktiske operasjonen som angrepet utgjør en del av. Beskyttelse av egne styrker kan også utgjøre en militær fordel, men det må aksepteres noe risiko for egne tap dersom dette er nødvendig for å unngå uforholdsmessig følgeskade. Derfor er det for eksempel ikke forbudt kun å benytte luftstyrker til å gjennomføre en operasjon, men dette kan medføre at det ikke er mulig å ta ut alle mål på en lovlig måte. Dersom luftangrep på et bestemt mål vil medføre uforholdsmessige store sivile tap, må angrepet enten gjennomføres på en alternativ måte, for eksempel med bakkestyrker, eller så må man la være å angripe målet.
- 2.24 Hovedansvaret for å foreta en proporsjonalitetsvurdering vil som et utgangspunkt ligge hos det kommandoleddet som har best forutsetninger for å vurdere både den forventede militære fordel av angrepet og risikoen for sivile følgeskader. En slik vurdering krever blant annet god oversikt både over situasjonen og operasjonen som angrepet inngår i. Dersom det er foretatt en slik vurdering for et angrep, vil personell på lavere nivå hovedsakelig ha et ansvar for å avvente eller stoppe angrepet dersom situasjonen endrer seg eller viser seg å ikke være slik man hadde planlagt. I tillegg har de en plikt til ikke å følge ordre om å gjennomføre et angrep dersom de innser at det planlagte angrepet er klart ulovlig, for eksempel fordi bygningen viser seg å være et sivilt bygg og ikke et våpenlager, eller fordi de har fått ordre om å rette angrep mot beskyttede sivile.
- 2.25 Ved dynamiske angrep (se punkt 2.39) vil de som håndterer situasjonen, også ha et ansvar for å vurdere lovligheten av egne handlinger, herunder om maktbruken vil være proporsjonal. Dette er fordi det ofte er de som er til stede som har best oversikt over situasjonen. Dersom en patrulje på vei til å gjennomføre et oppdrag blir angrepet av en person som befinner seg blant sivile, må patruljen selv vurdere hvor stor risiko sivilbefolkningen kan bli utsatt for uten at maktbruken forårsaker uproporsjonale sivile tap eller skade, sett i lys av hvor stor fare angrepet på patruljen utgjør.

Forholdsregler i forbindelse med angrep

- 2.26 Norske styrker har som nevnt en plikt til hele tiden å bestrebe seg på å skåne sivile personer og sivile objekter under utføringen av militære operasjoner.¹⁵ Det vil her bli redegjort for praktiske forholdsregler som må følges for å unngå ulovlige angrep.

¹⁵ *TP I art. 57(1)*.

Risiko for skade på sivile personer eller sivile objekter

- 2.27 De som planlegger eller treffer beslutning om angrep, skal ta alle ”praktisk mulige” forholdsregler for å unngå eller minske risiko for sivile tap, se punkt 2.6.¹⁶ Hva som er praktisk mulig, vil blant annet avhenge av situasjonen, tilgjengelig tid og informasjon, og innebærer først og fremst at det før ethvert angrep må vurderes om det er sivile personer eller objekter innenfor det området som de enkelte våpnene kan forventes å forårsake skade, det vil si innenfor det som er ansett som farlig område. Med farlig område menes området rundt målet som er innenfor våpenets definerte virkeområde, eller som på annen måte er forventet å være farlig, for eksempel hvis angrepet er forventet å forårsake en større eksplosjon (se punkt 2.34 om utfordringer knyttet til indirekte virkninger av angrep). Dersom det er fare for sivile følgetap, må det vurderes om det er mulig å gjennomføre angrepet på en måte som reduserer risikoen for skade på sivile personer eller sivile objekter, alternativt om angrepet kan gjennomføres på et annet tidspunkt. For eksempel kan det være aktuelt å stille krav om presisjonsstyrt ammunisjon (PGM), eller endre eller tilpasse våpentypen for å redusere skadepotensial eller skaderadius. Blant annet kan det være aktuelt å anvende tidsforsinket detonering (delayed fuse). Hvis noe endrer seg under angrepet og de som gjennomfører angrepet blir klar over dette, må det vurderes om angrepet fremdeles er lovlig å gjennomføre, eller om det for eksempel er for mange sivile personer til stede. For eksempel kan sivile eller uidentifiserte personer bevege seg inn i farlig område. Dersom det blir klart at angrepet vil forårsake uforholdmessig stor skade på sivile, skal angrepet avlyses eller utsettes. Det avgjørende er om beslutningen fremstår som riktig og fornuftig ut fra hva som kunne forventes.
- 2.28 For å kunne redusere risikoen for sivile tap er det nødvendig at de som planlegger eller gjennomfører et angrep, har best mulig forståelse for situasjonen i angrepsområdet. En god situasjonsforståelse er en grunnleggende forutsetning for alle gode militære avgjørelser. For eksempel er det viktig å kjenne motpartens operasjonsmønster og hvordan de stridende kler seg, eller om det er vanlig for sivile å kle seg i militære uniformseffekter. I tillegg vil det i mange tilfeller være avgjørende å ha god kjennskap til det konkrete målområdet. Denne forståelsen opparbeides ved å kartlegge området over tid for blant annet å bli kjent med levemønsteret (pattern of life) til stridende og sivile personer i målområdet. Både generell situasjonsforståelse og kjennskap til det konkrete målområdet vil bidra til å gjøre det enklere å planlegge og gjennomføre operasjoner på en slik måte at risikoen for sivile tap reduseres. I tillegg vil det kunne gjøre det mulig å se hva som bryter med normalbildet, og som dermed kan utgjøre en trussel.

¹⁶ TP I art. 57(2)(a)(iii).

2.29 Eksempler på momenter som vil være relevante for forståelsen av et målområde:

- Er det sivile personer eller objekter innenfor området som kan skades av angrepet?
- Bor det sivile personer i bygningen?
- Pleier det å være sivile personer i området på denne tiden av døgnet?
- Pleier sivile personer å samle seg i visse områder til faste tider, finnes det for eksempel en fast markedsdag?
- Pleier personen som skal angripes, å reise alene eller sammen med andre stridende?
- Er det observert sivile personer på vei inn i området som ikke har kommet ut enda?
- Blir det aktuelle kjøretøyet brukt også av sivile, eller bare stridende?
- Inneholder noe i angrepsområdet farlige krefter som vil frigjøres ved et angrep?

2.30 Hvis det er mulig å velge mellom flere lovlige mål for å oppnå samme militære fordel, skal det målet som forventes å forårsake minst følgeskade, velges.¹⁷

VANLIGE ÅRSAKER TIL SIVILE FØLGESKADER

Sivile følgetap er som regel forårsaket av

- manglende kunnskap om målet;
- manglende generell situasjonsforståelse;
- feil oppfatning av den faktiske situasjonen;
- manglende evne eller mulighet til å tilpasse maktbruk/maktmiddel;
- manglende evne eller mulighet til å sikre at våpenet treffer målet.

Valg av våpen og metode

2.31 Valg av våpen og metode vil i de fleste tilfeller påvirke risikoen for sivile følgetap. Ved planlegging og gjennomføring av angrep må valg av våpen og metoder derfor vurderes med sikte på å unngå eller i hvert fall redusere tilfeldige sivile tap.¹⁸ Det er ikke et krav at presisjonsstyrte våpen alltid skal benyttes der det er fare for skade på sivile, men det vil være tilfeller hvor bruk av slike våpen vil være den eneste måten å redusere risikoen for sivile følgetap nok til at angrepet kan gjennomføres på en lovlig måte.

¹⁷ TP I art. 57(3).

¹⁸ TP I art. 57(2)(a)(ii).

Eksempler på direkte og indirekte ild: En soldat med HK416 og Bofors selvdrevet 155 mm VS Caesar artilleri. Foto 1: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter, 2: Marius Pettersen/Forsvarets Forum/Forsvarets mediesenter

- 2.32 Angrep kan gjennomføres ved hjelp av direkte eller indirekte ild (beskytning). Beskytningen er direkte dersom både sensor og effektor, det vil si både den eller det som identifiserer målet og den som ”trykker på avtrekkeren”, befinner seg på samme plattform som der endelig beslutning om avfiring tas. Dette er for eksempel tilfelle for en stridsvogn som skyter på et mål, eller en soldat som skyter med gevær. Indirekte ild betyr at sensor, effektor og beslutningstaker er på ulikt sted, eller at en direkteskytende plattform støtter noen som ikke selv ser målet. For eksempel vil en artillerienhet ikke selv se det stedet man skyter på. En pilot som ser sitt mål på bakken, leverer selv direkte ild, men engasjementet er indirekte ild for den bakkestyrken som mottar støtten og ikke selv ser målet. Andre eksempler på indirekte beskytning er bombekastere, styrte missiler, droner og feltartilleri. Bruk av slik indirekte beskytning vil i mange tilfeller øke risikoen for utilsiktet skade ettersom det vil være større geografisk avstand mellom angriperen og målet, og det vil kunne gå en viss tid fra vurderingene gjøres og våpen utløses til målområdet treffes. Dette må det tas hensyn til i vurderingen av om gjennomføringen av angrepet vil være tillatt.
- 2.33 I tillegg til å vurdere hvilke våpen som er tilgjengelige og anvendelige, må også faktorer som kan påvirke effekten av våpenet vurderes. Dette kan for eksempel være terrenget hvor våpenet treffer, værforhold og angrepstidspunkt. For eksempel vil effekten av et våpen kunne være forskjellig avhengig av om det treffer asfalt eller sand.

Utfordringer knyttet til indirekte virkninger av angrep

- 2.34 I tillegg til den direkte effekten av våpenet eller metoden som benyttes ved et angrep, vil det kunne forekomme indirekte virkninger. For eksempel vil et raketangrep på et ammunisjonslager kunne føre til sekundæreksplosjoner som forårsaker ødeleggelse i et større område enn raketeksplosjonen alene ville ha gjort. I tillegg kan våpen- eller ammunisjonstypen medføre mer langvarige følgeskader, for eksempel blindgjengere som forblir en risiko for sivilbefolkningen lenge etter at konflikten eller fiendtlighetene er over. Tilsvarende vil ødeleggelsen av et kraftverk som forsyner et hovedkvarter med strøm, også kunne ta strømmen til et sivilt sykehus, med potensielt dødelige konsekvenser. Dersom slike indirekte virkninger er kjent eller burde være kjent, slik at de er mulig å forutse, må de anses som påregnelige. I så fall må de tas med i vurderingen av om angrepet skal gjennomføres eller om det vil forårsake uproporsjonalt store sivile tap.

Krav om å avlyse eller utsette et planlagt angrep

- 2.35 Et angrep skal avlyses eller utsettes dersom det blir åpenbart at
- målet ikke er et lovlig mål,
 - målet er gjenstand for spesiell beskyttelse eller
 - angrepet forventes å forårsake uforholdsmessig store tap av sivilpersoners liv eller skade på sivile personer, eller skade eller ødeleggelse av sivile objekter.¹⁹

Forhåndsvarsling

- 2.36 De som planlegger eller gjennomfører angrep, skal, dersom omstendighetene tillater det, gi effektiv forhåndsvarsling om angrep som kan forårsake skade på sivile eller tap av sivile liv.²⁰ Forhåndsvarselet skal gjøre det mulig for sivile å komme seg unna eller søke dekning før angrepet.
- 2.37 I de tilfeller hvor forhåndsvarsling er mulig, må varselet være av en slik art at det faktisk når frem til de som kan bli berørt, og gir de sivile en reell mulighet til å unngå å bli skadet av angrepet. Varsling vil for eksempel ikke fritta den angripende part for andre forpliktelser dersom det faktisk ikke er mulig for de sivile å evakuere området.
- 2.38 Det er ikke krav om forhåndsvarsling dersom omstendighetene ikke tillater det, for eksempel dersom egne styrker utsettes for unødvendig stor risiko eller der overraskelsesmomentet er avgjørende for å nå målet med operasjonen. Måten

¹⁹ TP I art. 57(2)(b).

²⁰ TP I art. 57(2)(c).

forhåndsvarslingen utføres på, må derfor tilpasses situasjonen, både med hensyn til hvor konkret advarselen er, tidspunktet for advarselen, og måten den gjennomføres på.

EKSEMPLER PÅ FORHÅNDSVARSLING FRA HISTORIEN

- 19. mai 1944 ble Arbeidskontoret i Akersgata 55 i Oslo sprengt av Oslo-gjengen for å unngå at norske menn ble registrert for obligatorisk arbeidstjeneste for okkupasjonsmakten. Etter at sprengstoffet var plassert, ble det ropt at alle måtte komme seg ut.
- Koalisjonsstyrkene droppet store mengder flyveblader over Irak i 2002–2003. Et eksempel er flyveblader som advarte sivile om at lovlige mål ville bli angrepet, og at sivile derfor burde holde seg unna slike mål. Det ble brukt bilder for å forklare hva lovlige mål er.
- Under den israelske operasjonen Cast Lead mot Gaza i 2009 ringte israelerne hjem til palestinere for å advare dem om at området de bodde i ville bli angrepet, og fortelle dem at de burde evakuere.

Forhåndsplanlagt og dynamisk målbekjemping

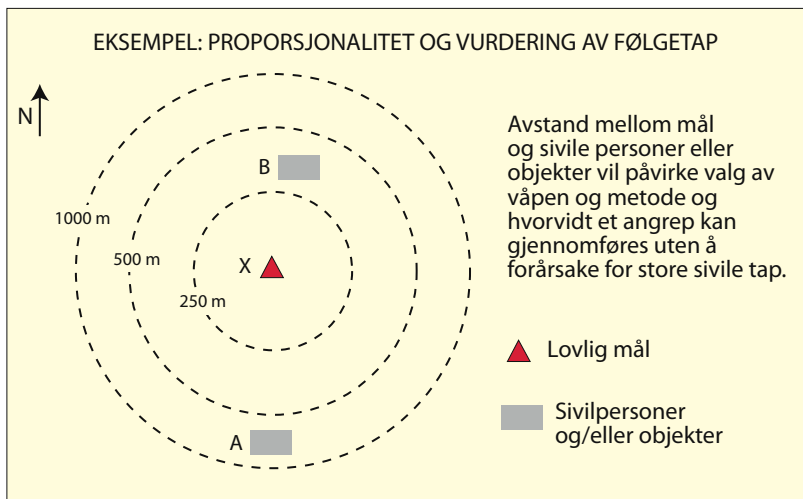
- 2.39 I praksis vil det være et skille mellom dynamisk og forhåndsplanlagt maktbruk. Plikten til å gjøre alt som er praktisk mulig for å unngå eller minske sivile følgetap, er det samme, men vurderingen vil være forskjellig. Dynamisk bruk av makt vil være aktuelt mot personer som en reaksjon på et angrep eller andre truende handlinger, eller mot oppdukkende objekter som må nøytraliseres umiddelbart. Forhåndsplanlagt bruk av makt vil ofte være bruk av makt mot personer eller objekter som på det aktuelle tidspunktet ikke utgjør en trussel, men som likevel er godkjente lovlige mål på grunn av deres funksjon eller forventede fremtidige handlinger eller bruk.
- 2.40 For angrep på forhåndsplanlagte mål kreves det at angrepet planlegges slik at risikoen for sivile følgetap reduseres så langt som praktisk mulig. Ved planlagte angrep er det ofte mulig å gjennomføre en grundig målutvelgelsesprosess. Denne prosessen innebærer at de som planlegger angrepet, samler inn og vurderer tilgjengelig informasjon som har betydning for vurderingen av om målet er tillatt å angripe. Dette innebærer blant annet en vurdering av om det er sivile personer eller objekter i nærheten av målet, som kan bli skadet ved et angrep. Informasjon hentes fra ulike kilder, blant annet etterretningskilder, åpne kilder, rekognosering, overvåkning og liknende. Basert på informasjonen om målet og området rundt vil de som planlegger angrepet, også kunne gi føringer om hvilke midler eller metoder som er aktuelle å bruke for å redusere faren for sivile følgetap. Vurderingene vil også legge føringer for når angrepet

bør gjennomføres, og om eventuell sivilbefolkning skal varsles før angrep iverksettes. Forhåndsplanlegging av angrep vil ofte følge standard operasjonsprosedyrer hvor det blant annet er gitt ulike autorisasjonsnivå for å godkjenne gjennomføring av angrep som forventes å forårsake sivile følgetap. Ved gjennomføring av et slikt angrep må personen eller objektet som skal angripes, identifiseres som den personen eller det objektet som er forhåndsgodkjent som lovlig mål.

- 2.41 Ved forhåndsplanlagte angrep vil det som regel foreligge lister over godkjente mål. Slike lister må kontinuerlig oppdateres for å ta hensyn til ny informasjon og endrede omstendigheter. For eksempel kan bruken av et objekt endres fra en dag til en annen, slik at objektet ikke lenger er et lovlig mål.
- 2.42 For angrep som ikke er forhåndsplanlagte, enten fordi situasjonen tilsier umiddelbar handling eller fordi et lovlig mål plutselig blir tilgjengelig, vil det være mindre tid til å ta forholdsregler. Også for denne typen angrep vil det være formelle prosesser som skal følges. De vil i prinsippet ikke avvike fra forhåndsplanlagte prosedyrer, men vil ta hensyn til behovet for å gjennomføre vurderingene på kortere tid. Blant annet vil det fremdeles stilles krav om å gjøre det som er praktisk mulig for å forsikre seg om at målet er lovlig og å redusere risikoen for sivile følgeskader. Hva som er praktisk mulig i disse tilfellene, må vurderes ut fra hvilken trussel man står overfor, hvilket utstyr man har tilgjengelig, og tid til disposisjon for vurdering av situasjonen. Dette er behandlet i detalj i punkt 2.6.
- 2.43 I noen tilfeller av dynamisk bruk av makt mot personer kan det være snakk om bruk av makt i selvforsvar, for eksempel hvis det er uklart om personen som utgjør en trussel, er et lovlig mål i seg selv (se kapittel 3). Da må maktbruken begrenses til det som er nødvendig og proporsjonalt for å stoppe eller avverge angrepet, og kan kun rettes mot den som utgjør en trussel. Utøvelse av selvforsvar gir med andre ord et mindre handlingsrom enn utføring av lovlige krigshandlinger fordi både form og grad av maktbruk er mer begrenset. Blant annet er aksepten for sivile følgeskader er lavere for bruk av makt i selvforsvar enn for maktbruk rettet mot lovlige mål etter krigens folkerett. Forholdet mellom personlig selvforsvarsrett og lovlige krigshandlinger er behandlet i punkt 1.55–60 og selvforsvarsrett som straffrihetsgrunn i 14.47–53.

Illustrasjon: Gjennomføring av angrep og anvendelse av krigens folkerett

- 2.44 Det planlegges et angrep på mål X, enten som en del av en forhåndsplanlagt operasjon eller fordi behovet har oppstått på kort tid. Mål X er et lager for militært sambandsmateriell, og er et lovlig mål. Det er to sivile bygninger i nærheten, A og B, som er henholdsvis 800 m og 400 m fra X (se skisse nedenfor for plassering av de ulike objektene). Situasjonen i området tilsier at det ikke er aktuelt å benytte bakkestyrker til å gjennomføre angrepet.

a. Scenario 1

Bygning A er et hjem hvor det til enhver tid er kvinner og barn, mens bygning B er et uthus som ikke lenger er i bruk. Det er ingen andre sivile objekter innenfor en radius av 500 meter fra bygningene. Det er ikke observert sivile personer i eller ved våpenlageret. I dette tilfellet vil risikoen for sivile følgetap være lav så fremt våpen eller metode som benyttes ikke er forventet å forårsake skade mer enn 500 meter fra målet.

b. Scenario 2

Samme som over, men bygning B er nå en sivil bolig. Faren for skade på sivile har økt, og det vil være aktuelt å vurdere om presisjonsstyrte våpen skal benyttes (forutsatt at slike er tilgjengelige for angriperen). Videre bør det for eksempel vurderes om eventuell avstandslevert ammunisjon bør leveres i retning øst-vest i stedet for nord-sør slik at risikoen for at bygning A og B blir truffet kan reduseres.

c. Scenario 3

Bygning A og B er begge sivile boliger, og det er sett sivile personer i nærheten av våpenlageret. Det vil derfor være vanskelig å gjennomføre et angrep uten å forårsake skade på sivile personer eller objekter. I slike tilfeller må det vurderes om angrepet på målet vil gi en så stor militær fordel at det oppveier, det vil si er proporsjonalt i forhold til, den antatte skaden på sivile. Det samme må gjøres dersom det plutselig kommer en ukjent person inn i området, med mindre personen kan identifiseres som lovlig mål.

Beskyttelse av egen sivilbefolkning mot virkningene av angrep

- 2.45 I tillegg til å ta forholdsregler i planleggingen og gjennomføringen av egne angrep skal man gjøre det som er praktisk mulig for å begrense virkningene av angrep på områder som er under egen kontroll.²¹ For kommentarer rundt begrepet ”praktisk mulig”, se punkt 2.6. Beskyttelse av sivile er behandlet i mer detalj i kapittel 4.
- 2.46 Sivile personer og sivile objekter under en konfliktparts kontroll skal, så langt det er praktisk mulig, flyttes bort fra områder i nærheten av lovlige mål. Slik evakuering kan kun gjøres ut ifra hensynet til de sivils sikkerhet.²² På okkupert område er det ikke tillatt å tvangsevakuere eller deportere sivile fra et område unntatt i de tilfeller hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig (se punkt 9.38–39 og 13.30–31).²³
- 2.47 For å begrense virkningene av angrep skal man unngå å plassere lovlige mål innenfor eller i nærheten av tett befolkede områder.²⁴ Dersom dette ikke gjøres i fredstid, må det foreligge en plan for å flytte de potensielle lovlige målene, eller evakuere sivilbefolkningen, dersom det oppstår fare for en væpnet konflikt på territoriet. Denne problemstillingen er drøftet videre i kapittel 9 om krigføringsmetoder, punkt 9.31 flg. Det skal også tas øvrige aktuelle forholdsregler for å beskytte sivile personer og sivile objekter fra farer som følger av militære operasjoner.
- 2.48 Sivile skal ikke brukes til å beskytte eller skjule lovlige mål. Selv om den ene parten utnytter sivile på denne måten, fritar ikke dette de angripende styrkene

²¹ *TP I art. 58.*

²² *TP I art. 58(a).*

²³ *GK IV art. 49, TP II art. 17.*

²⁴ *TP I art. 58(b).*

fra deres plikt til å skåne sivile eller til å redusere sivile følgetap.²⁵ Dette vil imidlertid være sivile tap som det er praktisk vanskelig å unngå, slik at et angrep vil være lovlig dersom den militære fordel som forventes oppnådd, veier opp for de sivile tapene. Sivile som frivillig opptrer som skjold, vil kunne bli lovlige mål og dermed miste sin beskyttelse, se kapittel 3 eksempelvis 3.

OPPSUMMERING

Denne listen er ikke et alternativ til pliktene ovenfor, men er ment som en huskeliste over de tema som må vurderes. I tillegg kommer misjonsspesifikke ordre og engasjementsregler.

1. Lokaliser og observer det potensielle målet og området rundt.
2. Vurder om målet (person eller objekt) er et lovlig mål og ikke har spesiell beskyttelse.
3. Vurder om det er fare for sivile følgetap, og ta alle praktisk mulige forholdsregler for å redusere sivile følgetap til et minimum.
4. Vurder hvilke våpen eller metoder som vil være mest hensiktsmessige å bruke for å unngå sivile tap.
5. Vurder om eventuelle uunngåelige sivile følgetap vil være proporsjonale (det vil si ikke uforholdsmessig store) i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd med angrepet.
6. Under gjennomføring av angrepet, gjør det som er praktisk mulig for å sikre at våpenet treffer målet.
7. Avbryt eller utsett angrep dersom det blir klart at noen av konklusjonene i punkt 2–6 ikke lenger er gyldige.

²⁵ *TP I art. 51(8)*.

3

Personer som er lovlige mål

Introduksjon

- 3.1 Dette kapitlet gir en oversikt over de ulike kategoriene av personer som kan være lovlige mål i væpnet konflikt, og hva som skal til for å være lovlig stridende. Hvilken status de ulike kategoriene av personer skal ha dersom de blir tatt til fange, behandles i kapittel 6. Kapittel 4 ser nærmere på hvem som er sivile, og hvilke krav ulike grupper har på beskyttelse.
- 3.2 Krigens folkerett skiller mellom stridende personer og sivile personer. Stridende personer er igjen delt opp i to kategorier; 1) stridende personer som har rett til å ta del i fiendtligheter¹ ("lovlige stridende" eller "kombattante") og 2) de som ikke har det (som vi i denne manualen har valgt å kalle "andre stridende"), se nærmere i punkt 3.5. Under gjennomføringen av militære operasjoner i en væpnet konflikt har soldater lov til å angripe motpartens styrker og andre stridende. Samtidig skal partene i en væpnet konflikt til enhver tid gjøre det som er praktisk mulig for å skåne dem som har krav på beskyttelse, både sivile og stridende som på grunn av skade, sykdom, tilfangetakelse eller liknende må anses som kampudyktige.²
- 3.3 En person som er vurdert til å være et lovlig mål, kan angripes. Med angrep menes voldshandlinger med sikte på å skade eller ta liv, eller å berøve noen friheten. Hvor sikker man må være for å kunne anse noen som lovlig mål, er behandlet i punkt 2.5–7. Når og på hvilken måte et lovlig mål kan angripes, reguleres av krigens folkerett, se spesielt kapittel 2, 8 og 9. Blant annet må maktbruken være proporsjonal. Proporsjonalitetsprinsippet medfører at stridende skal unngå å angripe lovlige mål dersom det er antatt at dette vil medføre tilfeldig tap av sivile liv eller ødeleggelse av sivile gjenstander som vil overstige den konkrete, militære nytten som er forventet av angrepet. Det er ikke noe krav om å begrense væpnede styrkers bruk av makt mot lovlige mål, slik det for eksempel er for politiet (såkalt "makteskalering"). Det innebærer blant annet at det ikke er et folkerettslig krav om å ta noen til fange i stedet for å skyte, med mindre personen gir tegn til å ville overgi seg.

¹ TP I art. 43(3).

² TP I art. 41 og 57 og TP II art. 4 og 13.

- 3.4 Det forutsettes i denne manualen at norske styrker tilfredsstiller kravene til å være lovlig stridende og dermed har lov til å bruke væpnet makt i henhold til krigens folkerett. Manualen vil med andre ord ta som utgangspunkt at norske styrker har status som lovlig stridende dersom de deltar i en væpnet konflikt, enten den er internasjonal eller ikke-internasjonal. Hvem som er lovlig stridende, presenteres i punkt 3.5.

Kort oversikt over personer som er lovlige mål

- 3.5 *Lovlig stridende:*
- Medlemmer av væpnede styrker som hører til en part i konflikten (unntatt personer med spesiell beskyttelse, se punkt 3.11), og medlemmer av militser og avdelinger av frivillige som utgjør en del av disse væpnede styrkene³ (punkt 3.9)
 - Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser tilhørende en part i internasjonale væpnede konflikter⁴ (punkt 3.17)
 - Deltakere i spontan motstand mot invasjon i internasjonale væpnede konflikter (*levée en masse*)⁵ (punkt 3.20)

Andre stridende:

- Sivile som deltar direkte i fiendtligheter, enten spontant eller regelmessig⁶ (punkt 3.21)
- Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat⁷ (punkt 3.40)
- Spioner⁸ (punkt 3.45)
- Leiesoldater⁹ (punkt 3.47)

Rett til å delta i fiendtligheter

- 3.6 Krigens folkerett tar utgangspunkt i at stridende personer som oppfyller visse vilkår, har rett til å delta i fiendtligheter.¹⁰ Dette medfører at stridende personer som ikke oppfyller vilkårene, ikke har denne retten. I manualen vil altså disse to kategoriene bli betegnet lovlig stridende og andre stridende, se punkt 3.5.

³ GK III art. 4(A)(1) og TP I art. 43(2).

⁴ GK III art. 4(A)(2).

⁵ GK III art. 4(A)(6).

⁶ TP I art. 51(3). Begrepet "sivile" inkluderer medlemmer av ikke-organiserte væpnede grupper i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter, selv om de opererer til støtte for en stat.

⁷ TP I art. 51(3).

⁸ TP I art. 46.

⁹ TP I art. 47.

¹⁰ TP I art. 43(2).

- 3.7 Personer som har rett til å delta i fiendtligheter, eller lovlig stridende, er i utgangspunktet medlemmer av en stats væpnede styrker. De handler med andre ord på en stats vegne. Så lenge de overholder krigens folkerett, skal de ikke stå personlig til ansvar for disse handlingene. Lovlig stridende skal derfor ikke straffes for lovlige krigshandlinger, som for eksempel å drepe en person som er lovlig mål. Lovlige krigshandlinger er et unntak fra nasjonal straffelov, og er forklart nærmere i punkt 14.44–46. I tillegg skal lovlig stridende behandles etter spesielle regler dersom de blir tatt til fange i en internasjonal væpnet konflikt, det vil si som krigsfanger. Reglene er utformet på denne måten fordi det er staten og ikke personene som skal holdes ansvarlig for lovlige krigshandlinger. Dette innebærer også at det kun er lovlig stridende som har krav på immunitet fra nasjonale lover for lovlige krigshandlinger. Kort sagt er det kun lovlig stridende som kan anse noen eller noe som lovlig mål.
- 3.8 Personer som ikke har rett til å delta, men likevel gjør det ("andre stridende"), har ikke denne retten til immunitet mot straff etter krigens folkerett. De kan derfor stilles til ansvar etter nasjonal rett, med mindre staten velger å gi dem immunitet.¹¹ Det betyr at andre stridende som angriper en person som i utgangspunktet er lovlig mål etter krigens folkerett, likevel vil kunne straffeforfølges for sine handlinger etter alminnelig nasjonal straffelovgivning. Slike brudd på nasjonal rett vil ikke utgjøre krigsforbrytelser.

Medlemmer av de væpnede styrker

- 3.9 Medlemmer av de væpnede styrker til en av partene i konflikten er lovlige mål med mindre de har spesiell beskyttelse, se punkt 3.11. De kan angripes så lenge de tilhører de væpnede styrker, både når de deltar i kamphandlinger og når de utfører andre gjøremål, for eksempel sover eller trener.
- 3.10 Med medlemmer av en stats væpnede styrker menes medlemmer av alle organiserte væpnede styrker, grupper og enheter som
- står under en kommandostruktur med ansvar for de underordnede, og som står ansvarlig overfor en stat som er part i konflikten,
 - er underlagt et internt disiplinærsystem som blant annet skal sikre etterlevelse av krigens folkerett,¹² og
 - skiller seg fra sivile ved hjelp av uniform eller tilsvarende.¹³

¹¹ TP II art. 6(5).

¹² TP I art. 43(1).

¹³ TP I art. 44(3).

- 3.11 Medlemmer av de væpnede styrker som har spesiell beskyttelse, og som derfor ikke er lovlige mål, er
- sanitetspersonell (se kapittel 5)
 - religiøst personell, for eksempel feltprester (se kapittel 5)
 - personer som har overgitt seg / tilfangetatte (se kapittel 6)
 - personer som hopper ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød (se kapittel 11) og
 - syke/sårede/skipbrudne som ikke lenger deltar direkte i fiendtlighetene (se kapittel 5 og 10).

Spesiell beskyttelse er nærmere behandlet i 4.38 flg.

- 3.12 Distinksjonsprinsippet krever at lovlig stridende skal skille seg fra sivile. Medlemmer av væpnede styrker skal derfor som hovedregel alltid bære uniform. Tradisjonelt sett vil militære styrker også bære våpen åpent, det vil si at våpen ikke skjules under klesdrakt og liknende, men for uniformerte medlemmer av de væpnede styrker er ikke dette et vilkår for å beholde statusen som lovlig stridende.¹⁴ Grunnen til dette er at uniformen gjør det tilstrekkelig klart at personen er stridende. Det er derfor ikke i strid med krigens folkerett å bruke skjulte pistolhylster eller å bruke klær som skjuler håndvåpen. Det vil derimot kunne være praktisk hensiktsmessig å bære våpen åpent, og militære sjefer kan derfor, eller av andre grunner, gi ordre om at underordnede ikke skal skjule våpen. Dersom våpen skjules for å gi inntrykk av at man har krav på en form for beskyttet status, og situasjonen utnyttes til å angripe motstanderen, vil dette kunne være ulovlig svik (se kapittel 9).
- 3.13 Medlemmer av norske styrker skal skille seg fra sivilbefolkningen så lenge de deltar i en væpnet konflikt. Dette skal gjøres ved å bære godkjent norsk uniform og nasjonalitetsmerke. For deltakelse i internasjonale operasjoner innebærer dette at norske styrker skal bære uniform mens de er i operasjonsområdet og på reise til og fra området, men ikke mens de er på permisjon utenfor operasjonsområdet. Også sivile som skal tjenestegjøre i stillinger som vil innebære direkte deltakelse i fiendtligheter, skal gis status som stridende, ikles uniform og gis militær grad, og kan bevæpnes.¹⁵
- 3.14 Det kan gjøres unntak fra kravet om uniformering etter godkjennelse fra styrkesjef, for eksempel dersom norske styrker skal involveres i informasjonsinnhenting bak motpartens linjer. Dersom det er nødvendig for medlemmer av norske styrker å operere uten uniform for å unngå å bli fanget under flukt fra

¹⁴ GK III art. 4(A)(1) og TP I art. 43 og 44.

¹⁵ Forskrift om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner, FOR 2004-12-10 nr 1643, § 18.

motpartens fangenskap, vil det også være tillatt. Medlemmer av væpnede styrker som opererer uten uniform, vil imidlertid ofte kunne bli anklaget for svik eller spionasje dersom de blir tatt til fange av motparten. Disse krigsføringsmetodene er behandlet i kapittel 9. Kort oppsummert er spionasje i seg selv ikke brudd på krigens folkerett, men vil kunne være brudd på nasjonal rett i den stat det spioneres mot. Det vil kun være svik dersom en lovlig stridende dreper, skader eller tar til fange en motstander etter å ha forledet motparten til å tro at vedkommende har krav på beskyttelse.¹⁶ Siden personer som ikke oppfyller vilkårene til uniformering kan miste retten til krigsfangestatus, vil krav om uniformering og unntak fra dette bli nærmere behandlet i kapittel 6.

- 3.15 Hvis militser eller avdelinger av frivillige (ofte kalt ”paramilitære grupper”) eller væpnet politi skal inkorporeres i de væpnede styrker, må informasjon om dette tilflyte de andre partene i konflikten for at de skal oppnå status som medlemmer av de væpnede styrker. Personellet får da også status som lovlig stridende, men blir samtidig lovlig mål i en væpnet konflikt.¹⁷ For å beholde status som lovlig stridende må de oppfylle øvrige krav satt for medlemmer av væpnede styrker, spesielt kravene om å stå under militær kommando, være underlagt et internt disiplinærsystem og skille seg fra sivilbefolkningen.
- 3.16 I internasjonale væpnede konflikter vil medlemmer av de væpnede styrker som faller i hendene på motparten, enten de blir tatt til fange eller overgir seg, ha krav på krigsfangestatus og immunitet fra straff for lovlige krigshandlinger.¹⁸ Reglene for tilfangetakelse og behandling av fanger presenteres i kapittel 6, og lovlige krigshandlinger behandles i kapittel 14.

Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser i en internasjonal væpnet konflikt

- 3.17 Medlemmer av militser og frivillige avdelinger, for eksempel organiserte motstandsbevegelser, som ikke er inkorporert i de ordinære væpnede styrker, vil være lovlig mål så lenge medlemskapet varer.¹⁹ Hvorvidt noen er medlem i en slik bevegelse, er en vurdering som må tas på grunnlag av den informasjon som er tilgjengelig på det aktuelle tidspunktet. Dette kan for eksempel være informasjon om at en person har deltatt i tidligere operasjoner motstandsbevegelsen har gjennomført, eller at han gir eller tar imot ordre fra andre kjente medlemmer.

¹⁶ TP I art. 37 og 46.

¹⁷ TP I art. 43(3).

¹⁸ GK III art. 4 og TP I art. 44(1).

¹⁹ GK III art. 4(A)(2).

- 3.18 Med medlemmer av organiserte motstandsbevegelser menes medlemmer av grupper som
- er ledet av en person som er ansvarlig for sine underordnede,
 - har et fastsittende kjennetegn, gjenkjennelig på avstand,
 - bærer våpnene åpent og
 - følger krigens folkerett i sine operasjoner.
- 3.19 I tillegg må de tilhøre en av partene i konflikten. Dersom disse vilkårene er oppfylt, vil de være lovlig stridende og derfor ha krav på krigsfangestatus og immunitet fra straff for lovlige krigshandlinger, se kapittel 6 og 14. Hvis vilkårene ikke er oppfylt, vil de likevel kunne være lovlig mål dersom de deltar direkte i fiendtlighetene, se punkt 3.21 flg. For medlemmer av organiserte grupper i ikke-internasjonale væpnede konflikter, se punkt 3.40 flg.

Deltakere i spontan motstand mot invasjon i en internasjonal væpnet konflikt

- 3.20 Deltakere i spontan motstand mot invasjon (levée en masse) er lovlig mål for de invaderende styrkene så lenge deltakelsen varer. Denne kategorien omfatter sivile personer som velger å bruke de midler og metoder de har tilgjengelig for å forsvare seg mot en invaderende styrke, men som ikke har tid til å organisere seg eller skaffe seg fastsittende kjennetegn. De vil med andre ord ikke ha mulighet til å oppfylle alle kravene til lovlig stridende fremstilt i punkt 3.10. De vil likevel ha status som lovlig stridende og ha krav på krigsfangestatus så lenge de bærer våpen åpent og ikke forsøker å skjule dem, og respekterer krigens folkerett.²⁰ Dette unntaket fra de generelle kravene til lovlig stridende gjelder ikke på okkupert område ettersom motparten allerede har kontroll over området og eventuell motstand ikke lenger kan anses som spontan.

EKSEMPEL 1: SPONTAN MOTSTAND

Under invasjonen av Irak i 2003 ble amerikanske styrker møtt med motstand både fra den irakiske hær og fra sivile irakiske borgere som valgte å forsvare seg mot angrepet. De sivilpersonene som valgte å forsvare seg mot de amerikanske styrkene, uten å ha tid til å organisere seg, kan anses som deltakere i "levée en masse". Da situasjonen etter hvert endret seg til å være en okkupasjon, hadde irakiske borgere tid og mulighet til å organisere seg og skaffe seg et kjennetegn. Irakiske borgere som fortsatte å kjempe mot de amerikanske okkupasjonsstyrkene uten å organisere seg og skaffe seg et kjennetegn, var derfor å anse som sivile som deltar direkte i fiendtligheter.

²⁰ GK III art. 4(A)(6).

Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene

- 3.21 Kamphandlinger kan ikke gjennomføres med det formål å ramme sivile. I utgangspunktet skal sivile også beskyttes mot virkningene av kamphandlinger. Denne beskyttelsen forutsetter imidlertid at sivile ikke tar del i den væpnede konflikten. Sivile som tar direkte del i fiendtlighetene, blir lovlige mål, både i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter, i den perioden de tar del i fiendtlighetene.²¹ De mister altså beskyttelsen mot å bli angrepet, som sivile i utgangspunktet har, men gjenvinner beskyttelsen når de ikke lenger deltar direkte i fiendtlighetene. ”Direkte deltakelse” og ”fiendtligheter” vil bli forklart nærmere nedenfor. Der sies det også noe om den praktiske anvendelsen av vilkårene.
- 3.22 Det kan i noen tilfeller være problematisk å avgjøre hvorvidt vilkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter er oppfylt, slik at en person har mistet beskyttelsen. For å lette avgjørelsen vil de ulike momentene bli behandlet i mer detalj, og det vil bli gitt eksempler både på handlinger som kan anses som tilstrekkelige til å miste beskyttelsen, og på tilfeller som ikke resulterer i tap av beskyttelse.
- 3.23 Det er viktig å huske på at dersom man er i tvil om noen av vilkårene er oppfylt, skal vedkommende fortsatt anses som sivil og ikke miste beskyttelsen.²² Siden det sjelden er mulig å være helt sikker, aksepteres det at det foreligger en viss grad av tvil, men det må likevel være overveiende sannsynlig at personen deltar direkte i fiendtligheter. Tvilsspørsmålet er nærmere behandlet i punkt 2.5–7. Dersom det ikke foreligger tilstrekkelig informasjon til å konkludere med at en person deltar direkte i fiendtligheter, vil det likevel kunne være lovlig å sikkerhetsinternere personen (se punkt 6.86 flg.). I tillegg vil sivile som deltar direkte i fiendtligheter, enten sporadisk eller regelmessig, kunne ha brutt nasjonal straffelov. I motsetning til lovlig stridende har sivile ikke rett til å ta del i fiendtlighetene. Selv om en person ikke kan angripes fordi det er tvilsomt om han i øyeblikket oppfyller vilkårene for direkte deltakelse (se punkt 3.24 flg), vil han kunne straffeforfølges for tidligere tilfeller av direkte deltakelse som man har bevis for.

²¹ TP I art. 51(3) og TP II art. 13(3).

²² TP I art. 50(1).

Sivile bærer kasser med ammunisjon for M23-opprørere i byen Mushaki øst i Den demokratiske republikken Kongo, november 2012. Transport av ammunisjon til fronten er en oppgave som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter og som dermed kan resultere i at personene involvert blir lovlige mål. Foto: PHIL MOORE/AFP/NTB scanpix

Direkte deltakelse

- 3.24 Det må foretas en konkret vurdering av hvorvidt direkte deltakelse kan sies å foreligge i hvert enkelt tilfelle. Direkte deltakelse innebærer at handlingen må
- kunne forårsake skade på militære operasjoner eller stridskapasitet, eller på beskyttede personer eller objekter,
 - være en direkte årsak til denne skaden, og
 - være gjennomført i den hensikt å skade den ene parten i konflikten til fordel for en annen.
- 3.25 *Skade.* Vilkåret om å forårsake skade innebærer at handlingen må kunne ha en negativ effekt på motpartens militære operasjon eller kapasitet, eller kunne forårsake skade eller ødeleggelse på beskyttede personer eller objekter. Skade på motpartens operasjoner eller kapasiteter trenger ikke å innebære død, skade eller ødeleggelse av personer eller objekter. Det kan være tilstrekkelig at handlingen har en negativ innvirkning for eksempel på troppeforflytning, logistikk og kommunikasjon. Skade for motparten vil derfor normalt også kunne oppstå som følge av at man utfører en aktivitet som beskytter eller styrker egne militære operasjoner eller egen stridskapasitet, for eksempel å kjøpe inn våpen og ammunisjon som skal benyttes til angrep på motparten.
- 3.26 *Direkte årsak.* For at en handling skal anses som en direkte deltakelse i fiendtligheter, må den kunne forårsake en slik skade som beskrevet i 2.22. Dette betyr at handlingen må være nødvendig for tilretteleggelsen av handlingen som forårsaker skade, og ha nær tilknytning til denne. Det er med andre ord ikke

kun den siste avgjørende handling i en handlingsrekke som kan oppfattes som direkte deltakelse, slik som for eksempel det å avfyre en raket, men også de handlinger som gjorde angrepet mulig, for eksempel planlegging av angrepet eller transport av personell og våpen til egnet sted. På den annen side er det et krav om at handlingen har en nær tilknytning til den skadevoldende handling. Generell krigsinnsats, som finansiering og innsamling av mat, vil som regel ikke være direkte deltakelse fordi bidraget ikke er direkte nok.

- 3.27 *Hensikt.* I tillegg til kravene om skade og direkte årsak må personen ha hatt til hensikt både å forårsake skaden og å støtte den ene parten i konflikten. På denne måten utelukkes handlinger som ikke er tilknyttet konflikten, for eksempel alminnelig kriminalitet, eller handlinger som tilfeldigvis har en negativ effekt på en operasjon, som for eksempel folkemasser som utilsiktet sperrer veien for militære styrker.
- 3.28 De tre ovennevnte kravene må være oppfylt samtidig. Videre er det kun de personene som oppfyller disse vilkårene, som blir lovlige mål, ikke andre rundt dem. For eksempel vil en sivil folkemengde ikke miste beskyttelsen som sivile selv om det er enkeltpersoner i mengden som skyter mot den ene parten i konflikten og dermed blir lovlige mål. Denne problemstillingen ble aktuell under angrepet mot norske ISAF-soldater i Maimanah 8. februar 2006. Som følge av publiseringen av Muhammed-karikaturer i blant annet en norsk avis oppstod det demonstrasjoner utenfor den norske leiren. Det var store folkemengder, og det ble kastet stein mot leiren. Etter hvert eskalerte situasjonen og demonstrantene trakk seg tilbake, slik at det kun var igjen en mindre gruppe personer. Den norske leiren ble beskyttet med håndvåpen og rakettdrevne granater (RPG), og det ble kastet håndgranater. For å forsvare leiren ble det avfyrt rettet ild mot ulike personer som stod bak angrepene, blant annet personer som forsøkte å sette fyr på hovedbygningen med brannbomber. Totalt fire personer ble drept som følge av dette. De som skjøt og kastet granater mot leiren og forsøkte å sette bygningen i brann, oppfylte vilkårene for å bli ansett for å delta direkte i fiendtlighetene. Sivile som deltok i den innledende fasen av demonstrasjonen, kunne derimot ikke sies å ta direkte del i fiendtlighetene, og var derfor ikke lovlige mål. Disse ble heller ikke angrepet.
- 3.29 Avgjørelsen av spørsmålet om en person deltar direkte i fiendtlighetene eller ikke, må tas etter en konkret vurdering av alle relevante omstendigheter i den enkelte sak. Et viktig moment i denne vurderingen vil være hvor avgjørende handlingen er for at skaden oppstår.

EKSEMPEL 2: KJØRE AMMUNISJON

En person som benytter sin sivile lastebil til å levere ammunisjon til en aktiv avfyriingsposisjon ved fronten, må anses å være en integrert del av en pågående stridsoperasjon. Han deltar derfor direkte i fiendtlighetene, og vil være et lovlig mål uavhengig av transporten, for eksempel hvis han stopper for å ta en pause.

Hvis han derimot transporterer ammunisjon fra en ammunisjonsfabrikk til et ammunisjonslager utenfor konfliktsonen, vil dette ikke være nærliggende nok til å kunne defineres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Dette er fordi bruken av ammunisjonen i en spesifikk operasjon er for fjerntliggende i forhold til hans involvering.

Det er viktig å være klar over at selve ammunisjonen og lastebilen den blir kjørt på, også vil være et lovlig mål i det siste tilfellet, selv om det å kjøre den ikke innebærer direkte deltakelse i fiendtlighetene. Ved et direkte angrep på lastebilen og ammunisjonen må det uansett gjøres det som er praktisk mulig for å unngå død eller skade på lastebilsjåføren. Hvis død eller skade på lastebilsjåføren ikke er mulig å unngå, må det vurderes om dette står i forhold til viktigheten av å ødelegge ammunisjonen (proporsjonalitetsprinsippet).

Fiendtligheter

- 3.30 Den direkte deltakelsen må være knyttet opp mot de pågående fiendtlighetene. Dette kravet oppfylles gjennom de tre vilkårene over, men det er likevel viktig å ha en klar forståelse av hva dette innebærer. Fiendtligheter kan beskrives som bruk av krigføringsmidler og -metoder på vegne av en part i en konflikt, mot en annen part, med sikte på at bruken skal forårsake skade og/eller ødeleggelse på personer og/eller objekter. Det ekskluderer maktbruk som er del av lovlig rettshåndhevelse eller selvforsvar. I tillegg til bruk av makt inkluderer "fiendtligheter" også andre handlinger som må anses som en integrert del av militære operasjoner, for eksempel logistikk, kommunikasjon og planlegging. Betydningen av begrepet fiendtligheter er nærmere beskrevet i punkt 1.19.

Anvendelse av vilkårene

- 3.31 Avgjørelsen av spørsmålet om en person deltar direkte i fiendtlighetene, skal treffes på bakgrunn av all relevant informasjon som er tilgjengelig for beslutningstakeren på det aktuelle tidspunktet. Tilgangen på informasjon vil selvfølgelig variere fra situasjon til situasjon, men den enkelte beslutningstaker må gjøre det som er praktisk gjennomførbart under de rådende forhold for å sikre et best mulig beslutningsgrunnlag. Beslutningsnivået, det vil si hvem som har myndighet til å beslutte om en person deltar direkte i fiendtlighetene, vil

også være situasjonsavhengig, men vil ofte være knyttet til hvor åpenbar den direkte deltakelsen er og hvor stor trussel handlingen utgjør. For eksempel vil lagføreren til et lag som er ute på patrulje og som møter personer som er i ferd med å angripe, kunne ha myndighet til å avgjøre at dette utgjør direkte deltakelse, for så å respondere med væpnet makt. Derimot vil en avgjørelse av spørsmålet om en person er ansvarlig for planlegging og beordring av angrep, slik at det kan iverksettes angrep mot denne personen i fremtiden, kunne kreve autorisasjon fra et høyere kommandonivå.

- 3.32 Hvilke kilder til informasjon som benyttes, og som er relevante, vil variere. Ofte vil etterretning spille en viktig rolle for vurderingen av om en person deltar direkte i fiendtligheter eller ikke. Eksempler på kilder til informasjon er blant annet:
- Observasjon av aktivitet
 - Informasjon fra menneskebasert etterretningsinnhenting (HUMINT)
 - Informasjon fra signaletterretning (SIGINT)
 - Informasjon fra bildeetterretning (IMINT)
- 3.33 Avhengig av de rådende omstendigheter vil følgende aktiviteter være eksempler på hva som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene:
- Forsvare militære objekter mot fiendtlig angrep
 - Sette ut eksplosiver, for eksempel veibomber (Improvised Explosive Device), eller produsere eksplosiver i den hensikt at de skal benyttes mot motparten i nær fremtid
 - Frakte våpen for gjennomføring av en planlagt operasjon
 - Gi ordre og direktiver til personell som er engasjert i fiendtlighetene
 - Ta taktiske eller operasjonelle avgjørelser om deployering og bruk av væpnede styrker
 - Deltakelse i målvalgsprosesser
 - Aktivt bistå i elektronisk krigføring eller datanettverksangrep som angriper militære objekter eller militært personell, eller hvor intensjonen er å påføre død eller skade på sivile personer eller skade på eller ødeleggelse av sivile objekter
 - Å delta i planleggingen eller gjennomføringen av angrep
 - Bistå som ildleder, for eksempel ved hjelp av mobiltelefon eller håndholdt radio
 - Delta i militær trening av personell som skal gjennomføre fiendtligheter
 - Samle inn, analysere og/eller viderebringe etterretninger om motparten

EKSEMPEL 3: MENNESKELIGE SKJOLD

Menneskelige skjold er sivile eller annet beskyttet personell som stiller seg eller blir plassert ved et militært mål for å beskytte dette mot angrep. For eksempel kan det være sivile personer som stiller seg foran militære kjøretøy for å hindre at de kommer frem eller stiller seg på taket av et militært hovedkvarter for å forhindre angrep.

Personer som ikke opptrer helt av egen fri vilje, vil ikke være lovlige mål, og skal derfor anses som beskyttede sivile. Det vil i praksis kunne være vanskelig å avgjøre om sivile opptrer som menneskelige skjold mot sin vilje, eller om dette gjøres helt frivillig for å hindre motparten i å gjennomføre sine operasjoner. Det er for eksempel flere eksempler på at regimer har rekruttert menneskelige skjold under trusler om forfølgelse, enten mot personene selv eller deres familier. Faren for å ta feil i spørsmålet om menneskelige skjold opptrer frivillig eller ikke, er stor. Utgangspunktet er dermed at menneskelige skjold ikke er lovlige mål, med mindre det foreligger informasjon som entydlig tilsier at personene opptrer helt frivillig. Tilstedeværelsen av ufrivillige menneskelige skjold fratår ikke et mål sin status som lovlig mål, men det påvirker proporsjonalitetsvurderingen for angrepet, og hvilke forholdsregler som må tas.

I noen tilfeller vil etterretning gjøre det tilstrekkelig klart at personene opptrer frivillig som menneskelige skjold, slik at de oppfyller vilkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter. I slike tilfeller vil de kunne miste sin status som beskyttede personer og bli lovlige mål. Dette betyr samtidig at de ikke vil telle med i en proporsjonalitetsvurdering, det vil si at de ikke vil anses som sivile tap. Dette er sannsynligvis den viktigste konsekvensen, ettersom det sjelden vil være aktuelt å angripe dem uavhengig av målet de beskytter.

Angrep mot sivile som frivillig opptrer som menneskelige skjold, vil ofte kunne være politisk sensitivt, og vil derfor måtte godkjennes på operasjonelt eller strategisk nivå.

3.34 Eksempler på aktivitet som normalt ikke utgjør direkte deltakelse i fiendtlighetene er:

- Sivile som jobber på en ammunisjonsfabrikk
- Sivile som gir soldater mat og husly
- Finansiell støtte til krigsinnsatsen
- Politiske demonstrasjoner, selv om det brukes vold
- Sivile som stjeler våpen fra væpnede styrker for å tjene penger på dem
- Sivil folkemengde på flukt som sperrer veien for partene i konflikten

- 3.35 Flere av disse aktivitetene kan ofte karakteriseres som indirekte støtte eller deltakelse som ikke fører til tap av beskyttelse mot angrep, men det kan også dreie seg om kriminelle handlinger som er gjennomført for egen vinning og ikke for å støtte den ene parten i konflikten.

Tidsaspektet: sporadisk og regelmessig deltakelse i fiendtligheter

Sporadisk deltakelse og tap av beskyttelse

- 3.36 Sivile som i enkelttilfeller deltar direkte i fiendtlighetene, vil kun være lovlige mål og tillatt å angripe under forberedelsene til, under gjennomføringen av og i umiddelbar etterkant av deltakelsen. I denne perioden mister vedkommende beskyttelsen som sivil. I tillegg til å være lovlige mål under gjennomføringen av handlingen vil personen med andre ord også kunne angripes under forberedelser som er en integrert del av operasjonen, under transport til og tilbakekomsten etter handlingen som utgjorde en direkte deltakelse i fiendtligheter. For eksempel vil personer som på eget initiativ uttrykker støtte til den ene parten i en konflikt ved å kaste brannbomber på den andre parten, være lovlige mål også mens de løper bort etter å ha kastet bomben. Når han eller hun har avsluttet oppdraget og gått tilbake til sitt sivile liv, gjenopprettes beskyttelsen mot å bli angrepet, men vedkommende vil kunne bli arrestert og straffeforfulgt av nasjonalt rettsvesen for brudd på nasjonale lover.

Regelmessig direkte deltakelse

- 3.37 Det kan ikke utelukkes at sivile som regelmessig deltar i fiendtligheter, i særlige tilfeller vil kunne miste muligheten til å gå inn og ut av den sivile beskyttelsessfæren. Det vil si at de risikerer å utsette seg for angrep på lik linje med medlemmer av de væpnede styrker, selv mens de utfører gjøremål som ikke kan karakteriseres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Her reises imidlertid særlig vanskelige avgrensings- og vurderingsspørsmål. Utgangspunktet må fremdeles være at sivile kun mister beskyttelsen mot direkte angrep under selve varigheten av de enkelte handlinger som utgjør den direkte deltakelsen i fiendtligheter, dette i motsetning til medlemmer av organiserte væpnede styrker.
- 3.38 Personer som regelmessig deltar direkte i fiendtlighetene, vil ofte være medlemmer av en organisert væpnet gruppe. Hvis gruppen tilhører en ikke-statlig part i en ikke-internasjonalt væpnet konflikt, vil tilknytningen til en gruppe ikke gi personene andre rettigheter og plikter enn sivile som regelmessig deltar direkte i fiendtligheter. Med en slik tilknytning til en gruppe vil det ofte kunne være lettere å bevise at personene deltar direkte i fiendtlighetene, og dermed er lovlige mål, enn hvis de opererer alene. Videre vil det ofte kunne være lettere å bevise at de regelmessig deltar i fiendtlighetene, slik at de ikke kun er lovlige mål dersom de blir ”tatt på fersken”.

- 3.39 Dersom gruppen tilhører en av partene i en internasjonal væpnet konflikt og oppfyller kriteriene for å være en organisert motstandsgruppe (se punkt 3.17–19), vil dette gi dem en rett til å delta i den væpnede konflikten, og de vil ha krav på krigsfangestatus og immunitet overfor straffeforfølgning for lovlige krigshandlinger (se kapittel 6).

EKSEMPEL 4: Å LEGGE UT VEIBOMBE

En person som sympatiserer med opprørsstyrker i en konflikt, er blitt betalt for å plassere en veibombe på en vei brukt av motparten til å transportere styrker. Personen har ingen tilknytning til opprørsstyrkene, og jobber til daglig som selger.

Han mottar deler til veibomben og blir forklart hvordan den skal gjøres ferdig. Han oppbevarer veibomben i kjelleren til det er mørkt ute. Så sniker han seg ned til veien, hvor han graver et hull, legger veibomben på plass, og dekker den forsiktig med sand.

Veibomben er fjernstyrt, og mannen må vente i nærheten til det kommer et kjøretøy. Etter at oppdraget er fullført, går han hjem for å spise og sove før han drar på jobb.

Denne personen vil være lovlig mål mens han forbereder utplasseringen av bomben, inkludert mens han monterer den, mens han graver den ned, mens han venter på at det kommer et kjøretøy, og mens han løper vekk etterpå. Etter det er han ikke lenger et lovlig mål, men kan arresteres og straffeforfølges.

Dersom dette er noe han gjør flere ganger i løpet av en periode, vil han miste sin beskyttelse som sivil, og er et lovlig mål helt frem til det er klart at han ikke lenger har til hensikt å utføre handlinger som kvalifiserer som direkte deltakelse i fiendtlighetene.

Medlemmer av organiserte væpnede grupper som ikke handler på vegne av en stat

- 3.40 Personer som er medlemmer av organiserte væpnede grupper og som innehar en stridende funksjon på vegne av den organiserte væpnede gruppen, er lovlige mål og kan angripes på lik linje med medlemmer av de væpnede styrker, det vil si også mens de utfører gjøremål som ikke kan karakteriseres som direkte deltakelse i fiendtlighetene. Dette skyldes at disse personene anses som å vedvarende delta direkte i fiendtlighetene, som del av en kollektiv gruppe. De er forventet å delta direkte i fiendtlighetene igjen så lenge de er medlemmer av den organiserte væpnede gruppen. Denne gruppen anses ikke som lovlig stridende, og medlemmene av gruppen kan dermed straffes nasjonalt for krigshandlinger. De har ikke krav på krigsfangestatus.

- 3.41 Kravet om medlemskap er ikke et formelt krav, men et spørsmål om personen rent faktisk har sluttet seg til en organisert væpnet gruppe og inngår i gruppens kommandoforhold. Medlemskap eller slik faktisk tilknytning vil kunne sannsynliggjøres på ulike måter, men vil i de fleste tilfeller kreve god etterretningsinformasjon. Informasjon fra menneskebasert etterretningsinnhenting (HUMINT) og informasjon fra signaletterretning (SIGINT) vil for eksempel kunne være gode kilder. Eksempler på informasjon som indikerer medlemskap er:
- Informasjon om at personen tar imot eller gir ordre
 - Informasjon om at personen har kommando over en væpnet gruppe
 - Uniformering eller andre kjennetegn på medlemskap
- 3.42 I tillegg til å ha en tilknytning til en organisert væpnet gruppe må en person ha en stridende funksjon i denne gruppen for å være et lovlig mål. Stridende funksjoner inkluderer selvfølgelig de som utfører angrep, men er ikke begrenset til dette. Også andre aktiviteter som gruppen er avhengig av for å kunne gjennomføre sine angrep, vil kunne være stridende funksjoner. Ettersom organiserte væpnede grupper i stor grad vil ha de samme behovene som statens væpnede styrker for å være i stand til å delta i den væpnede konflikten, vil et godt utgangspunkt for å identifisere en persons rolle i en slik gruppe være de seks basisfunksjoner enhver militær avdeling må dekke for å kunne fungere. Disse er: kommando og kontroll for ledelse og koordinering, innsatsmidler for å påvirke motparten, mobilitet for å kunne forflytte seg, beskyttelse til egen sikring, etterretning for å danne seg et bilde av situasjonen og logistikk for frembringelse av alle typer ressurser.²³

EKSEMPEL 5: KOKKEN

For vurderingen av en kokk som lager mat til medlemmer av en organisert væpnet gruppe, vil det utgjøre en stor forskjell om vedkommende driver "kantine" i et område hvor medlemmer av den organiserte væpnede gruppen stikker innom fra tid til annen, eller om kokken blir med gruppen i taktiske manøvre og operasjoner, gjemmer seg med gruppen i fjellene/skogen og ellers opptrer som en integrert del av gruppen.

I det første tilfellet vil kokken måtte anses som en beskyttet sivil person som leverer tjenester til væpnede styrker, mens kokken i det siste tilfellet må kunne angripes i kraft av å være en integrert del av gruppen og dens fiendtlige handlinger, på lik linje med stridende uniformerte kokker i de regulære væpnede styrkene.

²³ Forsvarets fellesoperative doktrine (utgitt av FST 2007) (FFOD) pkt. 0416.

- 3.43 Personer som indirekte støtter gruppen, for eksempel gjennom generell krigsinnsats, vil ikke omfattes av deltakelsesbegrepet, og vil derfor ikke være lovlige mål. Dette inkluderer blant annet personer som gir ren medisinsk eller religiøs støtte, personer som bidrar økonomisk, og leverandører av mat og generelt utstyr. I tillegg vil eksemplene i punkt 3.33 og 3.34 på hvilke handlinger som kan utgjøre / ikke utgjør direkte deltakelse, også være aktuelle her.
- 3.44 Medlemskap, det vil si tilknytning til en organisert væpnet gruppe, vil være relevant for å kunne sannsynliggjøre at en person som har deltatt i fiendtligheter tidligere, kommer til å gjøre dette igjen. Med andre ord vil slikt medlemskap øke sannsynligheten for at han også i nær fremtid vil begå handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter. Det vil derfor kunne være lettere å angi hvem som er lovlige mål i fremtiden, enn det for eksempel vil være for personer som regelmessig deltar i fiendtligheter uten slik tilknytning.

Bevåpnede Taliban-krigere på en hemmelig base i Øst-Afghanistan. Foto: Stringer/Afghanistan/Reuters/NTB scanpix

Spioner

- 3.45 I væpnede konflikter står begrepet spionasje for informasjonsinnhenting om motparten på territorium kontrollert av denne, uten at man bærer sine egne styrkers uniform. Spioner som er medlemmer av væpnede styrker, vil være lovlige mål. Selv om det ikke er noe forbud mot spionasje i folkeretten, vil spioner som blir tatt til fange mens de driver med slik informasjonsinnhenting,

ikke ha krav på krigsfangestatus eller immunitet for lovlige krigshandlinger.²⁴ Se mer om spionasje i punkt 9.46–49.

- 3.46 Personer som driver informasjonsinnhenting, men som ikke er medlemmer av de væpnede styrker, vil kunne være sivile som deltar direkte i fiendtligheter, eller medlemmer av organiserte væpnede grupper. Dersom vilkårene i punkt 3.21 flg. eller 3.40 flg. er oppfylt, vil også disse personene være lovlige mål.

Leiesoldater

- 3.47 Leiesoldater er kort forklart personer som deltar direkte i fiendtligheter i væpnede konflikter for å tjene penger på dette, og ikke fordi de støtter den ene partens mål med konflikten. Ettersom de deltar direkte i fiendtlighetene, vil de være lovlige mål uavhengig av om de oppfyller de spesielle vilkårene for å være leiesoldater. Videre vil de i mange tilfeller operere på en slik måte at de mister beskyttelsen som sivil over lengre perioder, se punkt 3.21 flg. og 3.40 flg. En fullstendig liste over de spesielle vilkårene som må være oppfylt for å regnes som leiesoldat, finnes i punkt 6.21.
- 3.48 Bruken av private aktører til militære oppdrag har lenge vært en utfordring i væpnede konflikter, blant annet fordi det er vanskelig å holde dem ansvarlige for handlingene sine. Det er derfor gjort forsøk på å forby slik virksomhet internasjonalt. Det eksisterer en egen FN-konvensjon som gjør det straffbart å opptre som leiesoldat,²⁵ men mange stater, blant dem Norge, har valgt ikke å slutte opp om konvensjonen. Den nåværende definisjonen av en leiesoldat i krigens folkerett har heller ikke oppnådd internasjonal aksept, og er i tillegg så snever at mange faller utenfor. For å være leiesoldater må de private aktørene i tillegg til å delta direkte i fiendtlighetene, være spesielt rekruttert til å kjempe i en væpnet konflikt for et land som de ikke er statsborgere av eller bosatt i, og hvor de ikke er medlemmer av de væpnede styrker. De må også hovedsakelig være motivert for å delta i fiendtlighetene av egen vinnings hensikt, og være lovet vesentlig høyere kompensasjon enn stridende i de væpnede styrker ville fått for samme jobb. Personer som er på offisielt oppdrag på vegne av en annen stats væpnede styrker, vil ikke anses som leiesoldater.²⁶
- 3.49 Personer som oppfyller disse vilkårene, er ikke lovlige stridende, og har derfor ikke krav på krigsfangestatus eller immunitet for lovlige krigshandlinger, selv om de opererer sammen med andre internasjonale styrker som er en part i konflikten.

²⁴ TP I art. 46.

²⁵ FNs konvensjon mot rekruttering, bruk, finansiering og trening av leiesoldater av 4. desember 1989 (leiesoldatkonvensjonen).

²⁶ TP I art. 47.

Spesielt om private kontraktører og sikkerhetsselskap

- 3.50 Private kontraktører og personer som jobber i private sikkerhetsselskap er personer som ikke er inkorporert som medlemmer i et lands væpnede styrker eller organiserte væpnede grupper. Disse kan ha mange ulike roller i en væpnet konflikt, fra hygiene- og kantinetjenester til å være væpnede vakter. I mange tilfeller vil de ha sivile oppgaver og vil være beskyttede sivile, men de vil kunne bli lovlige mål dersom, og så lenge som, de deltar direkte i fiendtlighetene, på lik linje med andre sivile (se punkt 3.21 flg. og 3.40 flg.). For eksempel vil væpnet vakthold for en sivil person ikke nødvendigvis være direkte deltakelse i fiendtligheter, mens vakthold for en militær avdeling vil kunne være det. Det har lenge vært store utfordringer knyttet til private aktører som opererer bevæpnet i områder hvor det pågår en væpnet konflikt, spesielt knyttet til graden av maktbruk. På lik linje med andre sivile har private kontraktører kun rett til å bruke makt i selvforsvar. Slike aktører er derfor forventet å ikke delta i fiendtlighetene, men i mange tilfeller er dette likevel gjort, med det resultat at de overtrer nasjonale lover. Ettersom det som regel er snakk om utenlandske aktører, vil lokale myndigheter kunne ha både juridiske og praktiske utfordringer knyttet til å straffeforfølge slike personer, for eksempel fordi de returnerer til hjemlandet før de blir arrestert. Dersom private aktører oppfyller vilkårene i punkt 6.21, vil de være leiesoldater.
- 3.51 Selv om private kontraktører eller sikkerhetsselskap ikke deltar direkte i fiendtlighetene, vil deres aktivitet eller lokalisering i seg selv kunne medføre en økt risiko for utilsiktet/tilfeldig død/skade.
- 3.52 Norske styrker skal ikke benytte private kontraktører til stridende funksjoner eller til fangebehandling:

BRUK AV PRIVATE KONTRAKTØRER

Ingen private aktører skal tillates å utføre stridende funksjoner. Med stridende funksjoner menes funksjoner som etter krigens folkerett kun kan utføres av personer som har rett til å delta direkte i fiendtlighetene uten å pådra seg straffansvar. Som hovedregel er det kun medlemmer av de væpnede styrker, likevel ikke sanitetspersonell, feltprester, militære pasienter og krigsfanger, som er lovlig stridende. Hvis det er tvil om en funksjon skal anses som stridende, skal Forsvaret foreta en juridisk vurdering av saken før avtalen med den private aktøren inngås. Private aktører skal heller ikke benyttes til fangebehandling, herunder virksomhet hvor aktøren direkte eller indirekte kommer i kontakt med fanger / tilbakeholdt personell.

Konsept for offentlig privat partnerskap (OPP) i forsvarssektoren (2005), punkt 3.4.

Prinsipper ved tvil om en person er lovlig mål

- 3.53 For å angripe en person må det være overveiende sannsynlig at personen er et lovlig mål (se punkt 2.5–7). Dersom man er under væpnet angrep fra en gruppe personer, vil det som regel være stor sannsynlighet for at denne gruppen er en del av motpartens styrker. Et angrep som på forhånd er godkjent som lovlig, skal ikke gjennomføres dersom det blir klart at personen eller personene som er mål for angrepet, likevel ikke er lovlig(e) mål.
- 3.54 I tilfeller hvor det er personer i nærheten av et lovlig mål, og det ikke er overveiende sannsynlig at disse personene også selv er lovlige mål, skal de behandles som beskyttede personer. Det må da vurderes om mulige sivile tap er proporsjonale, det vil si står i forhold til den konkrete og forventede militære fordel.
- 3.55 I tilfeller hvor det er vanskelig å avgjøre om en person er et lovlig mål eller ikke, er det viktig å være klar over forholdet mellom krigens folkerett og personlig selvforsvar. Retten til personlig selvforsvar fortsetter parallelt med at krigens folkerett kommer til anvendelse. Det innebærer at i situasjoner som er så truende at de utsetter personers liv eller helse for umiddelbar fare, vil det være lovlig å bruke makt selv om det er uklart om personen som utgjør en trussel, er et lovlig mål i seg selv. Selvforsvarsrettens grenser for maktbruk er imidlertid snevrere enn for gjennomføring av lovlige krigshandlinger ettersom form og grad av maktbruk er mer begrenset. Videre skal man ikke planlegge å bruke selvforsvarsretten som et ekstra maktgrunnlag for å gjennomføre en militær operasjon. Forholdet mellom personlig selvforsvarsrett og lovlige krigshandlinger er behandlet i punkt 1.55–60 og selvforsvarsrett som straffrihetsgrunn i 14.47–53.

Spesielt om barnesoldater

- 3.56 Det er ikke lov å bruke barn som soldater. Barn er definert til å være personer under 18 år.²⁷ Barn vil likevel være lovlige mål, på lik linje med voksne personer, dersom de er soldater i væpnede styrker eller deltar direkte i fiendtlighetene.

Spesielt om FN-styrker

- 3.57 Hvorvidt medlemmer av FN-styrker er lovlige mål, vil avhenge av den faktiske situasjonen på bakken og hvilke oppgaver personellet utfører. Dersom det er snakk om en fredsbevarende operasjon hvor styrkene ikke deltar som en part i en konflikt, vil de ha krav på samme beskyttelse som sivile. Dette betyr at de

²⁷ FNs konvensjon om barns rettigheter (1989) artikkel 1, jf. valgfri protokoll om barn i væpnet konflikt av 25. mai 2000 til FNs konvensjon om barns rettigheter.

ikke skal anses som lovlige mål, og at de normalt kun vil ha lov til å bruke makt i selvforsvar. En eventuell rett til å utøve maktbruk ut over selvforsvar vil være beskrevet i mandatet og engasjementsreglene som gjelder for operasjonen.

- 3.58 Dersom FN-styrkene av en eller annen grunn bruker væpnet makt ut over selvforsvar, vil de kunne bli en part i en væpnet konflikt, uavhengig av om de handler i henhold til mandat fra FNs sikkerhetsråd.²⁸ Styrken vil da kunne bli lovlige mål for motpartens lovlige stridende, og vil selv være lovlige stridende med de rettigheter og plikter som følger av dette i henhold til krigens folkerett. For at FN-styrkens deltakerstater skal bli parter i en internasjonal væpnet konflikt, må de kjempe mot en annen stats styrker. Hvis de kjemper mot ikke-statlige aktører, vil konflikten være ikke-internasjonal, selv om de internasjonale styrkene er til stede.

²⁸ *Convention on the safety of United Nations and Associated Personnel (1994) art. 2.*

4

Beskyttelse og beskyttede personer

Introduksjon

- 4.1 Dette kapitlet vil redegjøre for hvilken beskyttelse ulike persongrupper har krav på. Reglene i krigens folkerett beskytter både stridende og sivile på ulike måter:
- ved å definere hvem som er lovlige mål, og hvem som er beskyttet mot direkte angrep
 - ved å regulere valg og bruk av krigføringsmidler og -metoder
 - ved å definere hvem som skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter, og
 - ved å gi generell og spesiell beskyttelse av alle personer som er i en konfliktparts makt
- 4.2 Soldater og andre stridende personer har krav på beskyttelse blant annet mot overflødig skade og unødvendig lidelse og mot inhuman behandling. Dette fremgår av regler om hvordan angrep skal gjennomføres, og hvordan stridende skal behandles dersom de er tatt til fange eller på annen måte er kampudyktige (hors de combat). Videre har kampudyktige krav på beskyttelse mot direkte angrep. Dette er nærmere behandlet i punkt 4.7–11.
- 4.3 Personer som ikke er lovlige mål, for eksempel sivile og sanitetspersonell, skal beskyttes mot angrep. Det vil si at de ikke kan være mål for angrep. Grunnen til dette er at angrep på beskyttede personer gir liten eller ingen militær fordel. Selv om beskyttede personer ikke angripes direkte, vil de i mange tilfeller likevel bli offer for virkningene av angrep på lovlige mål. Derfor er det i tillegg et krav om at slike følgeskader må unngås så langt som mulig, og være proporsjonale i forhold til den forventede militære fordel for at angrepet skal være lovlig (se kapittel 2).
- 4.4 I tillegg har sivile krav på ytterligere beskyttelse dersom de befinner seg i en konfliktparts makt, det vil si at de enten er tatt til fange, befinner seg på et område hvor konfliktparten utøver myndighet, eller på annen måte er under konfliktpartens kontroll.¹ Det er to typer beskyttelsesregler: generelle regler som gjelder for alle sivile i slike situasjoner, og spesielle regler for konkrete grupper.

¹ GK IV og TP I.

- 4.5 Følgende grupper har krav på spesiell beskyttelse:
- Syke og sårede²
 - Skipbrudne³
 - Personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød⁴
 - Krigsfanger, fra det tidspunkt de har overgitt seg⁵
 - Sanitetspersonell og religiøst personell⁶
 - Sivilforsvarspersonell⁷
 - Parlamentærer⁸
- 4.6 Andre grupper som har egne beskyttelsesregler i tillegg til den generelle retten til beskyttelse, inkluderer:
- Sivile som følger de væpnede styrker⁹
 - Journalister¹⁰
 - Militære internerte¹¹
 - Sivile internerte¹²

Beskyttelse av stridende personer og definisjon av kampudyktige

- 4.7 Stridende personer, enten de er lovlig stridende eller ikke, er beskyttet gjennom forbudet mot å bruke krigføringsmidler, det vil si våpen, prosjektiler og materiell, og krigføringsmetoder, som etter sin art vil forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse.¹³ De er også beskyttet av forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, et forbud som gjelder i alle situasjoner.¹⁴ Videre skal stridende personer beskyttes mot svik, misbruk av anerkjente emblemer og nasjonalitetsmerker, og det er forbudt å gi ordre om eller true med at det ikke skal vises nåde.¹⁵ Krigføringsmidler og -metoder er nærmere behandlet i kapittel 8 og 9. Stridende personer er derimot ikke beskyttet av proporsjonalitetsprinsippet, det

² GK I og II.

³ GK II.

⁴ TP I art. 42.

⁵ GK III.

⁶ GK I og TP I.

⁷ TP I art. 62–63.

⁸ Haag IV art. 32–34.

⁹ GK III art. 3.

¹⁰ TP I art. 79.

¹¹ GK III art. 4(B).

¹² GK IV art. 79–141.

¹³ TP I art. 35(2).

¹⁴ EMK art. 3 og *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Torturkonvensjonen)* av 10. desember 1984.

¹⁵ TP I art. 37–40.

vil si forbudet mot uproporsjonal utilsiktet skade. Det er kun uforholdsmessig store sivile tap som er forbudt.

- 4.8 Stridende personer som blir kampdyktige, har krav på ytterligere beskyttelse. I tillegg til beskyttelsen nevnt over, skal de beskyttes mot virkningene av fiendtligheter ved at de ikke skal gjøres til mål for angrep, og de skal under alle forhold bli behandlet humant.¹⁶ Ettersom stridende personer ikke blir sivile selv om de blir kampdyktige, vil heller ikke kampdyktige beskyttes av proporsjonalitetsprinsippet. Det bør likevel tas hensyn til tilstedeværelsen av for eksempel syke og sårede soldater ved planlegging og gjennomføring av angrep, i den grad dette er praktisk mulig. Kampdyktige personers krav på beskyttelse er nærmere behandlet i kapittel 5 og 6.
- 4.9 Kampdyktige personer er tidligere stridende som
- a. befinner seg i en motparts hender,
 - b. klart tilkjennegir ønske om å overgi seg eller
 - c. er bevisstløs eller på annen måte gjort kampdyktig på grunn av skader eller sykdom og derfor er ute av stand til å forsvare seg.¹⁷
- 4.10 Det er en forutsetning for å ha rett til beskyttelse at personen faktisk avstår fra enhver fiendtlig handling og ikke gjør forsøk på å flykte.¹⁸ For eksempel vil ikke en såret person som fortsetter å kjempe eller forsøker å få tak i våpen for å kunne kjempe videre, være beskyttet. Han vil med andre ord fortsette å være et lovlig mål. Tap av status som beskyttet personell er behandlet i mer detalj i punkt 4.12–16 nedenfor. Dersom en person feilaktig gir inntrykk av å ha krav på beskyttelse, og så utnytter motstanderens tillit for å angripe, vil dette være svik (se punkt 9.23–25).
- 4.11 Eksempler på kampdyktige er:
- Syke (se kapittel 5)
 - Sårede (se kapittel 5)
 - Skipbrudne (se kapittel 5)
 - Personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød (se kapittel 11)
 - Overgitte eller tilfangetatte, inkludert krigsfanger (se kapittel 6)
 - Døde (se kapittel 5)

¹⁶ *GKI–IV fellesart. 3, TP I art. 41(1).*

¹⁷ *TP I art. 41(2).*

¹⁸ *TP I art. 41(2).*

EKSEMPEL 1: OVERGIVELSE

Det er ingen anerkjent måte å overgi seg på. En eventuell overgivelse må derfor vurderes ut ifra situasjonen slik den er, og de fakta som er tilgjengelige. Hvite flagg knyttes ofte til overgivelse, men er egentlig ment å være symbol på et ønske om forhandlinger. En person med hvitt flagg bør som utgangspunkt likevel få komme frem med sitt ærend, enten det gjelder overgivelse eller andre spørsmål. Det er vanlig for stridende som ønsker å overgi seg, å legge ned våpnene og gjøre seg synlig for motparten, med armene løftet over hodet, men dette er ikke et krav for å oppfylle vilkårene for overgivelse. Personer som ønsker å overgi seg, må vise på en tydelig måte at de har dette til hensikt.

For personer som har hoppet ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød, vil overgivelse først være praktisk mulig etter at de har landet og fått av seg fallskjermen. Dersom de ønsker å overgi seg, må dette vises tydelig så snart det er praktisk mulig.

Beskyttet personell og tap av beskyttelse

- 4.12 Sivile personer og stridende som har blitt kampudyktige, har status som beskyttede personer. Dette innebærer at alle personer som faller inn under disse kategoriene, vil ha krav på beskyttelse. Sivile personer er definert i punkt 4.18–20, mens kampudyktige er definert i punkt 4.9–11.
- 4.13 Det er en forutsetning for beskyttelse at de aktuelle personene avstår fra handlinger som er til skade for motparten, typisk handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter, se punkt 3.21 flg. For å kunne rette et angrep mot en ellers beskyttet person må de som planlegger og gjennomfører angrepet, gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at personen faktisk begår eller har begått handlinger til skade for motparten, se punkt 2.5–7.
- 4.14 Handlinger som er til skade for motparten, kan for eksempel være:
- Bruk av væpnet makt mot motparten, unntatt selvforsvar mot rettsstridige angrep
 - Posisjonering med hensikt å fortsette å kjempe
 - Vakt og sikring for militære avdelinger
 - Støtte til ildledning og varsling om motpartens posisjon

- 4.15 For sivile personer er konsekvensen av å miste beskyttelsen er at de
- blir lovlige mål og
 - ikke anses som et sivilt tap som tas med i en proporsjonalitetsvurdering
- Siden kampdyktige personer ikke er sivile og derfor ikke er beskyttet av proporsjonalitetsprinsippet, er konsekvensen av å miste beskyttelse kun at de blir lovlige mål.
- 4.16 Hvor lenge en person mister beskyttelsen mot angrep, avhenger av årsaken til at personen mistet beskyttelsen. Dette er behandlet i kapittel 3 om personer som er lovlige mål. Personer som mistenkes for å begå eller for å ha begått handlinger som er til skade for motparten, vil fremdeles ha krav på noe beskyttelse (se punkt 4.7 flg.). Hvilken type handlinger personene har begått, kan imidlertid ha konsekvenser for hvilke rettigheter de har dersom de blir tatt til fange (se kapittel 6).

Beskyttelse av sivile

- 4.17 Partene i konflikten har forpliktelser både overfor sivile generelt, og spesielt overfor sivile som er underlagt deres kontroll. Alle sivile skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter. I tillegg har konfliktparten ytterligere forpliktelser overfor personer som befinner seg på områder som er kontrollert av konfliktparten.

Definisjon av sivile

- 4.18 En sivil person er enhver som ikke hører til de væpnede styrker, som definert i punkt 3.9–19. Sivilbefolkningen omfatter alle som er sivile.¹⁹
- 4.19 En sivilbefolkning vil ikke miste sin sivile karakter selv om det er personer blant dem som ikke faller inn under definisjonen av sivile personer.
- 4.20 Sivile som deltar direkte i fiendtligheter, mister beskyttelsen så lenge de deltar. Direkte deltakelse er definert i punkt 3.21 flg. Beskyttelsen mistes både i forberedelsene til, under gjennomføringen av, og i umiddelbar etterkant av deltakelsen. Eksempler på handlinger som kan utgjøre direkte deltakelse i fiendtligheter, er å gi ordre og direktiver til personell som er engasjert i fiendtlighetene, å frakte våpen for gjennomføring av en planlagt operasjon og å forsvare et lovlig mål mot fiendtlig angrep.

¹⁹ TP I art. 50(1) og 50(2).

Beskyttelse mot virkningene av fiendtligheter

- 4.21 Sivile personer og andre som ikke tar del i fiendtligheter, er ikke lovlige mål, og skal beskyttes fra virkningene av angrep og andre former for fiendtligheter så langt det er praktisk mulig. Blant annet er det forbudt å rette angrep mot sivile personer eller objekter, og utilsiktet skade skal unngås så langt dette er mulig. Utilsiktet skade på sivile personer eller objekter som ikke står i forhold til den forventede militære fordel ved angrepet, er ulovlig. Se mer om proporsjonalitet, forbud mot vilkårlige angrep og krav til forholdsregler ved angrep, i kapittel 2.
- 4.22 Voldshandlinger eller trusler som primært har til hensikt å spre terror blant sivilbefolkningen, er forbudt.²⁰ For eksempel vil det være forbudt å skyte missiler inn i sivilt befolkede områder for å skremme de sivile, slik Irak gjorde mot Israel og Saudi-Arabia under den første Golfkrigen. Angrep mot sivile i form av represalier er også forbudt.²¹ Se mer om forbudte metoder i kapittel 9.

Sivile skal beskyttes mot virkningene av fiendtligheter så langt det er praktisk mulig. I utgangspunktet skal dette gjøres ved å skille stridende fra sivile. Dersom sivile likevel befinner der kamphandlinger pågår, skal de stridende gjøre det som er praktisk mulig for å beskytte dem. På bildet beskytter norske styrker i Afghanistan barn mot en pågående skuddveksling ved å få dem i skjul bak kjøretøyene og passe på at de ikke løper ut i skuddlinjen. Foto: Lars Kroken/Forsvarets mediesenter

²⁰ TP I art. 51(2), TP II art. 13(2).

²¹ TP I art. 51(6).

Beskyttelse av personer som er i en konfliktparts makt – generelle regler

- 4.23 De grunnleggende reglene som er presentert her, gjelder for alle sivile personer som befinner seg i en konfliktparts makt. Reglene er minimumsgarantier og gjelder dersom personene ikke nyter godt av bedre beskyttelse etter andre regler. En person befinner seg i en konfliktparts makt når han eller hun befinner seg på et territorium som er under partens kontroll. Reglene er med andre ord ikke begrenset til personer som er under partens fysiske kontroll, som for eksempel internerte personer. I internasjonale væpnede konflikter vil konfliktparten ha noen ytterlige forpliktelser, se punkt 4.35 flg. Dersom territoriet er okkupert av motparten, vil reglene om okkupasjon komme i tillegg, se kapittel 13.
- 4.24 Sivile som er i en konfliktparts makt, skal under enhver omstendighet behandles på en human måte. De skal ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art, verken basert på rase, hudfarge, kjønn, språk, religion eller tro, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, formue, hvor de er født eller status for øvrig, eller på andre liknende kriterier.²² Med ugunstig forskjellsbehandling menes forskjellsbehandling som er usaklig eller urimelig, for eksempel å gi bedre medisinsk behandling til en spesifikk etnisk gruppe uten at dette er medisinsk begrunnet.
- 4.25 Følgende handlinger er forbudt til enhver tid og på ethvert sted, enten de er begått av sivile eller militære representanter:
- a. Vold mot personers liv, helse eller fysiske eller psykiske velvære, særlig:
 - i. mord
 - ii. tortur av enhver art, det være seg fysisk eller psykisk
 - iii. fysisk avstraffelse og
 - iv. fysisk lemlestelse som ikke er nødvendig av medisinske grunner, og medisinske eller vitenskapelige eksperimenter (se 5.61–63)
 - b. krenkelse av den menneskelige verdighet, især ydmykende og vanærende behandling, tvungen prostitusjon og enhver form for utuktig overgrep
 - c. å ta gisler
 - d. slaveri og slavehandel i alle former
 - e. plyndring
 - f. kollektive avstraffelser
 - g. trusler om å begå noen handling nevnt ovenfor²³

²² *GK I–IV fellesart. 3, GK IV art. 27, TP I art. 11 og 75(1) og TP II art. 4.*

²³ *GK I–IV fellesart. 3, TP I art. 75(2) og TP II art. 4.*

- 4.26 I tillegg til forbudet mot å utøve tortur eller gi annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, er det også forbudt å sende personer til land eller overgi personer til andres kontroll dersom det er en reell risiko for at de blir utsatt for slik behandling.²⁴
- 4.27 Alle personer som ikke deltar direkte i fiendtligheter, eller som har sluttet å delta i fiendtligheter, har krav på respekt for sin person, familierettigheter, sin tro og religionsutøvelse, sine seder og skikker. Dette innebærer blant annet at det så langt det er mulig skal sikres at personer som er fengslet eller internert skal få mulighet til å følge sine religiøse skikker, og at døde skal begraves i samsvar med sin religion. De har også krav på respekt for sin verdighet, det vil si at de ikke skal utsettes for ydmykende straff eller arbeid.²⁵ Kvinner og barn er ofte spesielt utsatt under væpnede konflikter, og skal gis særlig beskyttelse (se punkt 4.48–53).
- 4.28 Sivile personer skal ikke benyttes til å skjerme lovlige mål mot angrep eller til å skjerme, fremme eller hindre militære operasjoner, for eksempel ved å plassere lovlige mål blant sivile eller ved å styre forflytninger av sivilbefolkningen eller sivile enkeltpersoner til områder som er utsatt for angrep.²⁶ Videre er det ikke tillatt å tvangsflytte sivile fra eller til et område, med mindre det er nødvendig av hensyn til personenes sikkerhet, eller tvingende militære grunner krever det.²⁷ Lovlige og ulovlige krigføringsmetoder er nærmere behandlet i kapittel 9.
- 4.29 Dersom sivilbefolkningen ikke får tilstrekkelig tilgang til forsyninger av matvarer, legemidler, klær, husly og andre forsyninger som den trenger for å overleve, skal myndighetene som har kontroll over territoriet, iverksette hjelpeaksjoner av humanitær og upartisk karakter. Hjelpeaksjonene skal utføres uten ugunstig forskjellsbehandling av noen art, slik at eventuell ulik behandling kun er basert på behov og ikke for eksempel religion eller etnisitet. Det er en forutsetning at partene som berøres av slike hjelpeaksjoner, samtykker. Partene i konflikten skal tillate og legge forholdene til rette for raskt og uhindret leide for alle hjelpesendinger, utstyr og personell som yter slik hjelp, selv om den er bestemt for motpartens sivilbefolkning.²⁸ I all hovedsak, og så fremt det er praktisk mulig, skal slike hjelpeaksjoner gjennomføres av sivilt personell. Dette er for å redusere risikoen for at aksjonen blir utsatt for angrep og sivilbefolkningen dermed ikke får den hjelpen de trenger.

²⁴ EMK art. 3 og *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Torturkonvensjonen)* av 10. desember 1984.

²⁵ GK I art. 17, GK III art. 34–36 og 120, GK IV art. 27.1, 76.3, 86, 93 og 130.

²⁶ GK IV art. 28 og TP I art. 51(7).

²⁷ GK IV art. 49, TP II art. 17.

²⁸ TP I art. 70(1–2) og TP II art. 18(2).

- 4.30 For å beskytte personer som er spesielt utsatt for krigens virkninger, kan partene i konflikten opprette sanitets- og sikkerhetssoner og -områder eller nøytraliserte soner. Sanitets- og sikkerhetssoner og -områder kan opprettes for å beskytte syke og sårede, personer med funksjonsnedsettelse, gamle, barn, gravide kvinner og mødre med barn under syv år. Partene kan inngå avtaler om å anerkjenne slike soner og områder.²⁹ Sårede og syke stridende eller ikke-stridende kan også beskyttes ved å opprette nøytraliserte soner i strøk hvor kampene pågår. Slike nøytraliserte soner kan også brukes til å beskytte sivilpersoner som ikke tar del i fiendtlighetene og som ikke utfører noe arbeid av militær karakter, så lenge de oppholder seg i nøytralitetssonen. Ved opprettelsen av nøytraliserte soner må partene i konflikten bli enige om sonens geografiske beliggenhet. I tillegg må de inngå en skriftlig avtale som fastsetter når sonen skal nøytraliseres og for hvor lenge.³⁰
- 4.31 Enhver sivil person som er arrestert, fengslet eller internert for handlinger i tilknytning til den væpnede konflikten, skal straks opplyses om grunnen til arrestasjonen, fengslingen eller interneringen på et språk han forstår. Personer som er arrestert eller fengslet av andre årsaker enn straffbare handlinger, skal løslates uten unødige opphold og så snart grunnlaget for arresten, fengslingen eller interneringen ikke lenger er til stede.³¹
- 4.32 For å kunne ilegge eller fullbyrde straff for sivile personer som er funnet skyldige i en straffbar handling som står i tilknytning til den væpnede konflikten, må det være avsagt en fellende dom av en upartisk og regulært opprettet domstol som respekterer de alminnelig anerkjente prinsipper for forsvarlig rettergang. Dersom norske styrker har tatt en person til fange, må norske myndigheter så langt som mulig legge til rette for at vedkommende møter for en domstol hvis behovet oppstår. Hvilken domstol som skal benyttes i en konkret operasjon, må godkjennes av norske myndigheter. For personer som er i norsk makt, vil dødsstraff aldri være aktuelt, og norske styrker skal heller ikke medvirke til at en person får dødsstraff.³²
- 4.33 Kvinner som har fått friheten innskrenket av grunner knyttet til den væpnede konflikten skal innkvarteres i forlegninger atskilt fra mannlige forlegninger. De skal stå under umiddelbart tilsyn av kvinner. I tilfeller hvor familier er fengslet eller internert, skal imidlertid disse holdes i forvaring på samme sted og

²⁹ GK IV art. 14.

³⁰ GK IV art. 15.

³¹ TP I art. 75(3).

³² TP I art. 75(4), Den andre tilleggsprotokoll om avskaffelse av dødsstraff til Den internasjonale konvensjon av 16. desember 1966 om sivile og politiske rettigheter, av 11. juli 1991, og Protokoll nr. 13 om avskaffelse av dødsstraff under enhver omstendighet til Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, av 3. mai 2002.

innkvarteres som familieenheter, dersom dette er mulig. Spesiell beskyttelse av kvinner i væpnede konflikter er nærmere behandlet i punkt 4.48–53.³³

Internering og fangebehandling er behandlet mer utførlig i kapittel 6.

- 4.34 Ingen av de generelle reglene om beskyttelse av sivile skal tolkes slik at de begrenser eller er i strid med andre bestemmelser som gir større beskyttelse. Flere grupper av personer har særlige beskyttelsesregler som kommer i tillegg til disse grunnleggende reglene. Dette gjelder blant annet syke, sårede og skipbrudne, sanitet og religiøst personell, og sivile som er under en motparts kontroll i internasjonale væpnede konflikter.

Spesielt om internasjonale væpnede konflikter

- 4.35 Beskyttede personer som er i en motparts makt, det vil si en konfliktpart som de ikke er borgere av, har krav på ytterligere beskyttelse. Disse reglene gjelder kun for internasjonale væpnede konflikter. Egne borgere har naturligvis også krav på beskyttelse (se de generelle reglene i punkt 4.23 flg.), men folkeretten anerkjenner at motpartens borgere vil være mer utsatt for overgrep og derfor har behov for spesiell beskyttelse i tillegg til den generelle.
- 4.36 Beskyttede personer skal ikke utsettes for fysisk eller moralsk press, for eksempel i form av trusler om vold mot personen selv eller mot familiemedlemmer, eller trusler om å fjerne tilgangen til matrasjoner eller arbeid. Forbudet gjelder uavhengig av hensikten med å utsette personer for slikt press, og inkluderer spesielt forsøk på å fremtvinge opplysninger.³⁴ Videre skal beskyttede personer ha full anledning til å henvende seg til representanter for eventuelle beskyttermakter (se kapittel 14), Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC) og til den nasjonale Røde Kors-forening i det land de befinner seg, og til enhver annen organisasjon som måtte kunne yte dem hjelp. Slike organisasjoner skal gis alle muligheter i så henseende av partene, innenfor de grenser som settes av militære hensyn eller sikkerhetshensyn. Blant annet skal det legges til rette for besøk av representanter fra institusjoner som har til formål å gi beskyttede personer åndelig eller materiell hjelp.³⁵ Besøk fra ICRC er behandlet i kapittel 14.
- 4.37 Selv om partene i konflikten har en plikt til å skjerme beskyttede personer fra fiendtlighetene så langt som mulig, kan partene treffe de kontroll- eller sikkerhetstiltak som krigen gjør nødvendig, også overfor beskyttede personer.³⁶

³³ TP I art. 75(5).

³⁴ GK IV art. 31.

³⁵ GK IV art. 30.

³⁶ GK IV art. 27 fjerde ledd.

For eksempel vil det, dersom det er nødvendig, være mulig å kreve registrering og periodisk rapportering til politiet, introdusere forbud mot å bære våpen, nekte tilgang til visse områder, og som det mest ekstreme, fastsette hvor visse personer kan bo, eller internere dem.

Personer med spesiell beskyttelse

”Spesiell beskyttelse”

- 4.38 Ut over det som følger av de generelle reglene for beskyttelse, har noen kategorier av personer i tillegg krav på spesiell beskyttelse. Spesiell beskyttelse for personer innebærer ekstra krav på beskyttelse, både fra fiendtlighetenes virkninger og med hensyn til hvordan de skal behandles. I mange tilfeller er det snakk om presisering av rettigheter og ikke introduisering av nye. Dette er gjort fordi det er flere grupper som har vist seg å være spesielt utsatte for krigens lidelser, og det er derfor utviklet regler som sikrer at deres spesielle behov blir tatt hensyn til.

Særlige beskyttelsesregler for personer på okkupert territorium er behandlet separat i kapittel 13. Disse reglene kommer i tillegg til de som behandles her.

Syke, sårede og skipbrudne

- 4.39 Alle syke, sårede og skipbrudne skal respekteres og beskyttes, uansett hvilken av partene de tilhører, og uavhengig av om de er sivile eller militære. De skal under enhver omstendighet behandles humant, og de skal så langt det overhodet er praktisk mulig, og med minst mulig forsinkelse, få slik medisinsk pleie og slikt tilsyn som deres tilstand krever. De skal ikke bli utsatt for noen form for forskjellsbehandling basert på annet enn medisinske indikasjoner.³⁷ Partene i konflikten er også forpliktet til uten opphold å ta alle mulige skritt for å søke etter og samle inn syke og sårede, og beskytte dem mot plyndring og mishandling.³⁸
- 4.40 I områder hvor den sivile helsetjeneste har brutt sammen på grunn av kamphandlinger, skal partene yte all mulig hjelp til sivilt sanitetspersonell, dersom det er nødvendig.³⁹

Beskyttelse av syke, sårede og skipbrudne er behandlet nærmere i kapittel 5.

³⁷ *GK I–IV fellesart. 3, TP I art. 10, TP II art. 7.*

³⁸ *GK I art. 15, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP II art. 8.*

³⁹ *TP I art. 15(2).*

Savnede og døde personer

- 4.41 Pårørende har en rett til å få kjennskap til sine slektningers skjebne.⁴⁰ Det er derfor et krav om at hver av partene i konflikten, så snart omstendighetene og militære hensyn tillater det og senest når de aktive fiendtlighetene har opphørt, skal søke etter personer som er meldt savnet av en motpart. Motparten skal oversende alle relevante opplysninger om de savnede personene for å lette søket til det nasjonale opplysningskontoret for konflikten, se punkt 4.75 flg.⁴¹
- 4.42 Det er også krav om å søke etter døde personer og beskytte disse mot plyndring og lemllestelse, så langt militære hensyn tillater det.⁴² Videre skal partene i konflikten snarest mulig lette og om nødvendig forestå søket etter og registrere opplysninger vedrørende slike personer dersom de er avgått ved døden mens de var i partens forvaring eller under andre omstendigheter som følge av fiendtligheter eller okkupasjon.⁴³ Informasjon om identiteten til døde personer skal også sendes til nasjonalt opplysningskontor. Partene i internasjonale væpnede konflikter skal, så langt det er mulig, legge til rette for at døde personer og deres eiendeler skal kunne returneres dersom motparten eller den dodes familie ber om dette.⁴⁴ Selv om det ikke er noe krav om dette i ikke-internasjonale væpnede konflikter, bør det likevel legges til rette for dette.
- 4.43 Dersom retur av døde ikke er mulig, skal det sørges for at de blir begravet på en verdig måte, hvis mulig etter ritualer for den religion eller livssyn de bekjente seg til, og at graven blir merket.⁴⁵

Savnede og døde personer er nærmere behandlet i kapittel 5.

Krigsfanger og internerte personer

- 4.44 Personer som er tilfangetatt eller internert eller som har overgitt seg, enten de er militære eller sivile, har krav på tilstrekkelig mat og drikkevann, bekledning, vern mot klimatiske påkjenninger og mot den væpnede konflikten, og eventuell medisinsk hjelp.⁴⁶

Krigsfanger og internerte personer er nærmere behandlet i kapittel 6.

⁴⁰ TP I art. 32.

⁴¹ GK I art. 15 første ledd, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP I art. 33.

⁴² GK I art. 15 første ledd, GK II art. 18 første ledd, GK IV art. 16 andre ledd, TP I art. 34(1), TP II art. 8.

⁴³ TP I art. 33(2).

⁴⁴ GK I art. 17 tredje ledd, GK III art. 120 sjette ledd, GK IV art. 130 andre ledd, TP I art. 34(2–3).

⁴⁵ GK I art. 17, GK II art. 20, GK III art. 120, GK IV art. 130, TP II art. 8.

⁴⁶ Haag art. 7, GK III art. 25–32 og 125, GK IV art. 76, 85, 87, 89–92 og 142, TP II art. 5.

Sanitetspersonell og religiøst personell

- 4.45 Sanitetspersonell og religiøst personell (for eksempel feltprester) skal respekteres og beskyttes til enhver tid, og skal ikke gjøres til gjenstand for angrep. De skal holdes atskilt fra lovlige mål i den grad det er mulig. For at beskyttelsen skal være effektiv, må slikt personell og slike avdelinger være merket med beskyttelsesmerke, og sanitetsinstallasjoner og religiøse bygninger plasseres i tilstrekkelig avstand fra lovlige mål. For eksempel bør feltsykehus ikke plasseres i nærheten av et militært hovedkvarter. Sanitetspersonell og religiøst personell skal ikke hindres i å utføre sitt arbeid, og skal ha adgang til alle steder deres tjenester er påkrevd, med forbehold for slike kontroll- og sikkerhetstiltak som vedkommende part i konflikten måtte finne nødvendig. De skal ikke tvinges til å utføre oppgaver som ikke er i samsvar med deres humanitære oppdrag. Videre kan det ikke kreves av sanitetspersonell at de under utøvelsen av sine plikter skal gi prioritet til noen person, unntatt av tvingende medisinske grunner.⁴⁷
- 4.46 Sanitetspersonell er personer som utelukkende skal utføre medisinske oppdrag eller forvaltning og drift av sanitetsavdelinger eller sanitetstransportmidler.⁴⁸ De kan enten være militære eller sivile som enten tilhører, er godkjent av eller disponeres av en av partene i konflikten.⁴⁹ Religiøst personell er sivile eller militære personer som utelukkende er engasjert i å utføre sin religiøse gjerning. Religiøst personell som har krav på spesiell beskyttelse, er de som er tilknyttet de væpnede styrker, sanitetsavdelinger eller sivilforsvarsorganisasjoner, som alle er tilknyttet en part i konflikten. Annet religiøst personell skal anses som sivile, med den generelle retten til beskyttelse det medfører (se 4.17 flg.).⁵⁰
- 4.47 Sanitetspersonell eller religiøst personell (feltprester) kan, i internasjonale væpnede konflikter, kun tas til fange dersom det er behov for at de yter medisinsk eller åndelig bistand til krigsfanger.⁵¹

Sanitetspersonell og religiøst personell er nærmere behandlet i kapittel 5.

Spesielt om kvinner, barn og familie

- 4.48 Reglene i krigens folkerett er i utgangspunktet kjønns- og aldersnøytrale. Det betyr at krigens folkerett gir lik beskyttelse til menn og kvinner, i alle aldre, og at vilkårene for å miste beskyttelsen som sivil også er de samme for kvinner og

⁴⁷ GK I art. 12 tredje ledd og 19–23, GK II spesielt art. 12, 22, 36, og 43.3, TP I art. 10 og 12–18, og TP II art. 7–12.

⁴⁸ GK I art. 24–26, GK II art. 36, GK IV art. 20, TP I art. 12(1) og 15, TP II art. 9.

⁴⁹ TP I art. 12(2).

⁵⁰ GK I art. 24, GK II art. 36, TP I art. 15 og TP II art. 9.

⁵¹ GK III art. 33.

menn. I praksis er kvinner og barn likevel mer utsatt for krigens lidelser, blant annet er de mer sårbare for overgrep og inhuman behandling. Det finnes derfor enkelte spesielle regler om beskyttelsen av kvinner og barn.

- 4.49 Kvinner skal beskyttes mot ethvert anslag mot deres verdighet, og særlig mot voldtekt, tvungen prostitusjon og ethvert seksuelt overgrep.⁵² Barn skal spesielt vernes mot enhver form for utuktig overgrep. Partene i konflikten skal yte barn slik omsorg og hjelp som de har behov for, det være seg på grunn av deres alder eller av noen annen grunn.⁵³ Dersom det er behov for hjelpeaksjoner for å sikre tilstrekkelig tilgang til mat, klær, husly og andre forsyninger som sivilbefolkningen trenger for å overleve, skal barn, kvinner som er gravide eller i barselseng, og ammende mødre prioriteres.⁵⁴
- 4.50 Dersom kvinner og barn arresteres, fengsles eller interneres av grunner knyttet til den væpnede konflikten, skal kvinner holdes atskilt fra menn og under umiddelbart tilsyn av kvinner. Barn skal holdes atskilt fra voksne, med mindre familier er internert i familieenheter.⁵⁵ Frihetsberøvede gravide kvinner, barselkvinner og barn har også krav på tilleggsrasjoner av matvarer som er tilpasset deres fysiologiske behov.⁵⁶ Mødre til små barn som er avhengig av dem, og gravide kvinner som er arrestert, fengslet eller internert for grunner som er knyttet til den væpnede konflikten, skal få saken sin behandlet med høyeste prioritet.⁵⁷

EKSEMPEL 2: RESPEKT FOR KVINNER

Alle sivile skal behandles med respekt. Mange kulturer har et klarere skille mellom menn og kvinner enn det vi er vant til i Norge, slik at det å vise respekt for kvinner vil innebære noe annet. For eksempel kan det være viktig at fremmede menn ikke fysisk tar på en kvinne, selv ikke på hånden, og at menn ikke er alene med kvinner for eksempel i et kroppsviseringsrom. Dette kan by på praktiske utfordringer. Ofte vil problemet være løst ved å ha kvinnelige soldater tilgjengelig for å bistå. Dersom dette ikke er mulig, er det viktig å unngå kontakt som virker krenkende så langt dette er praktisk og operasjonelt mulig.

⁵² GK IV art. 27(2).

⁵³ TP I art. 77(1).

⁵⁴ TP I art. 70(1).

⁵⁵ TP I art. 75(5) og 77(4).

⁵⁶ GK IV art. 89 femte ledd.

⁵⁷ TP I art. 76(2).

- 4.51 Partene i konflikten skal treffe alle mulige tiltak for å hindre at barn deltar direkte i fiendtligheter (såkalte ”barnesoldater”). Spesielt skal de avstå fra å rekruttere barn til sine væpnede styrker. For Norge er barn definert som personer under 18 år,⁵⁸ mens det for flere andre land er 15 år.⁵⁹ Dersom barn likevel deltar direkte i fiendtligheter og faller i hendene på motparten, skal de fortsatt nyte godt av særbeskyttelsen for barn, enten de er krigsfanger eller har annen status.⁶⁰

Kvinner og barn er ofte spesielt sårbare i væpnet konflikt, og skal gis spesiell beskyttelse. Foto: Lars Kroken/Forsvarets mediesenter

- 4.52 Barn som på grunn av krigen er blitt foreldreløse eller skilt fra sin familie, skal ikke overlates til seg selv. Partene i konflikten skal i størst mulig grad legge til rette for slike barns religionsutøvelse og utdanning og gjøre det som er nødvendig for å sikre at de får hjelp med mat, klær, bolig og eventuell medisinsk hjelp.⁶¹ Barn skal kun evakueres til fremmede land uten samtykke fra familie eller verge dersom det er rent midlertidig og absolutt påkrevd av hensyn til barnas helsetilstand eller til legebehandling av barna, eller av hensyn til deres sikkerhet.⁶² I væpnede konflikter som pågår innenfor et land (ikke-internasjonalt væpnet konflikt), er det krav om midlertidig å evakuere barn til et tryggere område dersom det er nødvendig. De skal da ledsages av personer som er ansvarlig for deres sikkerhet og velferd, og hvis mulig skal det innhentes samtykke fra familie eller verge.⁶³

⁵⁸ Valgfri protokoll om barn i væpnet konflikt av 25. mai 2000 til FNs konvensjon om barns rettigheter, art. 1.

⁵⁹ Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstol av 17. juli 1998, art. 8(2)(b)(XXVI).

⁶⁰ TP I art. 77(3–4).

⁶¹ GK IV art. 24 første ledd.

⁶² TP I art. 78.

⁶³ TP II art. 4(3)(e).

- 4.53 Alle hensiktsmessige tiltak skal treffes for å lette gjenforening av familier som er midlertidig atskilt som følge av den væpnede konflikten, blant annet ved å støtte humanitære hjelpeorganisasjoner som er engasjert i slike oppdrag.⁶⁴

Spesielt om eldre og personer med funksjonsnedsettelse

- 4.54 Eldre og personer med funksjonsnedsettelse har krav på særlig beskyttelse og respekt, på lik linje med personer som er syke eller sårede, barn, gravide kvinner og kvinner med små barn. Behovet for spesiell beskyttelse vil variere avhengig av situasjonen, men vil for eksempel kunne innebære hjelp til evakuering fra områder med kamphandlinger.⁶⁵

Flyktninger og internt fordrevne

- 4.55 Personer som allerede før utbruddet av fiendtligheter ble ansett som statsløse personer eller flyktninger, har krav på beskyttelse og respekt under enhver omstendighet. De skal ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art, men behandles likt ut fra de behov de har. Flyktninger eller statsløse personer er personer som har flyktet fra eget land og som har krav på slik status. Dette kan være definert i norsk lov og Norges internasjonale forpliktelser, i nasjonal lovgivning i det land som har gitt personen status som flyktning eller statsløs, eller nasjonal lovgivning i det land der vedkommende oppholder seg.⁶⁶
- 4.56 Personer som flykter fra kamphandlinger, men som ikke har krysset internasjonale grenser, får ikke flyktningstatus, men er i stedet ansett som internt fordrevne. Ofte er det et flertall av kvinner, barn og eldre blant internt fordrevne, og de har krav på særlig beskyttelse som forklart over i punkt 4.48–53. I tillegg vil grupper av sivile som flykter fra et område, kunne utgjøre en fysisk hindring for militære operasjoner, noe som vil gjøre dem spesielt utsatt for virkninger av fiendtligheter. Dersom det er kjent at det er store folkemengder i bevegelse i et operasjonsområde, må dette tas med i vurderingen av hvordan oppdrag skal gjennomføres.
- 4.57 I alle tilfeller hvor sivile er fordrevet fra sine hjem, enten de er flyktninger eller internt fordrevne, skal partene i konflikten, så langt det er praktisk mulig, sikre at de sivile får tilstrekkelig med mat og drikkevann, bekledning, hygieniske boforhold, vern mot klimatiske påkjenninger og mot den væpnede konflikten, og at familier ikke separeres. Blant annet skal hjelpeorganisasjoner gis mulighet til å hjelpe. Dette er primært en sivil oppgave, og skal overlates til

⁶⁴ TP I art. 74 og TP II art. 4(3)(b).

⁶⁵ GK IV art. 14 og 16, TP I art. (8)(a).

⁶⁶ TP I art. 73(3).

sivile myndigheter eller sivile hjelpeorganisasjoner såfremt det er mulig. I noen situasjoner vil imidlertid sivile aktører ikke være i stand til å hjelpe, for eksempel fordi sikkerhetssituasjonen ikke tillater det, eller det ikke er mulig å komme frem til de aktuelle områdene. I slike tilfeller vil militære styrker kunne spille en større rolle. Hovedprinsippet for militære styrker er at de kan gripe fatt i de humanitære og eventuelt ordensmessige problemer inntil sivile myndigheter har mulighet til å få kontroll over situasjonen. I visse tilfeller kan det bli nødvendig å opprette militært drevne midlertidige flyktningleirer, som det for eksempel ble gjort i Albania og Makedonia (FYROM) våren 1999 da kosovere i stort antall flyktet fra serbisk forfølgelse.

- 4.58 Det er ikke en militær oppgave å ta standpunkt til flyktningrettslige spørsmål. Dette er en oppgave for aktuelle sivile aktører. Norske militære sjefer i utlandet har ikke myndighet til å ta imot asylsøknader. I slike tilfeller må det henvises til FNs høykommissær som eventuelt vil ta kontakt med norske myndigheter. Dette gjelder også for norske krigsskip dersom de plukker opp personer i havsnød slik de er forpliktet til etter Havrettskonvensjonen.⁶⁷ Norske krigsskip er ikke norsk territorium i asylrettslig forstand, og eventuelle søknader om asyl må fremmes til myndighetene i det landet asylsøkerne blir satt i land. I praksis kan dette innebære at ingen stater i området er villig til å ta imot personene, noe som kan forsinke skipets gjennomføring av oppdrag. Dersom et slikt problem oppstår, må norske myndigheter kontaktes snarest mulig for å sikre en snarlig løsning av problemet.

Forholdet til humanitære organisasjoner er nærmere behandlet i punkt 4.69–70 under.

Utenlandske personer

- 4.59 Utlendinger på området til en konfliktpart har rett til å forlate området når konflikten bryter ut, eller under konflikten, så fremt dette ikke strider mot statens nasjonale interesser. Eksempler på dette kan være menn som er i stand til å bære våpen, og personer som besitter informasjon som det vil være kritisk for staten om kom på avveie. Dersom personer nektes å forlate området, har de rett til å få nektelsen prøvd så snart som mulig.⁶⁸ Dersom det av sikkerhetshensyn er absolutt nødvendig å internere utenlandske personer, skal dette gjøres i samsvar med reglene som er behandlet i kapittel 6.

⁶⁷ FNs havrettskonvensjon art. 98.

⁶⁸ GK IV art. 35.

Journalister

- 4.60 Journalister på farlige yrkesoppdrag i områder med væpnede konflikter skal anses som sivile og dermed beskyttede personer. Dette forutsetter at de ikke foretar seg noe som endrer deres status som beskyttede sivile, det vil si at de ikke begår handlinger som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter (se punkt 3.21 flg.). Journalister kan skaffe seg identitetskort som dokumenterer statusen som journalist, utstedt av regjeringen for den stat der journalisten er statsborger eller har fast bopel, eller der nyhetsmediet vedkommende arbeider for er lokalisert.⁶⁹ Dette kortet gir ingen spesiell beskyttelse etter krigens folkerett, men vil kunne forklare hvorfor beskyttede sivile personer velger å befinne seg i nærheten av kamphandlinger, slik at eventuell mistanke om direkte deltakelse eller spionasje reduseres.
- 4.61 Sivile krigskorrespondenter som følger de væpnede styrker, har krav på samme behandling som andre sivile som følger de væpnede styrker, se punkt 4.62–63 under. Dette kan for eksempel være journalister som i perioder følger en enhet i en væpnet gruppe, såkalte "embedded journalists". Etersom de tilbringer veldig mye tid sammen med de stridende, ofte under krevende forhold, bør slike journalister ha et spesielt bevisst forhold til hva som skal til for at de anses som direkte deltakere i fiendtlighetene og dermed blir lovlige mål.

Sivile som følger de væpnede styrker

- 4.62 Personer som følger de væpnede styrker uten direkte å tilhøre disse, er sivile og ikke lovlige mål. Eksempler på slike personer er sivile krigskorrespondenter, leverandører, medlemmer av arbeidsgrupper eller avdelinger som sørger for de væpnede styrkers velferd, slik som messepersonell. Det er et krav at de har samtykke fra de væpnede styrker som de følger, og de skal ha et identitetskort som indikerer dette.⁷⁰
- 4.63 Personer i denne kategorien vil i internasjonale væpnede konflikter ha rett til krigsfangestatus selv om de ikke er stridende personell. Se mer om krigsfangestatus i kapittel 6. Selv om de vil måtte anses som sivile i en proporsjonalitetsvurdering av et angrep, er det også anerkjent at de har akseptert større risiko ved å oppholde seg i nær tilknytning til lovlige mål, og må ta følgene av dette.

Sivilforsvarspersonell i internasjonale væpnede konflikter

- 4.64 Sivilforsvarets personell og avdelinger skal respekteres og beskyttes. De har rett til å utføre sine sivilforsvarsoppgaver, med mindre tvingende militær

⁶⁹ TP I art. 79.

⁷⁰ GK III art. 4(A)(4).

nødvendighet forhindrer det.⁷¹ Denne regelen kommer kun til anvendelse i internasjonale væpnede konflikter.

4.65 Sivilforsvar betyr utøvelsen av noen eller samtlige av de humanitære oppgavene som er nevnt under, for å beskytte sivilbefolkningen mot farene forbundet med fiendtligheter eller katastrofer, og for å hjelpe sivilbefolkningen å overvinne de umiddelbare virkningene av fiendtligheter eller katastrofer. I tillegg er det en del av sivilforsvarets oppgaver å legge forholdene til rette for at sivilbefolkningen kan overleve. Sivilforsvarsoppgaver er:

- i. varsling
- ii. evakuering
- iii. administrasjon av tilfluktsrom
- iv. administrasjon av mørkleggingstiltak
- v. redningsaksjoner
- vi. sanitetstjeneste, inkludert førstehjelp og religiøs bistand
- vii. brannslukking
- viii. rekognosering og merking av farlige områder
- ix. dekontaminering og liknende vernetiltak
- x. nødinnkvartering og nødforsyninger
- xi. bistand i nødsituasjoner til å gjenopprette og opprettholde orden i skaderammede områder
- xii. reparasjon i krisetilfeller av uunnværlige offentlige innretninger
- xiii. nødtiltak for å ta hånd om de døde
- xiv. bistand til å bevare gjenstander som er av vesentlig betydning for å overleve
- xv. supplerende virksomhet som er nødvendig for å gjennomføre noen av oppgavene nevnt ovenfor, herunder, men ikke begrenset til, planlegging og organisering⁷²

4.66 Sivilforsvarspersonell har krav på beskyttelse så lenge de ikke begår handlinger som faller utenfor deres egentlige oppgaver, og som er til skade for motparten. De må forhåndsvarsles dersom beskyttelsen skal opphøre. Det skal ikke anses som skadelig for motparten dersom sivilforsvarspersonell er under ledelse eller kontroll av militære myndigheter, eller at sivilforsvarspersonell samarbeider med militært personell under utføringen av sivilforsvarsoppgaver. Sivilforsvarspersonell mister heller ikke beskyttelsen selv om utføringen av slike oppgaver leilighetsvis kommer militære ofre til gode, inkludert de som er kampudyktige. Sivilforsvarspersonell har lov til å bære lette personlige våpen for å opprettholde orden eller til selvforsvar.⁷³

⁷¹ TP I art. 62(1).

⁷² TP I art. 61(a).

⁷³ TP I art. 65.

- 4.67 I noen land er sivilforsvaret organisert som en del av det militære forsvaret. Militært sivilforsvarspersonell vil også ha krav på beskyttelse, så lenge de utelukkende brukes til å utføre sivilforsvarsoppgaver. I tillegg må de være tydelig merket som sivilforsvarspersonell, kun bære lette personlige håndvåpen, og ikke utføre handlinger som er til skade for motparten. Dersom de blir tatt til fange, har de krav på krigsfangestatus.⁷⁴

Parlamentærer

- 4.68 Parlamentærer er utsendinger som har fullmakt til å ta opp forhandlinger med motparten på vegne av en krigførende part, og som fremstiller seg med et hvitt flagg.⁷⁵ Parlamentærer er beskyttede personer og skal ikke være mål for et angrep. Den parten som viser det hvite flagget, er forpliktet til å stanse ildgivningen, mens motparten kun er forpliktet til ikke å rette ilden mot den som bærer flagget, og dennes ledsagere.

Hjelpepersonell

- 4.69 I tilfeller hvor det er behov for hjelpeaksjoner for å forsyne sivilbefolkningen med blant annet mat og medisiner, skal personell som utgjør en del av den assistanse som ytes gjennom hjelpeaksjoner for sivilbefolkningen, respekteres og beskyttes.⁷⁶ Sikkerheten til slikt personell er avgjørende for at sivilbefolkningen skal kunne få den hjelpen de trenger. Blant annet skal personell som deltar i hjelpeaksjoner, spesielt beskyttes mot trakassering, trusler og vilkårlig internering. Kun i tilfeller av tvingende militær nødvendighet kan hjelpepersonellets virksomhet begrenses og personellets bevegelsesfrihet bli midlertidig innskrenket.⁷⁷
- 4.70 Tilstedeværelsen og deltakelsen av slikt personell i hjelpeaksjoner krever samtykke fra den parten i konflikten som har kontroll over det territorium hvor de skal utføre sine oppdrag.⁷⁸

Symboler på beskyttelse for personer

- 4.71 Det er ikke symbolet i seg selv som gir beskyttelsen, men visse symboler signaliserer en status som tilsier at personen som bærer symbolet, har krav på beskyttelse og respekt. Beskyttede personer mister dermed ikke beskyttelsen hvis de ikke bærer beskyttelsesmerket, men det vil gjøre det vanskelig for motparten å vite at personen har krav på beskyttelse, spesielt hvis vedkommende har militær uniform. Det er derfor et krav om at beskyttede personer er merket.

⁷⁴ TP I art. 67.

⁷⁵ Haag-konvensjon IV art. 32.

⁷⁶ TP I art. 71(2).

⁷⁷ TP I art. 71(3).

⁷⁸ TP I art. 71(1) og (3) og TP II art. 18(2).

Misbruk av beskyttelsesemblemer kan være svik, se kapittel 8 om krigføring-metoder.

4.72 Symboler på beskyttelse inkluderer:

a. Røde kors, røde halvmåne og røde krystall

For nærmere om sanitetspersonell, religiøst personell og andre som bærer disse emblemene, se kapittel 5.

b. Hvitt flagg

Et hvitt flagg betyr forhandling og ikke overgivelse. En person med hvitt flagg bør i utgangspunktet likevel få komme frem med sitt ærend, enten det gjelder overgivelse eller andre spørsmål.

Illustrasjoner av alle de ulike beskyttelsessymbolene finnes i kapitlet om beskyttede objekter, kapittel 7.

Spesielt om fredsstøttende styrker

- 4.73 Personell i fredsstøttende styrker vil være beskyttede personer dersom og så lenge de ikke faktisk deltar i fiendtligheter. De vil da ha krav på samme beskyttelse som sivile som ikke deltar direkte i fiendtligheter. Forskjellen mellom fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner er redegjort for i punkt 1.48. Kort oppsummert er personell i fredsbevarende operasjoner en nøytral tredjepart i en konflikt, mens personell i fredsopprettende operasjoner i større grad vil være deltakere i en væpnet konflikt. Ofte vil fredsbevarende styrker ha blå hjelm for å signalisere at det er en fredsbevarende styrke under kommando av og med mandat fra FN. Den blå hjelmen skal bidra til at det blir lettere å se at de ikke skal angripes.⁷⁹

En norsk FN-soldat på patrulje i Libanon i 1998. Etter opprettelsen av UNIFIL i 1978 har ca. 22.000 norske soldater deltatt i den fredsbevarende operasjonen. Foto: Torbjørn Kjosvold/ Forsvarets mediesenter

⁷⁹ FN's konvensjon om sikkerheten til FN-personell og tilknyttet personell av 9. desember 1994, spesielt art. 7.

- 4.74 Dersom personell i fredsbevarende eller fredsopprettende styrker faktisk tar direkte del i fiendtlighetene, vil de kunne bli en part i konflikten, uavhengig av operasjonens mandat. I så fall mister de retten til beskyttelse som sivile, og vil, avhengig av konflikttypen, kunne bli lovlige mål (se kapittel 3).

Nasjonalt opplysningskontor

- 4.75 Straks etter at den væpnede konflikten har begynt, skal hver av partene i konflikten opprette et offisielt opplysningskontor. Dette opplysningskontoret skal ha som oppgave å motta og videresende opplysninger om beskyttede personer som befinner seg i konfliktpartens makt. Partene i konflikten skal sende dette kontoret opplysninger om de tiltak som er truffet overfor enhver person som blir holdt i forvaring i mer enn to uker, plassert i tvunget opphold eller internert. Berørte tjenestegrener skal sende opplysningskontoret informasjon om eventuelle endringer, som for eksempel flyttinger, frigivelse, repatrieringer, flukt, innleggelse på sykehus, fødsler og dødsfall.⁸⁰
- 4.76 Kontoret skal sende informasjon til den staten personene kommer fra, enten direkte eller gjennom et sentralkontor drevet av ICRC eller eventuelle beskyttelsesmakter, og svare på spørsmål som rettes til kontoret om beskyttede personer. Opplysningene skal være av en slik art at de gjør det mulig å identifisere den beskyttede personen nøyaktig og gi hurtig underretning til familien.⁸¹
- 4.77 Følgende opplysninger skal inkluderes:⁸²
- i. Familienavn og fornavn
 - ii. Fødested og fullstendig fødselsdato
 - iii. Nasjonalitet
 - iv. Siste bopel
 - v. Særlige kjennetegn
 - vi. Farens fornavn og morens navn
 - vii. Dato for og arten av det tiltak som er truffet mot vedkommende, og stedet hvor det er satt i verk
 - viii. Adressen han kan nås på med post
 - ix. Navn og adresse til den som skal underrettes
 - x. Opplysninger om helsetilstanden til alvorlig syke eller hardt sårede internerte, dette skal også sendes regelmessig og om mulig hver uke

⁸⁰ GK IV art. 136.

⁸¹ GK IV art. 137–138.

⁸² GK IV art. 138.

- 4.78 Opplysningskontoret skal også samle inn alle personlige verdigjenstander som er etterlatt av beskyttede personer som konfliktparten hadde i sin makt.⁸³
- 4.79 Når Norge deltar i en internasjonal væpnet konflikt, vil normalt Nasjonalt opplysningskontor for krigsfanger tre i funksjon. Dette er et byrå som har som funksjon å registrere og holde oversikt over de krigsfanger norske styrker har i sin varetekt, samt skaffe tilveie opplysninger om norske fanger som holdes av motparten. Nasjonalt opplysningskontor driftes av Norges Røde Kors sentralt etter avtale med Forsvarsdepartementet.

⁸³ GK III art. 122 niende ledd og GK IV art. 139.

5

Sanitet og beskyttelse av syke, sårede, skipbrudne og døde

Introduksjon

- 5.1 Dette kapitlet vil redegjøre for hvem som er sanitetspersonell og hvordan sanitetens utstyr, transporter og bygninger kan brukes, hva som skal til for å miste beskyttelsen mot angrep, og krav til merking. I tillegg behandles motpartenes plikter med hensyn til sårede, syke, skipbrudne og døde. Forsvarssjefen har utgitt et eget direktiv om etterlevelse av enkelte folkerettslige forpliktelser vedrørende saniteten.¹ Bestemmelsene i direktivet er i all hovedsak behandlet i dette kapitlet.
- 5.2 Sanitetsavdelinger, sanitetstransporter og sanitetspersonell ("saniteten") skal respekteres og beskyttes til enhver tid. De skal ikke gjøres til gjenstand for angrep.² Sanitetspersonell som befinner seg i eller ved en stridende avdeling, må imidlertid avfinne seg med den risiko som følger med å oppholde seg i nærheten av et lovlig mål. Sanitetspersonell skal uansett ikke utsettes for overflødig skade eller unødvendig lidelse.³ De skal heller ikke unødvendig hindres i sitt arbeid.
- 5.3 Den militære sanitetstjenesten har en militær funksjon. Behandling av syke og sårede gjør at en betydelig andel av disse vil kunne gjenvinne sin kamdyktighet og slutte seg til sin avdeling på et senere tidspunkt. En velfungerende sanitets-tjeneste vil dessuten bidra til å holde motet oppe hos de stridende, ved å gi dem en rimelig utsikt til å berge livet selv om de skulle bli truffet av motstanderens våpen. På denne måten vil utføring av sanitetsoppgaver indirekte være til skade for motparten. I en avveining mellom militær nødvendighet og humanitet har man imidlertid tatt det standpunkt at humaniteten skal ha forrang, og beskyttelsen som saniteten har krav på, kan bare opphøre dersom saniteten blir brukt til å foreta handlinger som er til skade for motparten, og som ikke er en del av deres humanitære oppgaver. Selv da kan beskyttelsen bare anses opphørt etter at det er gitt varsel om at beskyttelsen vil opphøre og dfiendtlige aktiviteten likevel fortsetter.⁴

¹ Direktiv om etterlevelse av enkelte folkerettsforpliktelser vedrørende saniteten av 18. august 2010 (Sanitetsdirektivet).

² TP I art. 12.

³ TP I art. 35(2).

⁴ TP I art. 13.

Sanitetspersonell

5.4 Sanitetspersonell som er beskyttet under krigens folkerett, kan deles inn i følgende tre grupper:

- i. Militært sanitetspersonell som utelukkende utfører sanitetsoppgaver⁵
- ii. Sivilt sanitetspersonell tilhørende en part i konflikten, som bistår de væpnede styrkers sanitetstjeneste eller sivilforsvarsorganisasjoner⁶
- iii. Sanitetspersonell som er stilt til disposisjon av en nøytral stat, en hjelpe forening i en slik stat, eller av en upartisk internasjonal humanitær organisasjon

Felles for dette sanitetspersonellet er at de utelukkende skal drive med humanitære oppgaver. Med utelukkende menes at sanitetspersonellet ikke skal beordres til eller faktisk utføre virksomhet som kan være til skade for motparten, se nærmere under punkt. 5.11 flg.

5.5 Dersom sanitetspersonell faller i motpartens hender, får de ikke status som krigsfanger. Det er imidlertid tillatt å holde sanitetspersonell tilbake så lenge dette er nødvendig av hensyn til krigsfanger med behandlingsbehov. De får da status som ”tilbakeholdt personell” (se punkt 6.18). Sanitetspersonell som ikke må holdes tilbake for behandling av krigsfanger, skal repatrieres, det vil si at de skal sendes tilbake til sin hjemstat, eventuelt via en nøytral stat om nødvendig. Tilbakeholdt sanitetspersonell skal uansett behandles minst like godt som krigsfanger.

Militært sanitetspersonell som utelukkende utfører sanitetsoppgaver

5.6 Militært sanitetspersonell er sivilt eller militært personell som er tilknyttet de væpnede styrker, og som har stillinger innenfor en av de følgende tre undergrupper:

- i. Personell som utfører søk etter, innsamling av, transport av eller behandling av sårede eller syke eller som jobber med forebygging av sykdom, herunder typisk leger, sykepleiere, tannleger, ambulansesjåfører, personell ved blodoverføringscentre, bæreberere og kjemikere og annet personell som yter medisinsk støtte til syke og sårede.
- ii. Administrativt personell som arbeider med forvaltning av sanitetspersonell og sanitetsforlegninger, uten å være direkte involvert i behandling av syke og sårede. Disse omfatter eksempelvis ledelsen av

⁵ *GKI art. 24.*

⁶ *GKI art. 26.*

helse- og sanitetstjenesten i de væpnede styrker, de som arbeider med styrkeproduksjon av sanitetsavdelinger, herunder utdanning og trening av sanitetspersonell, de som planlegger sanitetstjenesten i operasjoner, eller kokker tilhørende saniteten.

- iii. Religiøst personell. Reglene om sanitetspersonell gjelder så langt de passer for religiøst personell. Religiøst personell betyr militære eller sivile personer, slik som feltprester, som utelukkende er engasjert i å utføre sitt embete og som er tilknyttet de væpnede styrker eller sanitetsavdelinger.⁷ Denne typen personell blir også benevnt ”geistlige”.

Sivilt sanitetspersonell som støtter de væpnede styrker

- 5.7 Personell i nasjonale Røde Kors-foreninger og andre frivillige hjelpeforeninger og personell ved sivile sykehus kan i væpnet konflikt bli disponert av myndighetene til bruk for de væpnede styrker. Slik disponering skal meddeles motparten. Dette personellet skal underlegges militære lover og bestemmelser.⁸

Veterinærer

- 5.8 Veterinærer som inngår i sanitetsavdelinger og som utelukkende utfører sanitetsoppgaver som nevnt i punkt 5.6, vil på lik linje med sanitetsavdelingens kokker, sanitetsavdelingens mekanikere og annet støttepersonell til sanitetsavdelingen inngå i kategorien sanitetspersonell. Et eksempel på en sanitets-

Spesialtrente hunder søker etter udetonerte sprengladninger i Hjerkinnskytefelt. Behandling av slike hunder er eksempel på en stridende funksjon. Foto: Simen Rudi/ Forsvarets mediesenter

⁷ TP I art. 8(d).

⁸ Dette følger av Militær Straffelov og disiplinærloven.

oppgave som veterinærer kan utføre som beskyttet personell, er forebyggende helsetjenester. Veterinærer som utfører arbeid knyttet til CBRN (Chemical, Biological, Radiological, Nuclear), mattrygghet, dyrehelse eller andre oppgaver som er til skade for motparten, har ikke beskyttelse som sanitetspersonell og er å regne som stridende personell. Imidlertid vil ikke en sanitetsavdeling eller sanitetsinstallasjon miste sin beskyttelse selv om det befinner seg slike stridende veterinærer der.⁹ Veterinærer som driver både med dyrehelse og andre stridende oppgaver og sanitetsoppgaver som forebyggende helsetjeneste, skal ha status som stridende personell og kan ikke utstyres med beskyttelsesemblem.

Forbud mot virksomhet som kan være til skade for motparten

Hovedregel

- 5.9 Det er et grunnleggende prinsipp at sanitetspersonell ikke skal beordres til eller brukes til å utføre handlinger som er til skade for motparten. Dette henger nært sammen med at saniteten ikke er lovlig stridende, og derfor heller ikke skal delta direkte i fiendtlighetene. Det kan innvendes at det å behandle syke og sårede slik at de kan komme tilbake til slagmarken i realiteten vil være til skade for motparten. Dette er imidlertid ikke et tungtveiende argument, og det er ikke tvilsomt at saniteten beholder sin beskyttelse så lenge den holder seg til å utføre humanitære oppgaver.
- 5.10 Bruk av beskyttelsesembleet i kombinasjon med utføringen av virksomhet som kan være til skade for motparten, kan i væpnet konflikt anses som svik og straffefølges som mulig krigsforbrytelse. Forbudet mot svik er ytterligere behandlet i punkt 9.23–25.

Virksomhet til skade for motparten

- 5.11 Det foreligger ingen klar definisjon av hva slags virksomhet som anses som skadelig for motparten, men som et utgangspunkt skal sanitetspersonell ikke benyttes til andre oppgaver enn det som ligger innenfor deres humanitære oppdrag. Det vil her gis noen eksempler på aktiviteter eller situasjoner som ikke anses å være til skade for motparten, og eksempler på hva som vil være forbudt. I tillegg vil ulike problemstillinger bli drøftet som egne punkt videre i kapitlet.
- 5.12 En aktivitet som ofte er kilde til diskusjon, er sanitetspersonells bidrag til avdelingens vakt og sikring. Sanitetspersonell skal som hovedregel ikke beordres til væpnet vakt, med unntak for vakthold av saniteten eller syke og sårede

⁹ GKI art. 22(4).

som de har omsorg for. I disse tilfellene skal det utarbeides egen vaktinstruks som ivaretar de spesielle folkerettslige reglene for sanitetspersonell. Det gjøres oppmerksom på at det for vaktjeneste i fredstid i Norge kan gjøres ytterligere unntak fra hovedregelen.¹⁰

- 5.13 Følgende skal ikke anses som handlinger til skade for motparten:¹¹
- at avdelingens personell er utstyrt med og eventuelt gjør bruk av personlige våpen til eget forsvar eller til forsvar av de sårede og syke som de har omsorg for,
 - at avdelingen er bevoktet av en vaktavdeling eller eskorte,
 - at håndvåpen og ammunisjon som er tatt fra sårede og syke og enda ikke overlevert til rette instans, finnes ved avdelingen,
 - at medlemmer av de væpnede styrker eller andre stridende befinner seg ved avdelingen av medisinske grunner (inkluderer også for eksempel medisinske undersøkelser og vaksinerings),
 - at saniteten utfører vakthold for egen installasjon.

En nærmere redegjørelse for hva dette innebærer, gis i punktene 5.17 flg.

- 5.14 Eksempler på virksomhet som anses som skadelige for motparten:
- gi ly til funksjonsfriske stridende personell,
 - lagre våpen eller ammunisjon ut over det som er tillatt brukt av sanitetspersonell,
 - bruke sanitetskjøretøy til å frakte våpen eller funksjonsfriske stridende personell, forsyninger mv for stridende styrker,
 - bruke sanitetsinstallasjoner eller sanitetspersonell til å skjerm militære operasjoner eller lovlige militære mål,
 - utføre vakthold for annet enn egen sanitetsinstallasjon.
- 5.15 For en nærmere beskrivelse av hva som skal anses som handlinger til skade for motparten – og som derfor vil føre til tap av beskyttelse – se beskrivelsen av ”direkte deltakelse i fiendtlighetene” i punkt 3.21 flg. De handlinger som der beskrives å utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene, vil også utgjøre handlinger som er til skade for motparten. Utføring av slike handlinger vil medføre at sanitetspersonellet ikke lenger har krav på den spesielle beskyttelsen de er gitt.

¹⁰ Sanitetsdirektivet pkt. 5.

¹¹ *GKI art. 22, TP I art. 13(2).*

EKSEMPEL 1: INNHENTING AV INFORMASJON

Se for deg at du tjenestegjør som sanitetssoldat og vognfører på sanitetssisu i en sanitetstropp i en væpnet konflikt et sted i verden. Du og resten av laget ditt får i oppdrag å kjøre fra feltsykehuset dere nå er utplassert ved, og frem mot frontlinjen for å avløse et annet lag i troppen som nå er utplassert ved fremskutt hjelpeplass. På vei dit må dere blant annet passere et fjellpass hvor det er alminnelig kjent at opprørsstyrker (som er deres motstandere) ofte legger ut improviserte sprengladninger og noen ganger også har gjennomført regelrette bakholdsangrep. Like før dere skal til å kjøre ned fra fjellpasset får din sidemann øye på det han tror er en opprørsstyrke på ca. 8–10 personer på et høydedrag ca. 500 meter unna. Dere stanser kjøretøyet og konkluderer raskt med at det er bevæpnede opprørere i uniform, men at de ikke utgjør en trussel mot dere. Problemstillingen blir så om dere kan rapportere det dere har sett til kommandoplassen for å informere om fiendtlig aktivitet, eller om dette vil kunne defineres som en handling som er til skade for motparten. Du vet at det sannsynlige utfall av slik rapportering er at det vil bli sendt inn bakkestyrker eller fly for å nøytralisere opprørsgruppen.

I dette tilfellet har du vært ute på et ordinært sanitetsoppdrag og dere har "tilfeldigvis" oppdaget fiendtlig aktivitet. Spørsmålet er om dere fritt kan rapportere slik aktivitet uten å kunne sies å gjøre handlinger som er til skade for fienden?

"Passiv" innhenting av informasjon må være tillatt for sanitetssoldater, selv om dette naturligvis vil kunne sies å være til skade for motparten. Imidlertid er ikke sanitetssoldatene i dette tilfellet ute med det for øye å drive "virksomhet" til skade for motparten. Å gi sanitetssoldater i oppdrag aktivt å innhente informasjon om fienden vil derimot ikke være tillatt.

Tap av beskyttelse og krav til varsel om planlagt angrep

- 5.16 Dersom sanitetspersonell utfører aktivitet som er til skade for motparten og som går ut over deres humanitære oppgaver, vil beskyttelsen de i utgangspunktet har som sanitetspersonell likevel opphøre etter at det er gitt varsel om dette, og aktiviteten, til tross for dette varselet, likevel fortsetter. Det er den militære sjef som ønsker at sanitetens beskyttelse oppheves, som er ansvarlig for å varsle motparten. Varselet er viktig fordi det gir mulighet til å avklare eventuelle misforståelser, og det sikrer at angrep på slike spesielt beskyttede personer og objekter kun skjer som siste utvei. For at varselet skal være effektivt, må det gis praktisk mulighet for motparten til å etterkomme kravet. Når det er hensiktsmessig, skal det derfor gis en rimelig frist for å innfri kravet.¹² Et eksempel på en situasjon hvor det ikke er tid til å gi varsel, er hvis en avdeling nærmer seg en sanitetsinstallasjon og kommer under beskytning fra denne.

¹² *TP I art. 13.*

Bevæpning av sanitetspersonell og bruk av væpnet makt

- 5.17 Sanitetspersonell har rett til å bruke makt, inkludert dødelig makt om nødvendig, for å forsvare seg selv, annet sanitetspersonell og syke og sårede. De kan derfor utstyres med personlige våpen.

Personlige våpen

- 5.18 Sanitetspersonell kan være oppsatt med og bruke personlige våpen, som inkluderer pistol, maskinpistol, gevær og rifle.¹³ Saniteten skal ikke utrustes eller settes opp med avdelingsvåpen, typisk MG-3, eller andre, tyngre våpen. Det avgjørende kriteriet for at noe skal kunne sies å være et personlig våpen, er at det skal kunne transporteres og betjenes av én person. Det betyr imidlertid ikke at et personlig våpen uten videre kan påmonteres kjøretøy. Hvorvidt påmontering på kjøretøy kan foretas, må underlegges en konkret folkerettslig vurdering av Forsvarsdepartementet.

*En sanitetssoldat utstyrt med personlig våpen og godkjent bølrelåsermerke med beskyttelseemblem.
Foto: Forsvarets sanitet*

Sanitetspersonells bruk av makt i selvforsvar

- 5.19 Dette avsnittet gjør nærmere rede for selvforsvarsretten som gjelder særskilt for sanitetspersonell. Selvforsvarsrett generelt er behandlet i detalj i punkt 14.48–54. Sanitetspersonell har kun rett til å forsvare seg selv og sine pasienter. Dette betyr at sanitetspersonell ikke har rett til å utøve selvforsvar for å forsvare personell, avdelinger eller materiell som ikke er sanitet eller underlagt sanitetens beskyttelse, for eksempel lovlig stridende. Selvforsvarsretten for sanitetspersonell og avdelinger er myntet på situasjoner hvor avdelingen blir utsatt for plyndring, kriminelle handlinger eller regelrett angrep fra motstanderen.¹⁴ Selvforsvarsretten kan kun benyttes mot rettsstridige handlinger. Dette betyr for eksempel at saniteten ikke kan bruke makt i selvforsvar for å motsette seg at motstanderen lovlig forsøker å ta kontroll over en sanitetsavdeling.
- 5.20 Dersom sanitetspersonell i en selvforsvarssituasjon benytter våpen som av andre grunner er tilgjengelig for å oppnå et reelt selvforsvar, mister de ikke den beskyttelsen de har krav på selv om disse våpnene ikke kan anses som personlige våpen slik disse er definert i punkt 5.18. Det er ikke tillatt for saniteten å planlegge for slik bruk. Det er altså ikke tillatt å ta med seg våpen som i utgangspunktet er forbudt i sanitetskjøretøyet, i den hensikt å bruke dette i en eventuell selvforsvarssituasjon.

¹³ GKI art. 22, TP I art. 13(2)(a) (art. 13 gjelder sivile sanitetsavdelinger, men det fremgår av ICRC-kommentaren til artikkelen at tilsvarende begrensninger må gjelde for militære), Sanitetsdirektivet pkt. 4.

¹⁴ TP I art. 13.

Sanitetsavdelinger – sanitetens bygninger og materiell

Definisjon av sanitetsavdelinger

- 5.21 Med ”sanitetsavdelinger” menes anlegg eller andre enheter, så vel militære som sivile, som er organisert for medisinske formål, det vil si for å søke etter, hente, transportere, diagnostisere eller behandle – herunder gi førstehjelp til – sårede, syke og skipbrudne, eller for å forebygge sykdom. Betegnelsen omfatter for eksempel sykehus og andre liknende enheter, blodoverføringsentraler, sentre og institutter for forebyggende medisin, sanitetsdepoter og medisinske og farmasøytiske forsyninger som tilhører slike enheter. Sanitetsavdelinger kan være faste eller mobile, permanente eller midlertidige.¹⁵

Væpnede vakter

- 5.22 Det er tillatt å benytte stridende enheter, herunder følgekjøretøy, for å beskytte og/eller sikre saniteten, syke og sårede og å benytte militære og andre vakter som beskyttelse mot tyveri og plyndring. I hvilken grad dette er hensiktsmessig, må avgjøres av den operative sjef basert på en helhetsvurdering av de fordeler og ulemper slik sikring innebærer. Blant annet må det tas med i vurderingen om man lettere vil bli ansett som et lovlig mål av motparten ved bruk av slik beskyttelse og/eller sikring. Tilstedeværelsen av sikringsstyrker gjør altså ikke saniteten til et lovlig mål, men det faktum at sikringsstyrken lovlig kan angripes, kan sette sanitetspersonellet i fare, se punkt 5.24.
- 5.23 Saniteten og syke og sårede vil ikke miste sin beskyttelse ved at slike følge-enheter eller vakter er utrustet med eller benytter tyngre våpen enn de som sanitetspersonell kan bære.

Tilstedeværelse av stridende personell hos sanitetsavdelinger

- 5.24 Sanitetsavdelinger og sanitetsinstallasjoner vil naturlig nok ha besøk av stridende personell både av helsemessige årsaker og for eksempel ved inspeksjoner og liknende. Dette vil i seg selv ikke ta bort den beskyttelse sanitetsavdelingen har, men saniteten må være oppmerksom på at det stridende personellet til enhver tid vil være et lovlig mål for motparten. Om antallet tilstedeværende stridende personell blir høyt, vil motparten kunne vurdere det som lovlig å angripe disse, selv om man forventer skade på sanitetspersonell, pasienter og/eller materiell.

Tilstedeværelse av våpen og ammunisjon hos sanitetsavdelinger

- 5.25 Saniteten mister ikke sin beskyttelse ved tilstedeværelsen av våpen og ammunisjon som tilhører syke og sårede, men som av tidsmessige årsaker enda

¹⁵ TP I art. 8(e).

ikke er fjernet. Våpen og ammunisjon skal så snart som mulig overleveres fra saniteten til annen avdeling som sørger for videre behandling.

Kamouflering av sanitetsavdelinger

- 5.26 Kamouflering av sanitetsavdelinger skal kun gjøres i unntakstilfeller og når tvingende operative hensyn gjør det nødvendig. Slike hensyn kan for eksempel være behov for å skjule tilstedeværelse eller utplassering av styrker i et område for å hindre kompromittering av taktiske operasjoner. Det vil derfor stort sett være sanitetsavdelinger som befinner seg nær fronten, som har behov for kamouflering.¹⁶
- 5.27 Myndighet til å iverksette kamouflering av sanitetsavdelinger er tillagt brigadesjef eller tilsvarende. En ordre om å kamuflere sanitetsavdelinger skal være begrenset i tid og gjelde for et bestemt område. Kamouflering bør tas bort dersom man har indikasjon på at avdelingen er oppdaget og formålet med kamuflasjonen er bortfalt. Det vil da være i sanitetsavdelingens egen interesse å vise tydeligst mulig at man har krav på beskyttelse, for ikke å bli utsatt for angrep.
- 5.28 Kamouflering av sanitetsavdelinger gjør ikke at disse mister sin beskyttelse. Imidlertid vil kamouflering naturlig nok gjøre at avdelingene blir mer eksponert for angrep om de først skulle bli oppdaget, da motparten ikke har samme mulighet til å verifisere at det er en sanitetsavdeling.
- 5.29 Selv om en sanitetsavdeling er kamuflert, skal den kun utføre virksomhet som ikke er til skade for motparten, se punkt 5.11–15.

Sanitetstransporter

Generelt

- 5.30 Med ”sanitetstransport” menes transport til lands, til vanns og i luften av sårede, syke, skipbrudne, sanitetspersonell, religiøst personell, sanitetsutstyr eller medisinske forsyninger.¹⁷ Også sivile sanitetstransporter er innbefattet.¹⁸
- 5.31 Sanitetskjøretøy, sanitetsluftfartøy og hospitalskip kan kun brukes til følgende aktiviteter:
- evakuering og behandling av syke, sårede og skipbrudne,
 - transport av sanitetsmateriell eller
 - transport av sanitetspersonell.

¹⁶ NATO STANAG 2931 (versjon 2). Denne STANAG er ikke ratifisert av Norge. Det pågår arbeid med versjon 3. Denne er ikke ratifisert pr. 29. november 2012.

¹⁷ TP I art. 8(f).

¹⁸ TP I art. 21.

Evakuering av en såret soldat under øvelse Flotex/Silver/Rein 2012. Evakuering og behandling av syke og sårede er et eksempel på en aktivitet som sanitetskjøretøy kan brukes til. Foto: Torbjørn Kjosvold/ Forsvarets mediesenter

- 5.32 Det er ikke tillatt å gå inn og ut av beskyttet og stridende status. Har eksempelvis sanitetspersonell tatt av sanitetsmerking på et sanitetskjøretøy og kjørt dette til en flyplass for å hente stridende personell som har vært på permisjon, kan ikke sanitetsmerkingen settes på igjen før ved skifte av kontingent eller tilsvarende.¹⁹ Begrepet ”tilsvarende” ble satt inn i sanitetsdirektivet som en ”sikkerhetsventil”. Et sentralt moment i vurderingen av om det foreligger en tilsvarende situasjon, er om det har gått tilstrekkelig med tid slik at personellet ikke kan sies å bevege seg inn og ut av beskyttet status, men at det er kontinuitet i klassifiseringen av personellet. Folkeretten åpner for at sanitetsmerking på materiell, for eksempel kjøretøy, skip og luftfartøy, i større grad kan tas av og på enn for personer, men for norske styrker gjøres det altså ingen forskjell på personer og materiell i denne sammenheng. Det er likevel viktig å være klar over at andre stater vil kunne praktisere merking av materiell på en annen måte. Se nærmere om merking av saniteten i punkt 5.42 flg.

Sanitetsluftfartøy²⁰

- 5.33 Sanitetsluftfartøy er luftfartøyer som utelukkende blir brukt til evakuering og behandling av sårede, syke og skipbrudne og til transport av sanitetspersonell og sanitetsmateriell. Sanitetsluftfartøy kan også brukes til å lete etter egne sårede og syke på territorium kontrollert av motparten, dersom dette avtales på forhånd. Sanitetsluftfartøy skal ikke være mål for angrep.

¹⁹ Sanitetsdirektivet pkt. 3.

²⁰ GK I art. 36, GK II art. 39, TP I art. 24–31.

- 5.34 Det er forbudt å bruke et sanitetsluftfartøy for å oppnå en militær fordel overfor motparten. For eksempel skal sanitetsluftfartøyer ikke brukes til å samle inn eller videresende etterretningsdata, og de skal heller ikke frakte utstyr som er bestemt for slike formål. Sanitetsluftfartøyers tilstedeværelse skal ikke utnyttes i et forsøk på å oppnå at lovlige mål ikke blir gjenstand for angrep, det vil si som et skjold. Sanitetsluftfartøy kan benytte seg av kryptert samband, men dette sambandet må ikke brukes til å viderefordre etterretningsinformasjon eller på annen måte benyttes til virksomhet som er til skade for motparten.²¹
- 5.35 Sanitetsluftfartøy kan fly over landområder kontrollert av egne eller vennlige styrker, samt over sjøterritorium som ikke er under motpartens kontroll.²² Motparten bør likevel varsles om det er sannsynlig at man ved slike flyvninger kommer innenfor rekkevidden av deres våpensystemer.
- 5.36 Flyvninger over områder som er kontrollert av motparten, eller områder hvor det er uklart hvem som har kontroll, skal bare skje etter avtale med motparten. Med unntak for de tilfeller hvor det foreligger en forutgående avtale med motparten, skal sanitetsluftfartøyer som flyr i slike områder, ikke brukes til å søke etter sårede, syke og skipbrudne. Sanitetsluftfartøy som flyr over slike områder, kan beordres til å lande på land eller på vann for å muliggjøre inspeksjon. Inspeksjon skal finne sted uten opphold og gjennomføres så hurtig som mulig. Den inspiserende part skal ikke kreve at sårede og syke tas ut av luftfartøyet, med mindre slik forflytning er absolutt nødvendig av hensyn til inspeksjonen. Vedkommende part skal i alle tilfeller sikre at tilstanden til de sårede og syke ikke blir forverret ved inspeksjonen eller forflytningen.²³
- 5.37 Hvis inspeksjon viser at luftfartøyet ikke oppfyller vilkårene for beskyttelse som sanitetsluftfartøy, kan det beslaglegges. Det samme gjelder dersom det har handlet i strid med sine forpliktelser som sanitetsluftfartøy eller har fløyet uten forhåndsavtale eller i strid med slik avtale. Personene ombord skal behandles i samsvar med reglene for fangebehandling (se kapittel 6), og eventuelle syke og sårede om bord må gis den behandlingen de har behov for. Dersom et beslaglagt luftfartøy var disponert som et permanent sanitetsluftfartøy, kan det senere kun nyttes som sanitetsluftfartøy.²⁴
- 5.38 Sanitetsluftfartøy skal ikke fly over eller lande på territoriet til nøytrale stater med mindre det foreligger avtale om dette eller det gjøres for å utøve sin rett til fri transittpassasje gjennom streder som brukes til internasjonal navigasjon, eller

²¹ TP I art. 28.

²² TP I art. 25.

²³ TP I art. 30.

²⁴ TP I art. 30.

for å utøve retten til å passere gjennom arkipelagiske skipsleder.²⁵ For mer om internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder, se kapittel 10 om maritime operasjoner.

Hospitalskip og andre sanitets- og redningsfartøy

- 5.39 Militære hospitalskip²⁶ er skip som en part i konflikten har bygget eller utrustet særskilt og utelukkende i den hensikt å bringe hjelp til sårede, syke og skipbrudne, pleie dem og transportere dem. Hospitalskip kan ikke under noen omstendighet angripes eller oppbringes, men skal til enhver tid respekteres og beskyttes. For å sikre denne respekt og beskyttelse er det krav om at navn og kjennetegn på skipene underrettes partene i konflikten 10 dager før de tas i bruk som hospitalskip. Hospitalskip skal bringe hjelp og bistand til sårede, syke og skipbrudne, uten hensyn til nasjonalitet.²⁷

"MS Fjordkongen" med beskyttelsesmerke under øvelse Cold Response i 2007. Fartøyet hadde rolle som ambulansébåt. Sivile fartøy som omdisponeres til sanitetsfartøy i tilfelle av væpnet konflikt må utelukkende benyttes til å yte hjelp til sårede, syke og skipbrudne, og pleie og transportere disse. Foto: Saniteten i Sjøforsvaret

- 5.40 Militære hospitalskip kan benytte seg av kryptert samband, men dette sambandet må ikke brukes til å videreformidle etterretningsinformasjon eller på annen måte benyttes til virksomhet som er til skade for motparten.²⁸

²⁵ FNs havrettskonvensjon av 10. desember 1982 (HRK) art. 38(1) og 53(1–3).

²⁶ GK II kapittel III.

²⁷ GK II art. 30.

²⁸ GK II art. 34, *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflict at Sea*, 12 June 1994, paragraf 171.

- 5.41 Sivile hospitalskip (for eksempel drevet av Røde Kors) og eventuelle militære eller sivile hospitalskip stilt til disposisjon av nøytral stat, har krav på samme beskyttelse som hospitalskip tilhørende de krigførende parter.²⁹ Det samme gjelder andre fartøy som brukes av staten eller offisielt anerkjent hjelpeforening til redningsoperasjoner langs kysten.³⁰ Redningsoperasjoner langs kysten betyr i denne sammenheng redning av personell, og utelukker berging av fartøy.

Merking med beskyttelsesemblem

Generelt³¹

- 5.42 De godkjente beskyttelsesemblemene er det røde kors, den røde halvmåne og den røde krystall, alle på hvit bakgrunn.³²
- 5.43 Et rødt kors på hvit bakgrunn er et internasjonalt anerkjent symbol for beskyttet sanitets- og religiøst personell, sanitetsavdelinger, fasiliteter, transporter og aktiviteter. Bakgrunnen for korset er det sveitsiske flagget, og korset skal ikke tillegges et religiøst innhold. Det har likevel blitt tolket som et symbol på vestlig kristendom. Muslimske land bruker derfor gjerne en rød halvmåne på hvit bakgrunn. I 2005 ble den røde krystall anerkjent som et tredje symbol og kan brukes på lik linje med kors/halvmåne.³³

- 5.44 For Norges vedkommende er hovedregelen bruk av rødt kors på hvit bakgrunn.³⁴ Etter nærmere ordre fra Forsvarets operative hovedkvarter kan imidlertid andre godkjente beskyttelsesemblem (røde halvmåne eller røde krystall) benyttes av norske styrker.

²⁹ GK II art. 25, TP I art. 22.

³⁰ GK II art. 27.

³¹ TP I art. 18.

³² GK I art. 38, GK II art. 41, TP I art. 8(l), TP II art. 12, TP III art. 2(2).

³³ TP III.

³⁴ Sanitetsdirektivet pkt. 3.

- 5.45 Beskyttelsesemblem skal brukes for å identifisere sanitetspersonell og geistlige, sanitetsavdelinger og -transporter, og sanitetsutstyr.³⁵ Størrelsen på merkingen eller emblemene avhenger av omstendighetene. Ettersom hovedformålet med merkingen er synlighet for fiendtlige styrker, vil størrelsen på merkingen styres av hva som etter forholdene gir tilstrekkelig synlighet og derav beskyttelse for saniteten. Merking med beskyttelsesembleet må så langt som mulig gjennomføres slik at merkingen også kan sees ved bruk av tekniske påvisningsmidler, om natten, ved redusert sikt, og fra luften.
- 5.46 Røde Kors' internasjonale organer (komiteen og føderasjonen) og deres personell skal til enhver tid ha adgang til å bruke Røde Kors-tegnet på hvit bunn. I fredstid kan beskyttelsesembelene også benyttes av nasjonale røde kors/halvmåne/krystall-avdelinger, internasjonale røde kors-avdelinger og deres personell. Slik bruk av det røde korset til såkalt indikativt formål må ikke forveksles med bruken av det røde korset til beskyttelsesformål som beskrevet over i punkt 5.45. Bruken av det røde korset til indikativt formål har til hensikt å vise forbindelsen til Røde Kors-bevegelsen og ikke å påberope seg beskyttelse etter krigens folkerett. Dette har særlig betydning for emblemets størrelse – ved bruk av logoen til indikativt formål må det røde korset være forholdsvis lite og gjerne være akkompagnert av en påskrift med navnet på den nasjonale foreningen eller liknende. Unntaksvis kan beskyttelsesemblem benyttes i fredstid for å identifisere ambulanser og hjelpestasjoner som utelukkende yter fri behandling til syke og sårede.³⁶ Slikt unntak er avhengig av godkjenning fra nasjonal røde kors-forening.
- 5.47 Beskyttelsesembleet skal til enhver tid beholde sin opprinnelige form, og det er ikke tillatt å føye noe til verken selve det røde korset (eventuelt den røde halvmåne eller den røde krystall) eller den hvite bakgrunnen. Det skal heller ikke benyttes andre former for emblem eller merking. Det er ikke tillatt å benytte to eller flere beskyttelsesemblem samtidig.

Fjerning av merking

- 5.48 Manglende merking av sanitetspersonell, religiøst personell, sanitetsavdelinger eller sanitetstransporter fører ikke til at deres beskyttede status faller bort, men det fører nødvendigvis til utfordringer ved identifisering av hvem som har – og hvem som ikke har – krav på beskyttelse. Man har plikt til å avstå fra angrep

³⁵ GK I art. 39–43, GK II art. 41–43, GK IV art. 18 tredje og fjerde ledd, art. 20 andre og tredje ledd, art. 21 og art. 22(2), TP I art. 18, TP II art. 12, TP III art. 2.

³⁶ GK I art. 44, TP III art. 3.

dersom det foreligger vesentlig tvil om hvorvidt en avdeling som ikke er merket, er en sanitetsavdeling. Det samme gjelder for personell og transporter.

- 5.49 Etter nærmere ordre fra Forsvarets operative hovedkvarter kan beskyttelsesemblemet beordres tatt bort. Dette kan være aktuelt i situasjoner hvor det er klart at motparten ikke respekterer merket, og saniteten derfor har behov for alternativ beskyttelse i form av tyngre bevæpning. Det vil også kunne være aktuelt dersom det er klare indikasjoner på at motparten bevisst angriper sanitetspersonell/sanitetsinstallasjoner/sanitetstransporter som er tydelig merket. Dette var for eksempel bakgrunnen for at Forsvarssjefen høsten 2011 beordret fjerning av merking på visse mobile evakueringsenheter i Afghanistan.
- 5.50 Dersom emblemet beordres tatt bort, kan ikke emblemet settes på igjen før ved skifte av kontingent eller tilsvarende, se også punkt 5.32.³⁷ Selv om merkingen fjernes, har saniteten fremdeles krav på beskyttelse, men det er selvfølgelig vanskeligere for motparten å se dette. Beskyttelse forutsetter at saniteten fortsatt utelukkende utfører sanitetsoppgaver og ikke utfører virksomhet til skade for motparten. Hvis merking tas bort og saniteten utstyres med tyngre bevæpning enn personlige våpen, må personellet omdisponeres til stridende personell, og beskyttelsen bortfaller. I denne forbindelse må det utstedes nytt militært identifikasjonskort til erstatning for sanitetsidentitetskort som skal innleveres.

Merking av personell

- 5.51 Sanitetspersonell skal som hovedregel bære godkjent merke med beskyttelsesemblemet på venstre overarm. For norske styrker er dette rødt kors på hvit bakgrunn med mindre annet er bestemt. I dag er borrelåsmerke (8,5 cm x 8,5 cm) godkjent og vanligst i bruk hos norske styrker. Merkingen skal være stemplet/merket med Forsvarets logo. På norske borrelåsmerker veves Forsvarets logo inn i produksjonen. Beskyttelsesemblemet bæres på feltantrekk og ellers når det er bestemt at beskyttelse skal synliggjøres. Bestemmelser om type merking, festeanordning og bæring fastsettes av generalinspektørene i uniformsreglement. Øvrige deler av saniteten skal merkes med det samme beskyttelsesemblemet.
- 5.52 Sanitetspersonell skal i tillegg til beskyttelsesemblemet være utstyrt med et spesielt identitetskort. Dersom FOH beordrer at beskyttelsesemblemet skal tas av grunnet behov for tyngre bevæpning, eller at saniteten omdisponeres

³⁷ Sanitetsdirektivet pkt. 3.

fordi det er behov for at de utfører andre oppgaver som anses å være til skade for motparten, skal også dette identitetskortet inndras, og sanitetssoldatene omgrupperes til stridende.

Merking av installasjoner

- 5.53 Sanitetsinstallasjoner skal være tydelig merket med beskyttelsesmerket. For norske styrker er dette det røde kors på hvit bakgrunn. Både stasjonære og mobile installasjoner skal merkes. Som eksempel nevnes faste sykehusinstallasjoner, hjelpeplasser, sykestuer, feltsykehus, sanitetsstaber og utdanningscentre. Merking skal skje i alle himmelretninger med egnede flagg eller presenninger påført merket. Merket kan også males på dersom dette er hensiktsmessig. Merking må så langt som mulig gjennomføres slik at merkingen også kan sees ved bruk av tekniske påvisningsmidler, om natten og ellers ved redusert sikt. Belysning av merkingen må vurderes, og tegnets størrelse bør være slik at merket er mest mulig synlig også fra luften.

Merking av kjøretøy

- 5.54 Militære sanitetskjøretøy skal være merket med beskyttelsesmerket, det vil si rødt kors på hvit bakgrunn for norske styrker. Merker skal plasseres slik at de er godt synlige fra forskjellige vinkler – inkludert fra luften.

Merking av sanitetsluftfartøy

- 5.55 Sanitetsluftfartøy skal være merket med beskyttelsesmerket, slik at det er lett synlig for andre, det vil si både på undersiden, oversiden og på sideflatene. På norske sanitetsluftfartøy brukes rødt kors på hvit bakgrunn. Se ellers punkt 11.9 for mer om merking av militære luftfartøyer generelt.

Behandling av krigsfanger

- 5.56 Som beskrevet i punkt 5.6 vil sanitetspersonell som faller i motpartens hender, ikke kunne holdes som krigsfanger, men kan likevel holdes tilbake så lenge det er nødvendig av hensyn til fangenes behandlingsbehov.³⁸ Prioritering av behandling skal kun skje etter en faglig medisinsk vurdering. Sanitetspersonell skal ikke presses til å endre denne prioritetsrekkefølgen slik at de først behandler pasienter fra den ene parten. De skal heller ikke presses til å utføre handlinger som ikke er i overensstemmelse med deres humanitære oppdrag eller i strid med deres medisinske etikk.

³⁸ *GK I art. 28, GK II art. 37, GK III art. 33.*

Rapportering av mulige krigsforbrytelser

- 5.57 Sanitetspersonell som i sin tjeneste blir kjent med forhold som kan indikere at krigsforbrytelser kan ha foregått, skal rapportere om dette til nærmeste foresatte og/eller militærpolitiet. Taushetsplikten etter helsepersonelloven er ikke til hinder for at opplysninger gis videre når tungtveiende offentlige interesser gjør dette rettmessig.³⁹ Hensynet til å forebygge og motvirke krigsforbrytelser må alltid anses som en tungtveiende offentlig interesse. Eksempler på forhold som skal rapporteres videre, er skader på personell som kan tyde på at ulovlige våpen har vært brukt, for eksempel kjemiske våpen eller dumdumkuler, eller at det er benyttet ulovlige krigføringmetoder, slik som tortur og seksuelle overgrep. Forholdene det her er tale om, skal rapporteres uavhengig av hvem som kan mistenkes å stå bak, det vil si uavhengig av om det er egne eller motpartens styrker.

Sårede, syke, skipbrudne og døde

Generelt om behandling av sårede, syke og skipbrudne

- 5.58 Alle sårede, syke og skipbrudne, uansett hvilken av partene de tilhører, skal respekteres og beskyttes. Under enhver omstendighet skal de behandles human, og de skal, så langt det er praktisk mulig og med minst mulig forsinkelse, få slik medisinsk pleie og slikt tilsyn som deres tilstand krever. De skal ikke bli utsatt for noen form for forskjellsbehandling basert på annet enn medisinske indikasjoner.⁴⁰ Prioritering av behandling skal derfor kun skje etter en faglig medisinsk vurdering. Sanitetspersonell skal ikke presses til å endre denne prioritetsrekkefølgen slik at de først behandler pasienter fra den ene parten. De skal heller ikke presses til å utføre handlinger som ikke er i overensstemmelse med deres humanitære oppdrag eller i strid med deres medisinske etikk.
- 5.59 Plikten til å behandle motpartens sårede må vurderes også ut fra risikoen for sanitetspersonellet. Det er ikke slik at sanitetspersonell må ta urimelig risiko for å få evakuert og deretter behandlet motpartens personell.
- 5.60 Som nevnt i punkt 5.5 over skal sanitetspersonell som faller i motpartens hender, ikke holdes som krigsfanger, men kan likevel holdes tilbake så lenge det er nødvendig av hensyn til fangenes behandlingsbehov.

³⁹ Lov om helsepersonell m.v. av 2. juli 1999 nr. 64 § 23 nr. 4.

⁴⁰ TP I art. 10.

- 5.61 Det er forbudt å øve vold mot syke og sårede, la dem gjennomgå tortur, drive biologiske eksperimenter med dem, med overlegg la dem være uten medisinsk tilsyn eller pleie, eller utsette dem for smitte- eller infeksjonsfare.⁴¹
- 5.62 Det er også forbudt å utsette syke eller sårede personer som er internert, anholdt eller på annen måte berøvet sin frihet, for enhver form for medisinsk behandling som ikke kan begrunnes ut fra hensynet til vedkommendes helse-tilstand, og som ikke er i samsvar med alminnelig aksepterte medisinske standarder. Selv om det foreligger samtykke, er det forbudt å foreta
- fysiske lemlestelser;
 - medisinske eller vitenskapelige eksperimenter; eller
 - fjerning av vev eller organer i transplantasjonsøyemed, unntatt når slike handlinger er begrunnet i vedkommendes helsetilstand.⁴²

Unntak kan bare gjøres i tilfelle av samtykke til blodoverføring eller hudtransplantasjon, så fremt samtykke er gitt frivillig og uten noen form for tvang eller overtalelse. Det er med andre ord ikke adgang til å gjennomføre transplantasjoner av andre organer, heller ikke med donors samtykke, dette på grunn av faren for misbruk.

- 5.63 Personer som er i motpartens hender eller som er internert, fengslet eller på annen måte frihetsberøvet, har rett til å nekte ethvert medisinsk inngrep. I tilfelle slikt inngrep nektes, skal vedkommende sanitetspersonell søke å få skriftlig erklæring om dette, undertegnet eller vedkjent av pasienten.⁴³ Retten til å nekte behandling forutsetter at personen med hensyn til alder og åndelig utrustning anses i stand til å ivareta sine interesser. Det er på den annen side ikke noe krav til positivt samtykke for å foreta kirurgiske inngrep, så lenge disse er begrunnet i medisinske hensyn. Bevisstløse pasienter eller pasienter i koma kan derfor opereres, med mindre de på forhånd har gjort det klart at de ikke ønsker det aktuelle inngrepet.

Søk etter savnede, sårede, syke og døde

- 5.64 Så snart omstendighetene tillater det etter trefninger, og senest når de aktive fiendtligheter er opphørt, skal hver av partene i en væpnet konflikt søke etter og samle inn sårede og syke. Sårede og syke skal tas hånd om og identifiseres, og man har plikt til å hindre at de blir utsatt for plyndring.⁴⁴ De skal beskyttes

⁴¹ *GK I art. 12.*

⁴² *TP I art. 11.*

⁴³ *TP I art. 11.*

⁴⁴ *GK I art. 15 og 16, GK II art. 18 og 19, GK IV art. 16, TP I art. 33, TP II art. 8.*

mot mishandling og så langt som mulig sikres nødvendig pleie. Det skal også søkes etter døde og forhindres at de blir plyndret.⁴⁵

- 5.65 For å lette slik ettersøkning skal partene gi alle relevante opplysninger enten direkte til motparten, via beskyttelsesmakt eller til nasjonalt informasjonsbyrå som drives av nasjonalt røde kors. Disse vil så sende informasjonen videre via det sentrale sporingssenteret til ICRC, som igjen sender informasjonen til motparten.

Opplysninger om motpartens sårede, syke og døde

- 5.66 Partene skal også snarest mulig registrere alle opplysninger som kan bidra til å identifisere sårede, syke og døde fra motparten, som er falt i deres hender. I den utstrekning det er praktisk mulig, skal døde personer identifiseres og undersøkes medisinsk før de gravlegges eller kremeres, dersom det er nødvendig eller i henhold til deres skikker.
- 5.67 Opplysningene skal så vidt mulig omfatte:
- Angivelse av hvilken nasjonalitet de tilhører
 - Avdeling eller militært nummer
 - Familienavn
 - Samtlige fornavn
 - Fødselsdato
 - Enhver annen opplysning påført identitetskortet eller identitetsplaten
 - Dato og sted for tilfangetakelse eller dødsfall
 - Opplysninger om skader, sykdom eller dødsårsak

Opplysningene skal snarest mulig sendes til opplysningskontoret opprettet for konflikten, se punkt 4.75 flg.

Behandling av de døde⁴⁶

- 5.68 De døde skal behandles på en respektfull måte, og deres gravsteder skal respekteres og vedlikeholdes.⁴⁷ Partene i konflikten skal sørge for at begravelsen eller kremeringen av de døde først blir foretatt etter en inngående undersøkelse av likene, hvis mulig ved lege, for å konstatere at døden er inntrådt, for å fastslå identiteten og for å kunne gi melding med denne informasjonen. Begravelse eller kremering skal i den utstrekning forholdene tillater det, skje individuelt. Halvdelen av den dobbelte identitetsplaten, eller hele platen hvis det er en enkelt plate, skal forbli på liket.

⁴⁵ GKI art. 15.

⁴⁶ GKI art. 17.

⁴⁷ FR 13-1 Krigsgravtjenesten i Forsvaret.

- 5.69 Likene skal ikke kremes med mindre tvingende hygieniske eller praktiske hensyn krever det, eller det gjøres for å respektere den avdødes skikker eller religion.
- 5.70 Partene i konflikten skal sørge for at de døde blir begravet på en verdig måte, hvis mulig etter ritualet for den religion de bekjente seg til. Videre skal partene sikre at gravene blir respektert, blir samlet etter de dødes nasjonalitet, blir behørig vedlikeholdt og blir merket slik at de alltid kan bli funnet igjen.

6

Krigsfanger og internerte personer

Introduksjon

- 6.1 I væpnet konflikt kan det være nødvendig å berøve personer friheten av flere forskjellige grunner. Formålet med å ta krigsfanger i væpnet konflikt er å hindre motpartens stridende personell fra videre deltakelse i militære operasjoner, slik at motparten kan bekjempes. De blir derfor berøvet friheten av sikkerhetsgrunner, og ikke fordi de er kriminelle. I væpnet konflikt kan det også være behov for å berøve sivile personer friheten hvis de deltar direkte i fiendtlighetene eller på annen måte utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel. De kan da interneres hvis det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Personer vil også i noen tilfeller kunne frihetsberøves ved mistanke om å ha begått straffbare handlinger, selv om disse handlingene ikke har noen direkte sammenheng med den væpnede konflikten.
- 6.2 Internasjonale regler, herunder krigens folkerett, setter krav til hvordan personer som er berøvet friheten, skal behandles. Det er avgjørende at militært personell er gitt tilstrekkelig opplæring og trening i disse reglene for å sikre at ingen blir utsatt for behandling som ikke tilfredsstiller disse kravene.
- 6.3 Mishandling av krigsfanger eller internerte aksepteres ikke under noen omstendighet og vil resultere i disiplinær- eller strafferettslig forfølgning av den enkelte ansvarlige soldat og offiser.
- 6.4 Dette kapitlet beskriver den status ulike personkategorier får når de berøves friheten, vilkårene for frihetsberøvelsen og hvordan de skal behandles.
- 6.5 Avhengig av konfliktens art og grunnlaget for frihetsberøvelsen kan personellet i hovedsak grupperes slik:
- Krigsfanger i internasjonal væpnet konflikt¹ (se punkt 6.6 flg.)
 - Sivile internerte i internasjonal² og ikke-internasjonal væpnet konflikt,³ herunder medlemmer av væpnede grupper som ikke tilhører en stat (se punkt 6.86 flg.)
 - Personer mistenkt for straffbare handlinger (se punkt 6.126 flg.)

¹ GK III og TP I.

² GK IV, TP I.

³ GK fellesartikkel 3, TP II art. 5.

I: Krigsfanger

Generelt

- 6.6 Personer som deltar i en væpnet konflikt på vegne av staten mot en annen stat, utfører sine handlinger på vegne av egen stat. Handlingene som utføres som en del av de lovlige handlinger i væpnet konflikt, er derfor heller ikke straffebelagt på samme måte som tilsvarende handlinger ville vært om disse ble utført av personlige grunner.
- 6.7 Krigsfanger skal behandles humannt og med respekt gjennom hele fangenskapet. Straks personer med krav på krigsfangestatus er tatt til fange, skal de ikke lenger angripes, men evakueres og overleveres til nærmeste krigsfangefasilitet eller enhet som behandler krigsfanger. Retten til krigsfangestatus eksisterer kun i internasjonale væpnede konflikter. Hvem som har krav på krigsfangestatus, behandles i punkt 6.11 flg. nedenfor. Den største kategorien av personer som har krav på krigsfangestatus, er soldater. For disse innebærer krigsfangestatus blant annet immunitet mot straffeforfølgning for krigshandlinger utført i henhold til krigens folkerett.

Handlinger de krigførende stater må iverksette ved start av fiendtlighetene

- 6.8 Samtlige involverte stater i en internasjonal væpnet konflikt skal senest ved starten av den væpnede konflikten gjøre det som er nødvendig for å sikre best mulig behandling av krigsfanger og deres pårørende. Blant annet skal de:
- Utpeke en beskyttermakt; enten ICRC eller en nøytral stat som har til oppgave å sikre interessene til en part med hensyn til motparten.⁴ Se punkt 14.76 flg. om beskyttermakt.
 - Etablere et nasjonalt opplysningskontor som mottar og viderefremidler informasjon om krigsfangene som er i partens varetekt (se punkt 4.75 flg.).⁵
 - Utstede identitetskort til alt personell som har krav på krigsfangestatus ved tilfangetaking.⁶ For norske styrker sin del vil dette være Forsvarets standard identitetskort. For sivile som følger de væpnede styrker, journalister, sanitetspersonell, religiøst personell (feltprester), samt sivilforsvarspersonell, skal det utstedes særskilte kort.

⁴ TP I art. 5

⁵ GK III art. 122.

⁶ GK III art. 17.

- 6.9 Dersom det er praktisk gjennomførbart og hensiktsmessig, skal også følgende gjennomføres:
- gi informasjon til motparten om lokalisering og merking av krigsfangeinstallasjoner og -transporter⁷
 - gi informasjon til motparten om prosedyrene for ivaretagelse av krigsfangers rett til korrespondanse, om mulighetene for å motta hjelpesendinger og om eventuelle endringer i disse prosedyrene⁸

Tilknytning til en statlig part i konflikten

- 6.10 Ettersom systemet med krigsfangestatus er bygget på utgangspunktet om at det er staten som er ansvarlig for soldatenes handlinger, er det et krav om at styrkene er tilknyttet statsparten for at handlingene skal anses som utført av staten. I praksis vil dette kravet være oppfylt dersom styrkene er underlagt kommando og kontroll av en militær sjef som handler på vegne av staten.

Hvem får status som krigsfange?

- 6.11 Ikke alt personell som faller i motpartens hender, blir krigsfanger eller har krav på krigsfangestatus. For eksempel vil sivile personer som ikke følger de væpnede styrker, ikke falle inn under denne kategorien, og vil ved frihetsberøvelse ha krav på behandling som internerte. Se punkt 6.86 flg. om sikkerhetsinternering av sivile. Personer som har krav på krigsfangestatus, skal behandles som krigsfanger fra det øyeblikk de gir klart til kjenne at de ønsker å overgi seg, eller på annen måte blir tatt til fange. Se mer om selve tilfangetakingen i punkt 6.31 flg.
- 6.12 I internasjonale væpnede konflikter vil de fleste stridende ha krav på krigsfangestatus ved frihetsberøvelse. Hvis det er tvil om personer har krav på krigsfangestatus, skal de behandles som krigsfanger inntil statusen er vurdert av en særskilt nemnd. Se nærmere om denne nemnden under punkt 6.28.
- 6.13 Følgende kategorier av personell har krav på krigsfangestatus:⁹
- Militære og sivile medlemmer av de væpnede styrker som tilhører en av partene i konflikten, og medlemmer av militser og avdelinger av frivillige som utgjør en del av disse væpnede styrker. Se punkt 6.18 om de spesielle regler som gjelder for sanitetspersonell og religiøst personell.
 - Medlemmer av andre militser, frivillige avdelinger og organiserte motstands bevegelser som hører til en av partene i konflikten, og som

⁷ GK III art. 23.

⁸ GK III avsnitt V.

⁹ GK III art. 4.

opptrer utenfor eller på sitt eget territorium, selv om territoriet er okkupert, under forutsetning av at de fyller følgende vilkår:

- at de er ledet av en person som er ansvarlig for sine underordnede,
- at de har et fastsittende kjennetegn, gjenkjennelig på avstand,
- at de bærer våpnene åpent og
- at de i sine operasjoner retter seg etter krigens lover og sedvaner.

- Medlemmer av regulære væpnede styrker som påberoper seg en regjering eller myndighet som ikke er anerkjent av den part som har dem i sin varetekt.
- Personer som følger de væpnede styrker uten direkte å tilhøre disse, slik som sivile medlemmer av militærflys besetninger, krigskorrespondenter, leverandører og velferdspersonell, på betingelse av at de væpnede styrker som de følger, har gitt dem samtykke til det og utstyrt dem med et offisielt identitetskort.
- Medlemmer av besetninger fra handelsflåten og besetninger fra sivile luftfartøy som hører til partene i konflikten.
- Befolkningen på et uokkupert territorium som spontant griper til våpen for å kjempe mot invasjonsstyrker uten å ha fått tid til å organisere seg i regulære væpnede styrker. Det er en forutsetning at de bærer våpnene åpent og respekterer krigens lover og sedvaner. Dette personellet er lovlig stridende og kjent under begrepet *levée en masse* (se punkt 3.20).

Spesielt om medlemmer av de væpnede styrker

- 6.14 Medlemmer av de væpnede styrker har en spesiell status i krigens folkerett nettopp fordi de handler på vegne av staten. Det er derfor en forutsetning at de er underlagt et kommandosystem, og at de har et disiplinærsystem som kan sikre etterlevelsen av statens folkerettslige forpliktelser. På samme måte som medlemmer av de væpnede styrker lovlig kan angripe medlemmer av motpartens væpnede styrker, er de selv lovlig mål som motparten kan angripe. Det er derfor et krav at de skal respektere distinksjonsprinsippet ved å skille seg fra sivile, vanligvis med uniform. Det er ikke et krav for medlemmer av de væpnede styrker at de bærer våpen åpent, men en militær sjef kan velge å beordre at det skal gjøres (se punkt 3.12). Lovlig stridende som ikke bærer uniform eller på annen måte skiller seg fra sivilbefolkningen når de deltar i angrep eller i en militær operasjon til forberedelse av et angrep, vil som

Eksempler på distinksjon: Soldat fra Telemark bataljon korrekt antrukket i norsk uniform og norsk patrulje med godkjent vinterkamouflasje. Foto 1: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter, 2: Forsvaret

hovedregel miste status som lovlig stridende og retten til krigsfangestatus. De vil også kunne straffes for det som ellers ville vært lovlige krigshandlinger.¹⁰ Forberedelser til kamphandlinger skal forstås vidt, slik at det blant annet inkluderer troppeforflytning forut for angrepet.

Unntak fra krav om å bære uniform

- 6.15 I noen konflikter vil fiendtlighetenes art tilsi at det å bære uniform eller annet synlig kjennetegn ikke er praktisk gjennomførbart. Dette vil for eksempel være aktuelt for lovlig stridende som kjemper mot en overlegen okkupasjonsmakt. I slike tilfeller vil lovlig stridende ikke bryte krigens folkerett dersom de opptre uten uniform eller synlige kjennetegn når de deltar i angrep eller i en militær operasjon til forberedelse av et angrep. Det er imidlertid i disse tilfellene et krav om at den lovlig stridende skal bære våpen åpent i følgende situasjoner:
- under enhver militær trefning og
 - under den tid han er synlig for motstanderen mens han deltar i en militær deployering forut for et angrep som han skal ta del i.

- 6.16 Kravet om å bære våpen åpent skal redusere risikoen for at motparten anser enhver sivil som en potensiell angriper. ”Under den tid han er synlig” inklu-

¹⁰ TP I art. 44(3) og (4).

derer for eksempel at den stridende er synlig ved hjelp av kikkert, nattbriller eller tilsvarende utstyr. Deployering betyr i denne forbindelse enhver bevegelse mot det sted hvor et angrep skal iverksettes fra. Bevegelse fra det sted en gruppe samles for å motta utstyr og ordrer, for deretter å sette kursen mot målet, vil typisk inngå i det tidsrom den lovlig stridende plikter å bære våpnene åpent. Dersom stridende som opererer uten uniform, ikke bærer våpen åpent i slike tilfeller, vil de bryte distinksjonsprinsippet, og miste status som lovlig stridende og krigsfange.¹¹

- 6.17 Regelen om unntak fra kravet om å bære uniform var ikke etablert under andre verdenskrig. Hadde den vært det, ville Milorg som opererte i det okkuperte Norge, vært et typisk eksempel på personell som kunne benyttet seg av dette unntaket. En liberal anvendelse av unntaksregelen vil utfordre distinksjonsprinsippet og sette den alminnelige sivilbefolkningen i alvorlig fare for å bli behandlet som antatt lovlig stridende.

Status til tilfangetatt sanitetspersonell og religiøst personell

- 6.18 Sanitetspersonell og religiøst personell, det vil si prester eller tilsvarende, fra motpartens avdelinger kan holdes tilbake for å yte bistand til krigsfanger.¹² De er ikke å betrakte som krigsfanger, men skal ha status som tilbakeholdt personell. De har krav på alle de fordeler og den beskyttelse som krigsfangestatus gir, og skal gis de lettelser som er nødvendige for å sette dem i stand til å yte krigsfangene legehjelp og religiøs bistand.

Syke og sårede krigsfanger

- 6.19 Syke og sårede stridende som er tatt til fange, får status som krigsfanger, men skal ved behov evakueres via den medisinske evakueringskjede. Inntil de er fullt restituert skal de i tillegg til beskyttelsen de får som krigsfanger, ha beskyttelse og behandling som følge av deres medisinske tilstand. Det samme gjelder for krigsfanger som blir syke eller skadet under fangeoppholdet. Syke og sårede er behandlet i detalj i kapittel 5 om sanitet.

Leiesoldater

- 6.20 Leiesoldater har ikke krav på krigsfangestatus ved tilfangetakelse.¹³ Selv om de ikke har krav på behandling som krigsfanger, har de krav på å bli behandlet i henhold til de grunnleggende garantiene som fremgår av punkt 4.23–37. Det kan i noen tilfeller være problematisk å skille mellom leiesoldater og private kontraktører. Denne problemstillingen tas opp i punkt 3.47–3.52. Som nevnt i punkt 3.48 er det i tillegg ikke internasjonal enighet om vilkårene for å være

¹¹ TP I art. 44(3) og (4).

¹² GK III art. 33.

¹³ TP I art. 47.

leiesoldat. Dersom det er uklart om en person oppfyller vilkårene eller har krav på krigsfangestatus, skal det legges til grunn at personen har krav på krigsfangestatus, inntil det motsatte eventuelt er fastslått (se punkt 6.27 flg).

- 6.21 En leiesoldat er enhver person som oppfyller følgende vilkår:
- er spesielt rekruttert lokalt eller i utlandet for å kjempe i en væpnet konflikt,
 - faktisk deltar direkte i fiendtlighetene,
 - hovedsakelig er motivert til å delta i fiendtlighetene ut fra egen vinnings hensikt, og som av en part i konflikten eller på dennes vegne vitterlig er blitt lovet materiell kompensasjon som er vesentlig høyere enn hva som er lovet eller utbetalt til stridende med tilsvarende grad og funksjoner i de væpnede styrker til vedkommende part,
 - ikke er statsborger av en part i konflikten og heller ikke er bosatt på territorium kontrollert av en part i konflikten,
 - ikke er medlem av de væpnede styrker til en part i konflikten og
 - ikke er blitt sendt av en stat som ikke er part i konflikten, i offisielt oppdrag som et medlem av denne stats væpnede styrker.

Desertører og avhoppere

- 6.22 Militære desertører skal ha status som krigsfanger hvis de tas til fange. Krigsfanger som ”hopper av” under fangenskapet, skal fortsette å ha status som krigsfanger og kan heller ikke selv gi avkall på slik status.¹⁴

Spioner

- 6.23 En spion er en som fordekt eller under falske påskudd samler inn, eller forsøker å samle inn, informasjon mens han befinner seg på territorium kontrollert av motparten, i den hensikt å gi informasjonen videre til den andre parten. Eksempler på falske påskudd er å late som om man er sivil, journalist, hjelpearbeider og så videre. Mottaker av informasjonen vil normalt være egne militære styrker eller etterretningstjeneste. Av dette følger det at lovlig stridende som innhenter informasjon bak motpartens linjer, ikke kan tas for spionasje så lenge de bærer egne styrkers uniform. Se nærmere i punkt 9.46–49 om spionasje.
- 6.24 Personer som blir tatt til fange mens de driver med spionasje, har ikke krav på krigsfangestatus, men de har krav på å bli behandlet i henhold til de grunnleggende garantiene som fremgår av punkt 4.23–37. Dersom lovlig stridende som har operert som spioner, ikke blir tatt til fange før etter at de har kommet tilbake til egne styrker, vil de derimot ha krav på krigsfangestatus.¹⁵

¹⁴ GK III art. 7.

¹⁵ TP I art. 46(3) og (4).

Sivile

- 6.25 Sivile som er autorisert til å følge de militære styrker, får status som krigsfanger ved tilfangetakelse.¹⁶ Andre sivile, inkludert offentlig ansatte, som ikke følger de væpnede styrker, blir ikke krigsfanger, men skal behandles i henhold til reglene om beskyttelse av sivile fremstilt i kapittel 4. Sivile kan interneres når det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Se nærmere om internering av sivile i punkt 6.86 flg.

Krigskorrespondenter og journalister

- 6.26 Sivile krigskorrespondenter som er akkreditert til de væpnede styrker, skal ha krigsfangestatus ved tilfangetakelse.¹⁷ De må utstyres med godkjent identitetskort. Dersom krigskorrespondenten er medlem av de væpnede styrker, vil de generelle reglene fremstilt i punkt 6.14 flg. komme til anvendelse. Andre journalister som er engasjert i områder hvor det pågår væpnet konflikt, har krav på beskyttelse som sivile.¹⁸ De mister denne beskyttelsen dersom og så lenge de driver informasjonsinnhenting eller annen aktivitet på en måte som gjør at det kvalifiserer til direkte deltakelse i fiendtlighetene, som for eksempel etterretningsinnhenting. I slike tilfeller vil de bli lovlige mål og kan interneres. For nærmere beskrivelse av hva som kvalifiserer til direkte deltakelse i fiendtlighetene, se punkt 3.21 flg. ID-kort som viser at personen er journalist, kan utstedes av nasjonale myndigheter. Journalister er behandlet nærmere i punkt 4.60–61.

Avgjørelse av krigsfangestatus

- 6.27 Som utgangspunkt skal en tilfangetatt få krigsfangestatus hvis
- den tilfangetatte krever, eller det virker som om han har krav på, slik status; eller
 - fiendestaten krever slik status på personens vegne ved melding enten til tilfangetakende stat eller til beskyttermakten.¹⁹
- 6.28 Siden det ofte er vanskelig å skille lovlig stridende fra andre stridende, kan det også være vanskelig å bestemme hvorvidt en person skal gis krigsfangestatus når han har deltatt i fiendtlighetene og deretter blitt tatt til fange. Derfor foreskriver krigens folkerett at man ved tvil skal legge til grunn at en tilfangetatt person har krav på krigsfangestatus.²⁰ Den aktuelle personen skal behandles som krigsfange inntil statusen er avklart av en særskilt nemnd. Denne nemnden bør bestå av minst tre personer. Minst ett av medlemmene

¹⁶ GK III art. 4(A)(4).

¹⁷ GK III art. 4(A)(4).

¹⁸ GK III art. 79, UNSCR 1738 (2006) om journalisters beskyttelse som sivile i væpnet konflikt.

¹⁹ TP I art. 45(1).

²⁰ GK III art. 5, TP I art. 45.

bør være jurist, og lederen bør være offiser og ha minimum majors grad eller tilsvarende grad. Nemnden skal være uavhengig og skal basere sine beslutninger på faglige vurderinger av de faktiske forhold. Nemnden etableres etter overordnede nasjonale føringer for den aktuelle operasjon.

- 6.29 Presumsjonen om krigsfangestatus gjelder kun for personer som blir tatt til fange i en internasjonal væpnet konflikt, da det ikke er bestemmelser om krigsfangestatus i ikke-internasjonale væpnede konflikter.
- 6.30 En person som befinner seg i norske styrkers forvaring og skal straffeforfølges av den norske stat for handlinger som har sammenheng med fiendtlighetene (normalt krigsforbrytelser), har rett til å hevde sin rett til krigsfangestatus og samtidig rett til å få det spørsmålet vurdert av den norske domstolen som skal behandle saken. Denne vurderingen skal finne sted før selve straffesaken tas opp til domsbehandling.²¹

Tilfangetakingen

- 6.31 Det er tre vilkår som alle må oppfylles av fienden, for at man skal være forpliktet til å respektere ønsket om overgivelse:²²
- Intensjonen om å overgi seg må bli tydelig kommunisert til motparten
 - Den som ønsker å overgi seg, må avstå fra ytterligere fiendtlige handlinger
 - Det må ikke gjøres forsøk på å flykte
- 6.32 En person som blir tatt til fange, vil som regel enten ha overgitt seg eller være bevisstløs, syk eller såret. Fra det øyeblikk en person gir klart til kjenne at han ønsker å overgi seg, skal han ikke angripes, men behandles som krigsfange. Slik tilkjennegevise kan skje med ord eller handling, ved at man kaster våpnene fra seg, rekker hendene i været eller vifter med hvitt flagg. Hvitt flagg er egentlig tegn for ønske om forhandlinger og ikke for overgivelse, men benyttes også ofte i forbindelse med at man ønsker å overgi seg. Det vil under enhver omstendighet ikke være lov til å angripe den som kommer frem under hvitt flagg for å forhandle. Til sjøs har det tradisjonelle tegnet for overgivelse vært å stryke flagget, altså at man haler eget orlogsflagg. Det mest praktiske i dag vil imidlertid være å informere om overgivelse også over samband.
- 6.33 Personer som er bevisstløse eller på annen måte er gjort kampudyktige på grunn av skade eller sykdom og derfor ikke er i stand til å forsvare seg, skal

²¹ TP I art. 45(2).

²² TP I art. 41.

Tyske soldater overgir seg til norske kommandosoldater som deltok i den allierte erobringen av Walcheren i Nederland i november 1944. Det er ingen formelle krav til hvordan stridende skal overgi seg, men det er vanlig å indikere ønske om overgivelse ved å løfte hendene over hodet. Foto: Krigsarkivet/NTB scanpix

ikke angripes, men tas som krigsfanger forutsatt at de avstår fra enhver fiendtlig handling og ikke gjør forsøk på å flykte.

- 6.34 Krigsfanger skal så snart som mulig avvæpnes og ransakes. Innledningsvis er det viktigste å få kontroll over gjenstander som krigsfangen kan skade seg selv eller andre med. Mer inngående ransaking kan skje på et senere tidspunkt.
- 6.35 I forbindelse med ransaking skal eiendeler listet under beholdes av fangene:²³
- bekledning, militær og sivil bekledning inkludert eventuell vernedrakt eller liknende beskyttelsesutstyr
 - militært beskyttelsesutstyr, for eksempel hjelm, beskyttelsesvest, vernemaske
 - mat, vannflasker og liknende
 - distinksjoner, avdelingsmerker, nasjonalitetsmerke, dekorasjoner, medaljer og liknende
 - id-kort og kjennemerke (dog tag)
 - personlige eiendeler som de kan bære med seg, slik som briller og artikler av vesentlig personlig verdi eller affeksjonsverdi, slik som bilder, brev og liknende, med unntak av det som kan ha etterretningsmessig verdi

²³ GK III art. 18.

- 6.36 Alt annet militært utstyr kan beslaglegges. Dette inkluderer blant annet våpen og ammunisjon, militært utstyr som ikke er beskyttelsesutstyr, militære dokumenter slik som ordre, kart, telefon/sambandsutstyr, datamaskiner, minnepinner og notatbøker som kan inneholde militær informasjon. De beslaglagte gjenstandene blir tilfangetakende stats eiendom og må ikke tas i privat eie. Aktuelle gjenstander, som for eksempel våpen, ammunisjon og sambandsutstyr, kan imidlertid tas i bruk av norske styrker. Alle beslaglagte eiendeler skal merkes og registreres.
- 6.37 Personlige eiendeler kan bare beslaglegges av sikkerhetshensyn. Dette vil inkludere eiendeler som kan brukes som våpen, slik som barberblad og kniver, og ting som kan påvirke sikkerheten, slik som kamera og mobiltelefon.
- 6.38 Penger, betalingskort og liknende skal bare tas ifra fangen hvis dette blir beordret av en offiser. Beløpet som beslaglegges skal snarest mulig nedtegnes i et særskilt register, og kvittering for pengebeløpet skal utstedes til fangen. Kvitteringen må inneholde navn, grad og avdeling til personen som utsteder den. Penger som fratras fanger ved tilfangetakelse, skal enten overføres til fangens konto eller oppbevares og gis tilbake ved opphør av fangenskap.
- 6.39 Verdisaker kan beslaglegges for å sørge for sikker oppbevaring under fangenskapet. Beslagene må registreres, og det skal gis kvittering til fangen.
- 6.40 Ved tilfangetakelse skal det så snart som mulig gis nødvendig medisinsk hjelp til skadde og syke fanger. Hvis det er kapasitetsproblemer hos saniteten, skal prioritering skje etter streng medisinsk sortering. De som er mest alvorlig skadd eller syke, skal prioriteres først, uavhengig av om disse er krigsfanger eller soldater fra egne styrker.
- 6.41 Fangene skal behandles humannt og med respekt. Dette innebærer likevel at man kan bruke den makt som er nødvendig for å få kontroll på krigsfangene og å forhindre at de utgjør en trussel mot egne styrker.
- 6.42 Identiteten til krigsfanger må snarest mulig fastslås og registreres.²⁴ For å fastslå fangers identitet kan det innhentes biometriske data slik som fingeravtrykk, DNA, stemmeprobe, irisskanning etc. Slike data skal innhentes, oppbevares og eventuelt utleveres eller destrueres i henhold til de til enhver tid gjeldende retningslinjer.²⁵

²⁴ GK III art. 17.

²⁵ STANAG 2195 (edition 2) – *Captured Persons, Materiel and Documents – AJP-2-5(A), annex K.*

- 6.43 Straks omstendighetene tillater det, skal krigsfanger informeres om deres rett til korrespondanse.
- 6.44 Tilfangetakende avdeling må vurdere hvorvidt fanger bør holdes fra hverandre. Slik atskillelse kan blant annet være formålstjenlig med tanke på kommende etterretningsavhør. I denne forbindelse vil det spesielt være aktuelt å skille offiserer fra menige og eventuelt skille ledere fra tilfangetatt avdeling fra resten av krigsfangene. Kvinner og barn skal holdes atskilt fra mannlige fanger, se punkt 6.65.

Transport og evakuering²⁶

- 6.45 Krigsfanger skal snarest mulig evakueres til områder som ligger så langt fra kampområdet at de er utenfor fare. Normalt evakueres krigsfangene til spesielt opprettede fangeleirer. Det eneste unntak fra denne regelen er når det på grunn av skader eller sykdom vil innebære en større risiko å forflytte fangene enn å holde dem på stedet.
- 6.46 Krigsfanger skal ikke utsettes for unødvendig fare i påvente av eller under evakuering. Avdelingen som forestår evakueringen, skal ta nødvendige forholdsregler for fangenes sikkerhet under evakuering og transport. Dette vil blant annet omfatte sikring mot angrep og represalier, fra sivilbefolkningen eller andre militære styrker. Evakuering av krigsfanger skal skje human og på liknende måte som transport av egne styrker.

Behandling av krigsfanger

- 6.47 Krigsfangene er formelt sett i motpartens (statens) makt og er statens ansvar, ikke ansvaret til de enkelte personer eller avdelinger som har tatt dem til fange. Den stat som har krigsfangene i sin varetekt, er derfor også overordnet ansvarlig for den behandling som blir gitt dem, selv om det kan oppstå et individuelt ansvar for den enkelte soldat og offiser som er involvert i behandlingen av krigsfanger.
- 6.48 De grunnleggende og ufravikelige regler for behandling av krigsfanger er:²⁷
- Krigsfanger skal behandles human og med respekt²⁸
 - Enhver diskriminering med bakgrunn i rase, hudfarge, nasjonalitet eller sosial opprinnelse, formue, fødsel eller status for øvrig, kjønn,

²⁶ GK III art. 19 og 20.

²⁷ I tillegg til det som følger av GK III, se TP I art. 75.

²⁸ GK III art. 13 og 14.

*En irakisk soldat som har overgitt seg til amerikanske invasjonstyrker etter invasjonen av Irak i 2003, får hjelp til å drikke vann. Krigsfanger skal behandles humant, og skal blant annet ha tilgang til nødvendig mat og drikke.
Foto: Itsuo Inouye/AP/NTB scanpix*

- språk, religion, tro, politisk oppfatning eller liknende kriterier er forbudt²⁹
- Reprasalier mot krigsfanger er forbudt

- 6.49 Kvinnelige fanger må til enhver tid behandles med respekt for deres kjønn og spesielle behov. De må ikke under noen omstendighet behandles mindre fordelaktig enn mannlige krigsfanger.³⁰ Deres kjønn skal også tas hensyn til ved tildeling av arbeid og ved tildeling av sove- og sanitærfasiliteter.³¹ De skal også spesielt beskyttes mot voldtekt og andre seksuelle overgrep.³² Se mer om kvinner og barns spesielle rettigheter i punkt 4.48-53.
- 6.50 Ingen krigsfanger skal utsettes for fysisk mishandling eller medisinske eller vitenskapelige forsøk av noe slag. De skal beskyttes til enhver tid, spesielt mot voldshandlinger og skremmende handlinger, fornærmelser og offentlig oppmerksomhet.³³

²⁹ GK III art. 16.

³⁰ GK III art. 14.

³¹ GK III art. 25.

³² TP I art. 76.

³³ GK III art. 13.

Maktbruk mot krigsfanger

- 6.51 Ofte vil det være behov for å sikre seg mot at krigsfanger flykter, angriper personell eller samler militær informasjon. I hovedsak vil det være et ekstra behov for sikring av fangene i en startfase og ved evakuering og transport av disse.
- 6.52 Det er tillatt å bruke nødvendig makt for å hindre at krigsfanger flykter. Dødelig makt kan bare brukes hvis mindre inngripende maktbruk ikke er tilstrekkelig. Om mulig skal det gis varsel om at dødelig makt vil bli brukt.³⁴
- 6.53 Følgende maktbruk og metoder er tillatt for å sikre seg selv eller andre, foreta ransaking, hindre flukt eller opprettholde operasjonell sikkerhet:

a. Ransakingsposisjoner

Det vil alltid være grunnlag for å ransake en tilfangetatt person. I dette øyemed er det tillatt å kreve at personene står oppstilt for eksempel mot en vegg med spredte ben, men da kun for å kunne gjennomføre en forsvarlig ransaking og kun så lenge som nødvendig for å gjennomføre ransakingen.

b. Håndjern og liknende

Det er tillatt å bruke håndjern, strips eller liknende utstyr for å hindre bevegelsesfriheten til en tilfangetatt, men det skal ikke benyttes metoder som antas å medføre unødvendig smerte eller fysisk skade. Håndjern, strips eller liknende utstyr kan være nødvendig for å hindre flukt, hindre utøvelse av vold, osv., men skal kun benyttes i den utstrekning det anses nødvendig ut fra disse hensyn.

c. Begrensning av syn

For å opprettholde operasjonell sikkerhet kan det være nødvendig å begrense fangers mulighet til å iakttå omgivelsene. I dette øyemed kan det for eksempel brukes briller eller liknende som det er umulig å se gjennom, men kun for det tidsrom og i den utstrekning det er nødvendig for å opprettholde operasjonell sikkerhet. Det er ikke tillatt å tre en hette, pose eller liknende over fangens hode for å oppnå det samme, da det vil medføre fare for pusteproblemer for fangen. Et alternativ kan være å skjære opp en del av et tøyestykke (eventuelt hette, pose eller liknende) slik at man kan bruke dette som bind for øynene.

d. Begrensning av hørsel

For å opprettholde operasjonell sikkerhet kan det være nødvendig å begrense krigsfangers mulighet til å høre hva som sies eller gjøres i omgivelsene.

³⁴ GK III art. 42 og straffeloven (1902) § 48, 3. ledd.

Dette kan være for å hindre krigsfangene i å høre hva som blir sagt mellom tilfangetakende personell, eller for å hindre krigsfangene i å kommunisere seg imellom i en initial fase. I dette øyemed kan det brukes hørselvern, men kun for det tidsrom og i den utstrekning det er nødvendig for å opprettholde operasjonell sikkerhet.

6.54 Følgende liste over maktbruk og metoder er forbudt, enten de gjennomføres i forbindelse med tilfangetaking, transport, avhørsituasjon eller ellers. Listen er ikke uttømmende og skal altså ikke forstås slik at det som ikke står på listen, er lovlig:

- *Stressposisjoner.* Å tvinge en krigsfange til å innta posisjoner som er ment å påføre fangen fysisk smerte
- *Hette.* Å tre en hette, bag, pose eller liknende over krigsfangens hode
- *Utsettelse for bråk.* Å bevisst holde en krigsfange i omgivelser hvor det er plagende lyder, med det formål å plage vedkommende
- *Søvnberøvelse.* Å bevisst frata en krigsfange søvn i den hensikt å trette ut vedkommende
- *Manglende mat og drikke.* Å bevisst ikke gi tilfangetatte tilstrekkelig mat og drikke, med mindre dette skyldes mangel på forsyninger og egne styrker må godta tilsvarende rasjonering
- *Nedverdiggende behandling.* Å utsette en krigsfange for seksuell eller religiøs trakassering, latterliggjøring eller sjikane

Avhør av krigsfanger

6.55 Ved avhør av krigsfanger er disse kun forpliktet til å oppgi følgende:³⁵

- fornavn og etternavn
- grad
- fødselsdato og tjenestenummer. For norsk personell betyr dette fødselsnummer

6.56 Utspørring utover dette for innhenting av informasjon er tillatt, men informasjonen må gis frivillig. Det skal foretas avhør på et språk som krigsfangen forstår, om nødvendig ved bruk av tolk. Det må ikke øves noen fysisk eller mental tortur eller tvang mot krigsfangene for å oppnå opplysninger fra dem av noen som helst art. Fanger som nekter å svare, skal verken bli truet, fornærmet eller utsatt for ubehageligheter eller tap av fordeler av noen art. Metoder som er forbudt, er blant annet avhørsteknikker som inkluderer:

³⁵ GK III art. 17.

- trusler om bruk av vold mot krigsfanger eller andre
- tvungen nakenhet eller annen nedverdiggende behandling
- fravær av sanseintrykk
- utsulting

- 6.57 Krigsfanger som på grunn av sin helbreds- eller sinnstilstand ikke er i stand til å gi opplysninger om sin identitet, skal bli overlatt til sanitetstjenesten. For å fastslå identiteten til slike fanger skal det brukes andre metoder, som for eksempel biometriske data eller innhenting av opplysninger fra andre fanger.³⁶
- 6.58 Avhør av krigsfanger skal primært gjennomføres av militærpoliti eller etterretnings-/sikkerhetspersonell som er spesielt trent i dette. Nærmere regler om gjennomføringen er gitt i nasjonale reglementer. Det skal skrives rapport etter hvert avhør.

Forbrytelser mot krigsfanger

- 6.59 Å drepe krigsfanger er forbudt. Krigsfanger kan ikke tas livet av, selv om det skaper store utfordringer for tilfangetakende avdeling. Eksempler på slike utfordringer kan være
- at tilfangetakende styrke ikke har nødvendige fasiliteter, utstyr eller personell til å holde kontroll på krigsfangene og deres bevegelser, eller
 - at tilfangetakende styrke må forpleie krigsfangene, og egne styrker får for lite mat som et resultat av det, eller
 - at tilfangetakende styrke, for eksempel en patrulje som opererer bak fiendens linjer, risikerer å bli oppdaget om de ikke tar livet av en eller flere personer de har tatt til fange, eller
 - at det ikke er praktisk mulig å ta med seg krigsfangene.
- 6.60 Dersom utfordringene er av en slik karakter, må krigsfangene settes fri. Tilfangetakende avdeling er da forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å trygge deres sikkerhet.³⁷ Hva som er praktisk mulig i slike tilfeller, vil bero på en konkret vurdering av situasjonen på stedet, hvor man kan ta i betraktning både humanitære og militære hensyn.
- 6.61 Enhver ulovlig handling eller unnlatelse fra tilfangetakende avdelings side som medfører død eller utsetter fanger for alvorlig helseskade, er forbudt.

³⁶ GK III art. 17.

³⁷ TP I art. 41(3).

Regler under fangenskapet i krigsfangeleir

*Krigsfangeleirens plassering*³⁸

- 6.62 Krigsfangeleirer skal ikke plasseres i nærheten av militære mål i den hensikt å skåne de militære mål mot angrep. Lokaliseringen til krigsfangeleirer skal kommuniseres til motparten enten direkte eller via beskyttelsesmakten, og så langt som mulig skal krigsfangeleirene merkes med bokstavene "PW" eller "PG" slik at merkingen også er synlig fra luften. Denne typen merking har en egen beskyttelse og må ikke brukes til andre formål enn merking av krigsfangeleirer.
- 6.63 Krigsfanger må bare holdes i fangenskap på land, og krigsfangeleirer må etableres i områder som ikke er helseskadelige.³⁹

Inndeling av krigsfanger

- 6.64 Det skal etableres separate områder for offiserer.⁴⁰ Krigsfanger av samme nasjonalitet, språk og skikker skal holdes samlet. Det samme gjelder fanger fra samme avdeling eller styrke som de tjenestegjorde i ved tilfangetakelsen, med mindre de samtykker i å bli skilt.
- 6.65 Kvinner og barn under 18 år skal holdes atskilt fra mannlige fanger hvis de ikke er i familie. Kvinner skal være under direkte oppsyn av kvinnelige voktere.

*ID-kort*⁴¹

- 6.66 Dersom krigsfangen ikke har tilstrekkelig ID-kort fra før, skal det utstedes et ID-kort som viser etternavn, fornavn, grad, tjeneste, militært nummer eller personnummer, samt fødselsdato. ID-kortet skal fremvises av krigsfangen på oppfordring og skal ikke på noe tidspunkt fratras krigsfangen.

*Kvarter*⁴²

- 6.67 Krigsfanger skal gis kvarter av tilsvarende standard som tilfangetakende styrker har i det samme området. Krigsfanger skal gis mulighet til å søke dekning mot angrep.

*Forpleining*⁴³

- 6.68 Krigsfanger skal få nok forpleining slik at vekttap, mangelsykdommer og liknende unngås. Så langt det er praktisk mulig skal det tas hensyn til den kost krigsfangene er vant til.

³⁸ GK III art. 23.

³⁹ GK III art. 22.

⁴⁰ GK III art. 16 og 22 tredje ledd.

⁴¹ GK III art. 17.

⁴² GK III art. 25.

⁴³ GK III art. 26.

Bekledning⁴⁴

- 6.69 Krigsfangenes bekledning må være tilstrekkelig, og det skal tas hensyn til de klimatiske forhold på stedet.

Helse og hygiene⁴⁵

- 6.70 Tilfangetakende part er forpliktet til å ta alle nødvendige sanitære skritt for å opprettholde renslighet og helse innen leirene og å forebygge epidemier. Hver krigsfangeleir skal ha en sykestue. Medisinsk personell tilhørende tilfangetakende part skal være tilgjengelig for krigsfangene. Spesielle fasiliteter skal gjøres tilgjengelig for å ta seg av de funksjonshemmede og for rehabiliteringen av disse inntil fangenskapet opphører. Krigsfanger som har skader eller lidelser som gjør det nødvendig med spesiell behandling, skal gis dette ved militære eller sivile sykehus eller liknende hvor slik behandling kan gis. Krigsfanger skal ikke hindres i å søke medisinske råd eller bli undersøkt.

Religiøse, intellektuelle og fysiske aktiviteter⁴⁶

- 6.71 Krigsfanger har full frihet til å utøve sine religiøse plikter og må så langt som mulig gis adekvate fasiliteter slik at de kan utøve sin religion på en tilfredsstillende måte. Prester og tilsvarende som er holdt tilbake av fienden, er ikke krigsfanger og skal gis mulighet til å utøve sine funksjoner for krigsfangene. Tilfangetakende part skal oppfordre til intellektuell utvikling og rekreasjon, sport og spill, og skal etterstreve å holde fasiliteter og utstyr for disse formål.

Besøk og korrespondanse⁴⁷

- 6.72 Representanter fra en eventuell beskyttelsesmakt (se punkt 6.8) og delegater fra ICRC skal gis mulighet til å besøke krigsfangene og snakke med dem på tomannshånd. Hvis sikkerheshensyn tillater det, skal også andre organisasjoner som yter hjelp til krigsfanger, gis adgang til krigsfangene.
- 6.73 Senest en uke etter ankomst krigsfangeleir skal krigsfanger settes i stand til å sende melding om tilfangetakelsen, adressen og helsetilstanden til nasjonalt opplysningskontor for krigsfanger, samt til sin familie.⁴⁸ Nasjonalt opplysningskontor er behandlet nærmere i punkt 4.75–79. Videre skal det under fangenskapet gis adgang for krigsfangene til å korrespondere med omverdenen. Slik korrespondanse kan sensureres av sikkerhetsmessige hensyn.⁴⁹

⁴⁴ GK III art. 27.

⁴⁵ GK III del III, avsnitt II, kapittel III.

⁴⁶ GK III art. 34–38.

⁴⁷ GK III art. 125.

⁴⁸ GK III art. 70.

⁴⁹ GK III art. 76.

Arbeid

- 6.74 Offiserer kan ikke tvinges til å arbeide, men må så langt som praktisk mulig gis arbeid hvis de ønsker. Underbefal kan bare pålegges arbeid som veiledere eller ledere, men skal i likhet med offiserer om mulig gis passende arbeid om de ønsker det. Eksempler på type arbeid en krigsfange kan pålegges, er arbeid i forbindelse med forvaltningen, innredningen eller vedlikeholdet av krigsfangeleiren; jordbruk; byggearbeider eller offentlige tjenesteverk uten militær karakter eller militært formål; og virksomhet i handel eller kunst og håndverk. Krigsfanger skal ikke settes til arbeid som kan være helseskadelig eller på annen måte farlig, for eksempel rydding av miner eller arbeid med metallurgisk, mekanisk eller kjemisk industri, med mindre dette gjøres frivillig. Slikt frivillig arbeid bør kun iverksettes etter at representanter for ICRC eller beskyttermakt har fått anledning til å verifisere at arbeidet faktisk skal utføres frivillig. Krigsfanger skal ikke settes til arbeid som bidrar til krigføringen, eller arbeid som for egne styrkers del ville blitt sett på som ydmykende/nedverdiggende.⁵⁰

Fangerepresentanter

- 6.75 Som hovedregel skal det være en fangerepresentant der det holdes krigsfanger. Fangerepresentanten gis mandat til å representere krigsfangene overfor militære myndigheter, beskyttermakten, ICRC og enhver annen organisasjon som støtter dem. I offisersleirer skal høyeste offiser antas å representere krigsfangene. I alle andre leirer skal valg av representant finne sted hver sjettede måned.⁵¹

Disiplinære og rettslige sanksjoner

- 6.76 Krigsfanger er underlagt de samme lover, reguleringer og ordrer som medlemmer av de væpnede styrker til tilfangetakende part så lenge de er i fangenskap. De må derfor informeres om de aktuelle reglene. Rettslige eller disiplinære skritt kan tas mot dem for ethvert brudd på slike bestemmelser. Mindre overtredelser vil resultere i disiplinære forføyninger. Mer alvorlige overtredelser kan resultere i strafferettslige sanksjoner. Hvor det er mulig, skal disiplinære reaksjoner foretrekkes.⁵² Ved disiplinær eller strafferettslig forfølgning mot krigsfanger skal det innhentes råd og bistand fra generaladvokat/krigsadvokat og militærpoliti.
- 6.77 Krigsfanger skal ikke gis hardere straffereaksjon for en overtredelse enn det som ville vært gitt til et medlem av de væpnede styrker til tilfangetakende part for tilsvarende overtredelse.

⁵⁰ GK III art. 49 flg.

⁵¹ GK III art. 79–81.

⁵² GK III art. 82 flg., jf. disiplinærloven § 48 og Disiplinærreglementet punkt 184–187.

- 6.78 Aktuelle typer disiplinærstraff er bøter, oppheving av fordeler, pliktarbeid og arrest.⁵³ Varigheten av en disiplinærstraff skal ikke overstige 30 dager. Den mest typiske overtredelsen som medfører disiplinærreaksjon overfor krigsfanger, er fluktforsøk.
- 6.79 Dersom krigsfanger skal straffeforfølges i Norge, skal straffesaken behandles ved de vanlige sivile domstoler.
- 6.80 En rekke prosessuelle regler kommer til anvendelse i forbindelse med en rettssak mot en krigsfange:
- Etterforskning må gjennomføres så raskt som mulig
 - Krigsfanger kan ikke holdes isolert i påvente av rettssak med mindre medlemmer av de væpnede styrker til tilfangetakende part kan holdes isolert i liknende tilfeller
 - Melding om straffeforfølgning må gis til
 - i. den anklagede, hvor det skal gis detaljer om tiltalen i godtid før rettssak,
 - og
 - ii. beskyttermakten, der slik er utpekt, minst tre uker før rettssaken
 - Krigsfanger har rett til å la seg representere av en kvalifisert jurist etter eget valg og til å la seg assistere av en annen krigsfange

Flukt og fluktforsøk⁵⁴

- 6.81 Krigsfanger som har klart å flykte, men som blir tatt til fange igjen, skal ikke utsettes for represalier grunnet flukten. En krigsfange anses å ha fullført flukten når han
- har sluttet seg til egne eller allierte styrker,
 - har trent nøytralt territorium eller på annen måte forlatt territorium under kontroll av tilfangetakende part eller
 - har gått om bord i et skip som ikke er under kontroll av tilfangetakende part, selv om det befinner seg i territorialfarvannet til nevnte part.
- 6.82 En krigsfange som blir tatt til fange under forsøk på flukt, skal kun kunne ilegges disiplinære reaksjoner for fluktforsøket og for handlinger som utelukkende ble gjennomført for å gjøre flukten mulig. Dette kan for eksempel være bruk av falske papirer, bruk av sivile klær, eller tyveri uten personlig vinnings hensikt annet enn til bruk i forbindelse med flukt. Ulovlige handlinger, slik som drap eller vold mot vakter, som blir utført i forbindelse med flukt, kan forfølges strafferettslig.

⁵³ GK III art. 89 flg.

⁵⁴ GK III art. 91 flg.

Varigheten av krigsfangestatus og repatriering/ overføring⁵⁵

- 6.83 Krigsfanger har krav på status og behandling som krigsfange fra det øyeblikk de blir tatt til fange, inntil de blir løslatt, repatriert (overført til hjemstat) eller overført annen stat. De kan ikke gi fra seg rettigheter eller status som krigsfange og sin rett til beskyttelse, selv ikke av egen fri vilje. Av denne grunn inkluderer krigsfangebegrepet også desertører og avhoppere. Bakgrunnen for dette er at krigsfanger, som andre ofre for væpnet konflikt, er i en svært sårbar situasjon med hensyn til forhandlinger med sine tilfangetakere.
- 6.84 Som hovedregel skal krigsfanger repatrieres straks fiendtlighetene er over, men i noen tilfeller skal repatriering skje tidligere. Alvorlig skadde og syke krigsfanger må repatrieres så snart de er i stand til å transporteres, selv om fiendtlighetene ikke er over. Krigsfanger kan likevel ikke tvinges til å bli repatriert dersom fiendtlighetene fortsatt pågår. Krigsfanger som er uhelbredelig såret eller syke, som ikke vil komme seg innen ett år, og de som er alvorlig og permanent funksjonshemmet, skal repatrieres direkte til sitt hjemland. Det kan også inngås avtaler mellom partene i konflikten om at krigsfanger som har gjennomgått et lengre krigsfangenskap, skal kunne repatrieres via et nøytralt land. Krigsfanger som er repatriert på denne måten, det vil si av medisinske årsaker eller på grunn av langt fangenskap, skal ikke delta i konflikten igjen. Ingen slike restriksjoner eksisterer for krigsfanger som repatrieres av andre grunner.
- 6.85 Krigsfanger som er i den norske stats varetekt, kan overføres andre stater enn krigsfangens hjemstat, men kun etter å ha forsikret seg om at mottakerstaten har både evne og vilje til å etterkomme de samme forpliktelser som Norge har overfor krigsfanger. Avgjørelse om overføring skal godkjennes av Forsvarsdepartementet eller den departementet bemyndiger.

⁵⁵ GK III art. 109 flg.

II: Sikkerhetsinternering

Generelt

- 6.86 Sikkerhetsinternering kan iverksettes overfor sivile personer dersom dette er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn.⁵⁶ Internering er det mest alvorlige kontrolltiltak som kan iverksettes overfor sivile som anses å utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel overfor internerende part. Sivile omfatter i denne sammenheng både enkeltpersoner og personer som er medlemmer av væpnede grupper som ikke tilhører en stat.
- 6.87 Internering innebærer at personer holdes tilbake, normalt under vakt hold. Formålet med internering er ikke å straffe, men å fjerne de som deltar direkte i fiendtlighetene eller på annen måte utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, så lenge de fremdeles utgjør en slik trussel. Internering er et preventivt virkemiddel, det vil si at det gjennomføres for å forhindre at vedkommende gjennomfører fiendtlige eller truende handlinger. Det omfatter derfor ikke frihetsberøvelse i form av pågrepelse, varetektsfengsling eller fengsling som følge av mistanke om at det er begått en straffbar handling.
- 6.88 Internering skal ikke være en rutinemessig praksis og kan bare iverksettes på grunnlag av individuell vurdering av den trussel den enkelte utgjør, uten diskriminering av noe slag.
- 6.89 I en væpnet konflikt kan norske styrker internere sivile personer enten på eget territorium eller på okkupert territorium der dette er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Reglene om internering av sivile i internasjonale væpnede konflikter anvendes så langt de passer for ikke-internasjonale væpnede konflikter. Det vil derfor gis en samlet fremstilling av reglene for sikkerhetsinternering av sivile, enten det gjelder internasjonal eller ikke-internasjonal væpnet konflikt.
- 6.90 I internasjonal væpnet konflikt vil personer som ikke har krav på krigsfangestatus, kunne interneres hvis vilkårene er oppfylt. I ikke-internasjonal væpnet konflikt vil ingen få status som krigsfange, og sikkerhetsinternering er således den eneste kategorien internering som kan anvendes overfor sivile som utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel.
- 6.91 Det vil som regel fastsettes konkrete prosedyrer for grunnlag for og gjennomføring av internering for den enkelte operasjon. Disse vil blant annet si noe om hvilke sikkerhetstrusler som forventes å være tilstrekkelige grunnlag for internering.

⁵⁶ GK IV art. 42 og 78, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

- 6.92 Som et alternativ til internering kan personer plasseres i tvunget opphold enten på eget territorium eller på okkupert territorium. Tvunget opphold innebærer at personer tvinges til å forlate et visst område eller eventuelt tvinges til å oppholde seg på et visst område, for eksempel i en konkret del av en by.⁵⁷ Villkårene for å plassere personer i tvunget opphold er de samme som ved internering.
- 6.93 Internering er et nasjonalt ansvar, og norske styrker må derfor i utgangspunktet gjennomføre internering, fra start til slutt, på egen hånd. Eventuelt kan det inngås en avtale med andre for gjennomføring av hele eller deler av interneringen. Slike avtaler inngås av Forsvarsdepartementet.
- 6.94 Militære sjefer som tar beslutninger om internering eller tvunget opphold, skal innhente råd fra jurist i Forsvaret.

Vilkår for sikkerhetsinternering

- 6.95 Villkåret for å kunne internere en sivil person er at det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn fordi vedkommende utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel.⁵⁸
- 6.96 Internering er en alvorlig inngripen i den personlige frihet, og villkårene er derfor strenge. For at man skal kunne beslutte sikkerhetsinternering av en sivil person i væpnede konflikter, vil det si at andre ordninger som tvangsforvisning, plikt til å melde seg for registrering hos politiet med jevne mellomrom, eller liknende, ikke anses tilstrekkelig for å ivareta sikkerheten.
- 6.97 Den viktigste kategorien personell som kan sies å utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel, og som derfor kan interneres, er sivile som deltar direkte i fiendtlighetene. Denne kategorien er det redegjort nærmere for i punkt 3.21 flg. Kategorien personell som kan utgjøre en alvorlig sikkerhetstrussel, omfatter imidlertid også andre enn de som deltar direkte i fiendtlighetene. Det vil blant annet inkludere personell som finansierer militære operasjoner, de som rekrutterer personell til militære operasjoner, samt personell som tidligere har deltatt direkte i fiendtlighetene og som det er grunn til å tro at vil gjøre det igjen. Internering vil derfor være et viktig alternativ i de tilfeller hvor det er uklart om en person faktisk oppfyller villkårene for direkte deltakelse i fiendtligheter, og det dermed er uklart om personen er et lovlig mål.
- 6.98 Andre eksempler på sikkerhetshensyn som kan begrunne internering, er mistanke om at personene er involvert i aktivitet til støtte for motparten, for

⁵⁷ GK IV art. 41–43 og 78.

⁵⁸ GK IV art. 42 og 78, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

eksempel ved å innhente og viderebringe etterretningsinformasjon, mistanke om planlagte sabotasjehandlinger eller at det ytes annen indirekte bistand som i stor grad bidrar til gjennomføring av motpartens handlinger.

- 6.99 Det kan ikke settes et spesifikt krav til mistankens styrke, men det må være rimelig grunn til å tro at personen utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, og at det derfor vil være absolutt nødvendig å internere vedkommende. Hvilken grad av mistanke som skal til for å kunne sikkerhetsinternere, er avhengig av den konkrete situasjonen. Blant annet vil trusselens alvorlighetsgrad være relevant. Er det en meget alvorlig trussel, for eksempel konkret informasjon om at en eller flere personer vil angripe våre styrker med dødelige midler i nær fremtid, vil det kreves en lavere grad av mistanke enn hvis det er snakk om å internere en person fordi vedkommende er mistenkt for å viderebringe informasjon av militær verdi, men som ikke utgjør en konkret dødelig trussel for våre styrker.
- 6.100 I tillegg til mulighetene for tvungen sikkerhetsinternering skal enhver person som forlanger det, ha rett til å bli internert om et slikt skritt anses nødvendig for hans sikkerhet. Dette kan for eksempel være tilfelle for personer som føler seg uønsket og truet av sivilbefolkningen, og som derfor søker beskyttelse av staten. Det er viktig at det faktisk er frivillig, og ikke anmodet etter press.
- 6.101 I multinasjonale operasjoner vil det kunne være aktuelt å samarbeide om interneringsfasiliteter. Spesielt i slike tilfeller er det viktig å være klar over at ikke alle land har de samme folkerettslige forpliktelser som Norge, samt at andre land tolker folkeretten på en annen måte enn Norge gjør. Norske styrker må uansett forholde seg til norsk regelverk.

Krav til behandling og fasiliteter

- 6.102 Behandlingen av internerte, enten det er i internasjonale eller ikke-internasjonale væpnede konflikter, korresponderer i hovedsak med den behandling som skal gis krigsfanger.⁵⁹
- 6.103 Internerte skal så raskt som mulig informeres om årsaken til interneringen på et språk de forstår.
- 6.104 Som med krigsfangeleirer er det krav om at interneringsleirer ikke lokaliseres i områder som er særlig utsatt for innvirkning fra kamphandlinger, og leirene skal merkes best mulig med bokstavene "IC" for å hindre angrep fra luften.⁶⁰

⁵⁹ GK IV art. 79–141, GK fellesart. 3, TP II art. 5.

⁶⁰ GK IV art. 83 og 84, TP II art. 5(2)(c).

Amerikanske styrker transporterer internerte opprørere til ventende helikoptre nordvest i Irak i 2005. Internerte skal i all hovedsak gis samme behandling som krigsfanger. Blant annet skal bind for øynene kun brukes dersom operasjonelle sikkerhetshensyn tilsier det. Foto: Sean Smith/G/M/CAMERA PRESS/NTB scanpix

- 6.105 Bygninger som brukes til internering, må ha adekvate oppvarmingsmuligheter, samt tilfredsstillende lysforhold og sanitæranlegg. Steder for å utøve sin religion må gjøres tilgjengelig. Tilfluktsrom skal være tilgjengelig for de internerte i interneringsleiren.
- 6.106 Internerte skal til enhver tid behandles humant og ikke utsettes for ugunstig forskjellsbehandling av noen art på grunn av rase, hudfarge, religion eller tro, kjønn, hvor man er født, formue, eller liknende forhold. Disiplinen på interneringsstedene skal være forenlig med humanitære prinsipper. Dette innebærer blant annet at de internerte ikke skal pålegges fysiske anstrengelser som er farlige for deres helse eller utsetter dem for fysisk eller moralsk plage. Det skal særlig være forbudt å pålegge de internerte å stå oppreist eller oppstilt i lengre tid, å påby straffeekseris, militærekseris og militærmånøvrer eller skjære ned på matrasjonene.⁶¹ Videre skal internerte alltid plasseres atskilt fra andre typer fanger, for eksempel krigsfanger i internasjonale væpnede konflikter, og personer som er holdt tilbake av andre grunner, spesielt fanger under soning.⁶²

⁶¹ GK IV art. 100.

⁶² GK IV art. 84.

Internerte skal ikke pålegges å arbeide, men de kan gis anledning til å arbeide etter eget ønske. Slikt arbeid skal ikke være relatert til militære operasjoner.

6.107 Internerte skal sikres forpleining som sikrer normal helbred og hindrer mangelsykdommer, samt klær som passer for klimaet.⁶³ De internerte skal gis nødvendig medisinsk hjelp og behandling.⁶⁴ Undersøkelse av helsetilstand skal finne sted så snart som mulig etter interneringen og deretter så ofte som den internertes helsetilstand tilsier. Det skal også gjennomføres undersøkelse av helsetilstand til den internerte i umiddelbar tilknytning til eventuell overføring eller løslatelse. All undersøkelse av helsetilstand må dokumenteres både ved skriftlig rapportering og ved foto.

6.108 Det er forbudt å bruke fysisk eller psykisk tvang mot de internerte, spesielt med tanke på å innhente informasjon.⁶⁵ Ethvert tiltak som kan påføre den internerte fysisk eller psykisk skade, er forbudt. Dette gjelder blant annet drap, tortur, fysisk avstraffelse, lemlestelse og medisinsk behandling som ikke er begrunnet i den internertes medisinske behov,⁶⁶ samt enhver annen form for brutalitet enten den utføres av militært eller sivilt personell. Følgende handlinger er spesifikt forbudt:⁶⁷

- voldtekt, seksuelt slaveri, påtvunget prostitusjon, tvungen graviditet, påtvunget sterilisering og enhver annen form for seksuell vold
- krenkelse av den menneskelige verdighet, især ydmykende og vanærende behandling
- avstraffelse av en internert for overtredelser han ikke har utført
- idømmelse av straff uten forutgående dom avsagt av en regulært opprettet domstol
- kollektiv avstraffelse eller andre tiltak som truer eller terroriserer
- plyndring, tyveri
- represalier mot internerte eller deres eiendom
- gisseltaking

6.109 De spesifikke føringene for internering som er gitt for den aktuelle operasjonen, skal inneholde detaljer om hvilken informasjon som skal registreres om den internerte, og om vedkommendes materiell. Både informasjonen om hver enkelt internert og eventuelt materiell som er fratatt denne, må oppbevares på en forsvarlig måte. Internering skal rapporteres i kommandokjeden så snart som mulig.

⁶³ GK IV art. 89 og 90, TP II art. 5(1)(b).

⁶⁴ GK IV art. 91 og 92, TP II art. 5(1)(a) og (2)(d).

⁶⁵ GK IV art. 31.

⁶⁶ Straffeloven (2005) § 103.

⁶⁷ Straffeloven (2005) § 103–104, GK I–IV fellesartikkel 3, TP I art. 75.

- 6.110 I internasjonale væpnede konflikter skal beskyttermakten, dersom slik er oppnevnt (se punkt 6.8), og ICRC informeres om at personer er internert, med mindre personene ikke ønsker det. Representanter fra beskyttermakten og delegater fra ICRC skal gis mulighet til å besøke de internerte og snakke med dem på tomannshånd. Det skal også i størst mulig grad legges til rette for å la andre organisasjoner eller personer besøke de internerte, for eksempel diplomatiske eller konsulære myndigheter fra den internerte personens stat. Partene i en ikke-internasjonalt konflikt kan velge å legge til rette for slike besøk, men de er ikke folkerettslig forpliktet til å gjøre det. I noen operasjoner vil det likevel være bestemt at slike personer skal få mulighet til å besøke internerte, så fremt sikkerhetshensyn gjør dette forsvarlig.
- 6.111 Når det er praktisk mulig, skal den internertes nærmeste informeres om interneringen. Ved forlenget internering skal den internertes nærmeste gis mulighet til å kommunisere med og besøke den internerte.⁶⁸ I hvilken utstrekning besøk og kommunikasjon kan finne sted, avhenger av hva som anses forsvarlig ut fra sikkerhetshensyn. For eksempel vil det ikke være mulig å tillate besøk av personer som selv anses som en mulig sikkerhetsrisiko, eller dersom situasjonen tilsier at det ikke kan garanteres for de besøkendes sikkerhet.
- 6.112 Når helt spesielle sikkerhetshensyn gjør det nødvendig, vil det på eget og okkupert territorium være tillatt å innskrenke enkelte internertes rett til besøk og kommunikasjon med omverdenen.⁶⁹ Det skal som hovedregel innhentes råd fra jurist i Forsvaret hvis slike innskrenkninger i den internertes rettigheter er aktuelle.

Prøving av grunnlaget for sikkerhetsinternering

- 6.113 Enhver internert person har rett til, så snart som praktisk mulig, å få beslutningen om internering prøvet av en domstol eller særskilt nemnd. Slik prøving skal gjentas med faste mellomrom så lenge personen fortsatt er internert. Prøving bør gjennomføres innen utgangen av hver åttende uke, men som et absolutt minimum én gang hver sjetten måned.⁷⁰ Formålet med denne periodiske prøvingen er å vurdere hvorvidt den internerte fortsatt utgjør en alvorlig sikkerhetsrisiko. Dersom dette ikke lenger er tilfelle, skal vedkommende løslates så raskt som praktisk mulig.⁷¹

⁶⁸ GK IV art. 105–116.

⁶⁹ GK IV art. 5 og TP I art. 45(3).

⁷⁰ GK IV art. 43 og 78.

⁷¹ TP I art. 75(3).

- 6.114 En særskilt prøvingsinstans skal forestå den rettslige prøvingen av grunnlaget for både initiell og forlenget internering. Prøvingsinstansen skal primært være en særskilt nemnd, se tilsvarende punkt 6.28 for krigsfanger.
- 6.115 Personer som interneres skal gis mulighet til å utfordre det rettslige grunnlaget for interneringen foran dette organet så snart som praktisk mulig. I den forbindelse skal den internerte gjøres kjent med det rettslige grunnlaget, men også det faktiske grunnlaget så langt det er sikkerhetsmessig forsvarlig. En internert skal gis anledning til å la seg bistå av en annen person (personlig representant eller liknende), og både den internerte og bistandspersonen skal gis anledning til å være til stede og gi uttrykk for sitt syn under behandlingen av saken. Dette gjelder også de eventuelle etterfølgende prøvinger ved forlenget internering. Hvem som kan velges som bistandsperson av den internerte vil avhenge av situasjonen i den enkelte operasjon. Sikkerhetsforholdene i operasjonsområdet kan tilsi at det ikke er forsvarlig å innhente bistandspersoner utenfra. Den internerte har mulighet til å la seg bistå av en medinternert, men det kan også være en løsning å utpeke offiserer fra den internerende styrke som bistandsperson, etter samtykke fra den internerte.
- 6.116 Det kan være vanskelig å avgjøre hvorvidt en internert person vil fortsette å utgjøre en sikkerhetstrussel dersom han løslates. Vurderingen krever god informasjon om personens bakgrunn, området han kommer fra og eventuelle personer eller grupper han er tilknyttet. I tillegg krever det tilstrekkelig oppdatert informasjon om hvordan vedkommende har oppført seg under interneringen. For eksempel kan en person ha endret politisk ståsted i løpet av interneringsperioden, eller han kan ha gitt uttrykk for et ønske om å hevne seg på dem som er ansvarlige for interneringen. Videre kan gruppen eller personene vedkommende tidligere var tilknyttet, nå være oppløst eller ikke lenger aktive, eller de kan fortsatt ta direkte del i fiendtligheter.
- 6.117 Avgjørelser som blir truffet av organet, skal gjøres kjent for den internerte og videreformidles til ICRC. Den internertes nærmeste skal informeres om at den internerte er internert, hvor han er internert og at han er i live, med mindre den internerte motsetter seg at denne informasjonen gis de nærmeste.
- 6.118 Internerte som begår overtredelser, skal være undergitt de lover som er i kraft på det territorium de er internert.⁷² Eksempler på overtredelser kan være vold overfor eller tyveri fra andre internerte, vakter eller besøkende, og fluktforsøk. Slike saker kan forfølges disiplinært eller strafferettslig. Disiplinær reaksjon ilegges av interneringsstedets kommandant eller en tjenestemann som han har delegert

⁷² GK IV art. 117.

sin disiplinærmyndighet til.⁷³ Ved strafferettslig forfølgning behandles saken ved de vanlige domstoler.

Overføring

- 6.119 Som nevnt ovenfor er internering et nasjonalt ansvar, og norske styrker må derfor enten gjennomføre hele interneringen på egen hånd eller inngå avtale med andre om gjennomføring av hele eller deler av interneringen. Slike avtaler inngås av Forsvardepartementet eller Utenriksdepartementet på vegne av Norge, men kan også inngås av en internasjonal organisasjon som NATO på vegne av en internasjonal styrke.
- 6.120 Internerte må bare overføres til stater som Norge har forvissnet seg om at vil overholde de samme internasjonale forpliktelser som Norge er bundet av med hensyn til behandling av slikt personell.⁷⁴ Internerte må ikke under noen omstendighet overføres til en stat hvor det er grunn til å anta at personene vil bli utsatt for tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff, herunder dødsstraff, eller forfølgelse på grunn av sine politiske oppfatninger eller sin religiøse tro.
- 6.121 Overføring av sikkerhetsinternerte til andre staters myndigheter skal kun finne sted etter nasjonale føringer som er gitt enten generelt for operasjonen eller for det spesifikke tilfellet.
- 6.122 I internasjonale væpnede konflikter skal ICRC og eventuell beskyttermakt informeres om slike overføringer.

Opphør av internering

- 6.123 Sikkerhetsinternering er ikke et alternativ til strafferettslig forfølgning og skal opphøre straks vilkårene for sikkerhetsinternering ikke lenger er til stede.⁷⁵ Det eneste unntaket fra dette er i de tilfeller hvor personell er internert på grunn av mistanke om kriminelle handlinger og det er behov for fortsatt internering i påvente av overføring til annen myndighet.
- 6.124 Internerte skal løslates straks en domstol eller nemnd kommer frem til at grunnene for internering ikke lenger er til stede. Dette kan for eksempel være fordi en antar at personen ikke lenger har til hensikt å delta i handlinger som utgjør en sikkerhetstrussel, eller fordi gruppen som personen opererte i tilknytning til, er bekjempet slik at faren for gjentakelse er vesentlig redusert.

⁷³ GK IV art. 123.

⁷⁴ GK IV art. 45.

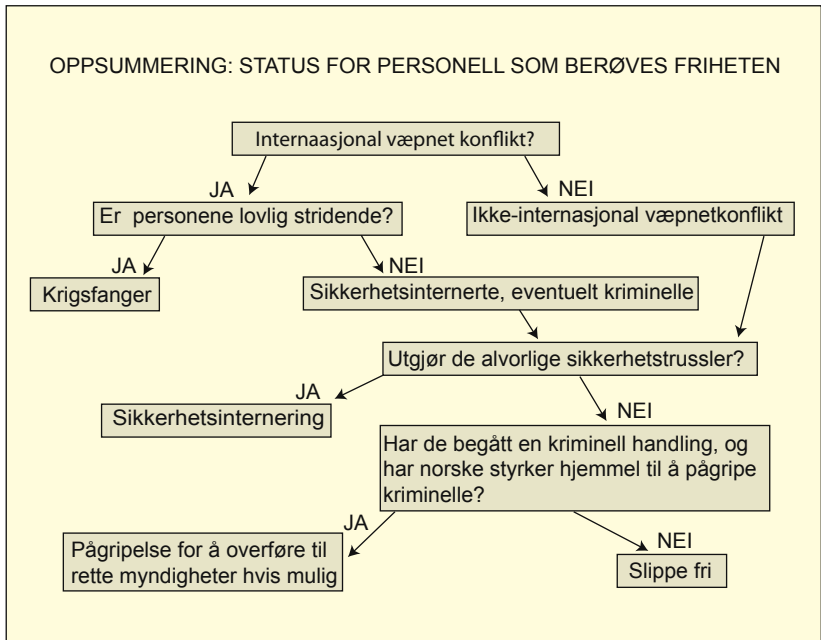
⁷⁵ GK IV art. 132–134, TP I art. 75(3).

Ved avslutningen av fiendtlighetene eller okkupasjon skal de stridende parter som har internerte i sin varetekt, sørge for at de returneres til sist registrerte bosted, eller på annen måte legge til rette for repatriering.

- 6.125 Dersom ICRC og eventuell beskyttermakt ble informert om at personen var internert, slik det er krav om for internasjonale væpnede konflikter, skal de også informeres når interneringen opphører.

III: Frihetsberøvelse av kriminelle

- 6.126 I væpnet konflikt vil det forekomme situasjoner som gjør det naturlig at militære styrker griper inn overfor kriminelle. Den klare hovedregel er imidlertid at kriminalitetsbekjempelse er sivilt politisk ansvar. I internasjonale væpnede konflikter vil det primært være snakk om å stoppe eller forhindre alvorlige kriminelle handlinger. I ikke-internasjonale væpnede konflikter vil styrkene i tillegg kunne være gitt i oppdrag å opprettholde ro og orden, enten alene eller i samarbeid med lokale sikkerhetsstyrker og politi. I situasjoner hvor norske styrker utfører politiliknende oppdrag i samarbeid med lokale sikkerhetsstyrker og politi, vil norske styrker kunne ha myndighet til å pågripe personell som er mistenkt for kriminelle handlinger ut fra vertsstatens lover. Både spørsmålet om styrkene har myndighet til å gjennomføre politiliknende oppgaver og hva disse vil være, skal defineres i operasjonens planer, ordrer og direktiver. Her vil det også presiseres hvilken form for og grad av makt som kan brukes for å gjennomføre slike oppdrag.
- 6.127 I engasjementsreglene for en operasjon er det vanlig at militære styrker på generell basis gis tillatelse til å gripe inn overfor alvorlige kriminelle handlinger som begås av sivile. "Alvorlig kriminell handling" er typisk drap, alvorlig legemsbeskadigelse, seksualisert vold, grove tyverier, brannstiftelse, grovt skadeverk, ulovlig besittelse av våpen og alvorlig forstyrrelse av den offentlige ro og orden med fare for bruk av våpen. Hvorvidt norske styrker ikke bare har en mulighet til, men også en plikt til, å etterforske eller avverge slik kriminalitet, ser drøftet i punkt 14.65–69.
- 6.128 Når personell er pågrepet i den hensikt å fremstille dem for en internasjonal eller nasjonal domstol, skal de pågrepne så snart som mulig overføres til de rette myndigheter. Hvem som er de rette myndigheter for overlevering, samt prosedyrer for slik internering og overføring, må fastsettes for den spesifikke operasjon.

7

Objekter som er lovlige mål, og beskyttede objekter

Introduksjon

- 7.1 Dette kapitlet vil gi en oversikt over hva som skal til for at et objekt skal anses som et lovlig mål, og hvilke objekter som skal beskyttes. Objekter er lovlige mål dersom de oppfyller vilkårene for å være militære objekter. Beskyttede objekter kan deles inn i to kategorier; objekter som ikke er lovlige mål og som dermed skal beskyttes mot angrep generelt (generell beskyttelse), og objekter med krav på spesiell beskyttelse. Spesiell beskyttelse innebærer at det i forbindelse med militære operasjoner må utvises større forsiktighet med disse objektene enn med dem som ”kun” har generell beskyttelse. Spesiell beskyttelse er i hovedsak gitt fordi objektene er spesielt sårbare i væpnet konflikt eller på grunn av deres funksjon.

Objekter som er lovlige mål

- 7.2 Det er kun tillatt å angripe militære objekter. Det vil si at det kun er militære objekter som kan anses som lovlige mål. Militære objekter er objekter som ut fra sin art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, og som det etter de rådende omstendigheter vil by på en avgjort militær fordel å gjennomføre en total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av.¹ Vilråene for å være et militært objekt er utdypet nedenfor, og skal behandles som separate vilkår som begge må oppfylles. Dersom et angrep på et lovlig mål forventes å medføre sivile følgetap, må faren for sivile følgetap ikke være uforholdsmessig sett opp mot den forventede militære fordel, slik det er beskrevet i punkt 2.19–25. Dette er spesielt en utfordring knyttet til angrep på objekter som benyttes både til sivile og militære formål.

Art, plassering, formål eller bruk

- 7.3 *Art.* Begrepet ”art” refererer til objektets grunnleggende karakter og inkluderer alle objekter som er ment brukt av militære styrker. For eksempel er militære

¹ TP I art. 52(2).

kjøretøy lovlige militære mål nettopp fordi de er militære. Andre eksempler er våpen, våpenlagre, kommando- og kontrollsentre, kaserne, fortifikasjoner og depoter.

- 7.4 *Plassering.* Et objekts plassering vil kunne føre til at det blir ansett å være et lovlig mål. Dette kan være objekter som i utgangspunktet ikke er av militær art, men som befinner seg på eller som utgjør områder av strategisk betydning. For eksempel vil et fjellpass på en viktig forsyningsrute kunne være et lovlig mål fordi blokkering eller erobring av fjellpasset vil forhindre at motstanderen benytter seg av denne ruten.
- 7.5 *Formål.* Begrepet ”formål” refererer til fremtidig planlagt bruk av et objekt. Eksempler på dette kan være en bro eller en flyplass som planlegges brukt til militære formål.
- 7.6 *Bruk.* Begrepet ”bruk” refererer til objektets nåværende funksjon, det vil si hvordan det faktisk blir brukt. Eksempler her kan være et sivilt hjem som blir brukt som et militært hovedkvarter, et sivilt kjøretøy som blir brukt til troppeforflytning, eller en skolegård som blir brukt som utskyttingsområde for antiluftskyts.

Effektivt bidrag til militære aksjoner

- 7.7 Objektets art, plassering, formål eller bruk må utgjøre et effektivt bidrag til militære aksjoner. Det er ikke krav om at bidraget kan knyttes til en spesifikk operasjon: ”Militære aksjoner” skal forstås mer generelt. For eksempel kan et angrep anses som et effektivt bidrag til å nå operasjonens slutttilstand (end-state). Det er derimot krav om at bidraget er direkte, ikke indirekte. Eksempler på objekter som kun vil utgjøre et indirekte bidrag, er en fabrikk som ved sin produksjon bidrar til statskassen og altså direkte til å støtte opp under krigføringen, eller et anlegg for produksjon av matvarer som selges til de militære styrkene. Eksempler på objekter som vil utgjøre et direkte bidrag, er en fabrikk som produserer våpen, ammunisjon eller andre typer militære forsyninger, eller et kraftverk som forsyner militære styrker med strøm. For objekter som etter sin art er militære, vil det normalt ikke være nødvendig å foreta en konkret vurdering av hvorvidt disse objektene gir et effektivt bidrag til militære operasjoner, da det forutsettes at de faktisk gjør det. Disse objektene er det derfor normalt tillatt å angripe, så lenge engasjementsreglene for den aktuelle operasjon ikke sier noe annet. For eksempel kan det gis ordre om kun å angripe militære objekter som befinner seg i et visst område.

Avgjort militær fordel

- 7.8 Det siste vilkåret som må oppfylles for at et objekt skal anses som et lovlig mål, er at total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av objektet vil by på en avgjort militær fordel. Hovedformålet med å angripe lovlige mål er å svekke motpartens evne og vilje til å utføre militære operasjoner, og derved oppnå en militær fordel. Eksempelvis vil det by på en avgjort militær fordel å ødelegge motpartens militære materiell slik at muligheten for å gjennomføre militære operasjoner svekkes.
- 7.9 Om det foreligger en avgjort militær fordel, skal vurderes ut ifra den fordel som forventes oppnådd ut ifra omstendighetene slik de er på det aktuelle tidspunktet. Hvorvidt et angrep faktisk fører til en militær fordel, er derfor irrelevant så lenge forventningen i forkant av angrepet var realistisk og basert på så god og oppdatert informasjon om målet som det var praktisk mulig å oppnå på det aktuelle tidspunktet. Vurderingen vil heller ikke være påvirket av endringer for eksempel i bruken av en bygning i etterkant av et angrep, eller av at det skjer ting som ikke kunne forutses, som for eksempel at et våpenlager flyttes uten at dette har vært mulig å oppdage.
- 7.10 Militær fordel ekskluderer for eksempel angrep som kun vil gi en politisk eller økonomisk fordel. Et eksempel på en politisk fordel er å oppnå at motpartens styrker mister støtte i sivilbefolkningen, eller å ødelegge radiomaster motparten bruker for å spre propaganda til støtte for egne styrker. Brukes derimot radiomastene til et militært formål, for eksempel i forbindelse med koordineringen/styringen av militære styrker, vil det være en militær fordel å nøytralisere disse. Dersom et angrep som gir en militær fordel, i tillegg vil gi en politisk fordel, er angrepet tillatt, så fremt det ikke er den politiske fordel som er avgjørende for å velge målet.
- 7.11 Den militære fordel kan vurderes opp imot den militære operasjonen som helhet og ikke bare den begrensede lokale taktiske fordel angrepet forventes å oppnå. For eksempel vil det å ødelegge én radiomast kanskje ikke alene by på en avgjort militær fordel, men slik ødeleggelse vil kanskje totalt sett innebære en avgjort militær fordel dersom alle radiomaster i et område blir ødelagt slik at motpartens kommando- og kontrollsystem bryter sammen.
- 7.12 Avgjort militær fordel innebærer en klar og konkret fordel og ekskluderer derfor potensiell, spekulativ eller uklar fordel. Det er for eksempel ikke tillatt å ødelegge en bro langt unna området der kamphandlingene foregår, med mindre det foreligger informasjon om eller andre forhold som tilsier at motparten faktisk kommer til å bruke broen.

Grensen mellom krigsstøtte og generell krigsinnsats

- 7.13 Kravene om effektivt bidrag til militære aksjoner og avgjort militær fordel betyr at det må trekkes et skille mellom objekter som er nødvendige for gjennomføring av militære aksjoner, det vil si krigsstøttende mål (war-supporting), og objekter som kun er til støtte for den generelle krigsinnsatsen (war-sustaining).
- 7.14 Krigsstøttende mål, som for eksempel en våpenfabrikk, militære havner og kommunikasjonssystemer som brukes til kommando og kontroll, vil som regel være lovlige mål fordi de vil oppfylle vilkårene for å anses som militære objekter. Dette er altså militære objekter som typisk ligger et stykke unna frontlinjen, men som er direkte relatert til de militære operasjoner og derfor er lovlige mål. Disse må avgrenses mot objekter som kun støtter den generelle krigsinnsatsen. Sistnevnte vil i de fleste tilfeller ikke utgjøre lovlige mål, enten fordi bidraget ikke kan sies å utgjøre et direkte bidrag til militære aksjoner, eller fordi den militære fordelene ved angrep mot objektet ikke vil være konkret nok. Eksempler på slike objekter er objekter og fasiliteter knyttet til matproduksjon eller til finansiering av krigføringen, slik som kommersiell handel og produksjon av varer, for eksempel oljeeksport. Et angrep som alene har som formål å påføre motparten økonomisk tap og på den måten svekke dennes militære slagkraft på sikt, vil være et angrep mot den generelle krigsinnsats og derfor ikke tillatt.
- 7.15 Nøyaktig hvor denne grensen går er ikke helt klart. Det må derfor gjøres en skjønnsmessig vurdering basert på prinsippene i blant annet dette kapitlet. I tillegg er det viktig å være klar over at enkelte andre land har valgt å anse økonomiske mål som utgjør et effektivt bidrag til motpartens stridskapasitet, som lovlige mål, selv om de kun gir indirekte støtte og dermed er en form for generell krigsinnsats. Et historisk eksempel på dette er ødeleggelsen av bomull under den amerikanske borgerkrigen. Angrepet var begrunnet med at bomullen finansierte de konføderertes krigføring.

Objekter med spesiell beskyttelse

- 7.16 Objekter med spesiell beskyttelse, som for eksempel sykehus, historiske bygninger, religiøse bygninger og demninger, kan miste sin beskyttede status og anses som lovlige mål dersom de brukes på en måte som gjør at kriteriene nevnt over er oppfylt. I slike tilfeller vil ofte det sivile tapet være konkret og omfattende, og det vil derfor kreve en særlig militær fordel for at et angrep kan sies å være proporsjonalt og dermed lovlig. Objekter med spesiell beskyttelse er nærmere behandlet i punkt 7.21 flg.

Tvilstilfeller

- 7.17 I tilfelle av tvil om et objekt som normalt brukes til sivile formål, som for eksempel en kirke, et bolighus eller en skole, blir anvendt slik at det gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, skal det anses for ikke å bli brukt på en slik måte.² Det vil med andre ord ikke være et lovlig mål. Se nærmere om denne problemstillingen i punkt 2.5–2.7.

Objekter med generell beskyttelse

- 7.18 Sivile objekter skal ikke angripes, og skal så langt som mulig beskyttes mot de farer som oppstår av militære operasjoner, herunder mot utilsiktet følgeskade. Sivile objekter er alle objekter som ikke er lovlige militære mål.³ Lovlige mål er definert over i punkt 7.2 flg.
- 7.19 Eksempler på sivile objekter er:
- bygninger og fasiliteter som brukes av sivile, så lenge de ikke brukes til militære formål, for eksempel hus, leilighetskomplekser, sykehus, kontorer, markeder, butikker, gårder, skoler, museum, kirker og bedehus, fabrikker og verksteder som ikke produserer eller formidler noe av militær betydning
 - transportmidler som sivile fly, biler, tog og busser
 - matvarer og dyrket mark og vannkilder
 - naturmiljøet
- 7.20 I noen tilfeller vil objekter som har blitt lovlige mål, fortsatt brukes av sivile, for eksempel en strategisk plassert bro (dual use). Det utelukker ikke at broen likevel kan anses som et lovlig mål, men det betyr at et angrep sannsynligvis vil medføre et tap for sivilbefolkningen som må tas med i vurderingen av om angrepet skal gjennomføres. Det sivile tapet må ikke være uforholdsmessig sett opp mot den forventede militære fordel. Se punkt 2.19–25 om proporsjonalitet ved angrep.

Objekter og områder med spesiell beskyttelse

- 7.21 I tillegg til at alle objekter som ikke er lovlige mål, har krav på en generell beskyttelse mot angrep og mot virkninger fra militære operasjoner, har noen objekter spesiell beskyttelse. Dette er objekter av spesiell viktighet for sivilbefolkningen eller objekter som, dersom de blir angrepet, vil medføre spesielt stor risiko for sivile tap. Det potensielle sivile tapet eller skaden er derfor konkret og alvorlig, og det vil kreve en større militær fordel for at et angrep vil kunne anses som forholdsmessig (proporsjonalt) og dermed lovlig. Angrep på slike objekter

² TP I art. 52(3).

³ TP I art. 52(1).

er derfor i utgangspunktet forbudt, selv om de ved sin plassering, sitt formål eller sin bruk kan sies å gi et effektivt bidrag til militære aksjoner.

Beskyttelse av kulturminner og religiøse steder

- 7.22 Kulturminner og religiøse objekter og steder er spesielt utsatt i væpnet konflikt. Spesielt i etnisk baserte konflikter har rasering av motpartens kulturminner blitt utført, for eksempel i et forsøk på å ramme dem psykisk, eller for å slette alle spor av deres kultur. Bombingen av Dubrovnik eller sprengningen av den berømte broen i Mostar, i det tidligere Jugoslavia, er begge eksempler på dette.

Den historiske broen i Mostar ble ødelagt i et stridsvognangrep i 1993 under krigen i Bosnia-Hercegovina, og var i en periode erstattet av en hengebro. Foto: Nikola Solic/REUTERS/NTB scanpix

- 7.23 Haagkonvensjonen om vern av kulturminner i tilfelle av væpnet konflikt⁴ beskytter bygninger og andre objekter av stor kulturell betydning, og omfatter både faste og løse kulturminner som monumenter, arkeologiske kulturminner, kunstgjenstander, manuskripter, bøker og andre objekter eller samlinger av vitenskapelig, kunstnerisk eller historisk betydning.

⁴ Konvensjon om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt av 14. mai 1954 med to tilleggsprotokoller. Tilleggsprotokoll II av 1999 er pr. 20. november 2012 enda ikke ratifisert av Norge, men dette skyldes primært behovet for først å få tilpasset norske straffebestemmelser og jurisdiksjonsbestemmelser til kravene i protokollen. Det materielle innholdet i protokollen er derfor innarbeidet i denne manualen.

7.24 Kulturminner er definert som:

- a. Fast og rørlig eiendom av stor betydning for ethvert folks kulturarv, slik som minnesmerker, kirkelige eller verdslige (ikke-religiøse), av arkitektonisk, kunstnerisk eller historisk art; arkeologiske felter; grupper av bygninger dersom helheten er av historisk eller kunstnerisk interesse; kunstverk; manuskripter, bøker og andre objekter av kunstnerisk, historisk eller arkeologisk interesse; så vel som vitenskapelige samlinger og viktige samlinger av bøker eller arkiver eller av reproduksjoner av de objekter som er beskrevet ovenfor.
- b. Bygninger som tjener som oppbevarings- og utstillingssted for kultur-gjenstander av den art som er definert i punkt a) ovenfor, herunder museer, store biblioteker, arkivlokaler og beskyttelsesrom som i tilfelle av væpnet konflikt skal gi ly for rørlige kulturgjenstander av den art som er definert i punkt a) ovenfor.
- c. Sentre som rommer et anselig antall av slike kulturgjenstander som er beskrevet i punktene a) og b) ovenfor, og som i det følgende kalles "sentre for kulturminnesmerker".

7.24 Med de unntak som følger nedenfor, er det for kulturminner og religiøse steder forbudt

- å rette angrep mot historiske monumenter; kunstverk eller steder for guds dyrkelse som utgjør folkenes kulturelle eller åndelige arv,
- å bruke slike objekter til støtte for militære tiltak eller handlinger, og
- å gjøre slike objekter til gjenstand for represalier.⁵

7.26 Kulturminner og deres umiddelbare nærhet kan bare benyttes for militære formål i de tilfeller hvor militær nødvendighet gjør dette tvingende nødvendig. Beslutning om slik bruk skal tas av bataljonsjef/tilsvarende eller høyere med mindre omstendighetene gjør det helt nødvendig å fatte beslutningen på lavere nivå.⁶ En slik omstendighet kan typisk være tidsfaktoren og/eller manglende samband til høyere enhet. Ved slik beslutning skal merking for kulturminne tas bort umiddelbart, før stedet tas i bruk til militære formål.

⁵ *TP I art. 53.*

⁶ *Tilleggsprotokoll II til Konvensjon om beskyttelse av kulturverdier i tilfelle av væpnet konflikt av 14. mai 1954 art. 6(c).*

- 7.27 Militære sjefer har derfor en plikt til å:
- forklare sine soldater meningen med og betydningen av beskyttelsestegnet for kulturverdier (jf. bilde av figurene nedenfor)
 - forsikre seg om at egne ordre inkluderer detaljer om hvilke steder og objekter i operasjonsområdet som er beskyttet som kulturverdier
 - unngå å skade kulturverdier hvis det er praktisk mulig og militært forsvarlig
- 7.28 Kulturminner og religiøse steder kan bare angripes hvis militære hensyn gjør dette tvingende nødvendig.⁷ For eksempel at motparten har plassert militære styrker der som utgjør en umiddelbar trussel mot egne styrker og det ikke er praktisk mulig å eliminere denne trusselen uten å angripe disse stedene.
- 7.29 Hvis kulturminner eller religiøse steder blir misbrukt av fienden slik at militær nødvendighet tilsier at trusselen må elimineres, er det altså tillatt å gjøre dette. Eksempler på slikt misbruk er å legge en skarpskytterstilling i et kirketårn, eller å plassere en kommando- og kontrollpost i et museum. I slike tilfeller skal det kun brukes så mye makt som er nødvendig for å eliminere trusselen, og i størst mulig grad søke å unngå skade på selve objektet. I eksempelet med skarpskytterstilling vil dette si at angrepet om mulig skal rettes mot kirketårnet spesielt og ikke kirken generelt. I de tilfeller hvor omstendighetene gjør det praktisk mulig, skal maktbruken varsles på forhånd slik at motparten har mulighet til å avslutte misbruket av det beskyttede objektet uten at det blir angrepet. Beslutning om å angripe et kulturminne skal tas av bataljonsjef/tilsvarende eller høyere med mindre omstendighetene gjør det helt nødvendig å fatte beslutningen på lavere nivå. En slik omstendighet kan typisk være tidsfaktoren og/eller manglende samband til høyere enhet.
- 7.30 Ved angrep på lovlige mål som befinner seg i nærheten av kulturminner eller religiøse steder, skal man ta alle praktisk mulige forholdsregler for å unngå skade på sistnevnte. Dette vil ha innvirkning på valg av krigføringsmetode og krigføringsmidler, for eksempel ved at man må velge ammunisjon som er mer treffsikker og/eller gjør skade i en mindre radius enn den ammunisjonsstypen man ellers kunne ha valgt. Kravet om å ta forholdsregler er behandlet i detalj i kapittel 2.

⁷ *St.meld. nr. 102 (1978–79), kommentar til TP I art. 53.*

MERKING AV KULTURMINNER

For å kunne identifisere og gjenkjenne kulturminner er det innført et merkesystem. Merkingen bør skje i fredstid slik at befolkningen blir kjent med systemet.

Emblemet kan brukes alene eller tre ganger, to skjold over og et under.

- 7.31 Emblemet alene kan kun brukes som en identifikasjon på kulturminner under generell beskyttelse eller som identifikasjon på personell og ID-kort for personell som arbeider med beskyttelse av kulturarv. Tre emblemer kan kun brukes på faste kulturminner under spesiell beskyttelse og ved transport av slike.
- 7.32 Det er ingen garanti for at alle kulturminner i et operasjonsområde er merket, slik at krav på beskyttelse er synlig. Dette kan skyldes at skilt ikke er satt opp, eller at de for eksempel har falt ned eller er blitt tatt bort. Norske styrker har derfor en selvstendig plikt til å vurdere de objekter som ønskes angrepet. Kirker, moskeer, templer og monumenter vil det som oftest være ganske enkelt å identifisere. Museer, kunstgallerier og andre typiske kulturverdier kan være vanskeligere å identifisere, og det må foretas en konkret vurdering på stedet. Dersom man er usikker på om et objekt har spesiell beskyttelse, skal det undersøkes nærmere, for eksempel ved å etterlyse mer informasjon fra observasjonsposter, etterretning og høyere enhet. Kravet er at man skal gjøre det som er praktisk mulig for å avklare objektets status, uten å utsette seg selv eller sine medsoldater for unødvendig stor risiko.

EKSEMPEL 1: KULTURMINNE

Krosshaug, en gravhaug på Jæren som inneholder en av de rikeste kvinnegravene fra tidlig folkevandringstid. På haugen står et steinkors fra tidlig kristen tid. Foto: Helge Sunde/Samfoto/NTB scanpix

Det er særdeles viktig at slike kulturminner, som ikke er lett synlige fra fly eller i mørke, er registrert og markert på kart som brukes av de væpnede styrker i en konflikt.

- 7.33 Disse reglene for beskyttelse av kulturverdier gjelder også under okkupasjon, men det vil i tillegg være noen særregler. Disse er behandlet i kapittel 13.

Beskyttelse av objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen

- 7.34 Det er forbudt å angripe, ødelegge, fjerne eller gjøre ubrukelig objekter som er uunnværlige for at sivilbefolkningen kan overleve, hvis dette gjøres i den hensikt å berøve sivilbefolkningen disse godene på grunn av den betydningen de har for sivilbefolkningens evne til å overleve.⁸ Eksempler på slike objekter er matvarer, jordbruksområder for produksjon av matvarer, avlinger, buskap, drikkevannsinstallasjoner og drikkevannskilder, og overrissingsanlegg.
- 7.35 Forbudene over gjelder ikke dersom objekter brukes
- utelukkende til underhold av motpartens væpnede styrker, eller
 - til direkte støtte for militære aksjoner.
- 7.36 Det skal likevel ikke iverksettes angrep mot objekter som direkte støtter militære aksjoner, hvis angrepet er forventet å føre til at sivilbefolkningen får tilgang til så lite mat og vann at det vil forårsake hungersnød eller tvinge dem til å flytte. Dette kan for eksempel være tilfelle dersom eneste kilde til vann for en landsby også er vannkilde for en militærleir. Det vil kunne være lov å bombe et jordbruksareal med påstående avling som brukes av sivile, hvis dette brukes av motparten til å avansere med sine styrker, men det vil ikke være tillatt hvis bombingene sannsynligvis fører til hungersnød eller flytting.
- 7.37 Utsulting av, og eventuelt angrep på, matvarer og liknende til motpartens væpnede styrker, er derimot tillatt.

Beskyttelse av naturmiljøet

- 7.38 Som beskrevet i punkt 7.19 er naturmiljøet i utgangspunktet å anse som et sivilt objekt, og de generelle prinsipper som gjelder for gjennomføring av krigføringen, gjelder også for dette:⁹
- Naturmiljøet skal ikke angripes, med mindre det aktuelle området tilfredsstillende kriteriene for å utgjøre et lovlig mål.
 - Enhver ødeleggelse av hele eller deler av naturmiljøet er forbudt bortsett fra når militær nødvendighet tilsier det.
 - Det er forbudt å iverksette et angrep mot et militært objekt dersom angrepet forventes å forårsake skade på naturmiljøet som ville være for

⁸ TP I art. 54.

⁹ TP I art. 35(3) og art. 55(1), Konvensjonen om forbud mot militær og enhver annen fiendtlig bruk av metoder for å påvirke miljøet av 10. desember 1976 (vanlig korttittel er den engelske forkortelsen ENMOD).

omfattende, det vil si uproporsjonal, i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel.

- Det er forbudt å manipulere naturmiljøet som middel til å påføre motparten ødeleggelse eller skade, dersom dette vil ha omfattende, langvarige eller alvorlige virkninger. Eksempler på manipulasjon av naturmiljøet er å forårsake jordskjelv, flodbølge eller forandringer i vær eller klima.

7.39 For at naturmiljøet skal kunne bli et militært objekt, må det oppfylle de generelle vilkår for militære objekter, se punkt 7.2 flg. Et vanlig eksempel er at naturmiljøet utnyttes på en måte som gir en militær fordel. For eksempel vil et fjellpass på en viktig militær forsyningsrute kunne være et militært objekt fordi blokkering eller erobring av fjellpasset vil forhindre at motparten benytter seg av denne ruten. Det samme vil en fjellhule som brukes som våpenlager, kunne være, og en skog som brukes til å skjule troppeforflytninger. Det vil derimot være forbudt å brenne ned skog eller bruke plantedepende midler i omfattende grad for å hindre at motparten finner skjulesteder, med mindre man har klare holdepunkter for at motparten bruker eller kommer til å bruke et nærmere definert skogsområde nettopp til dette.

7.40 I tillegg til de generelle reglene om beskyttelse av sivile objekter, gjelder visse særskilte regler om beskyttelse av naturmiljøet mot følgene av krigføring. For det første skal naturmiljøet beskyttes særskilt mot omfattende, langvarig og alvorlig skade.¹⁰ Det er forbudt å bruke krigføringsmetoder eller krigføringsmidler som har til hensikt eller må forventes å forårsake omfattende, langvarig eller alvorlig skade på naturmiljøet. Ved visshet om eller fare for slike virkninger foreligger det altså et absolutt forbud som ikke kan omgås ved å henvise til militær nødvendighet, i motsetning til det som er tilfelle for andre objekter med spesiell beskyttelse.

7.41 Det kreves også at krigføringsmetoder og krigføringsmidler benyttes med særlig aktsomhet for å sikre beskyttelse og bevaring av naturmiljøet.¹¹ Ved gjennomføring av militære operasjoner skal alle praktisk mulige forholdsregler tas for å unngå eller i hvert fall minske tilfeldig følgeskade på naturmiljøet. Dersom et angrep er forventet å forårsake uproporsjonal skade på naturmiljøet, skal det ikke iverksettes, eller eventuelt gjennomføres med krigføringsmetoder eller krigføringsmidler som ikke forventes å ville gjøre slik skade.

¹⁰ TP I art. 55.

¹¹ TP I art. 35(3).

EKSEMPEL 2: ØDELEGGELSE AV OLJEINSTALLASJONER

En oljeinstallasjon, for eksempel en oljeplattform, et oljeraffineri eller en oljebrønn, vil kunne utgjøre et lovlig mål i en væpnet konflikt ved at det vil by på en avgjort militær fordel å hindre motparten i å bruke oljeressursene til sine væpnede styrker.

Hvis man vet eller forventer at et angrep på en slik installasjon vil forårsake omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet, vil det være forbudt å gjennomføre angrepet uansett militær nødvendighet. Hvis det derimot er tale om mindre omfattende virkninger, kan det være tillatt å iverksette angrepet hvis dette er proporsjonalt. Det vil si at det må vurderes hvorvidt forventede miljøskader vil være for omfattende i forhold til den forventede militære fordelene, det vil si fordelene ved å hindre motparten i å benytte seg av disse installasjonenes ressurser til sine militære styrker.

Beslutning om angrep på slike installasjoner skal tas på operasjonelt nivå.

Beskyttelse av demninger, diker og kjernekraftanlegg

- 7.42 Det er forbudt å angripe demninger, diker og kjernekraftanlegg dersom et slikt angrep kan forårsake at de farlige kreftene frigjøres med etterfølgende alvorlige tap blant sivilbefolkningen.¹² Formålet med denne regelen er altså ikke å beskytte anleggene, men å beskytte sivilbefolkningen mot følgene av angrep, for eksempel store oversvømmelser eller utslipp av radioaktive stoffer. Konsekvensene av et slikt angrep vil også kunne påvirke egne militære styrker på en negativ måte.
- 7.43 Det eneste unntaket fra hovedregelen om angrepsforbud er når slike installasjoner regelmessig og på avgjørende måte blir brukt i direkte støtte til motpartens militære operasjoner og angrep er den eneste måten å stoppe dette på.¹³ Dette kan være situasjoner der motparten utplasserer offensive våpensystemer som ikke kun skal brukes til forsvar av installasjonen. Det kan også være at motparten bruker installasjonen som dekning og skjul for stridende eller militært materiell, eller at motparten har etablert militære kommandoplasser på et slikt sted. I slike tilfeller vil militær nødvendighet tilsa at man kan fravike hovedregelen om angrepsforbud og gjøre det som er militært nødvendig for å stanse denne aktiviteten. Det er imidlertid særlig viktig å ta alle praktisk mulige forholdsregler med tanke på å unngå skade på sivilbefolkningen, slik som varsling og evakuering. Under planlegging og gjennomføring av et eventuelt angrep skal man så langt som praktisk mulig søke å unngå at de farlige

¹² TP I art. 56(1).

¹³ TP I art. 56(2).

kreftene utløses. Denne forpliktelsen blir derfor et vesentlig moment ved vurderingen av hvilken metode og hvilke midler som skal brukes under angrepet.

- 7.44 Partene i konflikten er forpliktet til å unngå utplassering av militære mål i nærheten av slike installasjoner. Det er imidlertid tillatt å etablere nærforsvar av slike installasjoner, som for eksempel antiluftskyts eller vakthold mot sabotører.
- 7.45 Angrepsforbudet gjelder kun for de installasjoner som er nevnt ovenfor, og gjelder ikke for kraftstasjoner generelt, kjemikaliefabrikker eller andre farlige installasjoner. Eventuelle angrep på slike installasjoner er regulert av generelle bestemmelser i krigens folkerett, som for eksempel reglene om at det kun er lovlige militære mål som skal angripes, at sivile tap må stå i forhold til den forventede militære fordel, beskyttelse av naturmiljøet, og forbudet mot unød-
vendig ødeleggelse.

**EKSEMPEL 3:
ANGREP PÅ LUFTVERN PLASSERT PÅ DEMNINGER OG DIKER UNDER
VIETNAMKRIGEN**

Under den amerikanske operasjonen Rolling Thunder (1965–67) hadde den daværende amerikanske presidenten Lyndon B. Johnson erklært at USA ikke ville gjennomføre angrep mot noen av de mange dikene i Nord-Vietnam, selv om disse i mange tilfeller kunne sies å utgjøre lovlige militære mål. Årsaken til tilbakeholdenheten var blant annet ønsket om å unngå sivile tap i seg selv, men også å unngå all den negative propagandaen slike angrep ville utløse, med derpå følgende kritikk fra opposisjonen.

Etter amerikanernes mening førte imidlertid disse restriksjonene til at nordvietnamesiske styrker utnyttet situasjonen og plasserte antiluftvernssystemer (våpen, radarer, bakke-til-luft-missiler) på slike diker. Ikke bare til forsvar av dikene, men også til bruk mot amerikanske fly generelt. Det ble også påstått at det var vanlig å lagre/oppbevare drivstoff ved siden av eller oppå dikene, i visshet om at amerikanske styrker ikke kunne angripe dette av frykt for å skade dikene.

Under operasjon Linebacker I (1972) godkjente daværende president Richard Nixon angrep på militære objekter som befant seg på og ved disse dikene. Det ble imidlertid lagt restriksjoner på bruken av midler og metoder ved utføringen av disse angrepene for å minimere risikoen for å ødelegge demningenes struktur og derved forårsake oversvømmelser og sivile tap. Restriksjonene førte til at det blant annet ble benyttet napalm, klaseammunisjon og antipersonellvåpen.

Det viktige i denne sammenheng er ikke hvilke krigføringsmidler som ble brukt, men forholdsreglene som ble tatt før og under angrep for å minske faren for skade på sivil infrastruktur og tap av sivile liv.

Ikke-forsvarte områder

- 7.46 Ikke-forsvarte områder er områder som med vilje er forlatt uten militært forsvar, med det formål å beskytte sivilbefolkningen og sivil eiendom fra skade og ødeleggelse. Det er forbudt for partene i konflikten å angripe slike områder.¹⁴
- 7.47 Ikke-forsvarte områder kan være ethvert bebodd sted som er åpent for okkupasjon og som motpartens styrker derfor kan ta over, og som ligger i et område hvor aktive kamphandlinger pågår. Slike områder kommer enten i stand ved at den ene parten i konflikten ensidig erklærer et område som ikke-forsvart, eller ved avtale mellom partene. Slik erklæring eller avtale skal så langt som mulig redegjøre for den geografiske utstrekning til det ikke-forsvarte området.
- 7.48 Med mindre annet er avtalt med motparten, må følgende vilkår oppfylles for å kunne kreve at fienden respekterer en erklæring eller avtale om et ikke-forsvart område:
- a. Alle stridende samt mobile våpen og mobilt militært utstyr må være evakuert,
 - b. ingen faste militære anlegg eller forlegninger skal brukes i fiendtlig øyemed,
 - c. ingen fiendtlig handling skal begås av myndighetene eller av befolkningen, og
 - d. det skal ikke foretas virksomhet til støtte for militære operasjoner i området. Slik virksomhet vil typisk kunne være produksjon av våpen, ammunisjon eller annet militært utstyr og bruk av jernbane i området til transport av militære tropper og utstyr.
- 7.49 Den part i konflikten som har kontrollen på det ikke-forsvarte området, skal, hvis det er praktisk mulig, merke området ved skilting av dets grenser og innfartsårer. Hva slags merking som skal brukes, vil måtte avtales mellom partene.

Demilitariserte soner

- 7.50 Demilitariserte soner (demilitarized zone, DMZ) er områder som partene har avtalt å demilitarisere og holde kampfrie. Det kan for eksempel være byer, landsbyer eller landområder som skiller to stridende parter. Det er forbudt for partene i konflikten å utvide sine militære operasjoner til slike soner.¹⁵
- 7.51 Avtale om demilitarisering av visse områder må inngås uttrykkelig, men det kan både gjøres skriftlig og muntlig. Avtalen kan komme i stand enten direkte

¹⁴ TP I art. 59, *Overenskomst om landkriagens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (Landkriksreglementet) art. 25.*

¹⁵ TP I art. 60(1).

mellom de stridende parter, gjennom eventuell beskyttermakt, eller med bistand fra en uavhengig humanitær organisasjon som for eksempel ICRC.¹⁶

7.52 Med mindre annet er avtalt må følgende vilkår oppfylles for å kunne kreve at motparten respekterer en avtale om demilitarisering av et område:¹⁷

- a. Alle stridende samt mobile våpen og mobilt militært utstyr må være evakuert,
- b. ingen faste militære anlegg eller forlegninger skal brukes i fiendtlig øyemed,
- c. ingen fiendtlig handling skal begås av myndighetene eller av befolkningen, og
- d. enhver virksomhet knyttet til militære operasjoner må ha opphørt.

7.53 Hvilken type aktivitet som aksepteres i området, skal avtales mellom partene. Den part som har kontrollen på "sin" side av den demilitariserte sonen, skal, hvis det er praktisk mulig, merke området ved forhåndsavtalt skilting. Det skal spesielt settes opp merking ved områdets grenser og/eller innfartsårer.¹⁸

Krigsfangeleirer og andre installasjoner for tilfangetatte/internerte

7.54 Krigsfangeleirer og andre installasjoner for tilfangetatte eller internerte skal ikke angripes.¹⁹ For å beskytte slike leirer og installasjoner fra angrep og fra virkninger av angrep skal de plasseres vekk fra områder hvor kamphandlinger pågår, og de skal skilles fra militære installasjoner som er lovlige mål.²⁰

7.55 I internasjonale væpnede konflikter skal slike leirer og installasjoner merkes med beskyttelsesmerke PW (engelsk: Prisoner of War) og/eller PG (fransk: prisonnier de guerre) eller IC (engelsk: Internment Camp). Merkingen skal være godt synlig både fra forskjellige vinkler på bakken og fra luften. I tillegg skal partene utveksle informasjon med motparten om hvor krigsfangeleirer og interneringsleirer er plassert.

7.56 Det er derimot ingen enighet om et eget offisielt merke for installasjoner som brukes til internerte eller tilfangetatte i ikke-internasjonale væpnede konflikter. I disse tilfellene vil det likevel være mulig å benytte merkingen IC, men beskyttelsen av slike installasjoner vil primært avhenge av partenes kjennskap til at bygningen er brukt til internering.

¹⁶ TP I art. 60(2).

¹⁷ TP I art. 60(3).

¹⁸ TP I art. 60(4).

¹⁹ TP I art. 41 og 51.

²⁰ GK III art. 23, GK IV art. 83.

8

Krigføringmidler (våpen)

Introduksjon

- 8.1 I dette kapitlet gis det en oversikt over gjeldende forbud og begrensninger når det gjelder valg og bruk av våpen. De generelle reglene gjelder for alle typer våpen, mens oversikten over spesielle forbud er begrenset til de våpentyper som er aktuelle for norske styrker. I tillegg vil våpen der bruken er omdiskutert, også nevnes.

Generelt

- 8.2 Norge har gjennom en rekke konvensjoner og andre folkerettslige avtaler påtatt seg å respektere og sikre etterlevelse av folkerettslige regler om bruk av bestemte våpentyper, krigføringmetoder og krigføringvirkemidler. Slike regler vil også kunne følge av folkerettslig sedvane. En del forpliktelser gjelder også anskaffelse, produksjon, lagring og overføring. Forpliktelsene gjelder primært under væpnet konflikt, men enkelte bestemmelser medfører forpliktelser allerede i fredstid.¹
- 8.3 Begrensninger på krigføringmidler kan deles i to kategorier; generelle og spesielle. De generelle begrensningene kommer til uttrykk i regler som forbyr bestemte konsekvenser eller effekter ved bruk av ethvert krigføringmiddel. Blant annet er det forbudt å forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse.² Spesielle begrensninger fokuserer på selve krigføringsmiddelet og forbyr enten bruken av det eller innfører begrensninger på når og hvordan det kan brukes. Eksempler på spesielle begrensninger er forbud mot bruk av kjemiske våpen, og forbudet mot å anvende prosjektiler som er konstruert for å eksplodere ved anslag mot menneskekroppen.
- 8.4 Forbudet mot å forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse er en av de viktigste generelle begrensningene på valg og bruk av krigføringmidler og dreier seg primært om beskyttelse av de stridende. Et våpen eller en ammunisjonstype er ulovlig etter dette prinsippet dersom normal bruk medfører skade eller lidelse som går ut over det som er nødvendig for å sette

¹ Direktiv om folkerettslig vurdering av våpen, krigføringmetoder og krigføringvirkemidler av 18. juni 2003, utgitt av Forsvarsdepartementet, art. 1.

² TP I art. 35(2).

motpartens stridende ut av spill (gjøre dem kampudyktige). Samtidig som det er en viktig begrensning på krigføringen, stadfester forbudet motsetningsvis at det er tillatt å påføre motpartens stridende den skade og lidelse som er nødvendig for å gjøre dem kampudyktige. Dette kan selvfølgelig innebære alvorlig skade eller tap av liv. Ettersom det generelle forbudet mot å forårsake overflødig skade og unødvendig lidelse er så rundt formulert, er det ofte i praksis vanskelig å oppnå internasjonal enighet om at bestemte våpentyper må anses som forbudte etter denne regelen. Dette er også grunnen til at man i mange tilfeller fremforhandler konkrete konvensjoner eller protokoller for å regulere eller forby slike våpen. Bruk av granater med splinter som ikke synes på røntgen (se punkt 8.25), er et godt eksempel på et våpen som er gjort spesifikt forbudt etter dette prinsippet.

- 8.5 Med våpen menes i denne manualen ethvert våpensystem, våpen, ammunisjon, prosjektil, substans og liknende som er forventet brukt i en stridssituasjon, med mindre noe annet fremkommer av sammenhengen. En rettslig vurdering må gjøres i lys av våpenets virkninger ut fra forventet og normal bruk i kamp. Våpen og ammunisjon må derfor sees i sammenheng. For at noe skal regnes som et våpen, må dets forventede bruk være å påføre personell eller materiell skade, eller på annen liknende måte ha til hensikt fysisk å påvirke personell eller materiell på en direkte måte. For eksempel vil en lydkanon, som utelukkende

TOTALFORBUD VS. GENERELLE BEGRENSNINGER

Noen våpen er det totalforbud mot å bruke. Disse forbudene skyldes at våpnene det er snakk om, enten har en virkning som ikke i tilstrekkelig grad skiller mellom sivile og militære mål/objekter, eller etter sin art forårsaker overflødig skade eller unødvendig lidelse. Dette er derfor våpen som generelt – og alltid – er forbudt å bruke for norske styrker. For eksempel klaseammunisjon, personellminer, gass og biologiske våpen.

Bruken av lovlige våpen er også underlagt generelle begrensninger med hensyn til hvordan de kan brukes. De kan ikke brukes på en måte som ikke i stor nok grad skiller mellom sivile og lovlige mål, eller på en måte som etter sin art må antas å forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse. Dette vil altså være ulovlig bruk av lovlige våpen. For eksempel brudd på proporsjonalitetsprinsippet eller bruk av brannvåpen ved luftangrep mot lovlige mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile.

er ment å formidle informasjon, ikke være å anse som et våpen. Lydkanoner vil derimot være å anse som (mindre dødelige)³ våpen dersom bruksformålet eksempelvis er å sende smertefulle høyfrekvente lyder (opp mot menneskets smerteterskel for høyt lydnivå) for å spre folkemengder eller for å få folkemengder til å trekke seg unna.

Generelt om hvordan prinsippene påvirker valg og bruk av våpen

8.6 Generelle prinsipper:

- Konfliktpartenes rett til å velge krigføringmetoder og -virkemidler som skader motparten, er ikke ubegrenset.⁴
- Militær nødvendighet tilsier at motpartens soldater må gjøres kampudyktige, men også at de ikke skal påføres unødvendige lidelser eller overflødige skader.⁵
- Et våpen skal ikke ramme vilkårlig, det vil si tilfeldig og upresist. Det må kunne brukes slik at det skiller mellom stridende og ikke-stridende/sivile, også kalt distinksjonsprinsippet.⁶
- Det er forbudt å bruke krigføringmetoder eller -virkemidler som er tilsiktet å eller må forventes å forårsake omfattende, langvarig eller alvorlig skade på naturmiljøet.⁷ Se nærmere i punkt 7.38–41 om beskyttelse av naturmiljøet.

Forbud mot vilkårlighet

- 8.7 Forbudet mot bruk av våpen som rammer vilkårlig innebærer at det er forbudt å bruke våpen som i en gitt situasjon ikke kan rettes mot et spesifikt lovlig mål.⁸ Vurderingen av hva som ligger i uttrykket ”kan rettes mot”, har endret seg over tid på grunn av teknologiske fremskritt som forbedrer presisjonsnivået. Det er for eksempel større mulighet for, og dermed krav til, presisjon i dag enn det var under andre verdenskrig. Den teknologiske utviklingen og tilgangen på avanserte våpensystemer med økt presisjon har med andre ord endret den generelle oppfatning av når man vil konkludere med at et våpen er presist nok. Dette gjelder spesielt for bruk av luft-til-bakke-ammunisjon, men det er også aktuelt for andre våpentyper. Forbudet mot vilkårlighet utelukker imidlertid

³ Direktiv for anskaffelse og bruk av mindre dødelige våpen for Forsvarets avdelinger, utgitt av Forsvarsjefen 6. desember 2007, pkt. 2.1.

⁴ Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (Landkrigsreglementet) art. 22, TP I art. 35.

⁵ St. Petersburgdeklarasjonen av 1868, Landkrigsreglementet art. 23, TP I art. 35.

⁶ TP I art. 51(4).

⁷ TP I art. 35(3) og art. 55, Konvensjonen om forbud mot militær og enhver annen fiendtlig bruk av metoder for å påvirke miljøet av 10. desember 1976 (vanlig korttittel er den engelske forkortelsen ENMOD).

⁸ TP I art. 51(4)(b).

ikke generelt at eksempelvis mitraljøre fra et helikopter benyttes mot stridende personell på bakken så lenge man retter ilden mot disse. Hvis det stridende personellet på bakken befinner seg inne blant sivile personer, må det imidlertid foretas en vurdering av hvorvidt det å bruke mitraljøre vil medføre et uforholdsmessig tap av sivile liv. Hvis det siste er tilfellet, vil ikke angrepet lovlig kunne gjennomføres.

- 8.8 Selv om mange av verdens militære styrker, inkludert Forsvaret, har forbedret sin mulighet til å levere våpen med stor grad av presisjon, foreligger det ikke en generell forpliktelse til å bruke slik presisjonsstyrt ammunisjon selv om man har dette tilgjengelig. Likevel vil det kunne være situasjoner hvor forpliktelsen til å skille mellom lovlige mål og sivile personer/objekter vil gjøre det forbudt å angripe med noe annet enn presisjonsstyrt ammunisjon. Har man ikke presisjonsstyrt ammunisjon tilgjengelig i slike situasjoner, må man altså avstå fra å angripe. Dette vil typisk kunne være tilfellet ved ønske om å angripe lovlige mål i en by hvor det fortsatt befinner seg sivilbefolkning og ligger sivile objekt nært inntil. Bruk av mindre presise våpen, for eksempel ”fritt-fall”-bomber, er med andre ord fortsatt tillatt, forutsatt at bruken ikke bryter med krigens folkerett, blant annet prinsippene om proporsjonalitet og distinksjon.

EKSEMPEL 1: VILKÅRLIG VIRKNING

I den internasjonale straffedomstolen for det tidligere Jugoslavia ble Milan Martić den 8. oktober 2008 dømt for blant annet å ha beordret angrep med M-87 Orkan mot mål i Zagreb den 2. og 3. mai 1995. 7 døde og minst 214 sivile personer ble skadd som følge av angrepene.

M-87 Orkan er et Multiple Launch Rocket System (MLRS) og har følgende karakteristika:

- 12 raketterør
- Hver bombe inneholder 288 bomblets ved bruk av klaseammunisjon
- Hver bomblet bærer 420 småkuler
- Rekkevidde 50 km
- Bomben har en feilmargin på +/- 1000 m ved bruk på maks rekkevidde
- Bomblets sprer seg på et område på ca. 200 x 200 meter

Retten noterte seg våpenets karakteristika, herunder at det dreide seg om ammunisjon som ikke kan styres etter avfiring, og som har stor spredning. Ut fra dette kom retten til at våpenet ikke var egnet til å treffe spesifikke militære mål i et tett befolket område som Zagreb. Selv om M-87 Orkan ikke kunne sies å være et våpen som i seg selv var forbudt på dette tidspunktet (dette var før konvensjonen om klaseammunisjon), viser eksempelet at det var forbudt å bruke våpenet i denne situasjonen fordi det rammet militære mål og sivile personer eller sivile objekter på en vilkårlig måte.

Nye våpen – krav om folkerettslig vurdering

- 8.9 Ved studier, utvikling, anskaffelse eller godkjenning av et nytt våpen eller nye krigføringsmetoder eller -virkemidler er Norge forpliktet til å avgjøre om den tiltenkte bruken i sin alminnelighet eller i enkelte tilfeller vil være forbudt i henhold til krigens folkerett.⁹
- 8.10 Vurderingene som skal gjøres, inkluderer en plikt til å avklare hvorvidt det foreligger et absolutt forbud. Dersom det ikke foreligger noe absolutt forbud, må det avklares hvorvidt det vil være forbudt å bruke det aktuelle våpenet eller den aktuelle ammunisjonen i visse situasjoner, for eksempel mot visse mål eller på visse avstander. I slike tilfeller må det nedfelles bruksbegrensninger.
- 8.11 De generelle vurderinger av hvorvidt et våpen i seg selv er forbudt fordi det forårsaker overflødig skade eller påfører unødvendig lidelse, er ikke en vurdering den enkelte soldat skal foreta for godkjente våpen som brukes i Forsvaret. Det er opprettet et eget utvalg som bistår Forsvarssjefen med slike vurderinger. Forsvarssjefens folkerettsutvalg er et permanent rådgivende organ som rapporterer til og er underlagt Forsvarssjefen.
- 8.12 Norske soldater kan altså være trygge på at utleverte våpensystemer er vurdert til å være i tråd med krigens folkerett. Likevel er hver enkelt bruker ansvarlig for at måten de blir brukt på i en gitt situasjon, er i overensstemmelse med de generelle regler og prinsipper i krigens folkerett. For eksempel at man ikke bruker et ellers lovlig våpen på en vilkårlig måte.
- 8.13 Norske styrker skal ikke anvende andre våpen eller annen ammunisjon enn det som er utlevert fra Forsvarets forsyningskanaler. Norske styrker skal altså ikke anvende private våpen eller privat ammunisjon. Hvis det i en gitt situasjon er aktuelt å ta i bruk eller få etterforsynt våpen eller ammunisjon som ikke er utlevert fra Forsvarets forsyningskanaler, skal dette først godkjennes av FSJ eller den FSJ har bemyndiget. Som regel vil dette være FOH. Det forutsettes da at disse våpen- og ammunisjonstypene allerede er godkjent i henhold til det som er beskrevet i punkt 8.10. I nødstilfelle hvor det ikke er tid til eller ikke er praktisk mulig å innhente slik godkjenning, kan den enkelte soldat selv foreta denne vurderingen basert på selvforsvarsbetraktninger. Det kan for eksempel oppstå et behov for å bruke våpen som tas fra en motstander under kamp-handlinger. Se nærmere i punkt 9.13–17 om dette.

⁹ TP I art. 36, Direktiv om folkerettslig vurdering av våpen, krigføringsmetoder og krigføringsvirkemidler av 18. juni 2003 art. 1(2).

Forbudte våpen

- 8.14 Denne delen vil gi en oversikt over våpen som er forbudt for norske styrker. At våpenet er forbudt for norske styrker, betyr imidlertid ikke at det dermed er forbudt for styrker fra andre nasjoner som vi opererer sammen med i internasjonale operasjoner. Dette vil avhenge av hvilke våpenkonvensjoner den enkelte nasjon er bundet av. Se for eksempel punkt 8.15 om klaseammunisjon. Det er derfor viktig å være klar over hvilke folkerettslige forpliktelser Norge har. Som nevnt innledningsvis brukes begrepet våpen om ethvert våpensystem, våpen, ammunisjon, prosjektil, substans og liknende som er forventet brukt i en stridssituasjon, med mindre noe annet fremkommer av sammenheng.

Klaseammunisjon

- 8.15 Bruk av klaseammunisjon er forbudt for norske styrker. Dette forbudet trådte i kraft 1. august 2010 gjennom Konvensjonen om klaseammunisjon.¹⁰ De stater som har ratifisert klasevåpenkonvensjonen, herunder Norge, har forpliktet seg til ikke under noen omstendighet å bruke, utvikle, produsere, erverve, lagre eller overføre klaseammunisjon. Brudd på disse reglene er gjort straffbart ved norsk lov.
- 8.16 For land som ikke har ratifisert klasevåpenkonvensjonen, foreligger det ikke noe eksplisitt forbud mot bruk av denne typen ammunisjon. Imidlertid må bruken være i overensstemmelse med folkerettens generelle prinsipper som gjelder for bruk av alle våpen. Spesielt kan det være en utfordring å overholde kravene til distinksjon og proporsjonalitet ved bruk av slik ammunisjon.
- 8.17 For norske styrker betyr dette at det er tillatt å delta i øvelser og multinasjonale operasjoner der andre land bruker, eller potensielt kan komme til å bruke, klaseammunisjon. Handlinger som kun har en fjern og indirekte sammenheng med andre lands bruk av klaseammunisjon, vil også være tillatt. Et eksempel på slik aktivitet er å operere fra samme flyplass som fly med klaseammunisjon. Det er imidlertid ikke bare egen bruk som er forbudt, men også å medvirke til handlinger som er i strid med konvensjonen.¹¹ Å be om eller bistå, oppmuntre eller påvirke styrker fra en annen nasjon til spesifikt å bruke klaseammunisjon i en operasjon eller i en gitt kampsituasjon er derfor ikke tillatt. At norske styrker får en fordel av at for eksempel allierte styrker benytter klasevåpen, vil ikke være i strid med klasevåpenkonvensjonen.¹² Eksempler på handlinger som er forbudt (på grunn av medvirkning til bruk), er tanking av fly som man vet eller burde

¹⁰ *Konvensjonen om klaseammunisjon av 30. mai 2008, lov om gjennomføring av Konvensjonen om klaseammunisjon av 15. mai 2009 nr. 28.*

¹¹ *Innst. O. nr. 9 (2008–2009) femte avsnitt under Komiteens merknader.*

¹² *Ot.prp. nr. 7 (2008–2009) pkt. 4.2.6.*

DEFINISJON AV KLASEAMMUNISJON

Klaseammunisjon, slik det er definert i konvensjonen, er en konvensjonell ammunisjon som består av substridsdeler som veier under 20 kg hver, og som er konstruert for å spre eller frigjøre disse.

Med klaseammunisjon menes ikke

- ammunisjon eller substridsdeler som er konstruert for å belyse eller avgi røyk, pyrotekniske stoffer eller radarhemmende materialer (chaff), eller ammunisjon som er konstruert utelukkende for bruk i en luftforsvarsrolle,
- ammunisjon eller substridsdeler som er konstruert for å ha elektrisk eller elektronisk effekt,
- ammunisjon som, for å unngå vilkårlig områdevirkning og de farer som er forbundet med udetonerte substridsdeler, innehar alle egenskapene nevnt nedenfor:
 - a. hver ammunisjonsenhet inneholder færre enn ti eksplosive substridsdeler,
 - b. hver eksplosiv substridsdel veier over fire kilogram,
 - c. hver eksplosiv substridsdel er konstruert for å identifisere og bekjempe enkeltstående mål,
 - d. hver eksplosiv substridsdel er utstyrt med en elektronisk selvdestruksjonsmekanisme,
 - e. hver eksplosiv substridsdel er utstyrt med en selvdeaktiverende mekanisme.

Norsk personell desarmerer en klasebombe i Irak i 2003. Foto: Torbjørn Kjosvold/ Forsvarets mediesenter

vite skal på tokt med klaseammunisjon, eller å bistå ved transport av kasser med slik ammunisjon. Generell levering av drivstoff til ikke-konvensjonsparter som potensielt kan komme til å bruke klaseammunisjon, vil derimot ikke klassifiseres som medvirkning og vil derfor være tillatt.

Personellminer

- 8.18 Bruk av personellminer er forbudt for norske styrker.¹³ Forbudet forplikter stater som er bundet av antipersonellminekonvensjonen til aldri under noen omstendighet å bruke, utvikle, produsere, erverve, lagre eller overføre personellminer. Brudd på disse reglene er gjort straffbare ved norsk lov.¹⁴
- 8.19 Personellminer er alle miner som er konstruert for å utløses som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring. Miner som er konstruert for å utløses som følge av et kjøretøys nærvær, nærhet eller berøring, anses ikke som personellminer, og er derfor tillatt å bruke i tråd med det som beskrives i punkt 8.32–36. Hensikten med antiryddemiddel på kjøretøyminer er å hindre at minen blir forsettlig forsøkt satt ut av funksjon. Dersom antiryddefunksjonen er slik konstruert at kjøretøyminer kan utløses uforvarende av en person ved berøring eller nærhet, vil minen kunne falle inn under definisjonen av personellmine og derfor være forbudt å bruke for norske styrker.
- 8.20 Miner som er konstruert for å utløses manuelt eller med fjernkontroll, faller utenfor definisjonen av personellmine. De er derfor tillatt brukt mot stridende personell.
- 8.21 For å rammes av forbudet i antipersonellminekonvensjonen må minen være ”konstruert for” å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring. Minefeller (booby traps) er i utgangspunktet ikke ansett som personellminer etter definisjonen i denne konvensjonen. Dette bl.a. fordi en del minefeller ikke inneholder eksplosiver. Det at definisjonen av personellminer omfatter alle eksplosive innretninger som er konstruert slik at de i praksis fungerer som personellminer, gjør imidlertid at minefeller vil bli regnet som personellminer i henhold til konvensjonen dersom de fungerer som slike (se nærmere om bruk av minefeller i punkt 8.45–50). Det samme gjelder improviserte eksplosive innretninger (IEDs), som også vil være forbudt i henhold til antipersonellminekonvensjonen dersom de er utformet slik at de «utløses av en persons nærvær, nærhet eller berøring».
- 8.22 Definisjonen av ”bruk” omfatter først og fremst fysisk utplassering. Det er derfor ikke problematisk for norske soldater å delta i multinasjonale operasjoner hvor enkelte allierte ikke er bundet av forbudet i konvensjonen. Det er imidlertid forbudt å medvirke til bruk av personellminer. Forbudet mot

¹³ *Konvensjonen om forbud mot bruk, lagring, produksjon og overføring av antipersonellminer og om ødeleggelse av slike miner av 18. september 1997 (trådte i kraft 1. mars 1999). Samtidig trådte norsk lov om gjennomføring av konvensjonen i kraft.*

¹⁴ *Lov om gjennomføring av Konvensjonen om forbud mot bruk, lagring, produksjon og overføring av antipersonellminer og om ødeleggelse av slike miner av 17. juli 1998 nr. 54.*

medvirkning innebærer at det er forbudt for norske styrker å bistå, oppmuntre eller påvirke noen til å foreta handlinger som er forbudt etter konvensjonen.¹⁵ Det å la seg beskytte av et minefelt som er utlagt av andre, er i utgangspunktet ikke å anse som medvirkning til bruk i konvensjonens forstand, med mindre man bevisst legger til rette for at dette skal skje med henblikk på å oppnå en slik beskyttelse. Det er også tillatt for norske styrker å delta i militære fellesoperasjoner hvor bruk av konvensjonsstridige miner kan være aktuelt for styrker fra andre land som ikke er part til konvensjonen.

- 8.23 Antipersonellminekonvensjonen gir anledning til å innføre og lagre et begrenset antall konvensjonsstridige miner for å trene personell i minerydding. Norge har valgt å ikke lagre personellminer i henhold til denne bestemmelsen.

Eksempler på personellminer av typen Valmara og PMN. Foto 1: Science Photo Library/NTB scanpix, 2: Dan Herrick/ZUMA/Corbis/NTB scanpix

DEFINISJONER PÅ MINER

Med "mine" menes en eksplosiv ladning som er konstruert for å plasseres under, på eller nær bakken eller annet overflateområde og for å sprenges som følge av en persons eller et kjøretøys nærvær, nærhet eller berøring.

Med "personellmine" menes en mine som er konstruert for å eksplodere som følge av en persons nærvær, nærhet eller berøring, og som vil skade eller drepe én eller flere personer, eller sette dem ut av spill. Miner som er konstruert for å detonere som følge av nærvær, nærhet eller berøring av et kjøretøy og ikke en person, og som i tillegg er utstyrt med antiryddemiddel, anses ikke som personellminer.

Med "antiryddemiddel" menes en innretning som er ment å beskytte en mine, og som er en del av, koplest til, festet på eller plassert under minen, og som aktiveres ved forsøk på å tukle med minen eller på annen måte forsettlig berøre eller løfte den.

¹⁵ Ot.prp. nr. 72 (1997–1998) pkt. 2.2.6.

Ekspanderende håndvåpenprosjektiler

- 8.24 Prosjektiler med ekspanderende effekt finnes i forskjellige utgaver og går derfor under flere ulike betegnelser, blant annet hullspiss, blyspiss, og dumdum. Oftest vil det være snakk om et prosjektil med hard jern- eller nikkelmantel, men som ikke helt dekker kjernen ved at det har en hul eller åpen tupp som fører til at prosjektilet normalt ekspanderer ved anslag mot for eksempel menneskekroppen. Forbudet gjelder også prosjektiler som lett blir flate i menneskekroppen. Slike prosjektiler er det forbudt å bruke som krigføringsmiddel i væpnet konflikt fordi de er konstruert slik at de etter anslag i menneskekroppen gjør unødvendig skade – utover hva som er nødvendig for å sette motstanderen ut av spill.¹⁶

Eksempler på forbudt og lovlig håndvåpenprosjektil: Hullspiss i kaliber 6,5x55mm, blyspiss i kaliber 7,62x51mm, og helmantel i kaliber 7,62x51mm. Foto: Norma AS

De to første prosjektilene er eksempler på prosjektiler med ekspanderende effekt som er forbudt å bruke som krigføringsmiddel. Bruk av helmantlet prosjektil er tillatt.

BRUK AV EKSPANDERENDE HÅNDVÅPENPROSJEKTILER I SITUASJONER SOM IKKE HAR SAMMENHENG MED FIENDTLIGHETENE

Det er tillatt å bruke ekspanderende ammunisjon i forbindelse med rettshåndhevelse for politistyrker, også i et område hvor det ellers pågår en væpnet konflikt. I spesielle tilfeller vil dette også være tillatt for norske militære styrker som utfører typiske politioppdrag, for eksempel i gisselredningsoperasjoner. Slik tillatelse skal kun gis i henhold til nasjonale føringer gitt for den enkelte operasjon. Før bruk i det enkelte tilfellet skal det konfereres med jurist i Forsvaret.

¹⁶ Erklæring angående ekspanderende kuler, Haag, 29. juli 1899, Landkrigsreglementet art. 23(e).

Fragmenteringsvåpen som ikke er synlige på røntgen

- 8.25 Med fragmenteringsvåpen menes våpen som har som sin primære effekt å gjøre skade ved at våpenfragmenter blir liggende igjen i det menneskelige legeme fordi de ikke kan oppdages ved bruk av røntgen.¹⁷ Slike våpen er forbudt. Ammunisjon som inneholder plastikk eller annet materiale som del av konstruksjonen, og som ikke kan oppdages ved bruk av røntgen, er tillatt forutsatt at dette materialet ikke er en del av våpenets primære skademekanisme. Et eksempel på ammunisjon som går inn under forbudet, er ammunisjon som er fylt med glassplinter.

Blindende laservåpen

- 8.26 Det er forbudt å benytte laservåpen som er spesielt konstruert for, og har som sin eneste eller som en av sine viktigste funksjoner, å forårsake varig blindhet.¹⁸ Forbudet er ikke til hinder for at man benytter siktemidler eller andre innretninger med laser til deres primære formål, selv om innretningen potensielt kan forårsake varig blindhet.

Kjemiske våpen

- 8.27 Bruk av giftige kjemikalier og deres forstadier (kjemiske våpen) er forbudt.¹⁹ Norge og andre stater som har signert kjemivåpenkonvensjonen, har forpliktet seg til ikke å
- utvikle, produsere, på annet vis anskaffe, lagre eller beholde kjemiske våpen, eller overføre, direkte eller indirekte, kjemiske våpen til noen;
 - bruke kjemiske våpen;
 - delta i militære forberedelser til å bruke kjemiske våpen; og
 - assistere, oppfordre eller stimulere, på noen som helst måte, noen til å engasjere seg i aktivitet som er forbudt for parter til kjemivåpenkonvensjonen.
- 8.28 "Kjemiske våpen" betyr det følgende, enten samlet eller separat:
- a. giftige kjemikalier og deres forstadier, unntatt når disse er ment brukt til formål som ikke er forbudt under kjemivåpenkonvensjonen, så sant type og kvantitet er i samsvar med slike lovlige formål;
 - b. ammunisjon og andre innretninger som er spesielt utviklet for å forårsake død eller annen skade gjennom de giftige bestanddeler i de giftige kjemikaliene spesifisert i underpunkt (a), som vil bli sluppet løs som et resultat av bruken av slik ammunisjon og andre innretninger;

¹⁷ Protokoll I til Konvensjon om forbud mot eller restriksjoner på bruk av visse konvensjonelle våpen som kan gjøre unødvendig skade eller som kan ramme vilkårlig, 10. oktober 1980 (CCW).

¹⁸ Tilleggsprotokoll IV til CCW.

¹⁹ Konvensjonen om forbud mot utvikling, produksjon, lagring og bruk av kjemiske våpen samt odeleggelse av slike våpen (Kjemivåpenkonvensjonen) av 13. januar 1993.

og

- c. ethvert utstyr spesifikt utviklet for direkte bruk i samband med bruken av ammunisjon eller andre innretninger spesifisert i underpunkt (b).

Kjemikalier for opprørskontroll

- 8.29 Bruk av alle former for kjemikalier som krigføringsmiddel er forbudt.²⁰ Dette gjelder også kjemikalier for opprørskontroll (Riot Control Agents, RCA). Som det fremgår av faktaboksen under, finnes det imidlertid et unntak fra forbudet mot bruk av RCA når formålet er å drive rettshåndhevelse, også i væpnet konflikt.²¹ Kjemikalier for opprørskontroll er ethvert kjemikalie som ikke er omfattet av listen over ”kjemiske våpen” i kjemivåpenkonvensjonen, men som hurtig kan skape en sensorisk irritasjon eller lammende fysiske virkninger hos mennesker, som forsvinner kort tid etter avsluttet eksponering. Eksempler på RCA er CS-gass (tåregass), pepperspray og andre kjemiske stoffer som gjør mennesker kampudyktige, normalt uten å påføre varig skade.

UNNTAK FRA FORBUD MOT BRUK AV KJEMISKE VÅPEN

Det er tillatt å bruke RCA for rettshåndhevelse (law enforcement). Dette unntaket gjelder også ved rettshåndhevelse i væpnet konflikt.

Det er ikke tillatt å bruke RCA under kamper eller fiendtligheter, men reglene er altså ikke til hinder for at norske militære styrker i eller utenfor rammen av væpnet konflikt bruker denne typen midler til tilsvarende formål og på tilsvarende måte som politi kan bruke dem innenlands. Eksempler på omstendigheter hvor det kan tenkes tillatt å bruke slike kjemikalier for militære styrker, er i forbindelse med sivile demonstrasjoner, spredning av sivile folkemengder for å bane vei, ordenstjeneste i en fangeleir og i gisselredningssituasjoner. Før norske styrker bruker RCA for å løse et oppdrag, skal de om mulig rådføre seg med jurist i Forsvaret. Beslutning om bruk og om rammene for bruk treffes av Forsvarsdepartementet for den enkelte operasjon.

Norske styrker skal kun benytte RCA som er godkjent av Forsvaret.

Biologiske og bakteriologiske våpen

- 8.30 Bruk av biologiske og bakteriologiske våpen er forbudt.²² Eksempler på slike våpen er våpen som er produsert for å påføre miltbrann-, ebola-, eller koppebakterier.

²⁰ *Kjemivåpenkonvensjonen art. I(5).*

²¹ *Kjemivåpenkonvensjonen art. II(9).*

²² *Protokollen om forbud mot bruk i krig av kvelende, giftige eller liknende gassarter, samt av bakteriologiske midler, og Konvensjon om forbud mot utvikling, fremstilling og lagring av bakteriologiske (biologiske) våpen og toksinvåpen, samt om tilintetgjørelse av slike våpen, fra 1972.*

Gift

- 8.31 Det er forbudt å anvende gift eller giftvåpen som et krigføringsmiddel.²³ Dette forbudet gjelder ikke bare bruk av slike våpen mot mennesker direkte, men også indirekte bruk for eksempel ved å forgifte drikkevannskilder, mat og liknende. Forbudet er ikke til hinder for at det anvendes våpen som tilfeldig kan medføre forgiftning, men hvor forgiftning ikke er et formål ved konstruksjon av våpenet eller ved dets alminnelige bruk.

Våpen med begrenset bruksområde

Denne delen vil gi en oversikt over våpen som er underlagt visse begrensninger for norske styrker. Andre staters styrker vil kunne være underlagt andre begrensninger, avhengig av hvilke konvensjoner staten er bundet av.

Restriksjoner på bruk av kjøretøyminer

- 8.32 Med kjøretøymine menes mine som er konstruert for å eksplodere i nærheten av eller i kontakt med et kjøretøy. Bruk av kjøretøyminer er tillatt, forutsatt at man tar særlige forholdsregler for å minimere kjøretøyminernes eventuelle vilkårlige virkning, slik at sivile ikke blir skadet av dem.²⁴ En kjøretøymine som er konstruert slik at den faller innenfor definisjonen av en personellmine (konstruert for å detonere ved en persons tilfældige nærvær eller berøring), vil være forbudt.
- 8.33 Det er tillatt å bruke kjøretøyminer forutsatt at de ikke har en mekanisme eller en innretning som er spesielt konstruert slik at minen detonerer hvis det brukes minedetektor i nærheten av den.²⁵
- 8.34 Det er tillatt å bruke en selvdeaktiverende mine forutsatt at den ikke er utstyrt med en antiryddemekanisme som fungerer etter at selve minen er deaktivert. Med selvdeaktiverende menes at minen settes ut av funksjon ved at en komponent i minen, for eksempel et batteri, som er helt vesentlig for at minen skal fungere, blir oppbrukt på en måte som er irreversibel. Med antiryddemekanisme menes en innretning som er tiltenkt å verne en mine, og som er en del av, koblet til, festet på eller plassert under minen og aktiveres ved forsøk på å røre ved eller klusse med minen.²⁶ Hensikten med antiryddemekanisme på kjøretøyminer er å hindre at minen forsettlig blir satt ut av funksjon. Dersom antiryddemekanismen er konstruert slik at kjøretøyminen kan utløses uforvarende av en person ved berøring eller nærhet, vil minen kunne falle inn under definisjonen av personellmine og derfor være forbudt å bruke for norske styrker.

²³ ICC-statuttene artikkel 8(2)(b)(xvii), Landkrigsreglementet art. 23.

²⁴ Revidert protokoll II (revidert 3. mai 1996) til CCW.

²⁵ Revidert protokoll II til CCW art. 3(5).

²⁶ Revidert protokoll II til CCW art. 2.

8.35 Alle praktisk gjennomførbare forholdsregler, tatt i betraktning de rådende omstendigheter, skal tas for å verne sivile mot virkningene av kjøretøyminer. Momenter som skal vurderes, omfatter, men er ikke begrenset til

- den kortsiktige og langsiktige virkningen av kjøretøyminer for den lokale sivilbefolkningen i det tidsrommet minefeltet eksisterer,
- mulige tiltak for å verne sivile, for eksempel inngjerding, skilt, varsler og overvåking,
- muligheten for andre alternativ, og
- de kortsiktige og langsiktige militære behov for et minefelt.

8.36 Det skal gis effektiv forhåndsvarsling ved bruk av skilt, informasjon eller liknende om all utlegging av kjøretøyminer som forventes å ha følger for sivilbefolkningen.²⁷ Alle opplysninger om minefelt skal registreres så nøyaktig som praktisk mulig, herunder plassering, tidspunkt for plassering, type, utleggingsmetode, eventuell antiberøringsinnretning, eventuelle selvdestrueringstidspunkter og annen relevant informasjon. For regler om rydding, destruering etc. av miner, se punkt 8.61–64.

Eksempler på kjøretøyminer av typen TMA-4 og Claymore m-100. Foto 1: Leif Skoogfors/CORBIS/NTB scanpix, 2: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter

BRUK AV KJØRETØYMINER ER TILLATT SÅ LENGE

- de ikke er konstruert slik at de detonerer ved bruk av minedetektor,
- de ikke er konstruert slik at de detonerer ved en persons tilfeldig nærvær eller berøring,
- antiryddemekanismen deaktiveres når minen er deaktivert, og
- de blir ryddet, fjernet, ødelagt eller besørget ødelagt etter at fiendtlighetene er avsluttet.

²⁷ Revidert protokoll II til CCW art. 3(11).

Restriksjoner på bruk av sjøminer

- 8.37 Bruk av sjøminer er tillatt, men underlagt visse restriksjoner.²⁸ På lik linje med andre våpen foreligger det en plikt til å bruke minene på en slik måte at det ikke rammer sivile og militære eller stridende og nøytrale fartøy vilkårlig. Dette krever en viss grad av kontroll over minene, og det påvirker hvor minene kan legges.
- 8.38 Ved bruk av sjøminer og minefelt til sjøs skal det gis internasjonalt varsel for å advare og beskytte sivil og nøytral skipstrafikk. Varsling gjennom Notice to Mariners og International Maritime Organization (IMO) er normalt tilstrekkelig, men behovet for annen varsling må vurderes for det konkrete tilfellet. Minefelts geografiske plassering skal registreres for å sikre nøyaktig varsling, og for å lette etterfølgende fjerning og/eller deaktivering.
- 8.39 Sjøminer kan være både frittflytende og forankrede. For frittflytende miner er det en forutsetning at man har kontroll over hvor de er til enhver tid, og de må kunne uskadeliggjøre seg selv senest etter en time dersom man mister kontroll over dem. Dersom de ikke har denne funksjonen, vil bruken være forbudt. Forankrede miner må uskadeliggjøre seg selv så snart de har brutt sin forankring. Dersom man ikke lenger har effektiv kontroll over minene og derfor ikke kan forsikre at minene kun vil settes av mot lovlige mål, skal det gis internasjonalt varsel om dette.
- 8.40 Miner kan legges i motpartens indre farvann, territorialfarvann og arkipelagisk farvann, og i internasjonalt farvann. Miner skal derimot ikke utplasseres i nøytrale farvann. Minelegging skal ikke hindre fri utpassering for skipstrafikk fra nøytrale stater, og det skal tas tilbørlig hensyn til lovlig bruk av det åpne hav, blant annet ved å sørge for sikre ruter for skipstrafikk fra nøytrale stater. Det er tillatt å bruke minefelt til å kanalisere nøytral skipstrafikk, men som hovedregel ikke på en slik måte at dette hindrer transitt gjennom internasjonale streder eller arkipelagisk farvann for slik trafikk. Videre skal minelegging ikke hindre passering mellom nøytrale farvann og internasjonale farvann.
- 8.41 Minelegging i eget territorialfarvann (herunder i arkipelagiske farvann) er tillatt. Territorialfarvannet kan av sikkerhetshensyn midlertidig stenges for uskyldig gjennomfart. Eventuell beslutning om stengning treffes av Forsvarsdepartementet.

²⁸ *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea 1995 (SRM) art. 80 flg., Overenskomst om utlegning av selvvirkende undervanns-støtminer av 18. oktober 1907.*

- 8.42 Minelegging i internasjonalt farvann er tillatt i områder hvor maritime operasjoner pågår, men skipsleder for nøytrale stater skal så langt som praktisk mulig holdes åpne for trafikk. Mineleggingen må ta tilbørlig hensyn til aktuelle kyststaters rettigheter. Hensyn skal også tas til det marine miljø. Hvis minelegging skjer i nøytral stats økonomiske sone eller på vedkommende stats kontinental-sokkel, skal den nøytrale staten varsles om minefeltene og deres lokalisering.
- 8.43 Etter at de aktive krigshandlinger har opphørt, skal partene i den væpnede konflikt gjøre sitt ytterste for å fjerne eller uskadeliggjøre de miner de har lagt. Dersom det er lagt miner i motpartens territorialfarvann, skal det gis informasjon om hvor de er plassert for å lette ryddingen av disse.
- 8.44 Det er forbudt, både i fredstid og i væpnet konflikt, å utplassere nukleære sjøminer utenfor eget territorialfarvann.²⁹

Restriksjoner på bruk av minefeller og ”andre innretninger”

- 8.45 Med minefelle menes innretning eller materiale som er utformet, konstruert eller innrettet for å drepe eller gjøre skade, og som trer i funksjon når en person rører ved eller nærmer seg en tilsynelatende harmløs gjenstand eller utfører en tilsynelatende ufarlig handling.
- 8.46 Med ”andre innretninger” menes manuelt utlagt ammunisjon og innretninger, medregnet improviserte sprenginnretninger, som er ment å drepe, skade eller ødelegge, og som blir utløst ved fjernkontroll eller automatisk etter en viss tid. Sektorvirkende miner som utløses manuelt eller med fjernkontroll, faller innenfor denne definisjonen.
- 8.47 Det er forbudt å bruke minefeller eller andre innretninger som, uansett måte, er festet eller knyttet til objekter eller personer som har rett til særlig beskyttelse etter krigens folkerett, eller som er festet til objekter som med stor sannsynlighet vil tiltrekke seg sivile. Eksempler på slike objekter er:³⁰
- internasjonalt godkjente beskyttelsessymboler, -skilt eller -signal,
 - syke sårede eller døde personer,
 - grav- eller krematorieplasser eller graver,
 - medisinske lokaler, medisinsk utstyr, sanitetsforsyninger eller sanitets-transporter,
 - leketøy for barn eller andre transportable objekter eller produkter som er spesielt laget med tanke på ernæring, helse, hygiene, klær eller utdanning for barn,

²⁹ *Konvensjon om forbud mot plassering av kjernefysiske våpen og andre masseødeleggelsesvåpen på havbunnen av 11. februar 1971.*

³⁰ *Revidert protokoll II til CCW art. 7.*

- f. matvarer eller drikkevarer,
 - g. kjøkkenutstyr eller kjøkkenapparater, bortsett fra i militæranlegg, militære områder eller militære forsyningsdepot,
 - h. objekter med en klar religiøs karakter,
 - i. historiske monument, kunstverk eller kultsteder som utgjør den kulturelle eller åndelige arven til et folk, og
 - j. dyr eller dyreskrotter.
- 8.48 Det er også forbudt å bruke minefeller eller andre innretninger som har en mekanisme eller en innretning som er spesielt konstruert for at innretningen skal detonere ved bruk av vanlige minedetektorer.³¹
- 8.49 Minefeller eller andre innretninger skal ikke brukes i en storby, by, landsby eller annet område med liknende konsentrasjon av sivile, der kamper mellom bakkestyrker ikke for tiden blir utkjempet eller synes å være nært forestående, med mindre
- a. de er utplassert på et lovlig mål eller like i nærheten av det, eller
 - b. det blir satt i verk tiltak for å verne sivile mot virkningene av innretningene, for eksempel utplassering av varslingsposter, utsendelse av varsler eller oppsetting av gjerde.³²
- 8.50 Alle opplysninger om minefeller og andre innretninger skal registreres så nøyaktig som praktisk mulig, herunder plassering, tidspunkt for plassering, type, utleggingsmetode, eventuell antiberøringsinnretning, eventuelle selvdestruerings-tidspunkter og annen relevant informasjon. For regler om rydding, destruering etc. av minefeller og andre innretninger, se punkt 8.61–64.

Restriksjoner på bruk av brannvåpen

- 8.51 Med brannvåpen menes ethvert våpen som primært er konstruert for å sette fyr på objekter eller forårsake brannskade på personer ved virkningen av flammer, varme eller en kombinasjon av disse, frembrakt ved en kjemisk reaksjon i en substans som er levert på målet. Som brannvåpen regnes blant annet flammekastere, granater, raketter, miner, bomber og andre ammunisjonstyper som inneholder brennbart materiale.
- 8.52 Bruk av brannvåpen er ikke forbudt i seg selv, men begrensninger i bruken følger både av sedvanerettens regler om distinksjon og proporsjonalitet, og traktatfestede regler som Norge er bundet av.³³

³¹ Revidert protokoll II til CCW art. 3(5).

³² Revidert protokoll II til CCW art. 7(3).

³³ Protokoll III til CCW.

8.53 Brannvåpen inkluderer ikke ammunisjon som har tilfeldig brannstiftende effekt eller brannstiftelse som bivirkning, slik som lysgranater, sporlys, røyk- eller signalinnretninger. Brannvåpen inkluderer heller ikke ammunisjon som er konstruert for å kombinere penetrering eller gjennomtrengning, trykk- eller fragmenteringseffekt, og som i tillegg har en branneffekt. Eksempler på dette er panserbrytende prosjektiler, fragmenterende granater, eksplosive bomber og ammunisjon med liknende effekt hvor den brannstiftende effekt ikke primært er konstruert for å forårsake brannskader på personell, men for å brukes mot militære objekt slik som kjøretøy, fly, fartøy og bygningskonstruksjoner.

8.54 Det er spesifikt forbudt å bruke brannvåpen på følgende måter:

- Å angripe et lovlig mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile personer eller objekter, ved bruk av luftleverte brannvåpen.
- Å angripe et lovlig mål som ligger innenfor en konsentrasjon av sivile, ved bruk av andre brannvåpen enn luftleverte, med mindre det lovlige målet er tydelig atskilt fra den sivile konsentrasjonen og alle praktisk mulige forholdsregler er tatt med sikte på å begrense brannvirkningen til det lovlige mål, samt unngå eller i hvert fall minske tilfeldige tap av sivile liv, skader på sivile personer og skade på sivile objekter.
- Å anvende brannvåpen mot skog eller annen vegetasjon annet enn når skogen eller vegetasjonen brukes til å dekke, skjule eller kamuflere lovlig militære mål (personell og/eller objekter), eller skogen eller vegetasjonen selv utgjør et lovlig mål, f.eks. fordi det hindrer fremrykning eller angrep mot motparten.
- Å bruke brannvåpen direkte mot personell med mindre det ikke er praktisk mulig å bruke et annet lovlig våpen til å gjøre personellet kampudyktige (hors de combat). Primært skal derfor våpen med branneffekt kun brukes mot personell hvis de befinner seg i pansrede kjøretøy, i fortifikasjoner (for eksempel bunkere) eller liknende. Forsvaret har ikke brannvåpen primært tiltenkt brukt mot personell.

8.55 I noen tilfeller finnes det altså spesifikke restriksjoner, som for eksempel forbudet mot å flydroppe brannvåpen i sivilt befolkede områder. Det absolutte forbudet mot slik bruk av brannvåpen vil gjelde selv om det i den konkrete situasjonen vurderes som det minst risikofylte med hensyn til sivile tap. For eksempel hvis man skal angripe en fabrikk som produserer kjemiske våpen. Det er godt mulig at et angrep med brannbomber vil være mest skånsomt for sivilbefolkningen fordi kjemikaliene forhåpentligvis vil brenne opp og derfor hindrer disse i å spre seg over et større område. Men siden forbudet er absolutt, vil dette uansett ikke være tillatt i et sivilt befolket område.

- 8.56 Fosforammunisjon som er konstruert for å sette fyr på mål, slik som drivstoff- og ammunisjonslagre, eller for å lage røyk, er tillatt brukt til sitt formål med de generelle begrensninger som beskrevet for brannvåpen. Fosforammunisjon skal ikke brukes direkte mot personell. Forsvaret har ikke fosforammunisjon i sine arsener.

Eksploderende prosjektiler

- 8.57 Eksploderende og brannstiftende prosjektiler som primært er konstruert for bruk mot personell, er forbudt.³⁴
- 8.58 Bakgrunnen for forbudet er at prosjektiler som eksploderer ved anslag mot eller etter inntrengning i menneskekroppen, vil påføre unødvendig lidelse eller overflødig skade. Slike prosjektiler vil derfor være forbudt også i henhold til de sedvanerettslige prinsipper om at unødvendig lidelse eller overflødig skade ikke skal påføres en motstander. Forbudet dekker både prosjektiler som er konstruert for å ha denne virkningen, og prosjektiler som faktisk fungerer slik.
- 8.59 Ammunisjonstyper som kommer inn under én av følgende to definisjoner, vil bryte mot forbudet om å bruke eksploderende prosjektiler mot personell:
- at prosjektilet er konstruert for, det vil si at intensjonen er, å bli brukt mot personell og å skade ved at prosjektilet eksploderer i menneskekroppen, eller
 - at prosjektilet er ment brukt som antipersonellammunisjon og er slik konstruert at prosjektilet normalt eksploderer i menneskekroppen.
- 8.60 Det har i de siste årene vært en del diskusjon rundt bruken av norsk-produsert 12,7 mm multi-purpose-ammunisjon (MP-ammunisjon) mot personelle mål. Det foreligger ikke noe folkerettslig forbud mot bruk av 12,7 mm MP-ammunisjon ettersom ammunisjonen ikke er konstruert for å eksplodere i menneskekroppen. 12,7 mm MP-ammunisjon opptrer tilnærmet som en hard mantel-ammunisjon med samme kaliber ved bruk mot personelle mål og vil normalt sett heller ikke eksplodere i menneskekroppen. Selv om det ikke foreligger et folkerettslig forbud mot verken produksjon eller bruk, er det norske standpunkt at ammunisjonen som hovedregel kun skal benyttes mot harde og semi-harde mål (sidevirkninger mot bløte mål kan aksepteres). og at norske styrker skal innrette seg deretter i forbindelse med utlevering av ammunisjonstyper, tildeling av oppdrag og liknende. Unntaksvis bruk mot personelle mål, for eksempel i selvforsvarssituasjoner hvor man ikke har andre ammunisjonstyper tilgjengelig, vil være tillatt.

³⁴ St. Petersburgdeklarasjonen av 1868.

Forpliktelse til rydding, fjerning eller destruering av eksplosive krigsetterlatenskaper

- 8.61 Stater har en forpliktelse til å rydde, fjerne eller destruere eksplosive krigsetterlatenskaper ved opphør av den væpnede konflikten.³⁵ Eksplosiv betyr i denne forbindelse konvensjonelle våpen og ammunisjon som inneholder sprengstoff, inkludert miner, minefeller og andre innretninger.³⁶ Typiske eksempler er blindgjengere, etterlatt ubrukt ammunisjon og miner.
- 8.62 Etter at de aktive kamphandlinger er innstilt, og så snart det lar seg gjøre, skal følgende tiltak iverksettes av den part som har kontroll over det aktuelle territorium:
- skaffe seg oversikt over de eksplosive krigsetterlatenskapene og vurdere trusselen disse utgjør mot befolkningen,
 - vurdere og prioritere hva som trengs og hva som er praktisk gjennomførbart når det gjelder merking og rydding, fjerning eller destruering,
 - merke og rydde, fjerne eller destruere eksplosive krigsetterlatenskaper i den utstrekning dette er praktisk mulig å gjennomføre, og
 - iverksette tiltak for å mobilisere de ressursene som trengs for å gjennomføre disse oppgavene.
- 8.63 I de tilfeller der man ikke utøver kontroll over territoriet, skal det så langt det er praktisk mulig gis støtte til slikt arbeid i form av bl.a. tekniske, finansielle, materielle eller menneskelige ressurser. Dette kan gjøres bilateralt eller gjennom en tredjepart som partene er enige om, for eksempel FN. Forpliktelsen gjelder eksplosive krigsetterlatenskaper som stammer fra egne styrkers bruk.
- 8.64 Så langt det er praktisk mulig skal det registreres og tas vare på opplysninger om bruk av eksplosiver eller etterlatenskaper etter eksplosiver. Formålet med opplysningene er blant annet å legge til rette for rask merking og rydding, fjerning eller destruering av eksplosive krigsetterlatenskaper og gi opplysninger om risiko. Frigivelse av slike opplysninger til den parten som har kontroll over det aktuelle territoriet, og til sivilbefolkningen på dette territoriet, besluttet av FOH.³⁷

³⁵ Protokoll V til CCW.

³⁶ Protokoll V til CCW art. 3. *Selv om minefeller og andre innretninger faller utenfor denne protokollens virkeområde, vil i all hovedsak tilsvarende regler gjelde for slike etter protokoll II til CCW, samt antipersonellminekonvensjonen av 1997.*

³⁷ Protokoll V til CCW art. 4.

OPPLYSNINGER SOM SKAL NEDTEGNES OG DANNE GRUNNLAG FOR EVENTUELL SENERE FRIGIVELSE

Informasjon som skal registreres om udetonerte eksplosiver er:

- posisjon (så nøyaktig som mulig) til kjente og sannsynlig udetonerte eksplosiver;
- typer av og omtrentlig antall eksplosiver som er brukt i de områdene som har vært målet for eksplosivene, og
- hvordan eksplosivene kan identifiseres, herunder farge, størrelse, form og andre relevante kjennetegn, og hvordan eksplosivene kan tas hånd om.

Mindre dødelige våpen (MDV)

8.65 Det finnes ingen internasjonale avtaler som behandler mindre dødelige våpen som en egen kategori, men de generelle regler om våpen som er beskrevet i punkt 8.1 flg., gjelder også for denne type våpen. I tillegg er noen mindre dødelige våpen omfattet av spesielle forbud, slik som forbudet mot bruk av gassvåpen som et krigføringsmiddel (se punkt 8.27–28) og bruk av blindende laser (se punkt 8.26). Videre har Forsvaret gitt egne føringer om MDV generelt.³⁸

8.66 Med MDV menes våpensystemer som er spesielt konstruert og utviklet for å sette personell ute av stand til å kjempe eller for å avverge angrep, og som medfører liten risiko for dødelig utfall eller varig skade. Det inkluderer også våpensystemer som er spesielt konstruert og utviklet for å uskadeliggjøre materiell med et minimum av uønsket skade på materiellet eller skade på miljøet. Følgende er eksempler på MDV:

- gassvåpen, for eksempel CS-gass eller OC pepperspray,
- slagvåpen, for eksempel køller, batonger,
- elektrosjokkvåpen,
- vannkanoner,
- lydkanoner,
- visse kinetiske og områdevirkende våpensystemer, for eksempel våpensystemer som skyter ut direktetreffende prosjektiler med mindre dødelig kinetisk effekt, herunder blant annet hagle med gummikuler og liknende eller ammunisjon med områdevirkning, 40 mm granatutskytningsrør (GUR) med CS-gass, m.v.

Norske styrker skal kun benytte MDV som er godkjent og utlevert av Forsvaret.

³⁸ Forsvarssjefens Direktiv for anskaffelse og bruk av mindre dødelige våpen for Forsvarets avdelinger av 2007.

Omdiskuterte, men ikke forbudte våpen

- 8.67 *Prosjektiler med utarmet uran.* Det foreligger ingen spesifikke forbud mot bruk av prosjektiler med utarmet uran. Norsk standpunkt er imidlertid at norske styrker ikke skal bruke prosjektiler med utarmet uran, og norske styrker har heller ikke dette i sine arsenaler.
- 8.68 *Høyhastighetsvåpen.* Det foreligger ingen spesifikke forbud mot bruk av høyhastighetsvåpen. Imidlertid vil det kunne tenkes at våpen med prosjektiler som har en meget høy hastighet, vil kunne forårsake overflødige skader eller unødvendige lidelser ved bruk mot personell. Vurderinger vedrørende dette gjøres ved innføring av nye våpen- og ammunisjonstyper til bruk i Forsvaret.
- 8.69 *Haglgevær.* Bruk av haglammunisjon mot personelle mål er tillatt.
- 8.70 *Fléchettegranater.* Fléchettegranater, det vil si store mengder metallpiler som skytes ut i stor hastighet, er ikke spesifikt forbudt, men vil i noen tilfeller ikke kunne overholde de generelle prinsippene i krigens folkerett. Spesielt må det vurderes opp mot kravet om at man skal kunne rette våpenet mot et spesifikt lovlig mål.

OVERSIKT OVER VÅPENFORBUD OG -RESTRIKSJONER

Følgende våpen er underlagt totalforbud:

- Gift eller forgiftede våpen
- Giftige kjemikalier og deres forstadier
- Bakteriologiske våpen
- Antipersonellprosjektiler som eksploderer i menneskekroppen
- Antipersonellprosjektiler som ekspanderer i menneskekroppen
- Fragmenteringsvåpen ("splintvåpen") som ikke er synlige på røntgen
- Blindende laservåpen

Følgende våpen er forbudt for et større antall land, herunder Norge:

- Frittflytende sjøminer som ikke blir uskadeliggjort innen en time
- Personellminer (unntatt miner som utløses manuelt eller med fjernkontroll)
- Klaseammunisjon

Følgende våpen er tillatt, men har særlige reguleringer knyttet til bruken:

- Antikjøretøyminer, samt andre mineinnretninger som ikke er antipersonellandminer eller klaseammunisjon
- Brannvåpen
- Miljømodifiserende midler (visse plantevernmidler)

Følgende våpen er omdiskutert, men ikke forbudt:

- Prosjektiler med utarmet uran
- Høyhastighetsvåpen
- Haglgevær
- Fléchettegranater
- Kjernefysiske våpen
- Visse ikke-dødelige våpen

9

Krigføringmetoder

Introduksjon

- 9.1 Med krigføringmetoder menes angrep og andre aktiviteter som har som mål å påvirke motpartens militære operasjoner eller militære kapasitet på en negativ måte.
- 9.2 I væpnet konflikt er det begrensninger på valg av midler og metoder for de krigførende parter.¹ I dette kapitlet behandles tillatte og forbudte krigføringmetoder spesielt, mens krigføringmidler (våpen) behandles i kapittel 8. Disse to begrepene henger imidlertid nøye sammen. Som det fremgår i kapitlet om krigføringmidler, finnes det våpen som i seg selv er forbudte å bruke for norske styrker, og andre som det generelt er tillatt å bruke. Forutsetningen for at krigføringmidlene er tillatt å bruke, er at de anvendes på en måte som er forenelig med krigens folkerett. For eksempel er det alltid forbudt å bruke våpen på en måte som gjør at motparten blir påført overflødig eller unødvendig lidelse, og det er forbudt å bruke våpen på en måte som gjør at man ikke i tilstrekkelig grad skiller mellom lovlige mål og sivile eller andre beskyttede personer eller objekter. I disse to eksemplene er det altså metoden som gjør våpnene forbudt, og ikke våpenet i seg selv.
- 9.3 Kapitlet er delt opp i to hovedkategorier; tillatte metoder og forbudte metoder. Oversiktene er ikke uttømmende, men hovedvekten er på de metodene som er mest relevante for norske styrker. Cyberoperasjoner er gitt en mer utfyllende behandling på slutten av kapitlet, da dette er et relativt nytt tema.

Tillatte metoder

- 9.4 Grensen mellom hva som er en tillatt krigføringmetode, og hva som er en forbudt krigføringmetode, er i noen tilfeller vag. Det er også noen krigføringmetoder hvor den tillatte og den forbudte metoden tilsynelatende likner mye på hverandre (for eksempel krigslist og svik). Alle typer krigføringmetoder gjennomgås ikke i dette kapitlet, fokuset er på lovlige krigføringmetoder som kan forveksles med krigføringmetoder som er forbudt, eller som er underlagt spesielle vilkår for å være lovlige.

¹ TP I art. 35.

Krigslist

9.5 Krigslist er en samlebetegnelse på tiltak som lovlig kan iverksettes for å narre eller villede motparten til enten å la være å handle der han burde gjort det, eller få ham til å handle uforvarslog. Krigslist må imidlertid utføres på en slik måte at man ikke bryter andre regler i krigens folkerett, herunder svik som beskrevet i punkt 9.23–25. Følgende er eksempler på krigslist (listen er ikke uttømmende):

- Narreoperasjoner. For eksempel narreangrep i et område for å lede motparten til å tro at et større angrep vil komme i det området, slik at han fører frem forsterkninger dit, mens det egentlige angrepet vil skje et annet sted som da forhåpentligvis er lettere å erobre.
- Feilinformasjon. Informasjon som på en eller annen måte antas å komme motparten i hende, hvor det bevisst gis feilaktige opplysninger om for eksempel planlagte angrep, posisjon for styrker, videre planer, etc.
- Lage falske militære koder og falske elektroniske, optiske eller akustiske signaler for å villede motparten, for eksempel å kommunisere på samband med styrker som ikke eksisterer eller legge til rette for at motparten får tak i falske koder. Slike signaler må ikke være nødsignaler eller gi uttrykk for vilje til å overgi seg.

EKSEMPEL 1: SVIK VERSUS LOVLIG KRIGSLIST UNDER DEN FØRSTE GOLFKRIGEN (1991–92)

Under denne krigen ble det rapportert at irakiske styrker, angivelig kledd i sivile antrekk, ved flere anledninger ga uttrykk for tilfredshet med ankomsten til de amerikanske bakkestyrkene, for så i neste øyeblikk å angripe de amerikanske styrkene. Dette er et eksempel på svik siden irakiske styrker utnyttet det at de ble ansett som beskyttede personer til å gjennomføre et bakholdsangrep.

Ved innledningen til et stridsvognslag mot slutten av krigen (januar 1992) entret irakiske stridsvogner byen Ras Al-Khafji med kanonene vendt bakover. Først i det øyeblikk de kom i kontakt med motstanderens styrker, snudde de kanonene og åpnet ild. Etter denne hendelsen ble det spekulert i media om dette utgjorde svik. Det var det ikke. En reversert kanon er ikke nødvendigvis et tegn på at man kommer i fredelige hensikter eller ønsker å overgi seg. Det de irakiske stridsvognstyrkene prøvde på, var å villede fienden, men ikke på en slik måte at det utgjorde svik. Dette er altså et eksempel på lovlig krigslist.

(Kilde: Gen. Sir Peter de la Billiere, Storm Command og US DoD, *Conduct of Persian Gulf War*, app. O s. 621.)

- Bruk av ”lokkeduer” som for eksempel kjøretøy, fartøy, bygninger og andre konstruksjoner som utgir seg for å være lovlige mål, men som i virkeligheten er replikaer av disse laget av papp, plast eller annet mindre verdifullt materiale.
- Bruk av kamouflasje. Selv om en soldat gjerne kamouflerer seg for å øke sjansen for å komme i posisjon til å drepe, skade eller ta til fange en motstander, utgjør ikke det å kamufflere seg svik. Grunnen er at man ved å kamufflere seg ikke gir motparten noen grunn til å tro at man har krav på beskyttelse etter krigens folkerett. Militære styrker kan altså søke å gjøre seg usynlige i landskapet, men kan ikke søke å gjøre seg usynlige blant sivile ved å utgi seg for å være sivile. For sanitetsavdelinger og sanitetsinstallasjoner er det spesielle forholdsregler ved kamouflering. Disse er nærmere beskrevet i punkt 5.26–29.
- Avgi usann informasjon under avhør som krigsfange eller internert.
- For krigsskip er det til forskjell fra transportmidler på land og i luften til latt å seile under falskt flagg for å forlede motparten til å tro at man ikke er et lovlig mål. Dersom det brukes falskt flagg, skal det riktige flagget heises før man går inn i kamphandlinger.

Beleiring

- 9.6 Beleiring innebærer at man har omringet et befestet område som også kan inneholde sivile, og at man har stor grad av kontroll på bevegelsen av personell, både sivile og militære, inn og ut av området. Det å beleire et slikt område er i utgangspunktet en tillatt krigføringstype, men flere forholdsregler må ivaretas under selve beleiringen og ved eventuelle angrep mot det beleirede området. Disse gjennomgås nedenfor.
- 9.7 Militære sjefer plikter å gjøre det som er praktisk mulig for å varsle sivilbefolkningen om kommende angrep på et beleiret område. Sivilbefolkningen skal på denne måten gis mulighet til å evakuere.²
- 9.8 Reglene om proporsjonalitet og distinksjon og kravet om å ta forholdsregler før og under angrep gjelder også for beleiring. Praktisk mulige tiltak skal iverksettes for å unngå skade på de objekter som ikke utgjør lovlige mål, slik som sykehus, kulturminner, religiøse steder og skoler, så lenge disse ikke er tatt i bruk på en måte som gjør dem til lovlige mål. Sivile og beskyttede objekter kan

² TP I art. 57(2).

miste beskyttelse for eksempel ved at fiendtlige styrker har plassert våpen eller militære kjøretøy på dem. Se mer om beskyttede objekter i kapittel 7.³

- 9.9 Videre er det verdt å merke seg at angrep på ikke-forsvarte områder er forbudt.⁴ Nærmere beskrivelse av hvilke regler som gjelder for ikke-forsvarte områder, er gitt i punkt 7.47–50.

Sabotasje

- 9.10 Sabotasje betyr en ødeleggende handling i en eller annen form. Likevel brukes begrepet i dagligtalen ofte i snevrere forstand, med henvisning til ødeleggende aksjoner som gjennomføres bak motpartens linjer eller på okkupert territorium mot okkupasjonsmakten. Sabotasjeaksjoner er tillatt så lenge målet for sabotasjen er et lovlig mål.⁵ Sabotører er personell som oftest opererer bak motpartens linjer, typisk spesialstyrker, for å gjennomføre handlinger som ødelegger mål hos motparten, også kalt direkte aksjoner.
- 9.11 For sabotører som opererer på okkupert territorium, finnes det et spesielt unntak fra kravet om å skille seg fra sivilbefolkningen ved uniformering eller merking.⁶ Unntaket sier at en væpnet stridende likevel skal beholde sin status som lovlig stridende om han i slike situasjoner bærer sine våpen åpent
- under enhver militær trefning, og
 - under den tid han er synlig for motparten mens han deltar i en militær deployering forut for et angrep som han skal ta del i.
- 9.12 Årsaken til dette unntaket er at man ellers ikke ville hatt mulighet til å gjennomføre noen slags militære aksjoner, da motparten raskt ville kunne identifisere de stridende og derved nøytralisere disse. Kravet om å bære våpenet åpent gjelder fra stedet hvor fremrykningen mot målet for operasjonen starter. Kravet gjelder imidlertid bare i det tidsrom man er synlig for motparten. Synlig i denne forstand betyr ikke bare synlig for det blotte øye, men også synlig for motparten om han bruker tekniske hjelpemidler som kikkert, lysforsterkningsutstyr, infrarøde midler eller liknende. Poenget er at motparten skal kunne skille mellom en ubevæpnet sivil og en stridende uten uniform som bærer våpen.

³ *Konvensjonen om landkrigens lover og sedvaner (Landkriksreglementet) – 18. oktober 1907 art. 27.*

⁴ *Landkriksreglementet art. 25 og 26, TP I art. 59(1) og 85(3)(d).*

⁵ *TP I art. 52(2).*

⁶ *TP I art. 44(3).*

Krigsbytte

- 9.13 Militære styrker har rett til å beslaglegge og eventuelt destruere fiendtlig militær eiendom, materiell og utstyr, det vil si ta krigsbytte.⁷ Dette gjelder ikke bare typisk militært utstyr som våpen, kjøretøy og fartøy, men også militære installasjoner som bygninger og forsvarsverk. Dette gjelder også for sanitetsmaterieill som for eksempel ambulanser og feltsykehus, men da med den begrensning at syke og sårede soldater fra motpartens styrker og sivile får den nødvendige pleie.⁸
- 9.14 For krigsfanger og andre tilbakeholdte er det detaljert regulert hva man kan beslaglegge, og hva som skal beholdes av fangen. Se punkt 6.34–39.
- 9.15 Nærmere føringer for hva som skal beslaglegges og hva som skal gjøres med det som er beslaglagt, gis av operasjonelt hovedkvarter. I en stridssituasjon har man lov til å ta i bruk de våpen man tar fra motparten på slagmarken. Det er altså beslutningen om en generell bruk av beslaglagt fiendtlig materiell som skal tas på operasjonelt nivå.
- 9.16 Krigsbytte skal ikke utnyttes i privat øyemed enten dette gjøres for å ta objekter som krigstrofé eller av andre grunner. Dette er plyndring, og er forbudt (se punkt 9.40).
- 9.17 Hvis det besluttes at det skal tas i bruk materiell som er beslaglagt fra motpartens militære styrker, som for eksempel våpen, kjøretøy eller fartøy, skal motpartens nasjonalitetsmerking, avdelingsmerker og liknende tas bort. Se for øvrig punkt 9.26–28 om forbudet mot bruk av motpartens uniformer.

Psykologiske operasjoner – PSYOPS

- 9.18 PSYOPS er psykologiske aktiviteter som bruker kommunikasjonsmetoder og andre midler rettet mot personer for å påvirke deres oppfatninger, holdninger og oppførsel, i den hensikt å oppnå politiske og militære mål.
- 9.19 PSYOPS er tillatt så lenge de ikke overtrer reglene om beskyttelse av personer og objekter etter krigens folkerett. Blant annet må PSYOPS som er rettet helt eller delvis mot sivilbefolkningen, ikke medføre noen skade på sivile personer eller sivile objekter, noe som ville utgjøre et angrep. Eksempler på lovlige PSYOPS er kringkasting via TV, radio og Internett med oppfordring til motparten

⁷ Landkrigsreglementet art. 23(g).

⁸ GK I art. 33 og 35.

om å overgi seg, eller dropping av flygeblader med tilsvarende oppfordring. Et eksempel på ulovlig PSYOPS er å distribuere informasjon i den hensikt å villede sivile slik at de kommer til skade.

Flyforbudssone

- 9.20 Se punkt 11.13–19 om restriksjonsområder, eksklusjonssoner og flyforbudssoner i luften.

Maritime eksklusjonssoner

- 9.21 Se punkt 10.45–50.

Blokade

- 9.22 Se punkt 10.40–44 for sjøblokade og punkt 11.40–42 for luftblokade.

Forbudte metoder

Denne delen gir en oversikt over de forbudte krigføringsmetodene som anses som mest relevante for norske styrker. Oversikten er derfor ikke uttømmende.

Svik

- 9.23 For at svik skal foreligge etter krigens folkerett, må man først forlede en motstander til å tro at man har krav på beskyttelse, for deretter å svikte denne tilliten.⁹ For at en handling skal utgjøre svik, er det imidlertid et krav at smotstanderens tillit sviktes med det formål å drepe, skade eller ta til fange.
- 9.24 Følgende handlinger er eksempler på svik når de utføres med det formål å drepe, skade eller ta motstanderen til fange:
- å late som om man vil forhandle under parlamentærflagg (hvitt flagg)
 - å simulere overgivelse
 - å simulere stridsudyktighet på grunn av skader eller sykdom, for eksempel å late som om man er såret for så å skyte på den som kommer en til unnsetning
 - å fingere sivil, ikke-stridende status, for eksempel ved å utgi seg for å være en sivil person og være sivilt antrukket for å komme seg i posisjon før angrep, eller bruke sivile eller andre beskyttede kjøretøy, fly eller fartøy
 - å legge minefelle i tilknytning til skadde eller døde, eller i tilknytning til harmløse objekter som barneleker og liknende. Se punkt 8.45–50 om den relativt snevre adgangen til bruk av minefeller
 - å bruke falske merker på et militært fly for å signalisere at det er et sanitetsluftfartøy

⁹ TP I art. 37.

- å angripe etter først å ha sendt ut nødsignaler eller ha gitt inntrykk av å være i nød ved for eksempel å sende mannskap i livbåter

9.25 Eksempelvis vil det altså være tillatt å late som om du er skadd eller kampudyktig hvis du ikke har til hensikt å drepe, skade eller ta til fange motparten.

Misbruk av emblem, flagg og uniformer

9.26 I tillegg til forbudet mot svik er det visse flagg, emblem og uniformer som det enten er forbudt å misbruke, eller som det er lagt begrensninger på bruken av. Det trenger altså ikke å foreligge noen intensjon om å drepe, skade eller ta til fange for at det skal være forbudt. Med misbruk menes at bruken strider mot den bruk som er foreskrevet i krigens folkerett.

9.27 Følgende former for misbruk er forbudt:

- Misbruk av kjennemerket røde kors, røde halvmåne eller den røde krystall, eller av andre beskyttelsesmerker fastsatt i krigens folkerett, som for eksempel beskyttelsesmerket for kulturminner.¹⁰
- Bruk av nøytrale staters flagg eller militære symboler, kjennetegn eller uniformer. For krigsskip er det egne regler som gir en viss mulighet til for eksempel å seile under falsk flagg. Se punkt 9.5 om hva som er lovlig krigslist.
- Misbruk av parlamentærflagg (hvitt flagg). Bruk av parlamentærflagg for å late som om man vil forhandle utgjør svik hvis hensikten er å drepe, skade eller ta motparten til fange, men misbruk av slike flagg er også forbudt om man har andre hensikter enn å forhandle, som for eksempel bakkestyrkers bruk av flagget for å hindre angrep fra luften, for å samle inn informasjon om motpartens posisjoner eller liknende.¹¹
- Bruk av emblemet til de Forente Nasjoner (FN) med mindre dette er autorisert av FN.¹²

9.28 Det er ikke tillatt å bruke motpartens flagg eller militære symboler, kjennetegn eller uniformer under angrep eller når hensikten er å skjerme, begunstige, beskytte eller hindre militære operasjoner. Dette innebærer at bruk av motpartens uniformer etc. primært vil være tillatt i treningsøyemed utenfor stridssonen og for en krigsfange eller internert som bruker motpartens uniform for å kunne flykte fra fangenskap. For krigsskip er det egne regler som gir en viss mulighet til for eksempel å seile under falsk flagg. Se punkt 9.5 om hva som er lovlig krigslist.

¹⁰ TP I art. 38(1).

¹¹ TP I art. 38(1).

¹² TP I art. 38(2).

EKSEMPEL 2: SVIK VED MISBRUK AV EMBLEM

En norsk soldat som er tatt til fange i en væpnet konflikt, vil ofte prøve å rømme tilbake til egne styrker. For å klare å rømme vil det kunne være aktuelt å kamuflere seg, for eksempel ved å ikle seg fiendens uniform eller å late som om man er syk for så å bruke ambulansen til å rømme. Spørsmålet er da om dette er tillatt etter krigens folkerett.

Bruk av fiendens uniform for å rømme er ikke forbudt siden bruken verken skjer under angrep eller har til hensikt å skjermes, begunstige, beskytte eller hindre militære operasjoner.

Bruk av ambulanse med beskyttelsesembem for å rømme vil ikke være svik siden emblemet ikke misbrukes for å kunne drepe, skade eller ta til fange en motstander. Det vil imidlertid være et forbudt misbruk av emblemet, siden dette forbudet er absolutt. Det vil derfor være refsbart og straffbart etter norsk lov, men vil ikke være en krigsforbrytelse så lenge misbruket ikke forårsaker død eller skade.

Represalier

9.29 Se punkt 14.71–73.

Vilkårlige angrep

9.30 Se punkt 2.16–17.

Skjerming av lovlige mål ved bruk av beskyttede personer eller objekter

- 9.31 Krigførende parter skal så langt det er praktisk mulig søke å flytte sivile og sivile objekter som er under deres kontroll, bort fra områder i nærheten av lovlige militære mål.¹³ Denne forpliktelsen må vurderes opp mot forbudet mot å deportere eller tvangsforflytte sivile på okkupert område med mindre hensynet til deres sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig, se punkt 9.38–39.
- 9.32 Krigførende parter skal så langt det er praktisk mulig unngå å plassere lovlige militære mål i eller nær befolkede områder, sykehus, kulturminner, religiøse steder, krigsfangeleirer, eller andre fasiliteter som har krav på spesiell beskyttelse etter krigens folkerett.¹⁴

¹³ TP I art. 58(a).

¹⁴ TP I art. 58(b).

- 9.33 I mange land ligger faste militære objekter innenfor befolkede områder, dels av historiske årsaker og dels av praktiske militære hensyn. Dette kan eksempelvis være forsvarsdepartementer og diverse kaserner, militære skoler og liknende. Dette er også tilfelle i Norge hvor for eksempel både Forsvarsdepartementet, Forsvarsstaben og flere andre militære avdelinger er lokalisert på Akershus festning i Oslo sentrum. I slike tilfeller hviler det fortsatt en forpliktelse på den angripende part til å sørge for at angrepet ikke forventes å påføre tap av sivile liv, skade på sivile personer eller objekter som er for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel. For den angripende parten kan det i noen tilfeller være en løsning å bruke presisjonsstyrte våpen under slike angrep. Forsvarende part vil ha en plikt til å iverksette evakuering av sivile i områder som forventes å kunne bli angrepet eller påvirket av et slikt angrep,¹⁵ alternativt å flytte den militære virksomheten vekk fra angjeldende områder.
- 9.34 Tilstedeværelse eller forflytning av sivile skal ikke utnyttes til å forsøke å påvirke hvor militære operasjoner skal finne sted. Forflytninger skal spesielt ikke brukes som metode for å skjerme lovlige mål mot angrep eller for å skjerme, fremme eller hindre militære operasjoner.¹⁶ Et eksempel kan være en militær avdeling som leder en flyktningstrøm langs en bestemt akse i den hensikt å kunne skjerme seg mot angrep ved å oppholde seg i nærheten av denne.
- 9.35 Ved krigføring i bebygd område er det sannsynlig at det vil befinne seg sivile i, på eller i nærheten av lovlige mål. Selv om slik tilstedeværelse vil være praktisk vanskelig å unngå, skal forsvarende part ikke utnytte tilstedeværelsen til sin fordel, men tvert imot, så langt det er praktisk mulig, forsøke å holde sine styrker atskilt fra sivilbefolkningen. Det skal også tas skritt for å redusere risikoen for sivil tilstedeværelse, for eksempel ved varsling dersom omstendighetene tillater det.
- 9.36 Det skal videre tas øvrige aktuelle forholdsregler for å beskytte sivilbefolkning, sivile enkeltpersoner og sivile objekter fra farer som følger av militære operasjoner. Dette kan for eksempel bestå i å sørge for nødvendige tilfluktsrom eller varsle sivile om mulige farer som kan oppstå ved angrep fra motparten.
- 9.37 For problemstillinger vedrørende personer som frivillig eller ufrivillig opptrer som sivile skjold ved militære objekter for å skjerme disse mot angrep, og spørsmålet om disse er beskyttede sivile eller lovlige mål, se kapittel 3 eksempel 3.

¹⁵ TP I art. 58(a).

¹⁶ TP I art. 51(7).

Deportering og tvangsforflytning av sivilbefolkning

- 9.38 Det er som hovedregel forbudt å tvangsforflytte eller deportere motpartens sivilbefolkning bort fra et område under den krigførende partens kontroll.¹⁷ Tvangsforflytning av sivilbefolkning vil imidlertid i noen tilfeller kunne begrunnes ut fra militære behov. For å være tillatt må det være snakk om tvingende militære grunner. Et eksempel kan være behovet for å ha et ryddet område rundt en militærleir for å kunne opprettholde sikkerheten til personellet i leiren.
- 9.39 Flyttingen skal gjøres innenfor territoriet eller eventuelt det okkuperte området, med mindre dette er umulig. Personene skal føres tilbake til sine hjem så snart fiendtlighetene i dette området er slutt. Selve evakueringen skal foregå under tilfredsstillende forhold, og det skal tas hensyn til sikkerhet, renslighet, hygiene og matforsyning, og at medlemmer av samme familie ikke blir skilt fra hverandre. Så snart slike evakueringer eller overføringer har funnet sted i internasjonal væpnet konflikt, skal ICRC eller en eventuell beskyttermakt få melding om dette.¹⁸ Om mulig skal tilsvarende melding også gis i ikke-internasjonale væpnede konflikter.

Plyndring

- 9.40 Plyndring er forbudt.¹⁹ Plyndring innebærer å tilegne seg eller stjele eiendom for private formål. Forbudet gjelder all fiendtlig sivil eiendom og løsøre, enten denne er offentlig eller privat. Innen maritim krigføring og luftoperasjoner er det imidlertid i visse tilfeller tillatt å beslaglegge (ta som prise) fiendtlige sivile fartøy og gods. Se nærmere om dette i punkt 10.74 flg. for maritime operasjoner og punkt 11.57 for luftoperasjoner. Retten til å beslaglegge og gjøre bruk av motpartens militære eiendom, materiell og utstyr gjøres det rede for i punkt 9.13–17 om krigsbytte.

Utsulting av sivilbefolkning

- 9.41 Utsulting av sivilbefolkningen som krigføringsmetode er forbudt.²⁰ Det er derfor forbudt å angripe, ødelegge, fjerne eller gjøre ubrukelig objekter som er uunnværlige for at sivilbefolkningen kan overleve. Forbudet gjelder ikke for objekter til bruk for motpartens militære styrker. Det er altså tillatt å forsøke å ”sulte ut” motstandere, for eksempel i form av en beleiring (se punkt 9.6–9 om beleiring). I den grad objektene også brukes av sivilbefolkningen og en ødeleggelse vil føre til utsulting av sivilbefolkningen, gjelder forbudet som nevnt over.

¹⁷ GK IV art. 49, TP II art. 17.

¹⁸ GK IV art. 49 andre til fjerde ledd

¹⁹ Landkrigsreglementet art. 28 og 47, GK IV art. 33, TP II art. 4(2)(g).

²⁰ TP I art. 54(1), TP II art. 14.

Terror overfor sivilbefolkningen

- 9.42 Voldshandlinger eller trusler om vold som har som hovedhensikt å spre terror og skape frykt blant sivilbefolkningen, er forbudt.²¹ I en væpnet konflikt vil militære aksjoner kunne oppleves som terror av sivilbefolkningen fordi de medfører frykt og andre ulemper. Slike militære aksjoner vil imidlertid kun være forbudt dersom det er opplevelsen av terror hos sivilbefolkningen som er hovedhensikten med aksjonene. For eksempel vil gjentatte flyangrep i nærheten av eller i byer kunne oppfattes som terror av sivilbefolkningen fordi det medfører frykt og stadig evakuering. Slike angrep vil imidlertid være tillatt dersom angrepene gjennomføres for å ta ut lovlige mål, og de ikke bryter andre regler i krigens folkerett.

Gisseltaking

- 9.43 Det er forbudt å ta gisler.²² Gisseltaking innebærer å holde én eller flere personer fanget og true med å drepe, skade eller fortsatt holde dem fanget i den hensikt å tvinge en tredjepart, som regel motparten, til å gjøre noe eller avstå fra å gjøre noe som et vilkår for løslatelse av gislene. Forbudet gjelder uavhengig av om gislene er sivile eller militære.

Snikmord eller attentat

- 9.44 Snikmord eller attentat er drap, ofte utført i hemmelighet og ved svikaktig opptreden, på personer som ikke er lovlige mål, gjerne av politiske eller religiøse årsaker. Slike drap er forbudt. Det er heller ikke tillatt å sette opp en belønning for drap på slike personer. Snikmord og attentat må imidlertid ikke forveksles med rettede angrep på nærmere bestemte medlemmer av motpartens væpnede styrker, for eksempel en av deres militære sjefer. Så lenge personene angripes på grunn av deres militære funksjon og status som lovlige mål, vil det ikke være snakk om ulovlig attentat eller snikmord, selv om angrepet rettes mot en navngitt person.

Nådesbevisning og overgivelse

- 9.45 Det er forbudt å gi ordre om at det ikke skal være overlevende, å true en motstander med dette eller føre kamper på slikt grunnlag.²³ Man er forpliktet til å gi nådesbevisning til motstanderen når han tydelig gir uttrykk for vilje til å overgi seg. Å gi nådesbevisning innebærer at man avstår fra videre angrep.

For regler rundt overgivelse, se punkt 6.31–33.

For spesielle regler rundt overgivelse i luftoperasjoner, se punkt 11.43–45.

²¹ TP I art. 54(2), TP II art. 14.

²² GK I–IV fellesart. 3(1)(b), GK IV art. 34, TP I art. 75(2)(c), TP II art. 4(2)(c).

²³ Landkrigsreglementet art. 23(d), TP I art. 40, TP II art. 4(1).

Spionasje og informasjonsinnhenting

- 9.46 En spion er en som fordekt eller under falske påskudd samler inn eller forsøker å samle inn informasjon på territorium kontrollert av motparten. Hensikten med innsamlingen må være å gi informasjonen videre til den part spionen opptrer på vegne av. Spionasje vil normalt dreie seg om informasjonsinnhenting på vegne av egne militære styrker eller etterretningstjeneste, men det kan også være etterretningsinnhenting på vegne av sivile myndigheter.
- 9.47 Med falske påskudd menes at man utgir seg for å være noe annet enn det man er. Det kan for eksempel være å late som om man er journalist, hjelpearbeider eller liknende. Av dette følger det at soldater som innhenter informasjon bak motpartens linjer, ikke kan tas for spionasje så lenge de benytter uniform tilhørende egne styrker. Personell som er involvert i rekognosering og etterretningsinnhenting bak motpartens linjer, har krav på krigsfangestatus selv om de skjuler seg ved bruk av kamouflasje, så lenge de opptrer i egne styrkers uniform.

Informasjonsinnhenting i (egen) uniform er ikke spionasje. Bildet er av en elev ved Befalsskolen for Heimevernet under en feltøvelse utenfor Porsangermoen i 2010. Foto: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter

- 9.48 Spionasje er ikke et brudd på krigens folkerett, men en spion har ikke krav på den beskyttelse krigens folkerett gir. En person som blir tatt til fange av motparten mens vedkommende bedriver spionasje, har således ikke krav på

krigsfangestatus, men skal behandles som spion.²⁴ Vedkommende har derfor ikke immunitet mot straff for lovlige krigshandlinger, slik lovlig stridende har. Spionasje er straffbart i de fleste staters nasjonale lovgivning, og personer som blir dømt for slik aktivitet, blir normalt ilagt meget strenge straffer. Som enhver annen som faller i motpartens hender, har en som blir tatt for spionasje, likevel krav på human behandling og en rettferdig rettergang.²⁵

- 9.49 Et medlem av de væpnede styrker til en part i konflikten, bosatt på et territorium okkupert av motparten, som på vegne av den part han tilhører samler eller forsøker å samle opplysninger av militær verdi innenfor vedkommende territorium, skal ikke anses for å utføre spionasje med mindre han forsettlig opptrer fordekt eller under falske påskudd ved at han for eksempel later som om han er journalist, hjelpearbeider eller liknende. For disse tilfellene er det ikke et krav om at man opptrer i uniform.²⁶ Selv om regelen det her henvises til er av nyere dato, kan slik aktivitet eksemplifiseres ved aktivitet under den tyske okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig. Medlemmer av organiserte motstandsbevegelser, for eksempel MILORG, kunne ut fra nåtidens regler lovlig samle inn og viderebringe informasjon av militær verdi om den tyske okkupasjonsmakten i sivil så lenge dette ikke ble gjennomført på en fordekt måte eller under falske påskudd. De skulle i slike tilfeller ikke bli ansett for å utføre spionasje, og derfor få status som krigsfanger hvis de ble tatt til fange.

Cyberoperasjoner

- 9.50 Cyberoperasjoner i forbindelse med væpnet konflikt er et forholdsvis nytt tema. Det er internasjonal enighet om at krigens folkerett også gjelder for cyberoperasjoner, men den konkrete anvendelsen kan by på visse utfordringer. Behandlingen av cyberoperasjoner gis derfor noe større plass enn andre krigføringsmetoder.

Generelt

- 9.51 Cyberoperasjoner er et felt som har utviklet seg mye de senere år, både militært og sivilt. Mer enn på noe annet område ser vi at sivil og militær virksomhet opererer på de samme systemene og bruker felles infrastruktur, med den risiko dette innebærer for at sivile blir påvirket av operasjonene. Krigens folkerett er i hovedsak utviklet uten cyberoperasjoner i tankene. I krigens folkerett er det imidlertid tatt høyde for at både metoder og midler kan utvikle seg i forhold til det som kunne forutses ved utarbeidelsen av regelverket. De generelle regler i krigens folkerett gjelder derfor også for cyberoperasjoner.

²⁴ TP I art. 46.

²⁵ TP I art. 75.

²⁶ TP I art. 46(3).

- 9.52 Det må forventes en fortløpende og rask utvikling av regelverket for cyberoperasjoner i væpnet konflikt i de kommende år. Dette må man ta høyde for ved bruk av denne manualen.

Cyberangrep

- 9.53 Reguleringene i krigens folkerett har angrep eller bruk av makt som utgangspunkt, enten det gjelder hvem eller hva som kan angripes, hvordan angrepet skal gjennomføres, eller plikten til å beskytte sivile mot virkningene av angrep. Cyberangrep er underlagt de samme begrensninger og reguleringer som andre typer angrep.
- 9.54 I krigens folkerett er angrep definert som voldshandlinger rettet mot motstanderen, enten offensivt eller defensivt.²⁷ Begrepet vold skal ikke tolkes bokstavelig slik at det kun omfatter handlinger som i seg selv involverer bruk av fysisk makt. Også handlinger som indirekte har voldelige konsekvenser, omfattes. Spesielt vil handlinger som har som konsekvens at personer skades eller blir drept eller at objekter skades eller ødelegges, anses som et angrep. For eksempel vil ødeleggelse eller manipulering av et dataprogram som fører til at en demning åpnes og dermed at mennesker drukner, være et cyberangrep. Med cyberangrep menes en cyberoperasjon som er forventet å forårsake død eller skade på personell eller skade eller ødeleggelse på objekter. Den generelle definisjonen av angrep gis i punkt 2.2.
- 9.55 Cyberangrep vil normalt bestå i å manipulere, avbryte, sperre, forstyrre eller ødelegge informasjon lagret i datamaskiner og datanettverk, eller datanettverket i seg selv, eller å ta kontroll over en datamaskin eller et datanettverk.
- 9.56 Cyberoperasjoner som ikke når terskelen for å kunne defineres som et cyberangrep, kan eksempelvis være sikringstiltak som ikke medfører noen skade på personell eller objekter, cyberspionasje og rekognosering, eller distribuering av informasjon.
- 9.57 Det er bare når en cyberoperasjon mot sivile personer eller sivile objekter, eller andre beskyttede personer eller objekter, kvalifiserer til å være et angrep, at den vil være forbudt etter krigens folkerett.
- 9.58 Ved målutvelgelse skal data anses som objekter og kan bare angripes direkte dersom de oppfyller kriteriene for å være et lovlig mål (se punkt 7.2 flg., som beskriver kriteriene). I praksis vil en cyberoperasjon ofte slette eller endre data i det systemet man opererer mot. Dette gjelder spesielt for offensive cyber-

²⁷ TP I art. 49(1).

operasjoner, selv om det også her kan tenkes at data verken slettes eller endres, eksempelvis ved ulike former for tjenestenektangrep. Tjenestenektangrep vil si et angrep hvor man hindrer at noe eller noen (for eksempel en person eller et system) får tilgang til informasjon eller nettverksressurser de skal ha tilgang til. Hvorvidt det å skade eller ødelegge data i seg selv vil utgjøre et cyberangrep, må vurderes ut ifra den forventede konsekvensen av operasjonen. Angrep mot militære data vil alltid være tillatt ettersom militære objekter er lovlige mål. Operasjoner mot sivile data som medfører voldelige konsekvenser i betydningen en viss ødeleggelse, skade, nøytralisering, erobring eller liknende effekt som kan sammenliknes med kinetiske angrep, er derimot forbudt. Uunngåelig, men tilfeldig, sletting eller modifisering av sivile data i forbindelse med et cyberangrep som har et annet mål, må tas med i en proporsjonalitetsvurdering av angrepet. Den potensielle midlertidige eller kortvarige karakteren av den påførte skade må da tas med i vurderingen.

- 9.59 Som ellers i krigens folkerett må det skilles mellom det faktiske målet for et angrep og angrepets indirekte virkninger. For eksempel vil skade på, eller ødeleggelse av, sivile data i forbindelse med et angrep mot militær cyberinfrastruktur tilsvare det å forårsake tilfeldig følgeskade med kinetiske midler.

Elever fra Forsvarets ingeniørbøgskole trener på cyberforsvar under en feltøvelse på Spåtind i 2012. Foto: Torgeir Haugaard/ Forsvarets mediesenter

Distinksjon ved cyberangrep

- 9.60 Prinsippet om distinksjon gjelder også for cyberangrep. Prinsippet innebærer at det kun er tillatt å rette cyberangrep mot medlemmer av motpartens væpnede styrker, organiserte væpnede grupper, sivile som deltar direkte i fiendtlighetene eller objekter som er lovlig mål.
- 9.61 Forbudet mot vilkårlige angrep gjelder også for cyberoperasjoner (se punkt 7.16–17 om forbudet mot vilkårlige angrep generelt). Med vilkårlige angrep menes angrep som ikke er rettet mot et spesifikt lovlig mål, eller angrep som tar i bruk en krigføringsmetode eller et krigføringsmiddel som har virkninger som ikke kan begrenses slik krigens folkerett krever. For cyberangrep representerer dette kravet en utfordring og er et viktig moment i den rettslige vurderingen før og under et cyberangrep (se punkt 2.26 flg. om forholdsregler under angrep).
- 9.62 Selv om et cyberangrep rettes mot et lovlig mål, kan det i noen tilfeller forårsake en rekke uforutsigbare virkninger på sivil cyberinfrastruktur. Et opplagt eksempel er å utløse skadevare som infiserer datasystemene til en motpart. Selv om de bare blir introdusert i det militære nettverket til motparten, kan det tenkes at skadevaren kommer over i sivile systemer, og derfra til og med videre til nøytrale eller allierte stater. Dette problemet oppstår fordi sivile og militære datanettverk ofte er knyttet sammen i større eller mindre grad. Hvis det er grunn til å tro at en slik spredning av skadevaren til sivile systemer vil medføre skade eller død på sivile eller skade eller ødeleggelse av sivile objekter, må denne virkningen tas med i en proporsjonalitetsvurdering under planleggingen av angrepet. Problemet med spredning av skadevare er imidlertid at det i praksis kan være umulig å forutse de sannsynlige konsekvensene av en spredning inn i sivile systemer. Skadevare kan derfor i noen tilfeller kunne anses som vilkårlige krigføringsmidler fordi de ikke kan rettes mot eller begrenses til spesifikke lovlig mål. Cyberangrep med midler som kan spre seg uten at angriperen kan styre dette, er ikke tillatt.
- 9.63 Vurderingene ovenfor gjelder ikke bare for offensive operasjoner, men også for defensive operasjoner, for eksempel automatiserte mottiltak (automatic response). Rent teknisk fungerer 'automatic response' slik at utstyret har en evne til å oppdage uønskede hendelser, og deretter etablerer en sperre for aktiviteten den har oppdaget. Dette gjøres vanligvis ved at utstyret enten etablerer en brannmurregel som f.eks. blokkerer for IP-adressen den uønskede aktiviteten kommer fra, eller ved at utstyret benytter seg av lovlig funksjoner i nettverksprotokollene (sender en 'reset'-melding til avsender). Det er altså ikke snakk om en form for automatiserte motangrep. I praksis er det svært få som benytter seg av 'automatic response' fordi deteksjonsmekanismene har en for høy False

Positive Detection Rate. Med andre ord: Falske alarmer er svært vanlig, og dersom noen iverksetter automatiserte svar, vil det føre til at utstyret blokkerer for datatrafikk som ikke er ondsinnet. Mottiltak bør likevel vurderes som et av virkemidlene i defensive operasjoner. Eksempelvis kan Forsvaret bli utsatt for et massivt tjenestenektangrep, det vil si et angrep hvor man hindrer at noe eller noen (for eksempel en person eller et system) får tilgang til informasjon eller nettverksressurser de skal ha tilgang til. I fredstid er det vanlig at slike saker meldes til politiet, og at de kontakter myndighetene i det landet tjenestenektangrepetts kommando- og kontrollservere er lokalisert, slik at disse kan tas ut. Ved et væpnet angrep eller i en væpnet konflikt er det ikke sikkert dette er en reell mulighet, og da kan et motangrep mot kommando- og kontrollserverne være et virkemiddel for å stanse angrepet mot Forsvaret. Slike motangrep må imidlertid planlegges og gjennomføres innen rammen av de regler som gjelder for målvalg og forholdsregler, og ikke automatiseres i teknologien. Engasjementsregler kan regulere mulighetene for rask respons.

Hva kan lovlig angripes?

- 9.64 Angrep skal være begrenset til lovlige mål. Når det gjelder objekter, er lovlige mål begrenset til de objekter som ut fra art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til militære aksjoner. I tillegg må en total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av objektet, etter de rådende omstendigheter, by på en avgjort militær fordel.²⁸
- 9.65 Hovedreglene for hva man lovlig kan angripe er de samme, uavhengig av om man bruker kinetiske midler, det vil si bomber, granater etc., eller om det er et cyberangrep.

EKSEMPEL 3: FORDELER VED CYBERANGREP

En kraftstasjon er vurdert til å utgjøre et lovlig mål. Ut fra tilgjengelige militære ressurser er det to mulige metoder for å nøytralisere kraftstasjonen. Den ene er å sende kampfly for å bombe selve stasjonen. Den andre er å sette avgjørende funksjoner ut av spill ved å ødelegge dataprogram som brukes til å styre kraftstasjonen, altså ved hjelp av et cyberangrep. Begge metodene er i utgangspunktet tillatt. På grunn av kraftstasjonens beliggenhet i et sivilt område og tilstedeværelse av sivilt ansatte vil bombing høyst sannsynlig medføre sivile tap som ikke står i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd ved å sette kraftstasjonen ut av drift. Et slikt angrep vil derfor ikke være tillatt. Da vil cyberangrep være den eneste lovlige metoden for å nøytralisere kraftstasjonen.

²⁸ TP I art. 52(2).

- 9.66 Muligheten for å rette cyberangrep mot mål som ligger langt bak frontlinjen, gjør det også særlig aktuelt å vurdere grensen for hva som anses som krigsstøttende mål (lovlige) og objekter som kun er til støtte for den generelle krigsinnsatsen (ikke lovlig mål). Se punkt 7.13–15 for regler om hvor denne grensen går.

Geografiske og territoriale begrensninger

- 9.67 Cyberoperasjoner er underlagt de samme geografiske og territoriale begrensninger som kinetiske angrep er etter krigens folkerett. Dette innebærer at cyberangrep kun kan utføres fra og mot territoriet til de krigførende parter, i internasjonalt farvann og luftrom, og med visse begrensninger, i det ytre rom. For cyberoperasjoner er det spesielle utfordringer knyttet til nøytrale territorier. Det er ikke tillatt å gjennomføre verken cyberangrep eller andre angrep mot eller fra nøytrale territorier. Utfordringen er at et cyberangrep kan utføres fra hvor som helst i verden, og digitale signaler vil ofte gå gjennom flere stater. Nøytrale stater er i denne sammenheng alle stater som ikke er part i en væpnet konflikt.
- 9.68 Det er tillatt å bruke offentlig, internasjonalt og åpent tilgjengelig nettverk, som for eksempel Internett, i cyberoperasjoner rettet mot motparten. Dette gjelder selv om deler av dette nettverket befinner seg på territoriet til en nøytral stat. Dette er også tilfelle for cyberoperasjoner som utgjør et angrep. Hvis slik bruk av et nettverk i en nøytral stat gjør det sannsynlig at motparten oppfatter angrepet som å komme fra den nøytrale staten, vil det imidlertid ikke være tillatt. For å opprettholde sin nøytralitet må den nøytrale staten forholde seg upartisk, og kan således ikke legge forholdene til rette for at kun den ene av konfliktpartene kan angripe motparten gjennom å benytte nettverk på den nøytrale statens territorium eller som befinner seg under dennes eksklusive kontroll.

10

Maritime operasjoner

Introduksjon

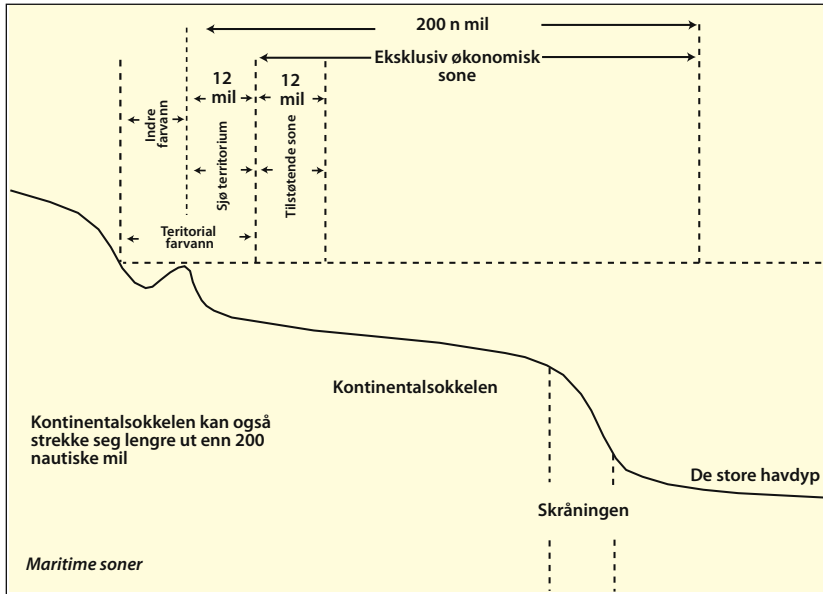
- 10.1 Dette kapitlet behandler reglene som gjelder spesielt for maritime operasjoner under væpnet konflikt, og må leses sammen med resten av manualen. Reglene i dette kapitlet gjelder i stor grad uavhengig av hvor de maritime operasjonene foregår, så fremt det er utenfor nøytrale staters sjøterritorium. Norske styrker skal sørge for at operasjoner i så liten grad som mulig påvirker sivile handelsfartøy, enten disse tilhører motparten eller er nøytrale, med mindre oppdraget er å håndtere blokade eller liknende tiltak som direkte retter seg mot sivil skipstrafikk. På det åpne hav er enhver forpliktet til å ta tilbørlig hensyn til andre som utøver det åpne havs frihet. Begrensninger med hensyn til operasjonsområde og tiltak overfor sivil skipstrafikk må beskrives nærmere i engasjementsreglene for den aktuelle operasjon.

Ulike typer norske krigsfartøy: En stridsbåt 90 foran fregatten KNM "Roald Amundsen" i forbindelse med besøksdagen under vinterøvelsen Cold Response 2012. Foto: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter

Definisjoner

- 10.2 I denne delen er det redegjort for noen spesielle ord og uttrykk som brukes senere i kapitlet.
- 10.3 *Grunnlinjer.* Grunnlinjer er rette linjer trukket mellom punkter på de ytterste nes og skjær som stikker opp over havet ved lavvann (fjære sjø). Rett linje betyr den korteste linjen mellom to punkt.¹
- 10.4 *Indre farvann.* Indre farvann er det farvannet som ligger innenfor en stats grunnlinjer.²
- 10.5 *Sjøterritoriet.* Sjøterritoriet omfatter havområdet fra grunnlinjen og strekker seg ut til 12 nautiske mil fra nærmeste punkt på grunnlinjen.³

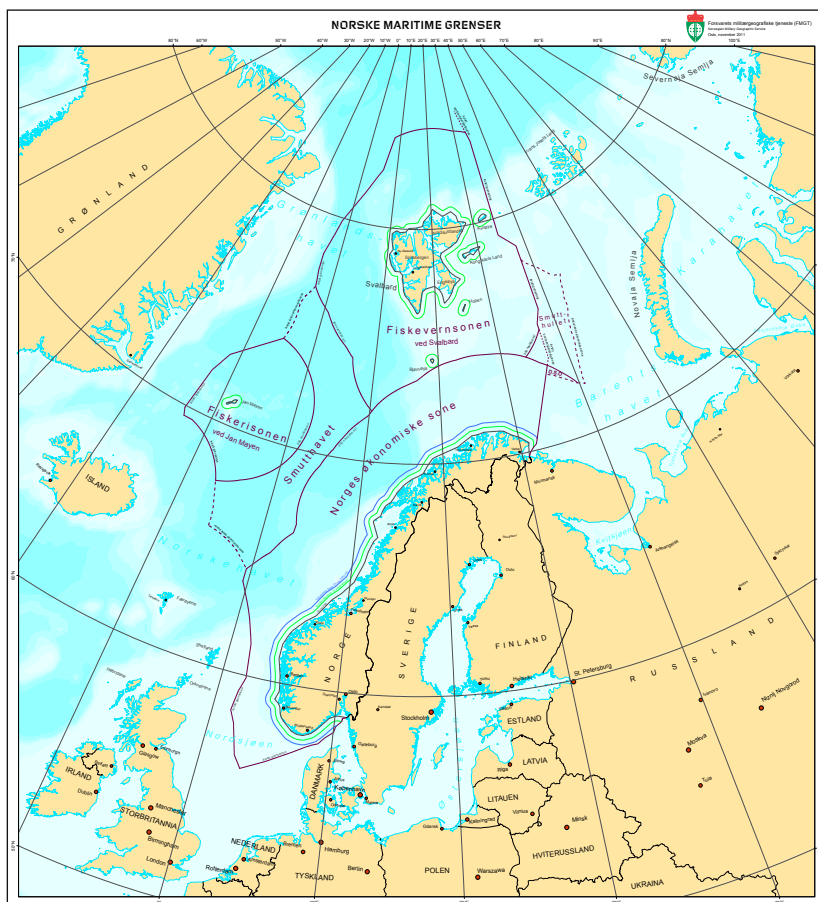
- 10.6 *Territorialfarvann.* Territorialfarvannet består av sjøterritoriet og de indre farvann.⁴

¹ Forskrift om grunnlinjene for sjøterritoriet rundt Fastlands-Norge av 14. juni 2002, Forskrift om grunnlinjene for sjøterritoriet rundt Svalbard av 1. juni 2001, Forskrift om grunnlinjen for sjøterritoriet ved Bouvetøya av 25. februar 2005.

² Lov om Norges territorialfarvann og tilstøtende sone (territorialfarvannsloven) av 27. juni 2003 nr. 57 § 3, FNs havrettskonvensjon av 10. desember 1982 (HRK) del II.

³ Territorialfarvannsloven § 2, se også HRK del II.

⁴ Territorialfarvannsloven § 1, HRK del II.

Norges maritime grenser. Kilde: Forsvarets militærgeografiske tjeneste

- 10.7 *Tilstøtende sone.* Tilstøtende sone støter opp mot sjøterritoriet og har en yttergrense som ligger i en avstand av 24 nautiske mil fra nærmeste punkt på grunnlinjen.⁵
- 10.8 *Økonomisk sone, 200 miles soner.* Kyststater har rett til å opprette 200 miles havsoner som ligger utenfor og støter opp til sjøterritoriet. Slike soner måles fra grunnlinjene, og Norge har opprettet Norges økonomiske sone, Fiskevernsonen ved Svalbard og Fiskerisonen ved Jan Mayen.⁶ Disse sonene utgjør ikke den del

⁵ Territorialfarvannsloven § 4, HRK del II.

⁶ Lov om Norges økonomiske sone (økonomiske soneloven) § 1, Forskrift av 17. desember 1976 om iverksettelse av Norges økonomiske sone, Forskrift av 3. juni 1977 om fiskevernsoner ved Svalbard, Forskrift av 23. mai 1980 om opprettelse av fiskerisoner ved Jan Mayen, HRK del V.

av territoriet som er underlagt statens suverenitet, men kyststaten har suverene rettigheter over naturressursene både på havbunnen og i havområdene. Dette innebærer at kyststaten har suveren rett til å utnytte, bevare og forvalte for eksempel olje-, gass- og fiskeressurser. I forbindelse med maritime operasjoner i væpnet konflikt kan økonomisk sone for alle praktiske formål betraktes som åpent hav med de begrensninger som følger av kyststatens suverene rettigheter i sonen.

- 10.9 *Arkipelstater og arkipelagiske farvann.* Arkipelstater er øygruppestater som på visse vilkår kan utvide sin suverenitet til å omfatte havområder som ligger mellom øyene, det vil si farvann som ligger innenfor arkipelagiske grunnlinjer trukket mellom øyenes ytterpunkter. Indonesia er et eksempel på en arkipelstat. Arkipelagiske skipsleder er spesielt utpekte skipsleder gjennom arkipelstaters farvann.⁷
- 10.10 *Det åpne hav.* Det åpne hav består av alle havområder som ikke er omfattet av noen stats eksklusive økonomiske sone, sjøterritorium eller indre farvann eller en arkipelstats arkipelagiske farvann.⁸
- 10.11 *Nøytrale farvann.* Nøytrale farvann består av territorialfarvannet, og eventuelt de arkipelagiske farvann, som tilhører en nøytral stat.⁹ Nøytrale stater er de stater som ikke er part i den aktuelle væpnede konflikt.
- 10.12 *Transittgjennomfart.* Med transittgjennomfart menes navigasjon utelukkende i den hensikt å gjennomføre uavbrutt og rask transitt gjennom internasjonale streder mellom en del av det åpne hav eller en økonomisk sone og en annen del av det åpne hav eller en økonomisk sone.¹⁰ Ved transittgjennomfart skal fartøyer avstå fra enhver trussel eller bruk av makt mot stredestatens suverenitet og territoriale integritet. De skal ellers avstå fra enhver annen virksomhet enn den som er forbundet med deres normale form for rask og uavbrutt transitt, med mindre det er nødvendig på grunn av force majeure eller havsnød eller for å yte assistanse til personer, skip eller luftfartøy som er i fare eller nød.¹¹ Force majeure betyr ekstraordinære eller uforutsette hendelser utenfor fartøyet kontroll, for eksempel at skipet blir sjøudyktig som følge av en hendelse man umulig kunne forutse.

⁷ HRK del IV.

⁸ HRK art. 86.

⁹ HRK art. 2(1), *San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea (1995) (SRM) art. 14.*

¹⁰ HRK art. 38.

¹¹ HRK art. 39

KNM "Uthaug" i overflatestilling. Foto: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter

- 10.13 *Uskyldig gjennomfart.* Med uskyldig gjennomfart menes seilas gjennom sjøterritoriet enten i transitt eller på vei til eller fra en stats indre farvann eller havner. Gjennomfarten skal skje uavbrutt og raskt. Stans eller ankring på sjøterritoriet under gjennomfart er bare tillatt når dette er ledd i normal seilas eller er nødvendig på grunn av force majeure eller havsnød. Det samme er tillatt for å kunne yte assistanse til personer, skip eller luftfartøy som er i fare eller nød. Gjennomfart er uskyldig så lenge den ikke er til skade for kyststatens fred, orden eller sikkerhet. Retten til uskyldig gjennomfart gjelder i utgangspunktet også for krigsskip, men noen stater, blant annet Sverige, krever forhåndsvarsel om krigsskip som vil utøve denne retten. Det er ikke anledning til å sende opp eller ta ned luftfartøy på krigsskip som seiler i andre staters territorialfarvann. Enhver øvelse eller trening med våpen av enhver art er også forbudt, med mindre kyststaten gir tillatelse til det.¹² Undervannsbåter som skal benytte seg av denne retten, må gå i overflatestilling og vise sitt flagg.¹³ I væpnet konflikt vil denne retten kun være aktuell for krigsskip mens de seiler i nøytrale farvann.
- 10.14 *Visitasjon.* Visitasjon innebærer ombordstigning og kontroll av eierskap, mannskap, last og destinasjon på grunnlag av fartøyets papirer.
- 10.15 *Ransaking.* Ransaking innebærer fysisk kontroll av fartøyet, mannskapet og lasten.

¹² HRK art. 18 og 19.

¹³ HRK art. 20.

- 10.16 *Oppbringelse*. Oppbringelse betyr at et fartøy beordres til å seile til en bestemt havn, normalt for ransaking, beslag eller liknende. Normalt vil oppbringelse gjennomføres ved at egne styrker tar kommandoen over skipet og setter om bord et prisemannskap.
- 10.17 *Prise*. Prise er et fartøy som er tatt kontroll over ved oppbringelse.
- 10.18 *Kontrabande*. Kontrabande er last på nøytrale handelsskip som skal til et territorium under motpartens kontroll, og som er egnet for bruk i den pågående væpnede konflikten. Typiske eksempler på kontrabande er våpen og annet militært materiell. De krigførende partene må på forhånd ha kunngjort en liste over hvilke varer som anses som kontrabande. Listen må være spesifisert og kan ikke inneholde religiøse gjenstander, sanitetsutstyr, mat og andre viktige forsyninger til sivilbefolkningen, objekter som er beregnet på krigsfanger eller andre objekter som etter avtale er fritatt for beslagleggelse.¹⁴ Dersom det er overveiende sannsynlig at slike forsyninger vil komme de væpnede styrker til gode direkte eller indirekte, kan de likevel stoppes. I slike tilfeller bør det av humanitære hensyn vurderes om rene sanitetsforsyninger uansett skal tillates.
- 10.19 *Krigsfartøy*. Krigsfartøy er fartøy som tilhører en stats væpnede styrker og er merket med den aktuelle statens ytre kjennetegn for krigsfartøy. Hvis fartøyet har fartøysnummer og fører det norske orlogsflagget, er disse kravene oppfylt for norske fartøy. Det er i tillegg krav om at fartøyet står under kommando av en offiser, og har en besetning under alminnelig militær disiplin.¹⁵ Krigsfartøy trenger ikke være bevæpnet. Dersom sivile fartøy konverteres til krigsfartøy, vil disse også falle inn under denne kategorien.¹⁶ Orlogsfartøy brukes gjerne som betegnelse på krigsfartøy. Krigsfartøy må skilles fra andre statlige fartøy eller statsfartøy. Det er kun krigsfartøy som lovlig kan gjennomføre militære angrep og andre krigshandlinger, slik som håndheving av blokade, visitasjon, ransaking og oppbringelse. Dersom andre fartøy skal benyttes, må disse gjøres om til krigsfartøy gjennom registrering og merking.
- 10.20 *Statsfartøy*. Statsfartøy er fartøy som eies eller opereres av staten og som kun blir brukt i statlig ikke-kommersiell virksomhet, for eksempel toll og politi.
- 10.21 *Handelsfartøy*. Handelsfartøy er alle fartøy som ikke er krigsfartøy, og som eksklusivt brukes til kommersielle formål eller fiskeriformål, eller til passasjertransport mot vederlag, eller er private fartøy av ikke-kommersiell karakter, for eksempel lystbåter. Dersom et handelsfartøy er bevæpnet, vil dette ikke

¹⁴ GK II art. 38, GK IV art. 23, SRM art. 147–150.

¹⁵ HRK art. 29.

¹⁶ *Prosedyrer er beskrevet i Overenskomst om handelsskips omdannelse til krigsskip av 18. oktober 1907.*

endre skipets status som handelsfartøy, med mindre fartøyet utgjør et lovlig mål (se punkt 7.2 flg.). Fiendtlige handelsfartøy er de som tilhører, er registrert eller seiler under fiendestaters flagg. Nøytrale handelsfartøy er de som tilhører, er registrert eller seiler under nøytrale staters flagg.

- 10.22 *Støttefartøy.* Støttefartøy er fartøy med sivilt mannskap som eies eller opereres av staten og som utfører støttefunksjoner for de maritime styrkene til en stat uten å være krigsfartøy.

Nøytralitet og nøytrale farvann

- 10.23 Retten til uskyldig gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium og arkipelagiske skipsleder opprettholdes også i tilfelle av væpnet konflikt. Retten kan midlertidig oppheves dersom opphevelsen er av avgjørende betydning for å trygge kyststatens eller arkipelagstatens sikkerhet.¹⁷ Også retten til transittgjennomfart gjennom nøytrale internasjonale streder fortsetter å eksistere under væpnet konflikt. Retten til transittgjennomfart i internasjonale streder kan ikke oppheves.¹⁸
- 10.24 Retten til gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium forutsetter at gjennomfarten er uskyldig, se punkt 10.13. Det er derfor forbudt for de stridende parter å gjennomføre fiendtlige handlinger innenfor nøytrale farvann.¹⁹ Det er også forbudt å bruke nøytrale farvann som tilfluktsområde.²⁰ Vilkår for gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder er behandlet i punkt 10.29–31 nedenfor.
- 10.25 Fiendtlige handlinger er et videre begrep enn krigshandlinger, og betyr i denne sammenheng for eksempel:²¹
- angrep mot eller tilfangetaking av personer eller objekter som er lokalisert i eller på nøytralt farvann
 - legging av miner
 - visitasjon, ransaking, omdirigering eller arrestasjon
 - bruk av nøytralt farvann som en base for militære aksjoner. Dette inkluderer angrep på eller tilfangetaking av personer og angrep på eller beslaglegging av objekter som befinner seg utenfor nøytralt farvann
 - rapportering av de stridendes bevegelser til en av partene i konflikten

¹⁷ HRK art. 25(3) og 52(2).

¹⁸ HRK art. 44, SRM art. 23 og 28.

¹⁹ Overenskomst om nøytrale makters rettigheter og plikter i tilfelle sjøkrig (Haag XIII), Haag, 18. oktober 1907 art. 1 og 2, SRM art. 15.

²⁰ SRM art. 17.

²¹ SRM art. 16.

EKSEMPEL 1: EPISODEN MED "ALTMARK" – KRENKING AV NORSK NØYTRALITET UNDER ANDRE VERDENSKRIG

"Altmark" var et tysk tank- og forsyningskip som blant annet fungerte som fangeskip for det tyske panserskipet "Admiral Graf Spee". 16. februar 1940 ble "Altmark", med 300 britiske fanger om bord, tvunget inn i Jøssingfjorden og bordet av britiske marinestyrker. Norge var på dette tidspunkt nøytralt.

Bakgrunnen for hendelsen var at "Altmark" den 14. februar 1940 hadde klart å ta seg frem til norskekysten på høyde med Trondheim, uten å ha blitt observert av britene. Altmark kom under riktig navn og med tysk rikstjenesteflagg heist. "Altmark" ble møtt av en norsk torpedobåt på høyde med Kristiansund. Der gikk en norsk fenrik om bord i skipet, men undersøkte ikke fartøyet under dekk. En ny overfladisk visitasjon ble utført ved Ålesund, og også i Sognesjøen. Under alle tre visitasjonene tiet den tyske kapteinen om at man hadde engelske fanger om bord. Da sjøfartsdistriktets etterretningsoffiser hadde funnet frem opplysninger om hvilken rolle "Altmark" var mistenkt for å ha, ble skipet stoppet igjen, denne gang utenfor Bergen. Man ba da om å få inspisere alle rom i skipet. Dette ble avslått under henvisning til at "Altmark" var et tysk statskip. Saken ble behandlet på høyeste hold, hvor man feilaktig gikk ut fra at skipet var blitt gjennomført. Det ble derfor besluttet at skipet fikk fortsette langs kysten med norsk eskorte.

Britene hadde åpenbart bedre informasjon rundt fangetransporten, og det hele kulminerte med at den britiske destroyeren "Cossack" trosset den norske eskorten, gikk inn i norsk territorialfarvann og befrikk fangene i Jøssingfjorden. Britene hevdet at Norge hadde vist manglende evne til å opprettholde sin nøytralitet ved å la fangetransporten gå gjennom sitt farvann.

Både Tysklands transport av fanger gjennom norsk sjøterritorium og Storbritannias aksjon mot "Altmark" er eksempler på krenking av nøytralitet. Begge deler er ansett som fiendtlige handlinger. Samtidig hadde britene en rett til å gjennomføre aksjonen for å frigi egne styrker, spesielt hvis de antok at Norge visste om fangene, men likevel lot "Altmark" seile i norsk nøytralt farvann. Norge viste manglende evne (og muligens vilje) til å håndheve sin nøytralitet. Når en nøytral stat ikke har evne og/eller vilje til å håndheve sin nøytralitet, oppstår det en selvforsvarsrett som britene i dette tilfellet benyttet som grunnlag for å gripe inn mot "Altmark".

Hendelsen satte det nøytrale Norge i en diplomatisk klemme mellom de krigførende landene Tyskland og Storbritannia, og hendelsen er ofte blitt presentert som en medvirkende årsak til at Tyskland besluttet å invadere Norge i april 1940.

10.26 Nøytrale stater har mulighet til å begrense krigførende parters rett til gjennomfart. De kan sette vilkår for, begrense eller forby, innseiling i eller passering gjennom sine nøytrale havområder. Bestemmelsen kan også gjøres gjeldende overfor sivile fartøy dersom det anses nødvendig av sikkerhetshensyn. Tiltakene skal iverksettes på en ikke-diskriminerende måte, det vil si uten å skille mellom hvilken krigførende stat fartøyene tilhører.²²

10.27 En nøytral stat kan tillate følgende aktiviteter i sine nøytrale farvann uten å miste sin status som nøytral:²³

- la krigsskip tilhørende de stridende parter passere i uskyldig gjennomfart gjennom sitt territorialfarvann eller arkipelagiske farvann, eventuelt med lostjeneste fra den nøytrale staten²⁴
- etterforsyning av mat, vann og drivstoff til krigsskip slik at det kan nå havn innenfor eget territorium²⁵
- reparasjoner på krigsskip som den nøytrale staten anser som nødvendige for å gjøre fartøy sjødyktige. Slike reparasjoner skal ikke gjenopprette eller øke fartøyenes kampkraft.²⁶

10.28 Dersom en krigførende part overtrer reglene for bruk av nøytrale farvann, er den nøytrale staten forpliktet til å iverksette nødvendige tiltak for å få slutt på overtredelsen. Om den nøytrale staten ikke får slutt på den ulovlige bruken, kan motparten, det vil si den andre krigførende parten, varsle den nøytrale staten om at den vil iverksette tiltak hvis overtredelsene ikke blir stoppet. Hvis overtredelsen i nøytrale farvann utgjør en alvorlig og umiddelbar trussel mot sikkerheten til den krigførende motpart, kan denne, i fraværet av andre praktiske og tilgjengelige alternativer, bruke så mye makt som er nødvendig og proporsjonal for å respondere på trusselen.²⁷ Dersom trusselen er stor, vil dette, som siste utvei, kunne innebære senking av skipet. Før eventuell senking bør maktbruken varsles for å gi motpartens skip mulighet til å fjerne seg. Det vil være en plikt å hjelpe alle skipbrudne, selv om de er blitt skipbrudne på grunn av senkingen.

Internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder

10.29 I tillegg til reglene om uskyldig gjennomfart gjennom andre staters sjøterritorium er det egne regler for gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder eller farvann. Krigsskip som tilhører de krigførende

²² HRK art. 25, Haag XIII art. 9, SRM art. 19.

²³ SRM art. 20 og 21

²⁴ Haag XIII art. 10.

²⁵ Haag XIII art. 19.

²⁶ Haag XIII art. 17.

²⁷ SRM art. 22.

parter, har samme rett til transittgjennomfart og gjennomfart gjennom slike områder som sivile skip og nøytrale krigsskip.²⁸ Nøytrale staters krigsskip har rett til gjennomfart gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder selv om disse ligger til de krigførende stater. I slike tilfeller bør den nøytrale staten varsle den krigførende staten om den planlagte gjennomfarten.²⁹

- 10.30 Nøytrale stater skal ikke oppheve, hindre eller på annen måte vanskeliggjøre retten til transittgjennomfart eller retten til gjennomfart gjennom arkipelagiske skipsleder eller internasjonale streder.³⁰ Stater som grenser til eller har internasjonalt strede på sitt sjøterritorium, har plikt til å tillate uskyldig gjennomfart og transittgjennomfart også av krigsfartøy tilhørende de krigførende parter. Nøytraliteten til en stat som grenser til et internasjonalt strede, blir ikke krenket av transittgjennomfart eller uskyldig gjennomfart utført av krigsskip tilhørende de krigførende parter.³¹ Tilsvarende vil nøytraliteten til en arkipelagstat ikke bli krenket av gjennomfart av krigsskip tilhørende de krigførende parter.³²
- 10.31 For at gjennomfarten gjennom internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder eller farvann skal være tillatt, må gjennomfarten utføres uten opphold. I tillegg må det avstås fra enhver trussel eller bruk av makt mot de nøytrale stredestatenes suverenitet, territoriale integritet eller politiske uavhengighet, og ellers avstås fra enhver fiendtlig handling.³³ Til tross for disse begrensningene er det tillatt å gjennomføre defensive tiltak, dersom dette er nødvendig av sikkerhetshensyn. Slike tiltak kan være å la fly lette og lande på fartøy, og å bruke akustisk og elektronisk overvåking. Dette unntaket gir imidlertid ikke mulighet for å gjennomføre offensive operasjoner mot fiendtlige styrker og heller ikke for å bruke nøytrale farvann som en tilflukthavn eller utgangspunkt for operasjoner.³⁴ Selvforsvarsretten er imidlertid i behold også i slike tilfeller.

Målvalg i maritime operasjoner

- 10.32 Ved gjennomføring av fiendtligheter til sjøs er krigsfartøy bundet av de generelle prinsipper i krigens folkerett om distinksjon, proporsjonalitet, militær nødvendighet og humanitet. I tillegg kommer reglene som er presentert i andre kapitler i manualen, spesielt reglene om gjennomføring av angrep (kapittel 2), krigføringsmidler (kapittel 8), hvem og hva som er lovlige mål (kapittel 3 og

²⁸ HRK art. 38 og 53, SRM art. 23 og 28.

²⁹ SRM art. 26.

³⁰ HRK art. 42(2), SRM art. 29 og 33.

³¹ Haag XIII art. 10, SRM art. 24.

³² Haag XIII art. 10, SRM art. 25.

³³ HRK art. 39, SRM art. 30.

³⁴ Haag XIII art. 1, 2 og 5, SRM art. 30.

7), og beskyttede personer og objekter (kapittel 4 og 7), også til anvendelse for maritime operasjoner.

- 10.33 All maktbruk må være militært nødvendig. I tillegg må angrep være rettet mot lovlige mål, og alle praktiske forholdsregler skal tas for å unngå eller minske utilsiktet skade på sivile personer og objekter. Selv om reglene er de samme, kan anvendelsen av dem by på andre utfordringer i maritime operasjoner enn for eksempel i landoperasjoner.

KNM "Glimt" avfyrer norsk sjømålsmissil. Foto: Sjøforsvaret/Kongsberg/Forsvarets mediesenter

Angrep på motpartens krigsfartøy

- 10.34 Fiendtlige krigsfartøy er lovlige militære mål og kan angripes, med unntak av blant annet hospitalskip (se nedenfor i punkt 10.38). Fiendtlige krigsfartøy kan angripes når de oppdages, uten forvarsel og uten hensyn til sikkerheten for mannskapet om bord på det fiendtlige krigsfartøyet.

Kriterier for angrep på fiendtlige handelsfartøy

- 10.35 Handelsfartøy som seiler under en fiendestats flagg, er i utgangspunktet sivile, og ikke lovlige militære mål. Denne beskyttelsen forutsetter at handelsfartøyene ikke benyttes til aktiviteter som er knyttet til fiendtlighetene. Dersom sivile handelsfartøy fyller kriteriene for å være lovlige militære mål, slik dette er beskrevet i punkt 7.2 flg., mister de også beskyttelsen som sivile.³⁵ Følgende er eksempler på aktiviteter som kan føre til at et fiendtlig handelsfartøy mister sin beskyttelse og utgjør et lovlig mål:³⁶

- Handelsfartøyet brukes til å utføre fiendtlige handlinger på vegne av motparten, for eksempel minelegging, minesveiping, kutte undersjøiske kabler og rør, utføre visitasjon, ransaking eller angrep på fartøy.

³⁵ SRM art. 59.

³⁶ SRM art. 60.

- Handelsfartøyet opptrer som hjelpefartøy for motpartens væpnede styrker, for eksempel frakter soldater eller utfører reparasjoner og vedlikehold på krigsfartøy.
- Handelsfartøyet er integrert i eller assisterer motpartens etterretningsinnhenting, for eksempel utfører rekognosering, tidlig varsling og overvåkning, eller utfører kommando-, kontroll- eller kommunikasjonsoppdrag.
- Handelsfartøyet seiler i konvoi under beskyttelse av fiendtlige krigsfartøy eller fiendtlige luftfartøy. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det ved å seile under beskyttelse av fiendtlige krigsfartøy åpenbart viser at det vil gjøres aktiv motstand mot visitasjon, ransaking eller oppbringelse.³⁷
- Handelsfartøyet adlyder ikke ordre om å stoppe eller motsetter seg aktivt visitasjon, ransaking eller oppbringelse. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det er umulig å kontrollere om fartøyet frakter kontrabande, deltar i fiendtlighetene eller liknende.
- Handelsfartøyet er oppsatt med våpen av et slikt omfang at de vil kunne utføre skade på krigsfartøy. Eksempler på slike våpen er sjømålsmissiler, mens lette individuelle våpen til bruk i selvforsvar for eksempel mot pirater, og rene defensive systemer slik som chaff og flares, normalt vil være tillatt.
- Handelsfartøyet bidrar på annen måte effektivt til militære operasjoner hos motparten.

Kriterier for når man kan angripe nøytrale handelsfartøy

10.36 Handelsfartøy som seiler under flagg tilhørende nøytrale stater, kan bare angripes i følgende tilfeller:³⁸

- Det er rimelig grunn til å tro at handelsfartøyet frakter kontrabande eller bryter en blokade, og det har nektet å stoppe etter tidligere tydelig varsel eller det tydelig motsetter seg visitasjon, ransaking eller oppbringelse. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål, er at det er umulig å kontrollere om fartøyet frakter kontrabande, deltar i fiendtlighetene eller liknende.
- Handelsfartøyet utfører fiendtlige handlinger på vegne av motparten.
- Handelsfartøyet opptrer som støttefartøy for motpartens væpnede styrker.
- Handelsfartøyet er inkorporert i eller assisterer motpartens etterretningsinnhenting.
- Handelsfartøyet seiler i konvoi med beskyttelse av motpartens krigsskip

³⁷ Protokoll om regler vedrørende undervannsbåters opptreden overfor handelsfartøyer i krigstid av 6. november 1936 (Londonprotokollen), regel nr. 2

³⁸ SRM art. 67 og Londonprotokollen regel nr. 2.

eller motpartens luftfartøy. Grunnen til at handelsfartøyet da er å anse som et lovlig mål er at det ved å seile under beskyttelse av fiendtlige krigs fartøy åpenbart viser at det vil gjøres aktiv motstand mot visitasjon, ransaking eller oppbringelse.

- Handelsfartøyet bidrar på annen måte effektivt til militære operasjoner hos motparten, for eksempel ved å frakte militært materiell, og det ikke er praktisk mulig for de angripende styrker å plassere passasjerer og mannskap på sikkert sted før angrepet. I slike tilfeller skal fartøyet varsles om konsekvensene av virksomheten slik at de eventuelt kan endre kurs, losse eller ta andre forholdsregler.

10.37 Det faktum at et nøytralt handelsfartøy er bevæpnet, er ikke nok til å definere det som et lovlig mål. Dette må ses i lys av blant annet bevæpning av handelskip til selvforsvar mot pirater og liknende trusler.

Fartøy tilhørende motparten som er unntatt fra angrep

10.38 Følgende klasser av fartøy tilhørende motparten er det ikke tillatt å angripe, selv om de er en del av de væpnede styrker:³⁹

- hospitalskip (se nærmere om disse i punkt 5.39–41)
- mindre fartøy som brukes til kystredningsoperasjoner for å redde personell (ikke berge fartøy) og andre sanitetstransporter (slike fartøy skal da være hvitmalt og merket med det røde kors)
- fartøy som er innvilget fritt leide etter avtale mellom de stridende parter, inkludert:
 - fartøy på humanitære oppdrag, for eksempel fartøy som frakter forsyninger som er uunnværlige for sivilbefolkningen, og fartøyer som er engasjert i hjelpe-/redningsoperasjoner;
 - fartøy som transporterer kulturminner
- kartellfartøyer, for eksempel fartøy involvert i transport av krigsfanger
- passasjerfartøy som utelukkende frakter sivile passasjerer
- fartøy som befatter seg med religiøse, ikke-militære vitenskapelige eller filantropiske oppdrag. Fartøy som samler informasjon som har en sannsynlig militær bruk, er ikke beskyttet
- små kystfiskefartøyer og småbåter involvert i den lokale handel langs kysten
- fartøy som er konstruert for eller utelukkende blir brukt til å respondere på forurensningshendelser i sjø- og kystsonen
- fartøy som har overgitt seg
- livbåter

³⁹ SRM art. 47.

- 10.39 De sivile fartøyene som er listet opp i punkt 10.38, er unntatt fra angrep så lenge de oppfyller følgende kriterier:
- de blir brukt i sin normale rolle
 - de underkaster seg identifisering og visitasjon når det kreves
 - de forhindrer ikke med vilje forflytning av stridende
 - de etterkommer ordre om å stoppe eller flytte seg når det blir krevd
 - de tar ikke direkte del i fiendtlighetene

Krigføringsmetoder i maritime operasjoner

I denne delen gjennomgår krigføringsmetoder som er spesielle for maritime operasjoner. I tillegg vil reglene for metoder generelt også gjelde for denne type operasjoner, se kapittel 9. For regler vedrørende krigføringsmidler (våpen), se kapittel 8.

Blokade

- 10.40 Blokade er en krigføringsmetode som går ut på å blokkere tilgangen til motpartens kystlinje, eller deler av denne, med det formål å hindre både utpassering og innpassering av skip eller luftfartøy, uansett tilhørighet. En blokade kan håndheves ved bruk av en kombinasjon av ulike militære midler og metoder, for eksempel ved bruk av både krigsskip og fly.
- 10.41 Etableringen av en blokade er underlagt fire vilkår som alle må være oppfylt for at blokaden skal være lovlig etter krigens folkerett:
- Blokaden må erklæres og varsles til alle krigførende og nøytrale stater. Det må gis informasjon om når blokaden begynner å gjelde, hvor lenge den skal gjelde, hvilket geografisk område den dekker, og hvilken frist nøytrale fartøy har til å forlate den blokkerte kysten.⁴⁰
 - Blokaden må være effektiv. Hvorvidt en blokade anses å være effektiv, er et spørsmål om fakta på stedet, inkludert om den blokkerende styrken er i stand til å håndheve blokaden ved å forhindre ut-/innpassering av skip eller luftfartøy.⁴¹
 - Blokaden skal ikke hindre tilgang til nøytrale kystlinjer eller havner.⁴²
 - Blokaden må gjennomføres på en upartisk måte mot fartøy fra alle stater.⁴³
- 10.42 Etablering av en blokade er forbudt hvis
- den har som eneste formål å utsulte sivilbefolkningen eller nekte den tilgang til forsyninger som er nødvendige for å overleve, for eksempel

⁴⁰ SRM art. 93 og 94.

⁴¹ SRM art. 95

⁴² SRM art. 99.

⁴³ SRM art. 100.

medisiner og matforsyninger; eller

- skaden på sivilbefolkningen er, eller kan forventes å bli, uforholdsmessig stor i forhold til den forventede konkrete og direkte militære fordel ved blokaden.⁴⁴ Denne vurderingen av en blokades forholdsmessighet må foretas av det operasjonelle hovedkvarteret som leder operasjonen.

- 10.43 Handelsfartøy som mistenkes for å bryte en blokade, kan oppbringes. Handelsfartøy som etter forutgående varsel klart motsetter seg oppbringelse og bryter blokaden, kan angripes. Denne regel gjelder uavhengig av om handelsfartøyet seiler under fiendtlig eller nøytralt flagg.
- 10.44 Dersom sivilbefolkningen på det blokkerte territoriet ikke har nok livsnødvendige varer som mat, medisiner og klær, må den parten som gjennomfører blokaden enten sørge for dette selv eller gi fritt leide for slike forsyninger. Den blokkerende parten har i slike tilfeller rett til å sette krav til dem som skal gjennomføre transporten av forsyninger. Blant annet kan den blokkerende parten kreve at det gjennomføres visitasjon og ransaking av transportene. Det kan også settes som en betingelse at fordelingen av forsyningene overvåkes av en beskyttelsesmakt eller en upartisk humanitær organisasjon, for eksempel ICRC. Den blokkerte parten kan innføre tilsvarende kontroll av transport av medisinske forsyninger til bruk for syke og sårede hos motpartens væpnede styrker.⁴⁵

Opprettelse av maritime eksklusjonssoner

- 10.45 Blokade må skilles fra en maritim eksklusjonssone (Maritime exclusion zone, MEZ).⁴⁶ Mens en blokade er en slags innbilt linje eller "vegg" foran en havn eller en kystlinje, som ikke skal krysses verken ut eller inn, er en eksklusjonssone et tredimensjonalt område eller en "boks" hvor skipstrafikk og/eller fly nektes adgang. Dette området kan godt være ute på åpent hav og trenger ikke være i tilknytning til en kystlinje. For mer informasjon om anvendelse av eksklusjonssone på luftfart, se punkt 11.16–17.
- 10.46 Maritime eksklusjonssoner etableres gjerne for å begrense det geografiske området for maritime operasjoner, eller for å holde nøytrale fartøy på avstand fra sjøområder hvor det pågår kamphandlinger. Maritime eksklusjonssoner er lovlige dersom de opprettes for å varsle nøytrale fartøy og fly slik at de kan holde seg unna farlige områder og dermed redusere risikoen for å bli eksponert for farene ved krigshandlinger. I tillegg må eksklusjonssonen ikke gå urimelig ut over den lovlige nøytrale skipstrafikk, for eksempel ved at det i praksis er blitt umulig for nøytrale skip å komme inn i nøytral havn. Det er videre en

⁴⁴ SRM art. 102.

⁴⁵ SRM art. 103 og 104. TP I art. 49(3), 54(1) og 70.

⁴⁶ SRM art. 105–108.

forutsetning at den parten som oppretter sonen, evner å håndheve den på en effektiv måte.

- 10.47 Etableringen av eksklusjonssoner fritar ikke den parten som oppretter sonen, fra noen av sine plikter under krigens folkerett, inkludert plikten til å avstå fra å angripe fartøy eller fly som ikke utgjør lovlige mål. Dette innebærer at et fartøy, enten dette er et maritimt fartøy, luftfartøy eller annet fartøy, som ellers er beskyttet mot angrep, ikke mister sin beskyttelse kun fordi det krysser en imaginær linje som er fastsatt av en av partene i konflikten.
- 10.48 Krigens folkerett gjelder med andre ord på lik linje inne i slike soner som utenfor. Sonene kan derfor ikke fungere som såkalte "free fire"-soner for stridende krigsfartøy, hvor alt som kommer inn i sonen angripes. Dette er spesielt viktig ved målutvelgelse, hvor kravene til visshet om at man angriper et lovlig mål er de samme innenfor som utenfor sonen. Opprettelsen av en slik sone vil imidlertid kunne gjøre noe med situasjonsforståelsen i området, så fremt det blir informert om sonen slik at den kan forutsettes å være allment kjent blant sjøfarende i området. Et fartøy som beveger seg inn i sonen og som ikke svarer på oppkall, vil kunne bli vurdert til å ha fiendtlig hensikt. Partene er likevel forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å verifisere at et fartøy er et lovlig mål. For sivile fartøy og fly vil dette i praksis gå ut på å avgjøre om de deltar direkte i fiendtlighetene eller på annen måte oppfyller kravene til lovlig mål som beskrevet i punkt 10.36–37.
- 10.49 I forbindelse med opprettelsen og håndhevelsen av en maritim eksklusjonssone skal det tas hensyn til nøytrale staters rett til å bruke det aktuelle havområdet. I tillegg skal nøytrale maritime fartøy og luftfartøy gis adgang til trygg passering gjennom sonen i følgende tilfeller:
- I tilfeller hvor sonens geografiske utstrekning vanskeliggjør fri og sikker adgang til en nøytral stats havner eller kyst på en måte som har betydning;
 - i andre tilfeller hvor normale navigasjonsruter og seilingsleder blir berørt, bortsett fra i de tilfeller militær nødvendighet ikke tillater dette.
- 10.50 En maritim eksklusjonssone må erklæres og varsles til alle krigførende og nøytrale stater. Det må spesielt gis informasjon om når sonen begynner å gjelde, hvor lenge den skal gjelde, og hvilket geografisk område den dekker.

EKSEMPEL 2: MARITIM EKSKLUSJONSSONE UNDER FALKLANDSKRIGEN

I forbindelse med Falklandskrigen (1982) etablerte Storbritannia en sone som fungerte som en maritim eksklusjonssone rundt Falklandsøyene. Sonen ble benevnt "total exclusion zone", og gjaldt både til sjøs og i luften. Den strakte seg 200 nautiske mil ut i havet målt fra et punkt midt på øyene. Den normale målemetoden for maritime soner er å måle fra grunnlinjen.

I Storbritannias erklæring om sonen het det at sonen gjaldt for alle typer fartøy og fly som opererte til støtte for den ulovlige okkupasjonen av Falklandsøyene. Det het videre at ethvert fartøy eller fly, uavhengig av om det er militært eller sivilt, som blir observert innenfor denne sonen uten gyldig tillatelse fra britiske myndigheter, ville antas å operere til støtte for okkupasjonen. De ville derfor bli betraktet som fiendtlige og kunne bli utsatt for angrep. Denne sonen ble varslet til argentinske myndigheter av britiske myndigheter via den sveitsiske ambassaden i Buenos Aires.

Reglene er klare på at man må forholde seg til de samme krav til målidentifisering innenfor som utenfor sonen, og britene er også bundet av disse reglene. For å være lovlig mål må fartøyet brukes på en slik måte at det utgjør en direkte deltakelse i fiendtligheter. Under Falklandskrigen var det mistanke om at sivile fartøy bidro med etterretningsinformasjon i form av informasjon om beliggenheten til britiske fartøy.

Det diskuteres fortsatt om britene med denne erklæringen mente å senke terskelen for identifisering av fartøy som lovlige militære mål, slik at en "total exclusion zone" derfor var noe nytt og annet enn en maritim eksklusjonssone. Lovligheten av sonen er avhengig av hvordan sonen faktisk ble håndhevet, ikke hva som ble erklært. I dette tilfelle ble den maritime sonen håndhevet i henhold til krigens folkerett, og det er derfor mindre relevant hva den ble kalt.

Kontroll med den umiddelbare nærhet til maritime operasjoner

- 10.51 I tillegg til å etablere maritime eksklusjonssoner vil krigførende parter ha rett til å innføre kontrolltiltak i den umiddelbare nærhet av maritime operasjoner.⁴⁷ Dette er det området hvor fiendtligheter finner sted eller de krigførende parter faktisk opererer, og hvor det vil anses som en høy trussel om det befinner seg ukjente fartøy. Hva som kan sies å være umiddelbar nærhet, vil være avhengig av situasjon, potensielle trusler, om man befinner seg på det åpne hav eller i et internasjonalt strede. Det er derfor ikke mulig å generelt angi hva som vil utgjøre den umiddelbare nærhet. Retten til å innføre kontrolltiltak i den umiddelbare nærhet av maritime operasjoner er utviklet gjennom statspraksis ut fra staters behov for å ha kontroll over fartøy som trafikkerer rundt operasjonen.

⁴⁷ SRM art. 108.

- 10.52 Retten til slik kontroll gjelder fartøy og fly tilhørende stridende parter og nøytrale stater i umiddelbar nærhet av operasjonsområdet. Kontrolltiltak vil ofte innføres for å minske faren for at nøytrale fartøy eller motpartens sivile fartøy blir gjenstand for tilfeldig følgeskade, eller for egen styrkebeskyttelse. I disse tilfellene kan det for eksempel etableres såkalte "varselsoner" for å holde andre fartøy på en viss avstand, eller man kan kontrollere eller forby adgang til området.
- 10.53 De tiltak som iverksettes må ikke hindre nøytrale fartøy tilgang til nøytrale farvann eller til internasjonale streder, med mindre det finnes tilgjengelige alternativer i form av tilnærmet like anvendbare skipsleder som fortsatt er åpne.
- 10.54 Retten til å håndheve kontroll med den umiddelbare nærhet til maritime operasjoner og eventuelt etablere varselsoner, fritar ikke fra forpliktelsene under krigens folkerett. Disse tiltakene må derfor ikke forstås som noe annet enn ordninger som varsler annen skips- og lufttrafikk. Hensikten er bare å gjøre situasjonen mer oversiktlig.

Overgivelse

- 10.55 Overgivelse til sjøs skjer ved at man stryker flagget eller på annen måte klart tilkjennegir at man vil overgi seg, for eksempel at dette kommuniseres over radio.

Skipbrudne, skadde og syke personer og plikt til å yte bistand

- 10.56 Så raskt det lar seg gjøre etter kamphandlinger skal hver av de krigførende parter søke etter og redde skipbrudne, skadde og syke uavhengig av tilhørighet og nasjonalitet.⁴⁸
- 10.57 I den utstrekning det kan skje uten at fartøy, mannskap eller passasjerer utsettes for alvorlig fare, plikter også krigsfartøy så raskt som mulig å komme personer i havsnød til unnsetning i den grad dette med rimelighet kan forventes av fartøyet. Hva som med rimelighet kan forventes, må vurderes opp mot blant annet den militære situasjonen i området, operasjonssikkerhet, avstand til personell i havsnød, og eventuelle andre redningsressurser som befinner seg i området.⁴⁹

⁴⁸ GK II art. 18.

⁴⁹ HRK art. 98.

Tiltak overfor sivil skipstrafikk

10.58 Som en del av maritime operasjoner vil det kunne være aktuelt å gjennomføre tiltak mot sivil skipstrafikk. Slike tiltak vil ofte være nødvendige for å sikre seg mot at det fraktes kontrabande til motparten. Tiltakene som beskrives i dette avsnittet, regnes som krigshandlinger og kan bare lovlig utføres av krigsskip. De vil kunne innebære større eller mindre grad av maktbruk, men vil ligge under terskelen for det som defineres som angrep.

Visitasjon og ransaking av handelsfartøy

- 10.59 Krigsfartøy har rett til å gjennomføre visitasjon og ransaking av handelsfartøy utenfor nøytralt farvann dersom det er rimelig grunn til å tro at de kan oppbringes.⁵⁰ Formålet med visitasjonen og ransakingen er å fastslå handelsfartøyenes tilhørighet, det vil si om de er fiendtlige eller nøytrale, hva slags frakt de har med, hva slags mannskap som er om bord, og ellers tilveiebringe opplysninger som kan belyse fartøyenes forhold til den væpnede konflikten. Et nøytralt handelsfartøy kan som alternativ til visitasjon og ransaking, la seg omdirigere til annen havn.⁵¹
- 10.60 Retten til visitasjon, ransaking og eventuell oppbringelse av handelsfartøy er begrunnet i at en krigførende part ellers ville hatt mulighet til å sette bort transport av krigsmateriell og andre militære forsyninger til sivile handelsfartøy og på den måten unnsnippe kontroll. Dersom det er eller blir klart at fartøyet tilhører motparten, kan det oppbringes og beslaglegges i henhold til reglene i punkt 10.74 flg. Dersom fartøyet er nøytralt, er det egne regler for når slike fartøy kan oppbringes, se punkt 10.79 flg.
- 10.61 Fiendtlig privat eiendom til sjøs er ikke beskyttet mot visitasjon, ransaking og eventuell oppbringelse. Både fartøy og last kan konfiskeres av motparten. Lasten på nøytrale handelsfartøy kan derimot kun konfiskeres dersom den er kontrabande. Det er imidlertid omstridt om nøytrale fartøy også kan konfiskeres i slike tilfeller. Fartøyet må i alle tilfeller kunne konfiskeres om det i seg selv er å anse som kontrabande, for eksempel at det er sannsynliggjort at det vil bli omgjort til støttefartøy for en av partene eller til krigsfartøy, eller dersom mer enn halvparten av lasten utgjør kontrabande.

Fastleggelse av om et fartøy er fiendtlig

- 10.62 Et fartøys nasjonale tilhørighet kan være vanskelig å fastslå ettersom skipsfarten er internasjonal og fordi det i løpet av kort tid er mulig å endre flaggstat, også mens fartøyet er til sjøs.

⁵⁰ SRM art. 118.

⁵¹ SRM art. 119.

- 10.63 Handelsfartøy som seiler under fiendtlig stats flagg, kan regnes for å være fiendtlig. Det vil si at man kan behandle dette fartøyet som fiendtlig inntil man eventuelt får indikasjoner på at det er nøytralt.⁵² Fiendtlig betyr i denne sammenheng kun at fartøyet har tilhørighet til en stat som er motpart i en væpnet konflikt, og ikke at fartøyet er et lovlig mål eller at det deltar i fiendtlighetene.
- 10.64 Handelsfartøy som seiler under nøytral stats flagg, antas å være nøytralt med mindre det er holdepunkter for at det likevel tilhører motparten.⁵³ Dersom man har indikasjon på at fartøyet, til tross for at det tilhører en nøytral stat, opptrer til støtte for motparten, vil det kunne bli lovlig mål. Det kan for eksempel være at man har indikasjoner på at fartøyet overfører informasjon til motparten om krigsfartøyers posisjoner.
- 10.65 Dersom det er mistanke om at et fartøy som seiler under nøytralt flagg er fiendtlig, kan fartøyet visiteres og eventuelt ransakes. Hvis det etter dette fortsatt er rimelig grunn til mistanke om at fartøyet er fiendtlig, kan det oppbringes som prise og fremstilles for prisedomstol til avgjørelse av spørsmålet om hvorvidt det kan konfiskeres.⁵⁴ Dersom det er behov for en slik avgjørelse, vil norske myndigheter involveres gjennom FOH.

Unntak fra regelen om visitasjon og ransaking av nøytrale handelsfartøy

- 10.66 Et nøytralt handelsfartøy er fritatt for visitasjon og ransaking dersom samtlige av følgende kriterier er oppfylt:
- Det har en nøytral havn som destinasjon; og
 - seiler i konvoi som er eskortert av et nøytralt krigsfartøy av samme nasjonalitet eller av en annen nøytral nasjonalitet i henhold til avtale med flaggstaten til handelsfartøyet; og
 - flaggstaten til det nøytrale krigsfartøyet garanterer at vedkommende nøytrale handelsfartøy ikke frakter kontrabande eller på annen måte er engasjert i aktiviteter som er uforenlige med nøytral status; og
 - fartøysjefen på det nøytrale krigsfartøyet gir på oppfordring all nødvendig informasjon som man ellers ville fått ved å visitere og ransake handelsfartøyet.⁵⁵

⁵² SRM art. 112.

⁵³ SRM art. 113.

⁵⁴ SRM art. 114.

⁵⁵ SRM art. 120.

Prosedyrer for visitasjon og ransaking av handelsfartøy

- 10.67 Generelt skal retten til visitasjon og ransaking utøves taktfullt og hensynsfullt, men nødvendige tiltak for styrkebeskyttelse og nødvendig bruk av makt er tillatt.
- 10.68 Før man kaller et fartøy til visitasjon og ransaking, skal krigsfartøyet som gjennomfører visitasjonen eller ransakingen, ha flagget heist. Oppkallingen kan skje ved hjelp av radio, avfyring av varselskudd, bruk av internasjonalt flaggsignal eller annen anerkjent måte. Hvis det oppkalte fartøyet er nøytralt, er det forpliktet til å stoppe, legge bi og vise nasjonalitetsflagg. Hvis det oppkalte fartøyet er fiendtlig, har det rett til å motsette seg visitasjon og ransaking ved bruk av makt, men dersom det velger å ignorere oppkallingen, vil det påta seg risiko for skade.
- 10.69 Hvis det oppkalte fartøyet flykter, kan det forfølges, og det kan brukes nødvendig makt for å få stanset det.
- 10.70 Når et oppkalt fartøy har lagt bi, skal en båt eller et helikopter med minst én offiser sendes for å gjennomføre visitasjon og ransaking. Eventuell bevæpning av offiserer og mannskap som skal foreta selve visitasjonen og ransakingen, besluttes av fartøysjef. Hvis det anses som uansvarlig eller umulig å gjennomføre visitasjon og ransaking av et nøytralt handelsfartøy til sjøs, kan fartøyet omdirigeres og eventuelt eskorteres til nærmeste sted hvor visitasjon og ransaking kan finne sted.

Forsvarets spesialkommando border et skip under øvelse Gemini 2010. Foto: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter

- 10.71 Bordingsoffiseren bør først kontrollere fartøyets papirer for å fastslå dets nasjonalitet, utreisehavn og ankomsthavn, type last og type mannskap, og annen vesentlig informasjon. Dokumenter man normalt skal finne om bord og derved kan kreve fremlagt, er følgende:
- registreringsdokumenter;
 - mannskapliste;
 - passasjerliste;
 - logg;
 - eventuelle fraktbrev;
 - faktura for eller fortegnelser over last; og
 - hvis aktuelt; en konsulær eller liknende erklæring som bekrefter at lasten ikke er kontrabande.
- 10.72 Selv om en dokumentinspeksjon tilsynelatende tilsier at både fartøy, mannskap, passasjerer og last er i orden, er dette ikke til hinder for at det gjennomføres avhør av mannskap og ransaking av fartøyet om det fortsatt foreligger tvil. Et eksempel på en situasjon hvor det fortsatt kan foreligge tvil, er om man har troverdig etterretningsinformasjon om at fartøyet frakter kontrabande.

- 10.73 Dersom operasjonell sikkerhet ikke tilsier noe annet, skal bordingsoffiseren føre inn opplysninger om visitasjon og eventuell ransaking i loggboken til det inspiserte fartøyet, inkludert dato og tidspunkt for hendelsen. Informasjonen som skrives inn i loggboken, skal bekreftes av bordingsoffiseren ved signatur og grad. Verken navn på eget fartøy eller navn og grad på militær sjef på fartøyet behøver å opplyses.

Oppbringelse av fiendtlige fartøy og last

- 10.74 Som en hovedregel kan ethvert fiendtlig fartøy oppbringes utenfor nøytrale farvann. Det er ikke nødvendig å gjennomføre visitasjon og ransaking i forkant. Ved oppbringelse av fiendtlige fartøy kan gods ombord beslaglegges.⁵⁶
- 10.75 Oppbringelsen foretas ved at man tar kommandoen over fartøyet og setter om bord et prisemannskap. Fartøyet vil deretter normalt føres til en havn for å beslaglegges, eventuelt etter behandling i prisedomstol.⁵⁷ Omdirigering til annen destinasjon kan foretas som et alternativ til oppbringelse.
- 10.76 Dersom militære hensyn tilsier at et fartøy ikke kan tas til havn som prise, er det tillatt å destruere et fiendtlig handelsfartøy som er oppbrakt. Militære hensyn kan for eksempel være at det oppbringende krigsfartøyet ikke har mulighet til å forlate området på grunn av den militære situasjonen. I slike

⁵⁶ SRM art. 135.

⁵⁷ Lov om priseregler og prisedomstolar av 2. mai 1947 nr. 1.

tilfeller må det sørges for mannskapets og passasjerenes sikkerhet, og at fartøyet dokumenter blir tatt vare på. Fartøyet redningsbåter og flåter kan ikke regnes som et sikkert sted for mannskap og eventuelle passasjerer, med mindre værforholdene, nærhet til land eller tilstedeværelsen av et annet fartøy som kan ta dem om bord, tilsier dette.⁵⁸ Hvis det er praktisk mulig, skal også mannskapets og passasjerenes personlige effekter berges.⁵⁹ Ødeleggelse av passasjerskip som kun fører sivile passasjerer er ikke tillatt.⁶⁰

**EKSEMPEL 3: DESTRUKSJON AV FIENDTLIG HANDELSFARTØY:
SENKINGEN AV D/S JERN I NORDSJØEN, 28. SEPTEMBER 1939**

En snau måned etter utbruddet av andre verdenskrig ble det nesten 60 år gamle D/S Jern på 852 bruttotonn, ført av kaptein Gabrielsen, stoppet av den tyske undervannsbåten U 32, under kommando av kapteinløytnant Büchel. Jern var på reise fra Oplø i Nord-Trøndelag til River Thames i England med våt tremasse. Den tyske ubåtkapteinen erklærte lasten for kontrabande og ga mannskapet 15 minutter til å forlate skipet. I første omgang ble besetningen beordret om bord i den tyske ubåten. Derfra måtte fem mann følge med tyskerne tilbake til Jern for å plassere sprengladninger på skipet siden Büchel hadde besluttet at det skulle senkes. Kl. 15.37 gikk Jern til bunns rundt 85 nautiske mil vest av Jærens rev. Den tyske ubåten tok mannskapet fra Jern med innover mot land og overførte så folkene til den svenske lastebåten Caledonia. Senere ble mannskapet satt om bord i torpedobåten Lyn som brakte folkene inn til Kristiansand.

Kilde: Handelsflåten i krig 1939–1945, bind 1, Grøndahl Dreyer (1992).

10.77 Følgende fartøy skal ikke oppbringes:⁶¹

- hospitalskip (se nærmere om disse i punkt 5.39–41)
- andre sanitetsfartøy, så lenge de trengs av de sårede, syke og skipbrudne om bord på disse
- mindre fartøy som brukes til kystredningsoperasjoner
- fartøy som er innvilget fritt leide etter avtale mellom de stridende parter, herunder:
 - fartøy på humanitære oppdrag, inkludert fartøy som frakter forsyninger som er uunnværlige for sivilbefolkningen, og fartøyer som er engasjert i redningsoperasjoner
 - fartøy som transporterer kulturgjenstander som nyter særskilt beskyttelse (se definisjon av kulturminner i punkt 7.24 flg.)

⁵⁸ *Londonprotokollen regel nr. 2.*

⁵⁹ *SRM art. 139.*

⁶⁰ *SRM art. 140.*

⁶¹ *SRM art. 136.*

- kartellfartøyer, for eksempel fartøy involvert i transport av krigsfanger
- små kystfiskefartøy og småbåter involvert i den lokale handel langs kysten
- fartøy som er konstruert for eller utelukkende blir brukt til å respondere på forurensning i det marine miljø, så lenge de faktisk utfører slike aktiviteter
- fartøy som befatter seg med religiøse, ikke-militære vitenskapelige eller filantropiske oppdrag. Fartøy som samler informasjon som har en sannsynlig militær bruk, er derimot ikke unntatt.

10.78 Fartøyene som er listet opp ovenfor, er kun unntatt fra oppbringelse hvis de oppfyller følgende kriterier:⁶²

- de blir brukt i sin normale rolle
- de underkaster seg identifisering og visitasjon når det kreves
- de forhindrer ikke med vilje forflytning av stridende, og
- de etterkommer ordre om å stoppe eller flytte seg når det blir krevd

Oppbringelse av nøytralt fartøy og last

10.79 Nøytralt handelsfartøy kan oppbringes utenfor nøytralt farvann dersom det deltar aktivt i aktiviteter som gjør det til et lovlig mål, eller hvis det etter visitasjon og ransaking eller på annen måte er etablert at det:

- frakter kontrabande
- transporterer personer som tilhører motpartens væpnede styrker
- opererer under motpartens kontroll, ordre, charter eller annen styring
- ikke kan fremvise tilfredsstillende dokumentasjon (se punkt 10.71)
- opptrer i strid med bestemmelser fastlagt av en krigførende i umiddelbar nærhet av maritime operasjoner, eller
- gjør seg skyldig i blokadetrudd eller forsøk på dette.⁶³

10.80 Last som befinner seg om bord på nøytralt handelsfartøy, kan bare beslaglegges dersom det er kontrabande.

10.81 Ødeleggelse av nøytrale handelsfartøy skal så langt som mulig unngås, og kan kun skje dersom det er klart at det ikke er mulig å ta fartøyet til havn, omdirigere det eller løslate det. Ved destruksjon av et nøytralt handelsfartøy som er oppbrakt, må det tas de samme sikkerhetshensyn som ved destruksjon av et tilsvarende fiendtlig handelsfartøy, se punkt 10.76. Spesielt må det tas hensyn til sikkerheten til mannskap og passasjerer.

⁶² SRM art. 137.

⁶³ SRM art. 146.

11

Luftoperasjoner

Introduksjon

- 11.1 Dette kapitlet behandler det som er spesielt for luftoperasjoner under væpnet konflikt, og må leses sammen med resten av manualen.

Ulike typer norske militære luftfartøy: Et Hercules transportfly, et Orion overvåkingsfly og et DA-20 Jet Falcon. Bildet er tatt i forbindelse med feiringen av Luftmakt 100 år. Foto: Torgeir Haugaard/Forsvarets mediesenter.

Luftterritoriet og operasjonsområder

- 11.2 Folkeretten tillater en stats militære luftfartøy å operere fritt i statens eget luftrom, og i internasjonal luftrom. Stater står likevel fritt til å regulere luftfart i eget nasjonalt luftrom, og i Norge er det flere restriksjoner på luftfart som må respekteres. Nasjonalt luftrom er over statens land- og sjøterritorium. Internasjonalt luftrom er over havområder som ikke er territorialfarvann, det vil si over

internasjonale farvann og kyststaters eksklusive økonomiske soner. Dette er som regel 12 nautiske mil fra kysten. For å fly inn i andre staters luftrom kreves det avtale eller diplomatisk klarering med den aktuelle staten. Det må i tillegg avklares i hvilken grad de aktuelle statenes nasjonale restriksjoner på bruk av luftrommet skal overholdes. Det er også tillatt å fly i det ytre rom. Det er ingen offisiell definisjon av hvor høyt staters luftrom slutter. Det er likevel en generell enighet om at staters luftrom slutter der luftens tetthet er så lav at de fysiske forutsetningene er til stede for at dagens satellitter kan bevege seg i bane rundt jorden. I dag er dette rundt 100 km over jordoverflaten, men det vil kunne endres etter hvert som teknologien utvikles. Militær bruk av det ytre rom er i dag hovedsakelig relevant for missiler med bane som kan gå ut i det ytre rom.

- 11.3 I motsetning til sjøfartøy har ikke militære luftfartøy rett til såkalt uskyldig gjennomfart over andre staters territorium (se punkt 10.13 for definisjon av uskyldig gjennomfart). Det er likevel tillatt å fly over internasjonale streder som binder sammen to internasjonale farvann eller eksklusive økonomiske soner, selv om det er overlappende sjøterritorier og derfor nasjonalt luftrom.¹ Tilsvarende er det også tillatt å fly over arkipelagiske farvann (se punkt 10.9), så fremt det gjøres over anerkjente sjøleder.² Dette kalles transittgjennomfart og skal gjennomføres uten forsinkelser og uten å true med eller bruke væpnet makt. Luftfartøyet må settes i normal modus, det vil si den innstilling som er vanlig for overflyvning for det enkelte militære luftfartøy (normal mode).³ For fly vil dette være overflyvning i marsjhøyde. Dette kravet utelukker ikke at militære luftfartøy kan fly i formasjon.
- 11.4 I en internasjonal væpnet konflikt vil militære luftfartøy tilhørende en part i konflikten naturligvis kunne fly over fiendtlig territorium eller territorium okkupert av motparten uten at dette krever noen form for tillatelse eller godkjennelse. Sanitetsluftfartøyer må derimot søke om tillatelse til å fly inn i områder som er kontrollert av motparten. Dette kravet er ment å sikre beskyttelsen av sanitetsluftfartøy. Sanitetsluftfartøy som flyr over et område under motpartens fysiske kontroll uten tillatelse eller i strid med vilkårene for tillatelsen, skal gjøre alt de kan for å gi seg til kjenne og for å opplyse motparten om omstendighetene. Så snart motparten gjenkjenner sanitetsluftfartøyet, kan det gis påbud om å lande eller andre påbud som motparten anser som nødvendige for å beskytte sine interesser, men det skal gis tid til å etterkomme eventuelle påbud før det tys til angrep på luftfartøyet.⁴ Sanitetsluftfartøy er nærmere behandlet i punkt 5.33–38.

¹ *Havrettskonvensjonen (HRK) art. 38.*

² *HRK art. 53.*

³ *HRK art. 39.*

⁴ *GK I art. 36, 3. ledd, GK II art. 39, 4. ledd, TP I art. 27.*

- 11.5 Dersom et luftfartøy har behov for å nødlande, på grunn av force majeure eller andre nødssituasjoner, skal dette tas hensyn til slik at luftfartøyet bør få tillatelse til å lande på andre staters territorium. Det er ikke alle land som anerkjenner denne retten for statlige og militære luftfartøy, men det har likevel sjelden blitt et problem ettersom dette kun gjelder et fåtall stater. Under væpnet konflikt vil retten til nødlanding kun gjelde på nøytralt territorium.
- 11.6 Krigshandlinger kan bare finne sted i de krigførende parters luftterritorium og i internasjonalt luftrom.

Kategorier av luftfartøy

- 11.7 Luftfartøy kan være bemannet eller ubemannet, bevæpnet eller ubevæpnet, tyngre eller lettere enn luft, og med eller uten maskin. Det kan være både fly og helikopter, uavhengig av funksjon og størrelse.
- 11.8 I Norge opereres det med tre kategorier luftfart; sivil luftfart, militær luftfart og annen statslufttrafikk med offentligrettslig formål.⁵ Sivile luftfartøy er alle som ikke er statlige. Statlige luftfartøy er de som eies eller benyttes av staten til ikke-kommersielle (offentligrettslige) formål, for eksempel for militære, politi og tollvesen. Militære fartøy defineres nærmere i punkt 11.9. Fartøyet nasjonalitet avgjøres av hvilket land flyet er registrert i. Under væpnet konflikt skilles det som kjent mellom militære objekter og objekter som ikke er militære ("sivile"). Det innebærer at både sivile luftfartøy og statlige luftfartøy som ikke er militære, anses som "sivile" objekter som i utgangspunktet skal beskyttes mot direkte angrep.
- 11.9 Militære luftfartøy er generelt definert som luftfartøy som brukes av statens væpnede styrker.⁶ Luftfartøyet må merkes slik at både nasjonalitet og militær status kommer tydelig frem, og det må være under militær kommando. Flere land, blant andre Norge og Storbritannia, bruker et militært merke (rondell) som er unikt for det landet, og som fungerer som nasjonalitetsmerke. Militære luftfartøy skal være kontrollert, bemannet eller forhåndsprogrammert av en besetning som er underlagt et militært disiplinærssystem. Et luftfartøy regnes som norsk militært luftfartøy når det er ført inn i det militære luftfartøysregister eller når et sivilt luftfartøy midlertidig brukes til militær luftfart.⁷ I slike tilfeller må fartøyet merkes med særskilt tilleggsmerke, og luftfartsmyndigheten må

⁵ Lov om luftfart (luftfartsloven) LOV-1993-06-11 nr. 101.

⁶ SRM art. 13(j).

⁷ Lov om luftfart (luftfartsloven) LOV-1993-06-11 nr.101, § 17-2.

Norsk F-16 fly (med nasjonalitetsmerke) klar til take-off fra Souda Air Base på Kreta under Operation Unified Protector. Foto: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter

være varslet på forhånd.⁸ De samme reglene gjelder for den norske stats eventuell bruk av utenlandske fartøy til militær luftfart.⁹

- 11.10 Statlige luftfartøy er generelt immune overfor andre lands lover om bording, visitering, ransaking eller arrest (search and inspection) uten samtykke.¹⁰ Dette gjelder i utgangspunktet også militære luftfartøy, men kun i fredstid. Dersom det militære luftfartøyet er involvert i en væpnet konflikt, vil det ikke være immunt mot aktiviteter som bording. Som nevnt er det behov for avtale eller forhåndsgodkjennelse for å fly inn i andre staters luftrom, med mindre partene er involvert i en internasjonal væpnet konflikt. For militære luftfartøy må det i fredstid foreligge en diplomatisk klarering. Et vilkår for å få en slik klarering kan være at inspeksjon av flyet må tillates.
- 11.11 Det er kun militære luftfartøy som har rett til å delta direkte i fiendtligheter. Dersom andre luftfartøy skal benyttes, må disse gjøres om til militære luftfartøy gjennom registrering og merking.

⁸ *Luffartsloven § 17-10.*

⁹ *Luffartsloven § 17-11.*

¹⁰ *HRK art. 95.*

Kontroll av luftrom

- 11.12 Militær nødvendighet eller hensyn til offentlig sikkerhet vil i noen tilfeller tilsi at det er et behov for å begrense eller nekte bruken av et luftrom. Dette gjøres ved å opprette soner hvor bruken av luftrommet er begrenset eller forbudt. Slike tiltak må være midlertidige og må kommuniseres via såkalt Notice to Airmen (NOTAM).¹¹ I fredstid er det Luftfartstilsynet som har kompetanse til å stenge norsk luftrom, mens i tilfelle av væpnet konflikt vil denne kompetansen være delegert til Forsvaret. Opprettelsen av slike soner vil ikke påvirke statens plikter og rettigheter under krigens folkerett. For eksempel vil reglene om distinksjon, proporsjonalitet og forholdsregler fremdeles komme til anvendelse. Sivile luftfartøy som flyr inn i slike soner, mister ikke beskyttelsen av den grunn. Det er ikke tillatt å bestemme at alle luftfartøy som flyr inn i et område er lovlige mål, beskyttede fly mister ikke beskyttelsen bare ved å fly inn i et slikt område. Slike soner kan heller ikke ha til hensikt å begrense motpartens tilgang på forsyninger. Dette kan kun gjøres ved å opprette en blokadé. Det vil likevel kunne være en tilfeldig konsekvens av en restriksjonssone, uten at dette påvirker lovligheten av denne sonen.

Restriksjonsområder (warning zones / prohibited areas)

- 11.13 Et restriksjonsområde er et område som opprettes for å advare andre om økt risiko ved å fly inn i området, enten i fredstid eller under væpnet konflikt. For eksempel vil det kunne opprettes en slik sone på grunn av behov for styrkebeskyttelse rundt marinefartøy på oppdrag, eller fordi en pågående militær øvelse medfører økt sikkerhetsnivå i området. Restriksjonsområder kan også opprettes i krisesituasjoner eller av hensyn til offentlig sikkerhet. Slike soner kan opprettes over nasjonalt luftrom og i eksepsjonelle tilfeller også internasjonalt luftrom, men må være midlertidige, kommunisert ved hjelp av en NOTAM til andre stater og aktører som påvirkes, og restriksjonene må være de samme for alle luftfartøy som faller innunder den definisjonen av typen flyvninger som begrenses.¹²
- 11.14 Restriksjonsområder opprettes for å holde lufttrafikk på avstand, og for å kommunisere at dersom luftfartøy kommer inn i området, er det økt risiko for at det benyttes væpnet makt for å forsvare det som beskyttes av restriksjonen. Dersom noen bryter forbudet eller restriksjonen, vil det normalt kun være mulig å kreve at de lander så snart som praktisk mulig på et nærmere angitt egnet sted.¹³ I visse situasjoner vil det, dersom gjentatte advarsler er gitt og luft

¹¹ *Convention on International Civil Aviation 7. des. 1944 (Chicago-konvensjonen) vedlegg 15.*

¹² *Chicago-konvensjonen art. 9.*

¹³ *Chicago-konvensjonen art. 9.*

fartøyet likevel fortsetter inn i restriksjonsområdet, være tillatt å benytte væpnet makt for å stoppe fartøyet.

- 11.15 Restriksjonsområder kan ikke benyttes som et krigføringsmiddel, kun som et sikkerhetstiltak. De er derfor underlagt strenge begrensninger og må som regel autoriseres på høyt nivå, spesielt hvis det er snakk om sivile passasjerfly eller fredstid.

Eksklusjonssoner (exclusion zones)

- 11.16 I internasjonale væpnede konflikter vil militær nødvendighet kunne tilsi at det er nødvendig å begrense tilgangen til et avgrenset område i internasjonalt luftrom. Slike begrensninger vil som regel gjelde både for luftfart og for sjøfart. Både graden av begrensning, område og tidsperiode må være proporsjonalt i forhold til den militære fordel som oppnås, og detaljene må kommuniseres til andre gjennom en NOTAM. Slike soner må ikke hindre nøytrale lands tilgang til internasjonalt luftrom uten at det finnes alternative ruter med samme grad av sikkerhet og tilgjengelighet. Det er også et krav om å ta hensyn til nøytrale lands bruk av sine økonomiske soner og kontinentalsokler, slik at den militære fordel står i forhold til de nøytrale lands ulemper. Det er videre en forutsetning at den part som oppretter sonen, evner å håndheve den på en effektiv måte.
- 11.17 Luftfartøy som kommer inn i et slikt område, mister ingen av sine rettigheter etter krigens folkerett og identifiseres på vanlig måte for å avgjøre hvorvidt det er et lovlig mål. Fordelen med slike soner er at flertallet av luftfartøy ikke vil ønske å fly inn i en slik sone, og det vil dermed bli enklere å ha oversikt over og identifisere dem som faktisk er der.

Bruk av eksklusjonssoner er behandlet nærmere i punkt 10.45–50.

Flyforbudssone (no fly zone)

- 11.18 Dersom det er behov for å begrense flytrafikken i eget eller motpartens luftrom under en væpnet konflikt, er det mulig å opprette en flyforbudssone. Flyforbudssoner kan opprettes selv om det ikke foreligger noen væpnet konflikt hvis FNs sikkerhetsråd autoriserer opprettelsen i en resolusjon. Slike soner kan ikke opprettes i internasjonale luftrom, og gjelder kun for luftfartøy. Detaljene rundt sonen må kommuniseres til sivil luftfart som kan bli påvirket av flyforbudet. Det er ikke krav om å informere motpartens militære luftfartøy, da disse vil være lovlige mål. I de fleste tilfeller vil det likevel være nødvendig å informere om flyforbudssonen, for eksempel dersom hensikten med sonen er å få motpartens militære luftfartøy til å holde seg på bakken.

- 11.19 Flyforbudssoner kan håndheves ved hjelp av lovlige midler og metoder for væpnet konflikt, for eksempel jagerfly eller missiler, men midlene og metodene må være begrunnet i militær nødvendighet. I tillegg må alle nødvendige og praktiske forholdsregler være tatt for å sikre at det er et lovlig mål som angripes, og eventuelle uunngåelige sivile følgeskader må være proporsjonale. Tilstedeværelse i en slik sone vil kunne anses som en indikasjon på hostile intent, men er ikke i seg selv en tilstrekkelig grunn til å angripe.

EKSEMPEL 1: FLYFORBUDSSONE OVER LIBYA 2011

Operation Unified Protector, NATOs operasjon i Libya 2011 som Norge tok del i, fikk mandat fra Sikkerhetsrådet (resolusjon 1973 (2011)) til å etablere og håndheve en flyforbudssone over Libya. Flyforbudet gjaldt alle flyvninger bortsett fra rent humanitære flyvninger og flyvninger som var nødvendige for å håndheve flyforbudssonen og beskytte sivile på bakken i Libya.

Målvalg og metoder

- 11.20 Reglene som er presentert i resten av manualen, spesielt reglene om målvalgsprinsipper og forholdsregler (kapittel 2), krigføringsmidler (kapittel 8), hvem og hva som er lovlige mål (kapittel 3 og 7), og beskyttede personer og objekter (kapittel 4 og 7), kommer også til anvendelse for luftoperasjoner. All maktbruk må være militært nødvendig. Dette innebærer at målet må være et lovlig mål, og at det planlagte angrepet må kunne utføres uten uproporsjonale tap på sivile eller sivile objekter. Selv om reglene er de samme, kan anvendelsen av dem by på andre utfordringer i luftoperasjoner enn for eksempel i landoperasjoner.

Lovlige mål

- 11.21 De generelle reglene for hvilke mål det er lov å angripe og hvilke som er beskyttet, gjelder også for angrep fra luften (se kapittel 3–5 og 7).

Militære luftfartøy

- 11.22 Militære luftfartøy, som definert over, er lovlige mål så fremt de tilhører en part i konflikten. Slike luftfartøy kan angripes og ødelegges i alle luftrom som ikke tilhører nøytrale stater, det vil si i internasjonalt luftrom og luftrom som tilhører en av partene i konflikten. Militære luftfartøy kan også tas i arrest, så fremt dette skjer utenfor nøytrale staters jurisdiksjon.¹⁴ Sanitetsfartøy har spesiell beskyttelse og skal ikke angripes, se kapittel 5 om sanitet. I tillegg skal eventuelle luftfartøy som partene har avtalt å gi beskyttelse, ikke være mål for

¹⁴ SRM art. 135.

angrep. Et eksempel på en slik avtale kan være en enighet om å gi beskyttelse til luftfartøy som benyttes til retur av fanger.¹⁵

Fallskjermtropper og andre stridende i fallskjerm

- 11.23 Fallskjermtropper og andre stridende i fallskjerm er lovlige mål på lik linje med andre stridende, både mens de er i luften og etter at de har landet på bakken, med mindre de viser at de ønsker å overgi seg. Personer som hopper ut i fallskjerm fra et luftfartøy i nød, er derimot ikke lovlige mål, og skal gis mulighet til å overgi seg etter å ha landet på bakken.¹⁶ Dersom de ikke overgir seg ved første anledning når de lander på bakken, er de lovlige mål på lik linje med andre bakkestyrker, med de rettigheter og plikter det innebærer. Dersom de velger å ta av uniformen for å unngå å bli tatt til fange, risikerer de på lik linje med andre soldater som tar av seg uniformen, å bli mistenkt for å være spioner dersom de blir tatt til fange, se punkt 9.46–49.

Fallskjermjegere fra Hærens jegerkommando hopper i fallskjerm fra et C-130H Hercules fly "Froy" fra 335 skvadronen over Rena. Foto: Torbjørn Kjosvold/Forsvarets mediesenter

Sivile luftfartøy, og militære luftfartøy tilhørende en nøytral stat

- 11.24 Sivile luftfartøy, og militære luftfartøy tilhørende en nøytral stat, skal som hovedregel ikke være gjenstand for angrep, men vil kunne miste beskyttelsen dersom de opererer til støtte for en part i konflikten. For at et slikt luftfartøy skal miste beskyttelsen, må det operere på en slik måte at det bidrar til fiendtlighetene.¹⁷

¹⁵ SRM art. 53.

¹⁶ TP I art. 42.

¹⁷ SRM art. 63 og 70.

Dette kan skje ved at luftfartøyet:

- Tar del i fiendtlige handlinger til støtte for motparten, for eksempel ved å avskjære eller angripe et luftfartøy, angripe personer eller objekter på bakken og sjøen, bli brukt som et angrepsmiddel, ta del i elektronisk krigføring, eller skaffe målbekjempingsinformasjon til fiendtlige styrker.
- Legger til rette for motpartens militære operasjoner, for eksempel ved å transportere tropper, frakte militært utstyr, eller fungere som tankfly for drivstoffpåfylling i luften.
- Er en del av eller bidrar til motpartens informasjonsinnhentingssystem, for eksempel ved å drive rekognosering, tidlig varsling, overvåking eller kommando-, kontroll- og kommunikasjonsoppdrag.
- Nekter å etterkomme ordre fra militære myndigheter, for eksempel påbud knyttet til landing, inspeksjon eller arrest i tilfeller hvor det er en klar mistanke om at de frakter kontrabande, eller ved å tydelig prøve å unngå avskjæring.
- På andre måter utgjør et effektivt bidrag til motpartens militære operasjoner.

Lovlige mål på land

11.25 For mål på land, se de generelle reglene i kapittel 7 om objekter.

Lovlige mål til sjøs

11.26 For lovlige mål til sjøs, for eksempel krigsskip, og vilkår for beskyttelse av skip og båter, se kapittel 10 om maritime operasjoner.

Spesielle utfordringer knyttet til luftkrig

Forholdsregler ved angrep

11.27 De som planlegger og beordrer et angrep, skal gjøre alt som er praktisk mulig for å forvise seg om at angrepsmålene er lovlige mål, og at de planlagte målene verken er sivile personer eller sivile objekter, eller har krav på spesiell beskyttelse. Dette er spesielt viktig for forhåndsplanlegging av avstandsleverte angrep, slik som luftoperasjoner ofte er. I mange tilfeller vil det være relativt begrenset hva en pilot i praksis kan gjøre, det vil si hva som er ”praktisk mulig” å gjøre, for å forvise seg om at angrepsmålene er lovlige mål. De som planlegger slike operasjoner, vil derfor ha et spesielt ansvar for å verifisere at et objekt eller en person er et lovlig mål. Hva som legges i begrepet ”praktisk mulig”, er forklart i punkt 2.6, mens utfordringer knyttet til indirekte ild er behandlet i punkt 2.31–33.

UAVer (unmanned aerial vehicle), slik som typen Raven på bildet, er nyttige verktøy for å innhente informasjon om et mål eller målområde. UAVer er luftfartøy på lik linje med blant annet kampfly, og skal brukes på en slik måte at reglene i krigens folkerett overholdes. Foto: Panserbataljonen/Forsvaret

- 11.28 De som gjennomfører angrepet, vil ha et ansvar for å gjøre det som er praktisk mulig for å identifisere målet som det som er forhåndsklartert som lovlig mål, slik at de retter angrepet mot den personen eller det objektet som det var planlagt å angripe. Det vil for enhver operasjon opplyses hva som anses som tilstrekkelig med tanke på identifisering. Hva som i en gitt situasjon er praktisk mulig å gjøre for å identifisere mål, enten de er i luften, til sjøs eller på bakken, vil variere med typen luftfartøy. For eksempel vil helikoptre kunne fly saktere og lavere slik at det er lettere å se målet selv om det er overskyet, mens kampfly vil kunne holde en tryggere avstand til trusler og dermed kunne bruke lengre tid til å verifisere målet.
- 11.29 I tillegg har de som gjennomfører et angrep, et ansvar for å vurdere om situasjonen endrer seg. Dersom det blir klart at målet ikke er lovlig, eller at angrepet vil forårsake uproporsjonale sivile tap, skal angrepet avlyses eller utsettes. For eksempel vil en person som var klartert som lovlig mål, ikke lenger være det dersom det blir klart for en helikopterpilot eller bakkemannskaper at personen er såret og/eller ønsker å overgi seg. Det vil derimot være vanskelig for en kampflypilot å oppdage at en person på bakken er såret. Dersom personen som gjennomfører angrepet ikke har en reell mulighet til å oppdage endringen, vil det heller ikke forventes at vedkommende avlyser eller utsetter angrepet.

- 11.30 For bakke- og sjømål vil blant annet følgende faktorer kunne benyttes til identifisering, avhengig av hvilke krav som er satt for operasjonen:
- Visuell identifisering ved pilot eller bakkemannskap
 - Elektrooptiske sensorer, infrarøde sensorer eller radarsensorer
 - Bildeinformasjon fra droner
- 11.31 Det er ikke et folkerettslig krav å ha visuell kontakt med målet, men det vil likevel kunne være et vilkår i noen operasjoner. I slike tilfeller vil dette fremgå av operasjonens planer, ordrer og direktiver, for eksempel SOP eller ROE. En mulighet for å oppnå og opprettholde visuell kontakt med målet er å benytte seg av bakkepersonell med spesiell kompetanse (f.eks. Forward Air Controller) som kan se målet og kommunisere dette til luftfartøyet. Slikt kvalifisert personell vil også kunne bistå i vurderingen av hvorvidt det er fare for sivile følgetap, og vil ha større mulighet til å oppfatte endringer i situasjonen som øker risikoen for sivile følgeskader, slik at angrepet eventuelt kan utsettes eller avlyses.
- 11.32 For luftmål vil blant annet følgende faktorer kunne brukes til å identifisere et mål, avhengig av hvilke krav som er satt for operasjonen:
- Svar på muntlige advarsler over radio
 - IFF (Identification Friend or Foe)
 - Infrarød signatur
 - Radarsignatur
 - Elektronisk signatur

EKSEMPEL 2: ANGREP UTEN VISUELL IDENTIFISERING

Ved luftoperasjoner uten mulighet for hjelp fra bakkestyrker vil det kunne være en utfordring å oppnå visuell kontakt med målet, spesielt dersom værforholdene gjør det vanskelig å se målet fra luftfartøy. Dette betyr ikke at det ikke er tillatt å gjennomføre angrepet, men det krever mer kunnskap om målet og området rundt.

For eksempel kan et jagerfly ha fått i oppdrag å ta ut en bygning som er oppgitt med koordinater. Målet er da identifisert som et lovlig mål, og koordinatene sikrer at det som faktisk angripes, er den planlagte bygningen. Utfordringen her er å forhindre eller minske sivile følgeskader, spesielt på personer som oppholder seg i nærheten av bygningen og som det er vanskeligere å vite hvor befinner seg enn bygninger. I slike tilfeller kreves det en meget god forståelse av situasjonen på bakken. Er det et område sivile pleier å oppholde seg, eller er det vanligvis ingen sivile i området? Er det en tid på døgnet eller en spesiell dag da det er færre sivile til stede? Det er også viktig at situasjonsforståelsen er så ny som mulig, slik at sjansen er liten for at ting har endret seg er minst mulig.

- Antall luftfartøy og formasjon
- Høyde, fart, retning, profil, etc.

11.33 Ansvar for å foreta proporsjonalitetsvurderingen forut for et angrep ligger hos den som har tilstrekkelig informasjon til å foreta vurderingen. Det vil si den som har nok oversikt over situasjonen og operasjonen som et angrep utgjør en del av, til å vurdere den forventede utilsiktede skaden opp mot den forventede militære fordel. Personell på lavere nivå har hovedsakelig et ansvar for å vurdere situasjonen dersom den endrer seg eller viser seg å ikke være slik man hadde forutsatt da angrepet ble planlagt, eller det som er planlagt klart fremstår som ulovlig.¹⁸ Dette gjelder for alle typer forhåndsplanlagte operasjoner, men er spesielt aktuelt for luftoperasjoner ettersom de i stor grad er forhåndsplanlagte.

Valg av våpen og metoder

11.34 Kapittel 8: Krigføringsmidler (våpen) og kapittel 9: Krigføringsmetoder behandler de generelle reglene for valg av midler og metoder, og gjelder også for luftoperasjoner. Primært går disse reglene ut på at valg av midler og metoder er begrenset av kravet om at de ikke skal forårsake unødvendig lidelse eller overflødig skade, og at de må være i stand til å skille mellom lovlige mål og beskyttede personer og objekter. For å redusere skade på sivilbefolkningen er det viktig å vurdere valg av våpen og metode både ut ifra angrepsmålets geografiske nærhet til sivilbefolkningen, våpenets effekt, værforhold, etc.

For å redusere risikoen for sivil følgeskade, må det velges våpen og metode som unngår eller reduserer slik risiko. For eksempel, i noen tilfeller kan direkte ild fra et helikopter være mer hensiktsmessig å bruke enn ild fra et kampfly. Foto: Forsvaret

¹⁸ Militær Straffelov § 24.

- 11.35 Bruk av indirekte ild, det vil si tilfeller hvor den som avfyrrer våpen ikke selv ser målet, vil normalt medføre større risiko for uforutsette konsekvenser enn direkte ild (mer om dette i punkt 2.32). For å redusere denne risikoen kan det legges restriksjoner på retningen våpen slippes. Dersom det er flere sivile objekter eller personer sør og nord for et mål, vil det eksempelvis være hensiktsmessig å levere en bombe slik at den har retning øst–vest. Dette reduserer risikoen for at bomber som lander for kort eller for langt, treffer sivile personer eller objekter. I tillegg vil man vurdere om den påregnelige effekten som bombene har på målet, inkludert trykk og utkast av fragmenter, kan reduseres.
- 11.36 Det er ikke noe krav om at presisjonsstyrte våpen alltid må benyttes dersom de er tilgjengelige. Samtidig vil det være tilfeller hvor det ikke er mulig å gjennomføre et lovlig angrep uten slike våpen fordi det er for stor fare for uproporsjonale sivile tap knyttet til bruk av mindre presise våpen. I tillegg vil operasjonens formål kunne sette strengere krav til bruk av presisjonsstyrte våpen, spesielt dersom hensikten er å beskytte sivile. Dette var tilfellet for NATOs operasjon Unified Protector i Libya i 2011.

Eskalering av maktbruk

- 11.37 Det er ikke et folkerettslig krav å bruke minst mulig makt for å håndtere lovlige mål, men det vil ofte være hensiktsmessig å gjøre det. I situasjoner hvor luftstøtte benyttes for å avverge et angrep eller på annen måte påvirke en pågående situasjon på bakken, vil det å benytte andre metoder enn kinetisk angrep kunne gjøre det mulig å løse problemet uten fare for skade på sivile personer og objekter. I visse tilfeller vil det også redusere risikoen for egne bakkestyrker. For eksempel vil luftstøttens tilstedeværelse kunne virke avskrekkende i seg selv, og lavtflyvning vil da kunne være nok (show of force). Her må naturligvis luftfartøyets sikkerhet også tas med i vurderingen. Dersom dette ikke er tilstrekkelig, eller ikke praktisk mulig med tanke på luftfartøyets sikkerhet, kan varselskudd vurderes. Dersom varselskudd skal benyttes, er det viktig å være klar over at dette i seg selv kan utgjøre en trussel for sivilbefolkningen. Det er derfor viktig å vurdere hvor skuddene vil slå ned. Krav til eskalering av maktbruk og bruk av varselskudd er ofte nærmere regulert for den enkelte operasjon, i engasjementsregler og retningslinjer.

Proporsjonalitet og vilkårlige angrep

- 11.38 Angrep som antas å kunne forårsake skade på sivile personer eller objekter som er for omfattende i forhold til den forventede konkrete og direkte militære

fordel som oppnås ved angrepet, er det ikke tillatt å gjennomføre.¹⁹ Det er også forbudt å gjennomføre angrep som ikke er rettet mot et lovlig mål, eller som behandler et område bestående av flere lovlige mål og sivile interesser som ett mål i stedet for å angripe de enkelte lovlige målene separat. For mer informasjon, se punkt 2.16–18 og 2.19–25.

Luftkrig til sjøs

- 11.39 Regler for hva som er lovlige mål til sjøs, er behandlet i detalj i kapittel 10 om maritime operasjoner. Ellers er reglene for krigføring de samme for luft til sjø-operasjoner som øvrige luftoperasjoner.

Luftblokade

- 11.40 Luftblokade er en krigføringsmetode som kan benyttes i internasjonale væpnede konflikter. Hensikten er å nekte luftfartøy tilgang til visse flyplasser eller kystområder som tilhører, er okkupert av eller under kontroll av motparten, slik at motparten ikke lenger er i stand til å benytte nøytrale luftfartøy til å transportere personell eller utstyr til eller fra det blokkerte området.
- 11.41 Villkårene for å gjennomføre en lovlig luftblokade er hentet fra reglene om sjøblokade, og er behandlet mer i detalj i kapitlet om maritime operasjoner, se punkt 10.40–44. Hovedprinsippene er at en blokade må erklæres, og at alle stater må gis detaljert informasjon om blokaden. Dersom det er mulig, bør dette gjøres gjennom en NOTAM. Luftblokaden må være effektiv og ikke-diskriminerende, det vil si at den må stoppe alle luftfartøy, både med og uten last, og både bemannet og ubemannet, uansett hvilket land de kommer fra. For eksempel vil dette kunne innebære at et ubemannet luftfartøy blir skutt ned hvis det bryter luftblokaden. Partene i konflikten kan likevel avtale at de vil la luftfartøy som benyttes til sanitetsformål eller som er innvilget fritt leide, fly gjennom blokaden. Luftfartøy i nød må gis tillatelse til å bryte blokaden dersom det er nødvendig. En luftblokade kan håndheves både av militære luftfartøy og andre midler, inkludert krigsskip, men valg av midler og metoder må være i overensstemmelse med de øvrige reglene i krigens folkerett, og væpnet makt skal kun benyttes som siste utvei. For å være i stand til å oppfylle kravet om effektivitet må den parten som gjennomfører blokaden, ha en viss grad av luftoverlegenhet.
- 11.42 I ikke-internasjonale konflikter har staten mulighet til å kontrollere bruken av luftrommet innenfor eget territorium, men ikke utenfor eget jurisdiksjonsområde. Det er ikke noe krav om at staten har effektiv kontroll over den delen av territoriet hvor blokaden gjennomføres.

¹⁹ *TP I art. 51(5) og 57(2)*.

Overgivelse

- 11.43 Personell ombord i luftfartøy har på lik linje med andre stridende rett til å overgi seg, men det er ikke fastsatt hvordan dette praktisk skal gjennomføres. Luftfartøy som ønsker å overgi seg, må gjøre det som er praktisk mulig for å kommunisere dette på en slik måte at det blir klart for motparten. Blant annet bør ønske om overgivelse kommuniseres over en felles radiokanal, for eksempel ICAOs nødfrekvens. Dersom motparten er innenfor synsvidde, vil blant annet det å vippe med vingene, senke landingshjulene og blinke med navigasjonslys kunne være en indikasjon på at fartøyet ønsker å overgi seg, men dette kan også bli gjort av andre årsaker. Motparten kan derfor velge å kreve at luftfartøyet flyr med en bestemt kurs, fart og høyde, eller lander på en avtalt plass, for å være sikker på at fartøyet faktisk overgir seg. Dersom fartøyet ikke overholder disse kravene, og det ikke gis noen akseptabel grunn til dette, vil fartøyet kunne anses som lovlig mål.
- 11.44 I noen situasjoner vil det være nødvendig for besetningen å forlate luftfartøyet i fallskjerm for å kunne overgi seg. I likhet med besetning som forlater et fly i nød, vil de ikke være lovlig mål mens de er i luften, og må få mulighet til å overgi seg når de lander på bakken.
- 11.45 Behandlingen av personer som er tatt til fange fra luftfartøy som har landet eller etter å ha forlatt luftfartøyet i fallskjerm, avhenger av konflikttypen (se kapittel 6), men alle skal behandles humant og med respekt.

Beskyttelse av sivile luftfartøy, rutefly og luftfartøy innvilget fritt leide

Sivile luftfartøy og passasjerfly

- 11.46 Sivile luftfartøy, enten de tilhører motparten, egen stat eller nøytrale land, er sivile objekter og skal ikke være mål for et angrep, med mindre de har mistet beskyttelsen, se punkt 11.24. Med sivile luftfartøy menes i denne sammenheng alle luftfartøy som ikke er militære luftfartøy. Det betyr at andre statlige luftfartøy, som for eksempel politihelikoptre, i utgangspunktet også har krav på beskyttelse som sivile objekter.
- 11.47 Sivile luftfartøy som benyttes til passasjertrafikk, enten det er rutefly eller ikke, har krav på spesiell beskyttelse så lenge det er passasjerer om bord, og så lenge luftfartøyet ikke benyttes til å hindre motpartens bevegelsesfrihet.²⁰ Fordi det er stor fare for sivile tap, må det tas ekstra forholdsregler for å sikre at slike luftfartøy faktisk er militære objekter, og dermed har mistet beskyttelsen, før man eventuelt angriper dem. For eksempel kan det ikke automatisk antas at et

²⁰ SRM art. 53(c) og 56.

passasjerfly er lovlig mål kun fordi det har flydd inn i en flyforbudssone (no-fly zone) eller liknende, men dette kan anses som en indikasjon på at beskyttelsen er mistet. Villkårene for at et objekt er et lovlig mål, behandlet i punkt 7.2 flg., må også oppfylles: Det må være et objekt som ut ifra sin art, plassering, formål eller bruk gir et effektivt bidrag til militære aksjoner, og som total eller delvis ødeleggelse, erobring eller nøytralisering av, etter de rådende omstendigheter, fører til en avgjort militær fordel.²¹ Andre indikasjoner på at det kan være snakk om et militært objekt inkluderer:

- Passasjerflyet befinner seg på en militær flyplass under slike omstendigheter at det blir et militært objekt
- Passasjerflyet benyttes til å avskjære eller angripe andre luftfartøy; angripe personer eller objekter på land eller til sjøs; blir brukt som et angrepsmiddel; eller innhenter informasjon for motparten
- Passasjerflyet transporterer tropper eller militært materiell

11.48 Terskelen er med andre ord høyere for at et passasjerfly er et lovlig mål enn andre objekter, nettopp fordi faren for sivile tap er såpass høy. Det er kun tillatt å angripe passasjerfly dersom alternative løsninger ikke er tilstrekkelig, og situasjonen er alvorlig nok til at et angrep kan rettferdiggjøres til tross for potensielt store sivile tap.²²

11.49 Reglene for når et passasjerfly blir et lovlig mål må holdes atskilt fra reglene for når myndighetene i fredstid kan skyte ned et passasjerfly som en mener er under kontroll av personer som har til hensikt å bruke flyet i et terrorangrep (såkalt renegade). Forsvaret er gitt et selvstendig ansvar for å håndtere slike situasjoner, både i fredstid og dersom angrepet anses som et væpnet angrep på Norge. Bruk av makt i renegade-operasjoner er regulert av egne bestemmelser.²³

Luftfartøy innvilget fritt leide

11.50 I noen tilfeller vil partene i en konflikt bli enige om å la visse luftfartøy få fri passasje, det vil si at ingen av partene vil angripe det.²⁴ Dette er mest vanlig i forbindelse med utveksling av fanger eller transport av fredsforhandlere, men det kan også benyttes for andre formål dersom partene ønsker det. Beskyttelsen vil vanligvis gjelde fra luftfartøyet flyr for å hente personene, mens de fraktes, og frem til luftfartøyet har returnert etter endt oppdrag.

²¹ *TP I art. 52(2)*.

²² *SRM art. 57*.

²³ *St.prp. nr. 48 (2007–2008) s. 59*.

²⁴ *SRM art. 53(b)*.

- 11.51 For at beskyttelsen skal være effektiv, bør partene bli enige om hvordan luftfartøyet skal kunne identifiseres. Dette kan for eksempel gjøres ved hjelp av en detaljert flyveplan og ved å benytte koder og informasjon om høyde fra sekundærradar for sivile luftfartøy.
- 11.52 Beskyttelsen mistes dersom luftfartøyet ikke respekterer vilkårene for avtalen, inkludert å tillate inspeksjon og identifisering, eller luftfartøyet med hensikt benyttes til å hindre motpartens bevegelsesfrihet.²⁵ Situasjonen som gjør at luftfartøyet mister beskyttelsen må i tillegg være så alvorlig at det kan anses å være et militært objekt. Det er ikke nok at besetningen har våpen til bruk i selvforsvar, med mindre det er eksplisitt avtalt at de ikke skal ha våpen om bord.
- 11.53 I likhet med passasjerfly som har mistet beskyttelsen, er det kun tillatt å angripe luftfartøy som er innvilget fritt leide, dersom alternative løsninger ikke er tilstrekkelig, og situasjonen er alvorlig nok til at et angrep kan rettferdiggjøres til tross for potensielt store sivile tap.²⁶ Avgjørelsen må i de fleste tilfeller tas på høyt nivå, og luftfartøyet bør advares på forhånd slik at besetningen får mulighet til å endre oppførsel og dermed unngå at luftfartøyet blir angrepet.

Metoder som ikke innebærer bruk av væpnet makt

- 11.54 Militære luftfartøy benyttes ikke bare til kinetiske angrep mot mål på bakken, i luften eller til sjøs. Andre aktiviteter som allerede er nevnt, er identifisering, avskjæring og å vise tilstedeværelse (show of force).

Avskjæring, omdirigering, visitering, ransakelse og beslagleggelse

- 11.55 Avskjæring, omdirigering, visitering, ransakelse og eventuell beslagleggelse vil være aktuelt i tilfeller hvor det er mistanke om at et sivilt fly benyttes til militære formål eller til å frakte kontrabande slik at beskyttelsen som sivilt fartøy kan være bortfalt (se punkt 11.24, og punkt 10.18 og 10.56 flg.). Det vil også være aktuelt dersom fartøyet opptrer i strid med bestemmelser for restriksjonsområder i umiddelbar nærhet av maritime operasjoner, eller bryter eller forsøker å bryte en blokadé. Det kreves mer informasjon og større grad av sikkerhet for å oppbringe et sivilt fly fra et nøytralt land enn et av motpartens sivile fly.²⁷
- 11.56 Oppbringelse gjennomføres ved at man avskjærer luftfartøyet. Dersom det etter avskjæringen fremdeles er skjellig grunn til mistanke om at fartøyet er involvert i noen av aktivitetene over, kan det beordres til å lande på en passende landingsplass under vedkommende krigførende parts kontroll for visitering og

²⁵ SRM art. 55.

²⁶ SRM art. 57.

²⁷ SRM art. 114–115, 125–134, 141–145, 153–158.

eventuell ransaking. Avskjæring kan gjennomføres i de krigførende parters eller internasjonalt luftterritorium, det vil si i luftrom som ikke tilhører en nøytral stat. Hvis ingen slik landingsplass kan benyttes, kan luftfartøyet i stedet omdirigeres fra sin erklærte destinasjon. Luftfartøy fra nøytrale stater må samtykke i slik omdirigering.²⁸

- 11.57 Beslagleggelse av motpartens militære luftfartøy er tillatt, men nasjonalitetsmerker og militære symboler eller kjennetegn må skiftes ut før det kan brukes til militære operasjoner.²⁹ For å kunne beslaglegge luftfartøy fra nøytrale stater må en egen domstol, kalt en ”prisedomstol”, avgjøre om det kan konfiskeres.³⁰ Dersom det er behov for en slik avgjørelse, vil norske myndigheter involveres gjennom FOH.
- 11.58 Avskjæring og andre ikke-voldelige metoder kan også benyttes overfor fiendtlige luftfartøy som et alternativ til maktbruk eller som et ledd i makteskalering. I slike situasjoner er kravet at det fiendtlige luftfartøyet er identifisert som et lovlig mål, og at det for eksempel ikke er et sanitetsfly eller et luftfartøy innvilget fri passasje.

Søk- og redningstjeneste (search and rescue)

- 11.59 Militære luftfartøy som er involvert i søk- og redningstjeneste (search and rescue), vil fortsatt være lovlige mål, med mindre de er beskyttede sanitetsluftfartøy, se kapittel 5. For øvrig må slike operasjoner gjennomføres i overensstemmelse med de generelle reglene i krigens folkerett.

Andre aktiviteter

- 11.60 I den grad annen aktivitet ikke innebærer et angrep på sivile, eller på annen måte er regulert av generelle forbud og begrensninger med hensyn til valg av midler og metoder, vil de ikke bli behandlet i denne manualen. For eksempel vil militære luftfartøy kunne benyttes til propaganda. Dette vil generelt ikke være regulert av krigens folkerett, men vil kunne bli det dersom for eksempel propagandaen i seg selv innebærer svik ved å fortelle at styrkene overgir seg og skal beskyttes, når dette ikke er tilfelle, eller beholderne med informasjon i seg selv skader sivile.

²⁸ SRM art. 126.

²⁹ TP I art. 39.

³⁰ SRM art. 116.

12

Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen i væpnet konflikt

Introduksjon

- 12.1 Ivaretagelse av lov og orden, herunder det å slå ned på sivile opptøyer og uroligheter, er i utgangspunktet en oppgave for politiet. I prinsippet endres ikke Forsvarets eller politiets oppgaver og ansvarsfordelingen etatene imellom ved kriser, under beredskap og i væpnet konflikt. Politiets ansvar for kriminalitetsbekjempelse i fredstid opprettholdes derfor i prinsippet også i krise og krig. Forsvaret kan imidlertid bistå politiet i tråd med bestemmelsene i Instruks om Forsvarets bistand til politiet.¹ Et væpnet angrep på Norge, som gir Norge rett til å utøve selvforsvar i tråd med folkeretten, er det Forsvarets ansvar å håndtere. Maktbruk mot stridende motstandere skjer i overensstemmelse med folkeretten (innenfor rammen av krigens folkerett) og skal alltid og kun håndteres av Forsvaret. Grunnen til dette er at politiet ikke er lovlig stridende. I væpnet konflikt er Norge folkerettslig forpliktet til å søke å flytte beskyttede sivile (som politiet vil være) bort fra områder i nærheten av lovlige mål og ta øvrige nødvendige forholdsregler for å beskytte sivile mot de farer som følger av militære operasjoner. Dersom det etter omstendighetene fremstår som sannsynlig at styrken vil kunne møte lovlig stridende motstandere, skal kun Forsvarets enheter gjennomføre oppdraget. Myndighetsoverføring fra politiet til Forsvaret kan imidlertid være aktuelt etter beredskapsloven § 3 eller § 6,² men kun dersom det er nødvendig at Forsvaret i en beredskapssituasjon eller væpnet konflikt overtar politioppgaver, eksempelvis kriminalitetsbekjempelse. Det anses som svært lite sannsynlig at det vil være behov for en slik myndighetsoverføring.
- 12.2 Partene i en væpnet konflikt kan treffe de kontroll- eller sikkerhetstiltak overfor fremmed sivilbefolkning som er nødvendige på grunn av den væpnede konflikten.³ Med fremmed sivilbefolkning menes sivilbefolkning som tilhører motparten eller som tilhører en fremmed stat som norske styrker bistår i bekjempelsen av interne uroligheter. Dette kapitlet vil gi en oversikt over

¹ Kongelig resolusjon av 22. juni 2012 nr. 581 Instruks om Forsvarets bistand til politiet (Bistandsinstruksen).

² Lov om særlege rådgjerdar under krig, krigsfare og liknende forhold av 15. desember 1950 nr. 7 (beredskapsloven).

³ GK IV art. 27(4).

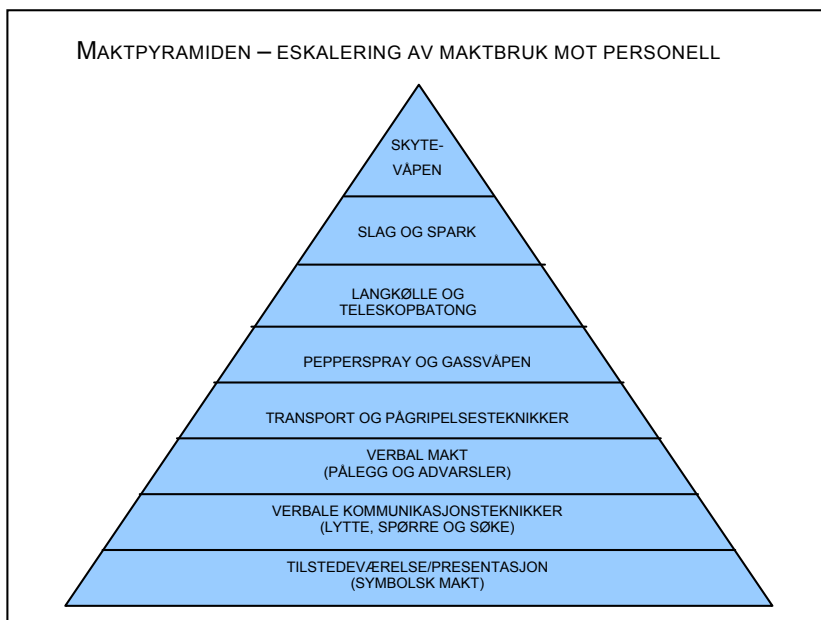
hvilke kontroll- og sikkerhetstiltak som kan iverksettes, og hva som er kriteriene for å gjøre dette. Slike tiltak vil være svært like eller identiske med oppgaver som norske styrker også kan settes til å gjennomføre i operasjoner som ligger under terskelen for væpnet konflikt. Kapitlet behandler imidlertid kun reglene for slike tiltak i væpnet konflikt. For en beskrivelse av de spesielle regler for tiltak mot sivil skipstrafikk, se punkt 10.56 flg., og mot sivil luftfart, se punkt 11.46–49 og 11.52–53.

- 12.3 Bakgrunnen for kontroll- og sikkerhetstiltak som medfører inngrep i sivilbefolkningens frihet er for det første at militære styrker i en væpnet konflikt har behov for å kunne kontrollere personer for å identifisere stridende, lokalisere eller stoppe smugling av våpen, eller stoppe spioner og infiltratører (personer som tilnærmer seg motstanderen for å påvirke eller spionere). I tillegg har militære styrker en rett til å gjennomføre tiltak som er militært nødvendige for egen styrkebeskyttelse, for eksempel å opprette sikkerhetssoner rundt sine militære installasjoner, avdelinger eller fartøy.⁴ I en væpnet konflikt hvor en av partene opererer mer eller mindre skjult blant sivilbefolkningen, som for eksempel i Afghanistan, vil behovet for slike kontroll- og sikkerhetstiltak være stort.
- 12.4 Militære operasjoner vil som regel involvere et stort spekter av aktiviteter, fra offensive operasjoner mot motpartens stridende personell og utstyr til aktiviteter som ikke er direkte relatert til kamphandlingene, slik som sikring av kommunikasjonslinjer, kontroll ved inn- og utpassering av stridssoner og håndtering av større sivile folkemengder. Hva slags kontroll- eller sikkerhetstiltak som kan iverksettes overfor sivilbefolkningen, kan ikke beskrives i form av noen uttømmende oversikt. En hovedregel er imidlertid at jo mer inngripende tiltaket er, desto viktigere må hensynet bak tiltaket være. I dette kapitlet skal vi se nærmere på et utvalg av de kontroll- og sikkerhetstiltak det kan være behov for å iverksette overfor sivilbefolkningen av sikkerhetsmessige årsaker, herunder kontrollposter, gjennomsøking av sivil eiendom og sivile personer, og massetjeneste i forbindelse med demonstrasjoner. Det mest alvorlige sikkerhetstiltaket overfor sivile er internering. Dette er beskrevet i punkt 6.86 flg. og behandles ikke videre her.
- 12.5 Regler om hvordan militære styrker skal forholde seg til sivilbefolkningen, er også beskrevet andre steder i manualen, spesielt i kapittel 4: Beskyttede personer hvor kravene til beskyttelse av sivilbefolkningen er behandlet, og kapittel 9 om lovligheten av krigføringsmetoder som kan ha negativ innvirkning på sivilbefolkningen.

⁴ GK IV art. 27(4).

Gjennomføring av kontroll- og sikkerhetstiltak

- 12.6 Når militære styrker utøver myndighet overfor sivile ut fra et sikkerhetshensyn, må hovedregelen om at sivile skal beskyttes og respekteres, følges så langt det er praktisk mulig med de tiltak man iverksetter.⁵ Hva som er praktisk mulig i denne forbindelse, avhenger av trusselnivå, hvilken type trusler man står overfor, og disponibel tid til å håndtere trusselen. Operasjonsplanlegging og planleggingen av de enkelte oppdrag må derfor ta høyde for at soldatene gis tid og rom til å vurdere situasjoner og handle deretter. Dette kan for eksempel innebære at styrkene utrustes med utstyr og materiell som gjør dem i stand til å håndtere en eskalering av maktbruken på en fornuftig måte, for eksempel at man har utlevert mindre dødelige våpen, som kølle, batong og liknende, slik at det er mulig å ha et eskaleringstrinn rett oppunder bruk av dødelige våpen (se maktpyramiden i figuren nedenfor).

- 12.7 Personell som skal gjennomføre kontroll- eller sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen, eller andre tiltak som potensielt involverer maktbruk mot sivilbefolkningen, bør ha spesiell trening i dette. For eksempel har militærpolitiet (MP) spesielt relevant utdanning, trening, erfaring og utstyr til å gjennomføre slike oppgaver. I tillegg har MP utstrakt erfaring med å utøve

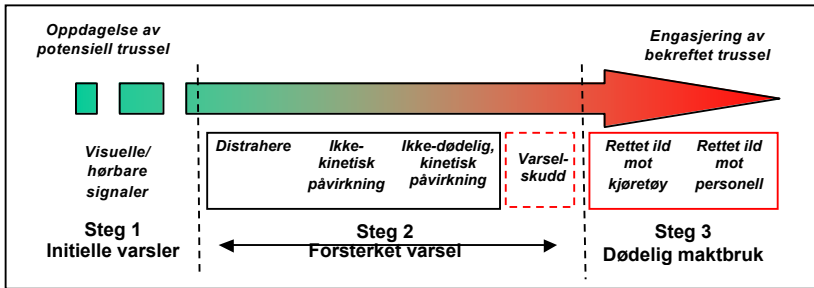
⁵ GK IV art. 27(1–3), TP I art. 51, TP II art. 4.

politimyndighet i urolige områder, og de er spesielt trent i å hindre uønsket eskalering av en situasjon. Militærpoliti eller liknende styrker bør derfor involveres i slike operasjoner ettersom de vil kunne være i stand til å redusere spenningen mellom de militære styrker og sivile.

- 12.8 I operasjoner hvor norske militære styrker deltar i en væpnet konflikt etter invitasjon fra vertsnaasjonen, vil det normalt være utarbeidet en Status of Forces Agreement (SOFA) som nærmere regulerer spørsmål omkring blant annet jurisdiksjon og immunitet mot straffeforfølgning, og i noen tilfeller også i hvilken grad norske styrker kan utøve makt mot sivilbefolkningen. I en internasjonal væpnet konflikt der Norge og vertslandet er motparter, vil det imidlertid ikke være behov for en statusavtale, og det vil heller ikke foreligge.

Eskalering av maktbruk

- 12.9 Prosedyrer for eskalering av maktbruk gis for å sikre at maktbruken stemmer overens med den potensielle trussel man står overfor. Dersom det er klart at personer som utgjør en trussel, er lovlige mål i seg selv, kan de som utgangspunkt angripes uten forvarsel og uten krav til eskalering av maktbruk. Prosedyrer for eskalering av maktbruk er derimot aktuelle dersom det er usikkert om noe eller noen er et lovlig mål. Det er også aktuelt ved maktbruk mot sivile i selvforsvar. Militære styrker kan bruke makt for å beskytte seg selv og andre mot trusler, men når de gjør dette må de balansere maktbruken opp imot trusselen slik at risikoen for utilsiktede skader på sivile reduseres. I situasjoner der eskalering av maktbruk er aktuelt, kreves en fornuftig og varsom fremtreden for å kontrollere situasjonen med minimal bruk av makt og slik respektere og beskytte sivilbefolkningen. Maktbruk mot sivilbefolkningen skal kun utøves i den utstrekning, både i styrke og tid, som er nødvendig ut fra trusselens art.
- 12.10 Situasjonsforståelse i operasjonsområdet vil gjøre den militære styrken i stand til å tilpasse sine taktikker, teknikker og prosedyrer (TTP) til kjente trusler og til risikobildet slik at det kan gis felles prosedyrer for eskalering av maktbruk. Jo bedre slike prosedyrer er kjent for sivilbefolkningen, jo mer sannsynlig vil det være at de vil opptre slik vi ønsker i forbindelse med et kontroll- eller sikkerhetstiltak. Det vil også gjøre den militære styrken bedre i stand til å identifisere potensielle trusler og avverge potensielt farlige situasjoner. Likest mulig eska-leringsprosedyrer i hele operasjonsområdet vil derfor kunne bidra til å forhindre utilsiktet skade på sivile personer eller sivile objekter. Figuren nedenfor gir en oversikt over en ideell eskaleringsprosedyre. Det er imidlertid ikke alltid man har tid til å gjennomføre samtlige steg i en slik eskalerings-

prosedyre. En soldat kan derfor gå direkte til bruk av rettet ild (dødelig makt) dersom vedkommendes oppfatning av situasjonen tilsier at trusselen utgjør en alvorlig fare for liv, helse eller et vitalt objekt, og omstendighetene tilsier at det er den eneste måten å avverge trusselen på.

Kontrollposter

- 12.11 Kontrollposter kan benyttes til å kontrollere inn- og utpassering av en kampsoner for å hindre infiltrering, spionasje eller sabotasjeaksjoner fra fiendtlige styrker. I tillegg vil militære hensyn tilsi at det er behov for å kontrollere tilgang til militære avdelinger og installasjoner generelt, inkludert bakre områder eller områder som i liten grad er påvirket av den væpnede konflikten.
- 12.12 I væpnet konflikt er det tillatt å bruke makt for å beskytte de militære styrkene (styrkebeskyttelse). Ved gjennomføring av kontrolloppdrag på en kontrollpost vil det derfor gis føringer for hvordan ankommende personell både til fots, i kjøretøy og i fartøy skal opptre.⁶ Dette kan gjøres ved anrop, tegn og signaler, ved skilting, eller ved bruk av fysiske installasjoner som påtvinger et nærmere bestemt bevegelsesmønster (for eksempel fartsdumper, tønner fylt med sement og liknende). Slike føringer vil kunne hindre at noen uforvarende og umiddelbart oppfattes som en trussel, og vil gjøre det lettere for kontrollpostmannskapet å få en forståelse av situasjonen og hvilken trussel de står overfor. Hvis personell, kjøretøy eller fartøy ikke følger anvisninger, gir det større grunn til å anta at det foreligger en trussel. Se mer om eskalering av maktbruk i punkt 12.9–10 over.
- 12.13 Avhengig av situasjonen kan oppførsel ved en kontrollpost gi kontrollmannskapet nok informasjon til å kunne anse truende personer, kjøretøy eller fartøy som lovlige mål i seg selv, i henhold til kriteriene beskrevet i punkt 3.21 flg. Da vil det være tillatt å rette angrep mot slike personer, inkludert bruk av dødelig makt. I slike tilfeller trenger ikke maktbruken stå i forhold til trusselen person

⁶ GK IV art. 27(4).

ene utgjør, siden de er et lovlig mål. I stedet er det et krav om å ikke forårsake skade på sivile personer eller objekter i nærheten som ikke står i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd. Dersom personene som utgjør en trussel er lovlige mål i seg selv, vil med andre ord handlingsrommet for å håndtere trusselen være større enn dersom personene ikke kan anses som stridende.

Afghanske soldater visiterer en person ved en veikontrollpost i Laghman, Øst-Afghanistan, 2013.

EKSEMPEL 1: KONTROLLPOST

Militære styrker bør bruke alle tilgjengelige hjelpemidler for å varsle sivile om hva som forventes av dem ved en kontrollpost. Punktene nedenfor er eksempler på tiltak og midler som kan brukes av en kontrollpost for å oppnå mest mulig styrkebeskyttelse og gi grunnlag for best mulig situasjonsforståelse:

- o anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller at man skal ankomme i sakte fart,
- o anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller hvor kjøretøy eller fartøy skal stoppe,
- o anrop, tegn, signaler eller skilting som forteller hvordan personell skal forholde seg i kjøretøyet eller fartøyet,
- o anrop, tegn, signaler eller skilt som forteller hva slags kontroll det er snakk om,
- o fysiske hindringer som tvinger ankommende personell, kjøretøy eller fartøy til et spesielt bevegelsesmønster, for eksempel spanske ryttere, tønner fylt med sement, gjerder, piggråd, spikermatter og liknende.

EKSEMPEL 2: VEIKONTROLLPOSTSKILT FRA ISAF

Eksempler fra operasjonen i Afghanistan (ISAF) på skilting som ble brukt på kontrollposter for å informere kjørende:

Varselskilt

Stoppskilt

Sivile opptøyer og uroligheter

- 12.14 Sivile opptøyer og uroligheter kan i væpnet konflikt utgjøre en stor utfordring for militære styrker, selv om opptøyene eller urolighetene ikke har direkte tilknytning til den væpnede konflikten. Slike situasjoner kan blant annet gjøre det vanskelig å gjennomføre operasjoner eller opprettholde styrkens sikkerhet. Militære styrker vil derfor kunne bli satt til å holde kontroll på en mengde mennesker av sikkerhetsmessige årsaker. Slike typer oppdrag betegnes gjerne som "massetjeneste" eller opprørskontroll. De mest aktuelle situasjoner som må håndteres av norske militære styrker, er demonstrasjoner for eksempel mot styrkens deltakelse i en operasjon, tilstedeværelse i et land eller hvor norske styrker må beskytte andre sivile personer eller eiendom mot de som demonstrerer.
- 12.15 Sivile opptøyer og uroligheter vil i mange tilfeller ikke ha en direkte tilknytning til den væpnede konflikten, men i stedet være et uttrykk for frustrasjon eller misnøye for eksempel med mangelfull tilgang på ressurser, sikkerhetssituasjonen, store sivile tap eller liknende. Selv om det brukes vold mot de militære styrkene i forbindelse med en demonstrasjon eller opptøyer, vil dette derfor ofte ikke være nok til å konkludere med at én eller flere personer deltar direkte i fiendtlighetene og dermed blir lovlige mål. Et eksempel på dette kan være at en mor, hvis barn er drept som følge av kamphandlinger, kaster en brannbombe mot norske soldater. I en slik situasjon kan norske styrker imidlertid bruke makt i selvforsvar. Vilkår for bruk av makt i selvforsvar er behandlet i punkt 14.48–54.

- 12.16 Det kan likevel befinne seg personer blant demonstrantene som benytter urolighetene til å rette angrep mot norske styrker. Personer som kan identifiseres som direkte deltakende i fiendtligheter, for eksempel ved at man ser at personene tilhører en stridende gruppering eller på annen måte konkluderer med at de driver med militære angrep, vil være lovlige mål. De vil kunne angripes, selv om de ikke utgjør noen umiddelbar dødelig trussel. Se nærmere i punkt 3.21 flg. om hva som utgjør direkte deltakelse i fiendtligheter. De øvrige personene som deltar i demonstrasjonen, vil imidlertid ikke miste sin status som beskyttede personer, og de må beskyttes mot virkningene av fiendtlighetene så langt som mulig. Selvforsvarsretten er imidlertid i behold også overfor disse.
- 12.17 Ved håndtering av sivile folkemengder som er voldelige, skal dødelig makt først brukes når andre midler har vært forsøkt, uten å føre frem, eller dersom det er opplagt at slike midler ikke vil føre frem. Før dødelig makt brukes skal det, hvis praktisk mulig, varsles om at slike midler vil tas i bruk. Deretter skal folkemengden gis tid og anledning til å avslutte den virksomheten som gjør det nødvendig å bruke våpen. Slik varsling vil ikke være nødvendig i de situasjoner hvor det ville sette soldater eller andre i fare for tap av liv eller alvorlig skade eller klart vil være nytteløst omstendighetene tatt i betraktning.
- 12.18 I væpnet konflikt er det ikke tillatt å bruke kjemiske våpen, med unntak av visse typer kjemikalier for opprørskontroll når disse brukes i forbindelse med ordenshåndhevelse (ikke som krigføringsmiddel eller -metode). Godkjente typer CS-gass og pepperspray kan derfor brukes i forbindelse med massetjeneste mot sivilbefolkning. Det kan imidlertid være gjort innskrenkninger i denne retten i den enkelte operasjon, enten gjennom engasjementsreglene eller andre planer, ordrer og direktiver. Det bør derfor rådføres med jurist i Forsvaret i forkant av at norske styrker utrustes med CS-gass, pepperspray eller liknende i væpnet konflikt. Se også punkt 8.29 om bruk av CS-gass og liknende i væpnet konflikt.

Gjennomsøking av sivil eiendom

- 12.19 I væpnet konflikt vil det fra tid til annen være behov for å undersøke sivil eiendom, både boliger og andre sivile bygninger. Det kan være ulike grunner til at man ønsker å undersøke sivil eiendom. De vanligste grunnene er at det er behov for å verifisere om det finnes personell eller materiell som kan knyttes til en direkte deltakelse i fiendtlighetene, enten det dreier seg om personell og materiell som i utgangspunktet er sivile, eller stridende personell som har gått i skjul blant sivilbefolkningen. Sivil eiendom kan bli et lovlig mål ved sin bruk, se punkt 7.2 flg. Kriterier for når man kan gjennomsøke sivil eiendom, og

Soldater klarerer et sivilt hus. Også i væpnet konflikt kan det oppstå behov for å gjennom-søke sivil eiendom fordi eiendommen brukes militært. I de tilfeller hvor eiendommen ikke er bekreftet å være lovlig mål, må det ikke brukes mer makt enn det som er nødvendig for å gjennomføre søket. Foto: Forsvaret

prosedyrene for dette, vil normalt være nærmere regulert i engasjementsregler og andre planer, ordrer og direktiver for operasjonen.

- 12.20 Et viktig utgangspunkt ved undersøkelse av sivile eiendommer som ikke er bekreftet å være lovlige mål, er at man skal gå frem så skånsomt som forholdene tillater. Hvor skånsomt det er mulig å gjennomføre en undersøkelse, avhenger av flere faktorer, blant annet hvilken tid man har til disposisjon til planlegging og gjennomføring, hvilke ressurser man har til disposisjon og hvilke potensielle trusler man står overfor. Dersom det er sannsynlig at det er kvinner på eiendommen og disse vil måtte undersøkes, vil det i noen samfunn være en stor fordel å ha kvinnelige soldater tilgjengelig for å gjennomføre slik undersøkelse.
- 12.21 Hvor stort inngrepet kan være, vil avhenge av viktigheten av oppdraget og hvilken trussel man potensielt vil møte. Skal man for eksempel undersøke et hus fordi det er mistanke om at det produseres improviserte sprengladninger eller oppholder seg stridende personell der, kan det være forholdsmessig å iverksette undersøkelsen midt på natten, og skaffe seg adgang til bygningen ved bruk av makt, for eksempel sparke inn inngangsdøren. Det vil også kunne være nødvendig og forholdsmessig initielt å få kontroll på alt personell i bygningen med trussel om dødelig maktbruk, for eksempel ved høy våpenføring. Dersom trusselvurderingen tilsier at det ikke foreligger noen fare for at man blir møtt med vold, kan det være et uforholdsmessig inngrep å gå frem på en slik måte.

- 12.22 I en situasjon hvor trusselbilde og oppdrag tilsier at man kan banke på døren for å se om noen er hjemme, istedenfor å sparke inn døren uten forvarsel, skal det gjøres. Hvis situasjonen tillater det, bør de som gjennomfører undersøkelsen, la seg vise rundt på eiendommen av personer som hører hjemme der. Det er imidlertid ikke tillatt å bruke andre personer som et slags ”skjold” mot eventuelle trusler som måtte befinne seg på eiendommen. For eksempel er det ikke tillatt å tvinge en sivil person til å gå først inn i et rom i tilfelle det finnes bevæpnet personell der, eller å tvinge en sivil person til å åpne skap, kasser, dører og liknende for å minimere faren for selv å bli skadet eller drept av selvutløsende eksplosiver eller liknende.
- 12.23 Selv om det er en plikt å ikke forårsake mer materiell skade enn det som er nødvendig for å oppnå formålet med undersøkelsen, plikter man ikke å gi erstatning for ødeleggelse, så fremt undersøkelsen var en lovlig krigshandling. Likevel er det ikke uvanlig at militære styrker innvilger erstatning for skade eller ødeleggelse på sivile materielle verdier, blant annet for å opprettholde et best mulig forhold til sivilbefolkningen. Det bør innhentes råd fra jurist i Forsvaret for avklaring av hvorvidt det foreligger en plikt til erstatningsutbetaling.

Visitasjon av person

- 12.24 I væpnet konflikt vil det være tillatt for militære styrker å kontrollere personell i operasjonsområdet for å klarlegge hvorvidt disse utgjør en sikkerhetstrussel.⁷ Det vil derfor være tillatt å visitere tilsynelatende sivile personer for å søke etter våpen eller dokumenter og annen informasjon som kan si noe om en eventuell tilknytning til fiendtlighetene, dersom sikkerhetshensyn gjør dette militært nødvendig. Personell som etter visitasjon viser seg å oppfylle kriteriene for direkte deltakelse i fiendtlighetene, kan interneres, men også andre som utgjør en alvorlig sikkerhetstrussel, kan interneres om det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn (se nærmere i punkt 6.86 flg. om sikkerhetsinternering av sivile).
- 12.25 Visitasjon av person skal gjennomføres på en minst mulig inngripende måte. Skjer visitasjonen i nærheten av der hvor det pågår aktive kamphandlinger, kan det ikke stilles strenge krav til hvor skånsomt visitasjonen skal skje, men den skal likevel gjennomføres så skånsomt som praktisk mulig sett i lys av den militære situasjon på stedet. Det er imidlertid alltid et krav om at maktbruken står i forhold til den sikkerhetstrusselen som skal avverges. Det skal derfor ikke brukes mer makt enn det som er nødvendig for å gjennomføre visitasjonen på en trygg måte.

⁷ GK IV art. 27(4).

- 12.26 Kvinner og barn skal spesielt respekteres, og det bør benyttes kvinnelige soldater til visitasjon av kvinner. Så langt som praktisk mulig skal slik visitasjon ikke skje i påsyn av menn eller på annen måte gjennomføres på en nedverdiggende måte. Er det mulig, kan det for eksempel settes opp et telt til gjennomføring av visitasjon.

Kriminalitetsbekjempelse

- 12.27 Kriminelle har status som sivile og kan ikke angripes med mindre de tar direkte del i fiendtlighetene.⁸
- 12.28 Kriminalitetsbekjempelse er en politioppgave også i væpnet konflikt, se punkt 12.1. Det er likevel noen unntak fra dette. I væpnet konflikt kan det være aktuelt å sette militære styrker til å opprettholde lov og orden eller i det minste gripe inn mot pågående kriminelle handlinger som setter liv i fare, og da enten alene eller sammen med politiet. I slike situasjoner er det svært viktig å skille mellom de midler og metoder som er tillatt brukt mot personer som er lovlige mål i konflikten, og de midler og metoder som er tillatt brukt mot personer som ikke er lovlige mål. Oppdraget kan gå ut på å trene opp og eventuelt veilede lokalt politi eller faktisk å utføre politioppgaver. Hvis slike typer oppdrag er aktuelle for norske styrker, vil det normalt foreligge detaljerte reguleringer av hvordan denne oppgaven skal utføres i form av ordrer, engasjementsregler og standard operasjonsprosedyrer (SOP).
- 12.29 Under okkupasjon vil okkupasjonsmakten være forpliktet til å opprettholde lov og orden i det okkuperte området og derfor måtte utføre ordinære politioppgaver.⁹ Se nærmere om dette i punkt 13.15 flg. Utfordringer knyttet til avgrensning mot avverging av kriminalitet og eventuelle behov for etterforskning av mulige forbrytelser er drøftet nærmere i punkt 14.65–69.

⁸ *TP I art. 51(3)*.

⁹ *Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner av 18. oktober 1907 (Landkrigsreglementet) art. 43.*

13

Okkupasjon

Introduksjon

- 13.1 Dette kapitlet behandler spesielle tema som gjelder under okkupasjon, og må leses sammen med resten av manualen. Okkupasjon er en besettelse av en fiendtlig stats område ved bruk av militærmakt. Det vil være en militær okkupasjon uavhengig av graden av motstand styrkene møter, men det vil ikke være okkupasjon dersom en annen stat gir sitt samtykke til at andre lands militære styrker har slik kontroll over et område. Okkupasjon anses som en form for internasjonal væpnet konflikt.¹

Begynnelse av okkupasjon

- 13.2 Et område er okkupert når det faktisk kommer under en annen stats myndighet og kontroll. Okkupasjonen er kun gjeldende for de områder som er under den okkuperende statens effektive kontroll. Det vil si at de tidligere myndighetene

Oslo 9. april 1940. Som en del av den tyske invasjonen i Norge rykket tyske styrker inn i Oslo og marsjerte på Karl Johans gate ved Universitetet. Foto: Krigsarkivet/NTB scanpix

¹ GKI-IV fellesart. 2.

ikke lenger er i stand til å utøve sin myndighet i området, for eksempel gjennom rettshåndhevelse og innkreving av skatter og avgifter. I tillegg må den okkuperende staten være i stand til å utøve slik myndighet og kontroll.² Området er okkupert selv om de fremmede styrkene ikke møter væpnet motstand og det ikke er kamphandlinger.³

- 13.3 For at en stats styrker skal ha effektiv kontroll over et område, må de militære styrkene i området være nedkjempet eller jaget på flukt, og de okkuperende styrkene må være i området lenge nok til å kunne utøve slik kontroll over sivilbefolkningen. Mindre enheter, som for eksempel spesialstyrker, som trekker seg ut av området etter gjennomført operasjon, vil derfor ikke anses som okkupanter. Det er likevel mulig å ha en okkupasjon som varer over en kortere periode, så lenge det gjennomføres tiltak for å administrere området slik at det faktisk utøves kontroll.
- 13.4 Det er ikke nødvendig å ha militære styrker stående i hele det okkuperte området. Det er nok at motpartens styrker er nedkjempet og sivilbefolkningen avvæpnet, det er gjennomført nødvendige tiltak for å administrere området, området fortsetter å være under effektiv kontroll, og det er styrker tilgjengelig ved behov. Det må til enhver tid være representanter for okkupasjonsmakten i området, enten ved militære styrker eller sivile representanter.
- 13.5 Det vil anses som effektiv okkupasjon selv om det er områder med fortsatt motstand, forutsatt at motstanden begrenser seg til avgrensede områder som mer eller mindre er omringet av de okkuperende styrkene.

Avslutning av okkupasjon

- 13.6 Okkupasjonen kan avsluttes på følgende måter:
- i. Okkupasjonsmakten trekker styrkene ut av området.
 - ii. Okkupasjonsmaktens styrker blir nedkjempet eller jaget på flukt enten av sivilbefolkningen i området, den okkuperte statens væpnede styrker, væpnede styrker fra den okkuperte statens allierte, eller en kombinasjon av disse.
 - iii. Okkupasjonsmakten overfører myndighet og kontroll til lokale myndigheter og statens suverenitet gjenopprettes.
- 13.7 Den okkuperte stats myndigheter kan velge å la de utenlandske styrkene bli i området uten at det betyr at okkupasjonen fortsetter. Grunnen til dette er at

² *Overenskomst om landkrigens lover og sedvaner (Haag-konvensjon IV) 1907, Reglement angående landkrigens lover og sedvaner (Landkrigsreglementet), art. 42.*

³ *GK I–IV fellesart. 2.*

okkupasjon forutsetter at tilstedeværelsen er uønsket eller ufrivillig. Dersom de utenlandske styrkene på et senere tidspunkt begynner å utøve faktisk myndighet og kontroll over et område igjen, uten lokale myndigheters samtykke, vil okkupasjonen derimot anses for å være gjenopptatt. I mange tilfeller vil det vært uklart om utenlandske styrker som utøver slik myndighet og kontroll, fortsatt har samtykke fra myndighetene i vedkommende stat. Se eksempelboks 1 nedenfor.

Anvendelse av krigens folkerett

- 13.8 Regler for internasjonal væpnet konflikt kommer til anvendelse i situasjoner der en stat har okkupert hele eller deler av territoriet til en annen stat.⁴
- 13.9 Etter ett år med okkupasjon vil Genèvekonvensjonene ikke komme fullt ut til anvendelse lenger. Okkupasjonsmakten vil blant annet ikke ha samme ansvar for pleie og utdanning av barn, ikke ha plikt til å innføre matvarer og legemidler, eller drifte medisinske institusjoner og tjenester og sykehus. Den vil heller ikke måtte opprettholde offentlig helse og hygiene, eller gi religiøst personell, for eksempel feltprester, adgang til å gi åndelig bistand til sine trosfeller. Så lenge okkupasjonen pågår, vil imidlertid okkuperanten ha de samme forpliktelser som i okkupasjonens første år hva gjelder opprettholdelse av lov og orden og respekt for statens lover, men den har ikke lenger adgang til å sikkerhetsinternere personer kun på bakgrunn av at de utgjør en trussel.⁵

Okkupasjonens midlertidige karakter

- 13.10 Det er ikke tillatt for okkupasjonsmakten å annektere det okkuperte territoriet slik at det blir en del av den okkuperende staten. Okkupasjon er kun midlertidig, og dette begrenser handlingsrommet til okkupasjonsmakten ved at den kun kan gjøre det som er nødvendig og lovlig for å oppnå hensikten med okkupasjonen, opprettholde lov og orden, og effektivt administrere det okkuperte området. Blant annet kan ikke okkupasjonsmakten deportere eller overføre en del av sin egen sivilbefolkning til det okkuperte området, eller tvangsoverføre eller deportere beskyttede personer ut fra det okkuperte området.⁶

Motstand mot okkupasjon

Før okkupasjonen er effektiv

- 13.11 I perioden før et land eller et område av et land blir okkupert, vil det som regel være aktive kamphandlinger. Personer som kjemper mot den kommende okkupasjonsmakten, vil kunne deles i to hovedkategorier; medlemmer av

⁴ GK I–IV fellesart. 2.

⁵ GK IV art. 6.

⁶ GK IV art. 49 første og sjettede ledd.

væpnede styrker eller motstandsbevegelser, og sivile som deltar direkte i fiendtligheter. Vilkårene for når disse er lovlige mål, og behandlingen av dem dersom de blir tatt til fange, er behandlet i kapittel 3 og 6.

Under okkupasjonen

- 13.12 For at okkupasjonen skal være effektiv, er det som nevnt ovenfor et krav at landets militære styrker i området er nedkjempet eller jaget på flukt. Det vil likevel kunne være personer eller mindre grupper som fortsetter å kjempe mot okkupasjonen. Dersom disse oppfyller kravene til lovlige stridende,⁷ vil de ha krav på krigsfangestatus (se kapittel 6). De vil ikke miste denne retten til krigsfangestatus selv om de samler inn eller forsøker å samle inn informasjon av militær verdi ("spionasje") innenfor det okkuperte territoriet.⁸ Personer som yter motstand mot okkupasjonen, vil kunne interneres selv om de ikke oppfyller kravene til lovlige stridende, dersom tvingende sikkerhetshensyn tilsier det⁹ (se punkt 13.20–23 nedenfor). Hvis en person som ikke har krav på krigsfangestatus, blir anholdt for spionasje, kan personen fratras rettighetene til å kommunisere med omverdenen dersom militære sikkerhetssyn absolutt krever det.¹⁰

Administrasjon av okkuperte områder

- 13.13 Når okkupasjonen begynner, vil de sittende myndighetene bli erstattet, og alle deres funksjoner vil opphøre. Okkupasjonsmakten kan likevel velge å la en del av embetsmennene og andre offentlige tjenestemenn fortsette i stillingene sine slik at det blir enklere å administrere landet. Okkupasjonsmakten skal ikke sette i verk sanksjoner eller tvangstiltak overfor dem eller behandle offentlige tjenestemenn forskjellig selv om enkelte av dem av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.¹¹ Okkupasjonsmakten har en plikt til å opprettholde organiseringen av staten, og til ikke fundamentalt å endre det eksisterende systemet. Dersom det eksisterende systemet ikke fungerer, kan okkupasjonsmakten erstatte det med et mer effektivt system slik at det blir mulig for okkupasjonsmakten å administrere landet i henhold til kravene i krigens folkerett.¹²
- 13.14 Okkupasjonsmakten har ikke lov til å endre den okkuperte statens økonomi og samfunnsliv, men den kan bistå befolkningen i dens forsøk på å bedre økonomien.

⁷ GK III art. 4(A)(2) og TP I art. 43 og 44, se også kapittel 3.

⁸ TP I art. 46(3).

⁹ GK IV art. 78.

¹⁰ GK IV art. 5 andre ledd og TP I art. 45(3).

¹¹ GK IV art. 54 første ledd.

¹² GK IV art. 64 andre ledd.

EKSEMPEL 1: OKKUPASJONEN AV IRAK 2003

Etter invasjonen i Irak i mars 2003 var det noen uker med kamphandlinger før USAs president George W. Bush erklærte at kamphandlingene var slutt den 1. mai. Det ble opprettet provisoriske koalisjonsmyndigheter som styrte Irak frem til 28. juni 2004, da kontrollen over Irak ble overført til en midlertidig irakisk regjering. Etter dette ble Irak ansett som en suveren stat igjen, selv om de tillot at den USA-ledete koalisjonen fortsatt hadde styrker i landet. Ettersom de tidligere okkupasjonsstyrkene fremdeles var i landet, har det vært diskusjon rundt hvor lenge okkupasjonen faktisk varte.

Under okkupasjonen jobbet de koalisjonsstyrte myndighetene med å bedre sikkerheten i landet, blant annet ved å trene politi og militære; rekonstruere infrastrukturen; opprettholde oljeproduksjonen; forbedre vann- og sanitærinstallasjoner, tilgangen og kvaliteten på bolig, og utdanning; og legge til rette for en åpen økonomi.

Både USA og Storbritannia anerkjente at de okkuperte Irak, og at de var bundet av blant annet fjerde Genèvekonvensjon og plikten til å opprettholde lov og orden. I tillegg fikk okkupasjonsmaktene mandat av Sikkerhetsrådet i resolusjon 1483 (22. mai 2003) til å administrere Irak og opprette en midlertidig irakisk regjering.

Opprettholdelse av lov og orden

Generelt

- 13.15 Når et område er okkupert, har okkupasjonsmakten en plikt til å gjøre det som er nødvendig for å gjenopprette og i så stor grad som mulig opprettholde lov og orden i det okkuperte territoriet.¹³ Hovedregelen er at den okkuperte statens lover og rettssystemer fortsatt skal gjelde, men dersom de eksisterende lovene bryter grunnleggende menneskerettigheter, eller de ikke er tilstrekkelige for å opprettholde lov og orden, vil okkupasjonsmakten ha mulighet til å endre lovene for å rette opp dette. Okkupasjonsmakten kan også innføre bestemmelser som er nødvendige for å trygge sikkerheten til okkupasjonsmakten, okkupasjonsstyrkenes eller okkupasjonsforvaltningens medlemmer og deres eiendom og anlegg, eller samferdselslinjer som de bruker.¹⁴ For eksempel kan okkupasjonsmakten forby befolkningen å bære våpen eller forby store politiske forsamlinger, eller det kan innføres portforbud eller kontroll av massemedia. Okkupasjonsmakten kan også fastsette hvilke handlinger som vil anses som straffbar sabotasje, og hvordan slike handlinger skal håndteres, se punkt 13.20–23 og 13.29–31.

¹³ *Landerigsreglementet art. 43*

¹⁴ *GK IV art. 64 andre ledd.*

En amerikansk instruktør trener opp en irakisk politistudent i 2004. Okkupasjonsmakten har en plikt til i så stor grad som mulig å opprettholde lov og orden i det okkuperte territoriet og til å respektere den okkuperte statens systemer. Dersom det eksisterende systemet ikke fungerer, kan okkupasjonsmakten erstatte det med et mer effektivt system. Foto: Zobra Bensemra/REUTERS/NTB scanpix

Domstolene

- 13.16 For å sikre effektiv rettspleie skal domstolene i det okkuperte territoriet forsette sin virksomhet når det gjelder den okkuperte stats straffelov.¹⁵ Straffeloven skal kun endres eller oppheves dersom den er en trussel mot okkupasjonsmaktens sikkerhet eller er en hindring for anvendelsen av krigens folkerett.¹⁶ Slike lov- endringer skal ikke ha tilbakevirkende kraft, og skal først tre i kraft etter at de har vært kunngjort og gjort tilgjengelig for befolkningen på deres eget språk.¹⁷ Domstolene kan med andre ord bare anvende lovbestemmelser som var i kraft før overtredelsen fant sted og som er i samsvar med alminnelige rettsprinsipper. Blant annet må de ta hensyn til prinsippet om at straffen skal stå i forhold til overtredelsen.¹⁸
- 13.17 Det er forbudt å endre dommeres stilling. Det skal ikke iverksettes sanksjoner eller tvangstiltak overfor dommere eller behandle dommere forskjellig fordi de av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.¹⁹ Domstolene bør kun erstattes dersom
- i. dommerne unnlater å gjøre jobben sin,
 - ii. domstolene er korruperte eller satt sammen i strid med grunnleggende rettsikkerhetskrav, eller
 - iii. den lokale domsadministrasjonen har brutt sammen.

¹⁵ GK IV art. 64 første ledd.

¹⁶ GK IV art. 64 første ledd.

¹⁷ GK IV art. 65.

¹⁸ GK IV art. 67.

¹⁹ GK IV art. 54 første ledd.

Straff

13.18 Dersom okkupasjonsmakten har innført egne straffebestemmelser og disse blir overtrådt, kan okkupasjonsmakten overlevere de som er anklaget for å bryte lovene, til sine militære domstoler. Dette gjør det mulig for okkupasjonsmakten å håndheve straffebestemmelsene selv om de lokale domstolene ikke fungerer som de skal. Slike militære domstoler må være ikke-politiske og opprettet etter okkupasjonsmaktens ordinære bestemmelser for opprettelse av militære domstoler.²⁰ Det innebærer at domstolen må være politisk uavhengig både når det gjelder opprettelsen og bruken av dem, og ikke fungere som et politisk verktøy, og at bruk av spesialdomstoler ikke er tillatt. Dersom det blir aktuelt for norske styrker å benytte militære domstoler til å håndheve innførte straffebestemmelser, vil dette måtte koordineres med Justis- og beredskapsdepartementet gjennom FOH og FD. I praksis betyr det at en avgjørelse av en lokal militær sjef for eksempel ikke vil være tilstrekkelig. I tillegg må domstolen ha sete i det okkuperte landet, og det bør ankesdomstoler også.²¹ Domstolene kan ikke avsi noen dom uten etter vanlige rettsforhandlinger og skal for øvrig følge prinsippene nedenfor.

13.19 Følgende prinsipper må følges når det skal ilegges straff:

- i. Nye straffebestemmelser skal ikke ha tilbakevirkende kraft.
- ii. Tiden en beskyttet person har tilbrakt i varetekt, skal trekkes fra en eventuell fengselsstraff.²²
- iii. Domstoler opprettet av norske myndigheter kan ikke idømme dødsstraff, selv om dette er tillatt etter den okkuperte statens lover.²³
- iv. Okkupasjonsmakten kan ikke arrestere, forfølge eller dømme beskyttede personer i det okkuperte landet for handlinger eller ytringer som de har begått før okkupasjonen eller under et midlertidig avbrudd i okkupasjonen, med mindre det gjelder krigsforbrytelser.²⁴
- v. Den anklagede skal uten opphold og på et språk han forstår, få skriftlig informasjon om detaljene i anklagen, og saken skal så raskt som mulig gjøres til gjenstand for rettslig forundersøkelse.²⁵
- vi. Tiltalte skal ha rett til å legge frem det bevismateriale som er nødvendig for hans forsvar, spesielt innkalle vitner dersom han ønsker det. Tiltalte har rett til en kvalifisert forsvarer valgt av ham selv og som fritt

²⁰ GK IV art. 66.

²¹ GK IV art. 66.

²² GK IV art. 69.

²³ Protokoll nr. 13 til Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter, om avskaffelse av dødsstraff til enhver tid (2002).

²⁴ GK IV art. 70.

²⁵ GK IV art. 71.

- kan besøke ham. Dersom tiltalte ikke har forsvarer, skal okkupasjonsmakten skaffe ham en.²⁶
- vii. En dømt person skal kunne benytte seg av de ankemulighetene som finnes i loven. Dersom det ikke er adgang til anke, skal den dømte ha rett til å klage over avgjørelsen av skyldspørsmålet og straffeutmålingen til kompetente okkupasjonsmyndigheter.²⁷
- viii. Både varetekt og soning skal skje i det okkuperte landet. Fangene skal holdes atskilt fra andre dersom det er mulig, og matrasjoner og hygieniske forhold skal være slik at de holder seg sunne, de skal ha tilgang til legehjelp og åndelig bistand, kvinner skal anbringes i egne avdelinger under oppsyn av kvinner, mindreårige skal gis den særbehandlingen de har krav på, og fangene skal ha rett til besøk fra beskyttermakten eller ICRC.²⁸
Beskytttermakt og ICRC er videre behandlet i punkt 14.76–82.
- ix. Beskyttede personer som er tiltalt eller dømt av domstolene i okkupert territorium, skal ved opphør av okkupasjonen overgis til myndighetene i det frigjorte området sammen med de saksdokumentene som angår dem.²⁹

Motstand mot okkupasjonsmakten

- 13.20 Sivilbefolkningen i et område som er i ferd med å bli invadert og som tar til våpen uten å ha tid til å organisere seg eller skaffe seg fastsittende kjennetegn, skal likevel anses som lovlig stridende. De vil med andre ord kunne gjennomføre lovlige krigshandlinger uten at de kan straffes for dette, og har krav på krigsfangestatus dersom de blir tatt til fange.³⁰ Se punkt 3.20 for mer informasjon om slik spontan motstand eller "levée en masse".
- 13.21 Etter at området er blitt okkupert av en annen stat, må eventuell væpnet motstand mot okkupasjonen måtte skje i henhold til reglene om krigsfangestatus i kapittel 6 for at de som yter motstand skal ha krav på krigsfangestatus ved tilfangetakelse. Sivilbefolkningen som sådan vil derimot ikke ha noen rett etter folkeretten til å bruke makt for å fjerne okkupasjonsmakten. Aktiv motstand mot okkupasjonsmakten, for eksempel i form av sabotasjehandlinger, vil derfor kunne bli straffet etter gjeldende lover, inkludert eventuelle egne lover okkupasjonsmakten har innført, se punkt 13.15 over. Eksempler på sabotasjehandlinger er å ødelegge okkupasjonsmaktens bygninger eller utstyr, sprengte hull i oljerør, eller skade kommunikasjonslinjer som broer og jernbanespor.

²⁶ GK IV art. 72.

²⁷ GK IV art. 73.

²⁸ GK IV art. 76.

²⁹ GK IV art. 77.

³⁰ GK III art. 4(A)(6).

EKSEMPEL 2: LOV OG RETT UNDER DEN TYSKE OKKUPASJONEN AV NORGE

Etter at Norge ble invadert av Tyskland 9. april 1940, ble det opprettet et administrasjonsråd for å styre Norge. Medlemmene av dette rådet avgav et troskapsløfte til Det tyske rike. 24. april 1940 offentliggjorde tyske myndigheter en forordning ("Erlass 3") hvor det blant annet ble erklært at okkuperte norske områder var underordnet den tyske rikskommissæren, og at "Den hittil gjeldende rett forblir i kraft, for så vidt den er forenelig med besettelsen [okkupasjonen]". I løpet av okkupasjonen ble flere lover innført, og flere av disse anses å gå lenger enn det folkeretten tillater. Blant annet forsøkte okkupasjonsmakten å innføre nazistisk ideologi i kirke, undervisning og idrett.

Den tyske okkupasjonsmakten brukte politi og rettsvesen som redskaper for okkupasjonen. Dette førte til at Høyesteretts medlemmer den 21. desember 1940 la ned sine embeter i protest for ikke å legitimere okkupasjonsmaktens maktbruk.

Norge forble under tysk okkupasjon til frigjøringen den 8. mai 1945. Både regjeringen, rettsvesenet og politiet bestod stort sett av nordmenn, men et flertall av disse var medlem av Nasjonal Samling og hadde avgitt troskapsløfte til okkupasjonsmakten.

- 13.22 Okkupasjonsmakten kan ikke kreve at sivilbefolkningen på et okkupert område opptrer lojalt overfor okkupasjonsmakten. For eksempel kan den ikke kreve at sivile angir personer som de vet planlegger sabotasjehandling. Okkupasjonsmakten har imidlertid vide muligheter for å internere personer som driver aktiv motstand mot okkupasjonen. Dersom beskyttede personer, i hovedsak sivile personer, begår mindre alvorlige overtredelser utelukkende for å skade okkupasjonsmakten, vil de kunne interneres eller settes i alminnelig fengsel. Med mindre alvorlige overtredelser menes overtredelser som ikke utgjør et anslag mot liv eller legeme til medlemmer av okkupasjonsmaktens styrker eller forvaltningspersonell. Det kan også være overtredelser som ikke skaper en alvorlig kollektiv fare, og heller ikke alvorlige skader på eiendom som tilhører okkupasjonsstyrkene eller okkupasjonsmaktens forvaltning eller anleggene de bruker. Slik internering har til hensikt å hindre gjentakelse, og kan anvendes på tilfeller som ikke medfører alvorlige konsekvenser for okkupasjonsmakten. Interneringens eller fengselsoppholdets varighet må stå i forhold til den overtredelsen som er begått. Alternativt kan det for eksempel også vurderes å ilegge bot.³¹ Personer som er mistenkt for å ha begått mer alvorlige handlinger og som skal straffes for dette, må få mulighet til å prøve saken for en domstol (se punkt 13.18–19).

³¹ GK IV art. 68.

13.23 Okkupasjonsmakten har også adgang til å internere personer dersom det er absolutt nødvendig av sikkerhetshensyn. Dette kan gjøres selv om disse personene ikke har begått noen overtredelse av gjeldende lover.³² Villkår for sikkerhets-internerings, inkludert rett til anke og regelmessig prøving av interneringsgrunnlaget, er behandlet i punkt 6.86 flg.

Skatter og avgifter

- 13.24 Dersom okkupasjonsmakten innkrever skatter og avgifter fra det okkuperte området, skal dette så langt som mulig gjøres etter de eksisterende lover og regler, og utgiftene til administrering av det okkuperte området skal finansieres på samme måte som den okkuperte statens tidligere regjering var finansiert.³³ Andre skatter og avgifter kan kun innkreves dersom det er nødvendig for å dekke behov til militære styrker eller administrasjonen av de okkuperte områder som ikke dekkes på andre måter.³⁴ Slik innkreving må skje etter skriftlig ordre fra ansvarlige myndigheter, og det skal gis kvittering for innbetaling.³⁵
- 13.25 Økonomien til en stat i et okkupert område kan kun forventes å dekke de av okkupasjonsmaktens utgifter som er direkte knyttet til okkupasjonen, og kun i den grad man kan forvente at økonomien er i stand til å tåle dette.
- 13.26 Innkreving av midler kan ikke brukes til å berike okkupasjonsmakten eller enkeltpersoner, og skal ikke brukes som kollektiv avstraffelse. Les mer om skillet mellom krigstrofé og krigsbytte i punkt 9.13–17.

Sivilbefolkning på okkupert territorium

Generelt

- 13.27 Beskyttelse av sivilbefolkning og andre beskyttede personer under væpnet konflikt er behandlet i kapittel 4. Blant annet har beskyttede personer krav på å bli behandlet humant og med respekt. De skal beskyttes mot vold og trusler. Kvinner skal særlig beskyttes mot angrep på deres verdighet i form av for eksempel ydmykende straff eller arbeid, og skal særlig beskyttes mot voldtekt, tvungen prostitusjon og ethvert seksuelt overgrep. Beskyttelsen skal gis uten diskriminering på grunnlag av for eksempel rase, religion eller politisk oppfatning.³⁶

³² GK IV art. 78.

³³ Landkriksreglementet art. 48.

³⁴ Landkriksreglementet art. 49.

³⁵ Landkriksreglementet art. 51.

³⁶ GK IV art. 27.

13.28 I tillegg til beskyttelsen av sivile i væpnet konflikt generelt, er det flere regler som beskytter sivile i okkuperte områder spesielt. Dette fordi de er under kontroll av en annen stat, og det derfor er fare for maktmisbruk. Denne beskyttelsen har sivile på okkupert område krav på helt til okkupasjonen faktisk er over, uavhengig av hvilke avtaler som er inngått mellom landets institusjoner eller myndigheter og okkupasjonsmakten.³⁷ Det er heller ikke mulig for enkeltpersoner å gi helt eller delvis avkall på disse rettighetene.³⁸ De mest aktuelle av disse reglene er presentert i dette kapitlet, se spesielt punkt 13.27–42.

Maktutøvelse overfor innbyggere i okkuperte områder

13.29 Okkupasjonsmakten har en plikt til å opprettholde lov og orden i det okkuperte området og kan i tillegg gjennomføre de tiltak den anser nødvendig for å beskytte egne styrker og for å gjennomføre okkupasjonen, se blant annet punkt 13.18–19 og 13.20–23. På den annen side er okkupasjonsmakten bundet av flere konkrete begrensninger på hva en okkupant kan gjøre, i tillegg til generelle regler for maktbruk i væpnede konflikter.

13.30 Det er ikke tillatt

- å tvinge innbyggere i et okkupert område til å gi informasjon om landets væpnede styrker eller forsvarsmidler;³⁹
- å tvinge innbyggere i et okkupert område til å sverge troskap til okkupasjonsmakten;⁴⁰
- å tvinge beskyttede personer til å tjenestegjøre i okkupasjonsmaktens væpnede styrker eller hjelpeavdelinger eller bruke påtrykk eller propaganda for å oppnå frivillig oppslutning;⁴¹
- å straffe, økonomisk eller på annen måte, sivilbefolkningen i sin helhet for handlinger utført av enkeltpersoner og som befolkningen ikke kan holdes ansvarlig for;⁴²
- å tvangsoverføre eller deportere beskyttede personer eller grupper av beskyttede personer fra det okkuperte området;⁴³
- å holde beskyttede personer tilbake i et område som er særlig utsatt for krigens farer, med mindre hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig.⁴⁴

³⁷ GK IV art. 47.

³⁸ GK IV art. 8.

³⁹ Landkriksreglementet art. 44.

⁴⁰ Landkriksreglementet art. 45.

⁴¹ GK IV art. 51 første ledd.

⁴² Landkriksreglementet art. 50.

⁴³ GK IV art. 49 første ledd.

⁴⁴ GK IV art. 49 femte ledd.

- 13.31 Det er likevel mulig å evakuere innbyggere fra et bestemt okkupert område dersom hensynet til befolkningens sikkerhet eller tvingende militære grunner gjør det nødvendig. Flyttingen skal gjøres innenfor det okkuperte området med mindre dette er umulig, og personene skal føres tilbake til sine hjem så snart fiendtlighetene i dette området er slutt. Selve evakueringen skal foregå under tilfredsstillende forhold, og det skal tas hensyn til sikkerhet, renslighet, hygiene og matforsyning, og at medlemmer av samme familie ikke blir skilt fra hverandre. Så snart slike evakueringer eller overføringer har funnet sted, skal beskyttermakten eller ICRC få beskjed.⁴⁵ Hvilke hensyn som kan gjøre evakuering eller tvangsflytting tillatt, er drøftet i punkt 9.38–39.

Tilgang på matvarer, legemidler og medisinske tjenester

- 13.32 Okkupasjonsmakten har en plikt til å gjøre det som er praktisk mulig for å sikre at befolkningen på det okkuperte området har tilstrekkelig tilgang til matvarer og legemidler, og skal tillate ICRC eller en beskyttermakt å undersøke om det er nok matvarer og legemidler i det okkuperte området. Dersom det okkuperte områdets egne forsyninger ikke strekker til, skal okkupanten innføre matvarer, legemidler og alle andre ting som er nødvendig. Videre skal okkupasjonsmakten ikke rekvirere matvarer, produkter eller legemidler som finnes i et okkupert område, unntatt når det skjer til bruk for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell, og ikke for eksempel for å selge dem. Dersom okkupasjonsmakten rekvirerer matvarer, produkter eller legemidler, må det tas hensyn til sivilbefolkningens behov, og det må gis rimelig kompensasjon for det som tas.⁴⁶
- 13.33 Hva som kan anses som rimelig kompensasjon, vil variere fra operasjon til operasjon. I mange tilfeller har det blitt satt opp faste takster for slik kompensasjon. Dersom det ikke er fastsatt faste takster, må det gjøres en skjønnsmessig vurdering av hva som vil være rimelig. Normalt vil dagens alminnelige priser være et godt utgangspunkt for denne vurderingen, men i en konfliktsituasjon kan prisene være unormalt høye. Dersom okkupasjonen er langvarig, vil derimot prisene kunne normaliseres igjen, slik at markedspris kan være et realistisk utgangspunkt. Hvem som skal foreta denne vurderingen og hvordan det skal gjøres, vil styrkesjef for den enkelte operasjon gi føringer for.
- 13.34 Sykehus og medisinske institusjoner og tjenester skal beskyttes. Okkupasjonsmakten skal i samarbeid med nasjonale og lokale myndigheter bruke alle tilgjengelige midler for å opprettholde driften av disse og opprettholde offentlig helse og hygiene, blant annet gjennom nødvendige forebyggende tiltak.

⁴⁵ GK IV art. 49 andre til fjerde ledd.

⁴⁶ Landkriksreglementet art. 52 og GK IV art. 55.

Helsepersonell skal ha adgang til å gjøre jobben sin.⁴⁷ Dersom okkupasjonsmakten på grunn av tvingende nødvendighet må rekvirere sivile sykehus til pleie av sårede og syke militære, kan dette kun være midlertidig, og nødvendige tiltak for å sikre sivilbefolkningens behov må gjennomføres. Det er ikke tillatt å rekvirere medisinsk utstyr tilhørende sivile sykehus dersom de er nødvendige for sivilbefolkningens behov.⁴⁸

Humanitær assistanse

- 13.35 Dersom befolkningen på et okkupert område ikke har tilstrekkelige forsyninger spesielt av matvarer, legemidler og klær, skal okkupasjonsmakten tillate hjelpetiltak til fordel for befolkningen og lette fordelingen av forsyningene. Slike tiltak kan settes i gang av andre stater eller for eksempel av ICRC. Alle stater, inkludert okkupasjonsmakten, skal gi slike hjelpesendinger fritt leide, men en stat som tillater slike hjelpesendinger til et område som er okkupert av motparten, har rett til å undersøke sendingene, og bestemme tider og ruter for forsendelsen.⁴⁹ Slike hjelpesendinger fritar ikke okkupasjonsmakten fra sine plikter, og okkupasjonsmakten kan ikke la hjelpesendingene gå til annen bruk enn det som de er bestemt for, med mindre det er tvingende nødvendig. Selv da er det kun tillatt dersom den alternative bruken er til fordel for det okkuperte territoriets befolkning, og ikke okkupasjonsmaktens styrker, administrasjon eller sivile personer som befinner seg på det okkuperte territoriet.⁵⁰ Eksempler på slik tvingende nødvendighet er dersom det er for å forhindre at epidemier sprer seg, eller ødelagte forsyningsruter gjør det umulig å transportere forsyningene frem til dem de var tiltenkt.
- 13.36 Beskyttede personer som befinner seg på okkupert område, skal kunne motta individuelle hjelpesendinger som er adressert til dem, med mindre tvingende sikkerhetshensyn tilsier noe annet.⁵¹

Pleie og utdanning av barn

- 13.37 Okkupasjonsmakten skal treffe alle nødvendige tiltak for å lette identifiseringen av barn og registreringer av deres herkomst, der dette er uklart. Videre skal den i samarbeid med nasjonale og lokale myndigheter lette driften av skoler, barnehager, barnehjem og liknende institusjoner. Dersom lokale institusjoner ikke makter å ta seg av foreldreløse barn eller barn som er skilt fra foreldrene som følge av krigen, skal okkupasjonsmakten sørge for underhold og utdanning, helst ved hjelp av personer av barnas egen nasjonalitet, språk

⁴⁷ GK IV art. 56 første ledd.

⁴⁸ GK IV art. 57.

⁴⁹ GK IV art. 59 og 61.

⁵⁰ GK IV art. 60.

⁵¹ GK IV art. 62.

og religion, når det ikke finnes noen nær slektning eller venn som kan påta seg dette. I tillegg skal okkupasjonsmakten ikke hindre eksisterende systemer som skal sikre barn under 15 år, gravide kvinner og mødre med barn under syv år nødvendig ernæring, legehjelp og beskyttelse mot krigens virkninger.⁵²

Arbeid og rekvisisjon av tjenester

- 13.38 Som nevnt i punkt 13.30 kan okkupasjonsmakten ikke tvinge beskyttede personer til å tjenestegjøre i dens væpnede styrker eller hjelpeavdelinger. Den kan heller ikke forsøke å skape arbeidsløshet eller begrense arbeidsmulighetene for arbeiderne i et okkupert område for å få dem til å jobbe for okkupasjonsmakten,⁵³ for eksempel gjennom å stenge fabrikker eller begrense tilgangen til råvarer slik at produksjon begrenses. Dette forbudet påvirker likevel ikke okkupasjonsmaktens rett til å begrense aktivitet som anses som skadelig for okkupasjonsmaktens sikkerhet eller evne til å gjennomføre okkupasjonen.
- 13.39 Okkupasjonsmakten har heller ikke lov til å endre offentlige tjenestemenns stilling, eller sette i verk sanksjoner eller tvangstiltak overfor dem eller behandle dem annerledes fordi de av samvittighetsgrunner unnlater å utføre sine verv.⁵⁴ Dette inkluderer dommere, se punkt 13.16–17. Patriotisk arbeidsnekt kan med andre ord ikke straffes med bøter eller fengsel, men personer som nekter å arbeide, kan risikere å miste jobben.
- 13.40 Okkupasjonsmakten kan likevel sette personer til arbeid som er nødvendig for okkupasjonshærens behov eller for de offentlige tjenesteverk, eller for matforsyning, innkvartering, bekledning, transport eller helbred til befolkningen på det okkuperte territoriet. Det er krav om at personene som settes til denne typen arbeid, er over 18 år, at arbeidet foregår på det okkuperte området hvor personene oppholder seg, og at arbeidet ikke innebærer å ta del i militære operasjoner eller å støtte militære eller halvmilitære organisasjoner. Så langt som mulig skal de få fortsette på sin vanlige arbeidsplass, og arbeidet skal være rimelig lønnet og stå i forhold til arbeidernes fysiske og intellektuelle evner. Okkupasjonsmakten skal respektere det okkuperte landets lover om arbeidsvilkår og beskyttelsestiltak.⁵⁵ For eksempel vil nasjonale lover si noe om lengden på arbeidsdagen eller hvor stor risiko arbeidere kan utsettes for.

⁵² GK IV art. 50.

⁵³ GK IV art. 52 andre ledd.

⁵⁴ GK IV art. 54 første ledd.

⁵⁵ GK IV art. 51.

- 13.41 Okkupasjonsmakten har også mulighet til å rekvirere tjenester dersom det er nødvendig for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell. Tjenester kan for eksempel innebære kost og losji, pleie av syke og sårede, og reparasjon av utstyr. Det skal alltid tas hensyn til siviles behov, og det skal gis rimelig kompensasjon for de tjenester som rekvireres, primært i form av kontant betaling.⁵⁶ Som nevnt i punkt 13.33 vil kompensasjon enten gis på grunnlag av fastsatte takster eller ut fra en skjønsmessig vurdering med dagens alminnelige takster som utgangspunkt.

Religionsutøvelse

- 13.42 Okkupasjonsmakten skal la religiøst personell, for eksempel feltprester, gi åndelig bistand til sine trosfeller. Videre skal okkupasjonsmakten ta imot bøker og gjenstander som er nødvendige for religiøse formål, og lette utdelingen av disse på okkupert territorium.⁵⁷

Motpartens eiendom på okkupert territorium

- 13.43 All ødeleggelse av løsøre eller fast eiendom, både privat og offentlig, er forbudt, unntatt i de tilfeller hvor militære operasjoner gjør slik ødeleggelse absolutt nødvendig.⁵⁸ For eksempel kan militære hensyn tilsi at det er absolutt nødvendig å ødelegge en bro eller visse kjøretøy for å stoppe et planlagt angrep på okkupasjonsstyrkene, eller det kan være nødvendig å ødelegge private bygninger som ligger rundt et militært hovedkvarter og som gjør det vanskelig å forsvare styrkene. Slik ødeleggelse må alltid være proporsjonal i forhold til den militære fordel som forventes oppnådd.
- 13.44 Reglene for å beslaglegge eller rekvirere gjenstander eller eiendom avhenger av om gjenstandene eller eiendommene er private eller offentlige, og blir derfor behandlet separat.

Privat eiendom

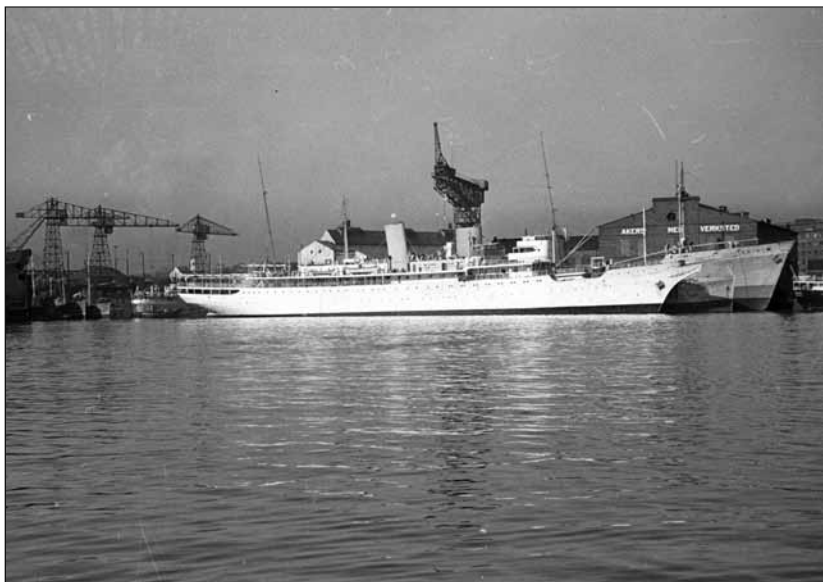
- 13.45 Eiendom og løsøre (gjenstander) er privat dersom det tilhører private personer eller selskap. I tillegg skal eiendom som tilhører kommuner, bygninger viet religion, veldedighet og utdanning, kunst og vitenskap, anses som privat eiendom, selv om disse eies av staten. Det er forbudt å konfiskere, ødelegge eller bevisst skade slike bygninger, historiske monumenter, kunst og vitenskapelige arbeider.⁵⁹

⁵⁶ Landkriksreglementet art. 52.

⁵⁷ GK IV art. 58.

⁵⁸ GK IV art. 53.

⁵⁹ Landkriksreglementet art. 56.

Oslo Havn, 1940. Skipet i forgrunnen er MY "Stella Polaris", et verdenskjent cruiseskip bygd for Det Bergenske Dampskibsselskab (BDS). Tyskerne rekvirerte skipet som losjiskip for tyske soldater. Bak til høyre er "Goya", et norsk frakteskip som ble brukt som tysk flyktnings- og transportskip. Det ble senket av en russisk u-båt 16. april 1945 på vei fra Danzigbukten til vestlige Tyskland. 7000 omkom. Foto: Ingvald Møllerstad/Aftenposten/NTB scanpix

13.46 Okkupasjonsmakten har også en plikt til å forby og forhindre ulovlig eksport og annen fjerning av kulturminner, eller endring av eiendomsretten til kulturminner. Okkupasjonsmakten skal også forby og forhindre enhver arkeologisk utgraving som ikke er absolutt nødvendig for å beskytte, registrere eller bevare kulturminner, og enhver endring av bruken av kulturminnene i den hensikt å skjule eller ødelegge kulturelle, historiske eller vitenskapelige beviser. Eventuell utgraving eller endring av bruken av kulturminnene bør så langt det er mulig gjennomføres i samarbeid med kompetente nasjonale myndigheter fra den okkuperte staten.⁶⁰

13.47 Privat eiendom og gjenstander skal aldri utsettes for plyndring.⁶¹

Eiendom og bygninger

13.48 Okkupasjonsmakten har ikke rett til å beslaglegge privat fast eiendom på permanent basis.⁶² Det er likevel tillatt å bruke privat eiendom midlertidig

⁶⁰ Protokoll 2 til Kulturminnekonvensjonen art. 9.

⁶¹ Landkrigsreglementet art. 47.

⁶² Landkrigsreglementet art. 46.

dersom det er nødvendig for å ivareta okkupasjonsmaktens behov, selv om slikt bruk vil kunne redusere verdien av eiendommen eller bygningene. Eksempler på behov som kan dekkes på denne måten, er innkvartering av okkupasjonsstyrker, behandling av syke og sårede, etablering av forsvarsposisjoner, og bruk som observasjonspost eller dekning mot angrep. Dersom det er helt nødvendig for å kunne forsvare et område, kan okkupasjonsmakten fjerne bygninger, gjerder og trær som begrenser siktlinjen, eller bruke materialene til å bygge veier og broer, eller til brennstoff.

- 13.49 Eierne av privat eiendom eller bygninger som er tatt i bruk av okkupasjonsmakten, har ikke et formelt krav på å få erstatning, men i praksis er det likevel vanlig å kompensere for bruk og for skade som følger av bruken. Det er viktig å skille mellom bruk av gjenstander og tjenester. Dersom eieren må ta seg av innkvarterte styrker eller syke og sårede, er det snakk om tjenester, og da har eieren krav på kompensasjon, se punkt 13.50–52. I noen tilfeller vil en eier kunne kreve erstatning for skade på eiendom eller bygninger etter konflikten. For å gjøre et slikt økonomisk oppgjør etter konflikten lettere bør all eiendom som tas i bruk registreres, og eieren bør gis en form for kvittering på bruk og eventuell skade.

Løsøre, varer og tjenester

- 13.50 Okkupasjonsmakten har som hovedregel ikke rett til å beslaglegge privat løsøre (gjenstander).⁶³ Okkupasjonsmakten kan kun beslaglegge følgende:
- apparater, både på land, til sjøs og i luften, som er egnet til nyhetsformidling,
 - transportmidler, både på land, til sjøs og i luften, som er egnet til å transportere personer eller gjenstander,
 - private våpen og krigsmateriell.
- 13.51 Beslaglagte gjenstander må returneres etter konfliktens slutt, og det må avtales kompensasjon for eventuelle tap, skader eller ødeleggelse.⁶⁴
- 13.52 Okkupasjonsmakten har også mulighet til å rekvirere varer dersom det er til bruk for okkupasjonsmaktens styrker og forvaltningspersonell, for eksempel mat, medisiner, drivstoff, materialer og uniformer. Det skal alltid tas hensyn til siviles behov, og det skal gis rimelig kompensasjon for de varer som rekvireres, primært i form av kontant betaling, alternativt skal det gis kvittering, og skyldig beløp skal betales snarest mulig.⁶⁵ Se mer om siviles rettigheter i punkt 13.32–34.

⁶³ Landkriksreglementet art. 46.

⁶⁴ Landkriksreglementet art. 53.

⁶⁵ Landkriksreglementet art. 52.

Offentlig eiendom

- 13.53 I tillegg til å kunne samle inn og bruke skatter og avgifter (se punkt 13.24–26) kan okkupasjonsmakten beslaglegge penger og obligasjoner som eies av staten. Okkupasjonsmakten kan også beslaglegge våpen- og utstyrsopplag, ammunisjon, transportmidler, brennstoff, kommunikasjonsmidler og -systemer, og generelt all statlig løssøre som kan benyttes til militære operasjoner.⁶⁶
- 13.54 Når det gjelder annen eiendom som tilhører staten, for eksempel forsvarsanlegg, kaserner og militære flyplasser, skal okkupasjonsmakten kun anses som en administrator som har bruksrett til objektene. Dette gjelder offentlige bygninger, fast eiendom, skoger og jordbruksområder som tilhører den okkuperte staten og som befinner seg i denne. Okkupasjonsmakten blir med andre ord ikke eier av det som beslaglegges, men kan benytte seg av det i okkupasjonsperioden. Det er likevel krav om at løssøre og eiendom ikke skal brukes på en slik måte at det ødelegges eller verdiforringes.⁶⁷ For eksempel vil okkupasjonsmakten ha mulighet til å leie ut eller bruke offentlige bygninger, selge avlinger, hogge og selge tømmer, og drive gruvevirksomhet, så lenge utnyttelsen er innenfor det som anses som normalt. I tillegg kan det ikke gjøres avtaler som har effekt etter okkupasjonen. Dette innebærer blant annet at det ikke vil være tillatt å inngå avtaler med sivile kontraktører som gir disse rettigheter til å fortsette driften også etter okkupasjonen. Dersom sivile kontraktører har inngått avtale med okkupasjonsmakten, må de inngå ny avtale med nye myndigheter etter okkupasjonens slutt dersom de skal fortsette driften.

EKSEMPEL 3: INNDRAGNING OG REKVIRERING AV PRIVAT EIENDOM UNDER DEN TYSKE OKKUPASJONEN AV NORGE

Sommeren 1941 besluttet de tyske okkupasjonsmyndighetene i Norge at radioapparater skulle inndras. Det var kun NS-medlemmer som hadde lov til å eie en radio. Dette ble gjort for å hindre nordmenn i å lytte til sendinger fra London som inneholdt informasjon om de alliertes innsatser og meldinger fra de norske myndighetene i London.

Okkupasjonsmakten rekvirerte blant annet bygninger og landområder til eget bruk. Flere kommunale bygninger som for eksempel skolebygninger, ble tatt over til bruk som innkvartering for tyske styrker. Også privat eiendom ble rekvirert. For eksempel rekvirerte tyske styrker den 9. april privatbiler for å kunne følge etter den norske konge og regjering til Hamar, og flere store villaer ble rekvirert til tyske offiserers familier. Det var ikke alltid klart i hvilken grad rekvireringene kunne begrunnes med okkupasjonsstyrkenes eller administrasjonens behov.

⁶⁶ Landkrigsreglementet art. 53.

⁶⁷ Landkrigsreglementet art. 55.

Nasjonalt opplysningskontor

- 13.55 Okkupasjonsmakten skal opprette et offisielt opplysningskontor som har som oppgave å motta og videresende opplysninger om beskyttede personer som befinner seg i dens makt, det vil si personer som blir holdt i forvaring i mer enn to uker, plassert i tvungent opphold eller internert. Kontoret skal sende informasjon til den staten personene kommer fra, enten direkte eller gjennom et sentralkontor drevet av ICRC eller en beskyttermakt, og svare på spørsmål som rettes til kontoret om beskyttede personer. Selv om folkeretten setter et krav om to uker, kan nasjonale ordninger for opplysningskontor velge å sette en kortere frist. Opplysningene skal være av en slik art at de gjør det mulig å identifisere den beskyttede personen nøyaktig og gi hurtig underretning til hans familie.⁶⁸

Nasjonalt opplysningskontor er behandlet i mer detalj i punkt 4.75 flg. om beskyttede personer.

⁶⁸ *GK IV art. 136–141.*

14

Etterlevelse og håndhevelse av krigens folkerett

Introduksjon

- 14.1 Norge og norske styrker har en plikt til å overholde både norske lover og de internasjonale traktater som Norge er bundet av. Dette inkluderer blant annet Genèvekonvensjonene med Tilleggsprotokoller, Haagkonvensjoner, flere våpenkonvensjoner og Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstol. I tillegg er Norge bundet av gjeldende sedvanerett. Norge er også forpliktet til å håndheve krigens folkerett ved å etterforske mulige lovbrudd og eventuelt forfølge disse disiplinært eller strafferettslig.¹

Gjensidighet

- 14.2 Krigens folkerett har til hensikt å redusere unødvendig skade og lidelse i væpnet konflikt, både for stridende og de som ikke deltar i fiendtlighetene. Reglene fortsetter å gjelde selv om de brytes i større eller mindre omfang. Det betyr at brudd på reglene fra en part i en væpnet konflikt ikke rettferdiggjør motpartens brudd på reglene. Selv om krigens folkerett generelt respekteres av væpnede styrker, vil det i noen situasjoner være slik at motparten ikke følger krigens folkerett. Dette kan gi motparten en fordel i krigføringen, og dermed være en kilde til frustrasjon. Dette kan for eksempel være tilfelle dersom motparten ikke følger distinksjonsprinsippet ved at de ikke skiller seg ut fra sivilbefolkningen. Norske styrker skal likevel følge reglene, både i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter.²

Krav til kunnskap og utdanning

- 14.3 For at krigens folkerett skal respekteres, er en av forpliktelsene etter Genèvekonvensjonene å spre kunnskap om krigens folkerett og undervise militære styrker i konvensjonenes innhold, både i fredstid og i væpnet konflikt. Militære sjefer på alle nivåer må derfor i størst mulig grad tilstrebe at krigens folkerett blir en naturlig og integrert del av den daglige trenings- og øvingsaktivitet. Personell med ansvar for aktiviteter som er spesielt regulert i krigens folkerett, skal ha særskilt undervisning i dette. Dette gjelder for eksempel personell som har ansvar for fangetjeneste eller internering, de som driver sanitetstjeneste eller

¹ GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, GK IV art. 146, og TP I art. 85–87.

² GK I–IV fellesart. 2 og 3.

jobber med målutvelgelse (targeting).³ Personell som skal delta i en operasjon hvor krigens folkerett kommer til anvendelse, må få oppfrisket kunnskapene i krigens folkerett før de reiser. Undervisningen og treningen bør rettes mot den aktuelle operasjonen og potensielle problemstillinger. Denne manualen er laget for å gjøre de regler som fremkommer av traktater og sedvaneretten, lettere tilgjengelig. Manualen vil derfor være et godt verktøy for norske styrker for raskt å kunne finne relevante regler.

Juridisk rådgivning

- 14.4 Norge er gjennom Genèvekonvensjonene forpliktet til å påse at juridiske rådgivere er tilgjengelige for å gi råd til militære sjefer om anvendelsen av krigens folkerett og om hvilken opplæring i krigens folkerett styrkene bør gis. Denne forpliktelsen gjelder både i fredstid og ved deltakelse i en væpnet konflikt.⁴ Hvilke nivå av militære sjefer som bør ha støtte fra juridisk rådgiver, vil avhenge av situasjonen og oppdraget.
- 14.5 For at juristene skal være i stand til å gi gode råd i væpnede konflikter, er det avgjørende at disse har god kjennskap til militære systemer og operasjoner, i tillegg til anvendelsen av krigens folkerett. Ettersom juridisk rådgivning til en militær sjef i en væpnet konflikt i de fleste tilfeller er en stridende funksjon, må jurister ha tilstrekkelig trening også i militære ferdigheter.

Konsekvenser av brudd på krigens folkerett

- 14.6 Brudd på krigens folkerett vil kunne medføre disiplinær- eller straffansvar. Strafferettslig kan brudd på krigens folkerett deles inn i to kategorier: grove brudd og andre brudd. Grove brudd på krigens folkerett er krigsforbrytelser, se punkt 14.58–64 nedenfor. Andre brudd vil for norske styrkers del straffes etter militær straffelov⁵ (se punkt 14.57) eller eventuelt avgjøres med disiplinær reaksjon etter disiplinærloven⁶ (se punkt 14.20–25).
- 14.7 Personer som bryter krigens folkerett, vil også kunne miste rettigheter som er gitt etter disse reglene. For eksempel vil medlemmer av statens væpnede styrker som driver med informasjonsinnhenting bak motpartens linjer uten uniform, miste retten til krigsfangestatus dersom de blir tatt til fange⁷ (se punkt 9.46–49).

³ GK I art. 47, GK II art. 48, GK III art. 127, GK IV art. 144, TP I art. 83, TP II art. 19, CCW art. 6.

⁴ TP I art. 82.

⁵ Militær Straffelov av 22. mai 1902 nr.13.

⁶ Lov om militær disiplinærmyndighet av 20. mai 1988 nr. 32 (militære disiplinærlov).

⁷ TP I art. 46.

- 14.8 For lovlig stridende vil overtredelse av reglene i krigens folkerett normalt ikke frata dem retten til status som lovlig stridende eller krigsfange.⁸ De vil likevel kunne straffes for overtredelsene, ettersom handlingene ikke er lovlige krigshandlinger. Status som lovlig stridende vil kun mistes dersom man ikke lenger oppfyller vilkårene for dette. Soldater som deltar i et angrep uten å skille seg fra sivile ved bruk av uniform eller tilsvarende, vil derfor kunne miste status som lovlig stridende. Det innebærer at soldatene kan straffes for handlingene de har begått, dersom disse bryter med nasjonale lover. I tillegg vil de ikke lenger ha krav på krigsfangestatus. Krav til uniformering og unntak fra dette er behandlet i mer detalj i punkt 6.15–17.
- 14.9 Dersom beskyttede personer som har krav på samme behandling som krigsfanger, slik som sanitet og religiøs personell (for eksempel feltprester), bryter regler i krigens folkerett, fører ikke dette til at de mister retten til slik behandling. Dette vil være tilfelle dersom medlemmer av saniteten brukes til andre oppgaver enn sanitet, for eksempel ved at de settes til å bemanne avdelingsvåpen. Ettersom handlinger som ikke er i overensstemmelse med krigens folkerett ikke vil være lovlige krigshandlinger, vil personellet kunne straffes for eventuelle brudd på nasjonale lover. I tillegg kan eventuell maktbruk utgjøre direkte deltakelse i fiendtlighetene, slik at aktøren blir et lovlig mål. I noen tilfeller kan det også være snakk om svik eller misbruk av emblem (se punkt 9.23–28).

Overordnedes ansvar

- 14.10 Militære sjefer har et ansvar for at styrker under deres kommando og kontroll kjenner til sine forpliktelser etter krigens folkerett. Dette ansvaret er pålagt dem for å hindre og bekjempe brudd på regelverket.⁹
- 14.11 Militære sjefer har også et ansvar for å ikke gi ordre om å gjøre noe straffbart. Å gi en slik ordre vil kunne innebære grov uforstand i tjenesten.¹⁰ Den som gir ordren, vil kunne holdes strafferettslig ansvarlig for handlingene som er gjort som følge av ordren, fordi de ved å gi ordren har medvirket til overtredelsen.¹¹
- 14.12 Enhver militær sjef eller sivil leder eller person som faktisk opptrer som det, som er klar over at underordnede eller andre personer under hans kontroll er i ferd med å begå eller har begått et lovbrudd, skal iverksette nødvendige tiltak

⁸ TP I art. 44(2).

⁹ TP I art. 87(2).

¹⁰ *Militær Straffelov* § 78.

¹¹ GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, GK IV art. 146, ICC art. 25.3.b, *straffeloven (2005)* § 15.

for å hindre slike lovbrudd. Dersom handlingene allerede har skjedd, skal den militære sjefen iverksette disiplinære eller strafferettslige tiltak mot de aktuelle personene. Denne plikten foreligger både for brudd på krigens folkerett¹² og for andre straffbare handlinger etter norsk rett.¹³ Se punkt 14.28–30 for mer informasjon om norske styrkers straffansvar. I noen tilfeller kan den militære sjef også holdes ansvarlig, og dermed straffes, for overtredelser som er begått av en underordnet. Dette er tilfelle i situasjoner der den militære sjef visste eller burde visst at en underordnet var i ferd med å begå eller kom til å begå et brudd på krigens folkerett, og den militære sjef ikke gjorde det som var praktisk mulig for å forhindre det.¹⁴ For eksempel, dersom en militær sjef hører rykter om at noen av hans underordnede opptrer brutalt overfor sivilbefolkningen, har han en plikt til å undersøke hva som har skjedd, og eventuelt iverksette tiltak mot de aktuelle personene. Gjør han ikke dette, og det viser seg at det ved en senere anledning blir begått drap på sivile av de samme soldatene, kan han holdes strafferettslig ansvarlig etter kommandoansvaret.

- 14.13 Plikten til å forhindre eller forfølge overtredelser av krigens folkerett eller norsk straffelov innebærer at i ethvert tilfelle hvor det er mistanke om at det har skjedd slike lovbrudd, har den overordnede et ansvar for at det iverksettes og gjennomføres etterforskning for å få klarhet i hva som har skjedd. Utgangspunktet er at antatte brudd på den alminnelige straffelov skal etterforskes av sivilt politi under sivil påtalemyndighets ledelse, men i mindre alvorlige saker og i saker hvor det kun er tale om mulige brudd på militær straffelov, vil etterforskningen i praksis utføres av militærpoliti, med mindre noe annet bestemmes av påtalemyndigheten. I sistnevnte saker hviler ansvaret for at militærpolitietterforskning blir gjennomført på den militære sjef.
- 14.14 Dersom den militære sjef ikke har noen reell mulighet til å forhindre forbrytelsene eller iverksette disiplinære eller strafferettslige tiltak mot de aktuelle personene, vil han heller ikke bli holdt ansvarlig etter kommandoansvaret. Terskelen for å konkludere med at en militær sjef ikke hadde mulighet til å stoppe eller straffe forbrytelser, er imidlertid veldig høy. Den militære sjef må ha mistet kontrollen og faktisk evne til å påvirke egne styrker, eller må kunne vise at han verken visste eller hadde noen mulighet til å vite om overtredelsen. For eksempel vil en sjef ikke kunne holdes ansvarlig for soldatenes handlinger dersom de uten forvarsel eller indikasjoner på forhånd utfører en massakre på sivile.

¹² TP I art. 87(3).

¹³ *Militær Straffelov* § 65.

¹⁴ TP I art. 86, *Militær Straffelov* § 65, *straffeloven (2005)* § 109.

Individuelt ansvar

- 14.15 Den enkelte person er ansvarlig for sine egne handlinger, og vil kunne straffes for overtredelser av norske lover, inkludert krigsforbrytelser. Forsøk på og medvirkning til å begå slike handlinger vil også kunne straffes. Straffansvar er behandlet i mer detalj i punkt 14.26 flg.
- 14.16 Militære tjenestemenn, vernepliktige og personer som midlertidig tjenestegjør for Forsvaret (Forsvarets personell), har en plikt til å følge ordre som er gitt av deres foresatte, det vil si overordnede som er berettiget til å gi dem en befaling.¹⁵ På grunn av denne lydighetsplikten kan de i utgangspunktet ikke straffes for de handlingene som er utført etter ordre. Ordre fritar imidlertid ikke fra straff dersom handlingen går ut over ordren. Den som utfører ordre, vil også holdes personlig ansvarlig dersom vedkommende innså eller klart burde innsett at utføringen av ordren ville medføre en rettsstridig handling.¹⁶ Det er altså et vilkår for å kunne påberope seg ordre som straffrihetsgrunn at den som utfører ordren, ikke skjønnte at ordren var rettsstridig, og at ordren ikke var åpenbart rettsstridig. Dette betyr at den som utfører ordren, er straffansvarlig hvis vedkommende enten skjønnte at ordren var rettsstridig, eller måtte ha skjønnt at ordren var rettsstridig. I tilfeller hvor det er uklart om ordren er rettsstridig eller

EKSEMPEL 1: PLIKT TIL Å FØLGE ORDRE VED RETTSSTRIDIG ORDRE

En ordre om å bryte krigens folkerett vil i de fleste tilfeller være en type ordre som ikke fritar for straff fordi utføringen av ordren må anses som klart ulovlig. Dette kan for eksempel være ordre om å mishandle fanger, angripe sivile som ikke deltar direkte i fiendtligheter, eller bruke personellminer. Slike ordre skal ikke følges, og ordre vil derfor ikke fritar for straff.

Ordre som ikke er klart ulovlige, skal derimot følges. For eksempel vil et lag som skal gjennomføre en del av et større angrep, ikke ha mulighet til å overprøve vurderingen av proporsjonaliteten ved angrepet, med mindre noe endrer seg eller ikke er slik man antok. Dette kan være tilfelle for et lag som skal bidra til å ødelegge motpartens kommando- og kontrollsystem. De vil ha en plikt til å følge ordren om å gjennomføre et forhåndsplanlagt angrep på en radiomast, selv om de ikke har forutsetning for å se hvordan den forventede militære fordelene av å ødelegge masten oppveier eventuelle sivile tap angrepet er forventet å forårsake.

Et annet eksempel er plikten til å følge ordre om å internere sivile personer av tvingende sikkerhetshensyn. Dersom personen som gjennomfører interneringen ikke har innsyn i grunnlaget for interneringen, vil han normalt ikke ha forutsetning for å overprøve vurderingen av om interneringen er nødvendig, og skal derfor følge ordren.

¹⁵ *Militær Straffelov §§ 6 og 46.*

¹⁶ *Militær Straffelov § 24.*

ikke og den som mottar ordren ikke har forutsetninger for å vurdere lovligheten av ordren, består den alminnelige plikten til å følge ordre (se eksempler på slike tilfeller under). I slike tilfeller er det den som gir ordren, som bærer ansvaret for at ordren er lovlig.

- 14.17 Dersom det er gitt ordre om ikke å bruke makt ut over selvforsvar, men det likevel brukes væpnet makt mot en person som er et lovlig mål, vil maktbruken være et ordrebrudd, men det vil ikke være brudd på krigens folkerett. Dette forutsetter naturligvis at angrepet ble gjennomført i overensstemmelse med krigens folkerett.

Skille mellom personlig ansvar og statlig ansvar

- 14.18 Som beskrevet over har enkeltpersoner ansvar for egne handlinger og i noen tilfeller handlinger begått av personer de har under sin kommando. I tillegg til det individuelle straffansvaret vil Norge som stat holdes ansvarlig for handlinger utført av norske styrker. Dersom medlemmer av de norske styrker utfører lovlige krigshandlinger etter ordre fra norske myndigheter, er det Norge som stat som er ansvarlig for disse handlingene, og ikke personene. Dette er fordi militære styrker representerer staten, og det er derfor staten og ikke soldater som må stå politisk til ansvar for lovlige krigshandlinger. Norge vil også holdes ansvarlig dersom norske styrker gjennomfører ulovlige krigshandlinger. Dette statsansvaret kommer da til anvendelse samtidig med det individuelle ansvaret.
- 14.19 Dette kapitlet fokuserer på ansvaret som medlemmer av de norske styrker har, og hva som skjer dersom man forsømmer dette ansvaret. Staters ansvar generelt vil ikke bli behandlet, men to tilfeller hvor statlig og personlig ansvar møtes, represalier og kompensasjon, vil bli kort presentert i punkt 14.70–74.

Disiplinære sanksjoner

- 14.20 Refselse kan ilegges ved overtredelse eller forsømmelse av militære tjenesteplikter eller militær skikk og orden. Tjenesteplikten må følge av lov, reglement, instruks, direktiv, forskrift eller rettmessig ordre, og omfatter enhver generell regel eller særskilt befaling som gjelder den militære tjeneste. En rettmessig ordre er enhver befaling gitt av foresatt som gjelder den militære tjeneste, og som ikke innebærer gjennomføring av en rettsstridig handling, se punkt 14.16–17.¹⁷
- 14.21 Refselse kan også ilegges den som gjør seg skyldig i forhold som er straffbare etter norsk straffelovgivning, dersom det skjer på et militært område, overfor militært personell, eller mot eller ved bruk av militært kjøretøy.¹⁸ Norsk

¹⁷ Militære disiplinærlov § 1, jf. Disiplinærreglement for Forsvaret (FOR 1988-12-16 nr 1033), pkt. 1–5.

¹⁸ Militære disiplinærlov § 1.

straffelovgivning inkluderer alminnelig borgerlig straffelov og straffebestemmelser i spesiallovgivningen, som for eksempel veitrafikkloven og legemiddelloven. Refselse vil i disse tilfellene være aktuelt dersom det dreier seg om en mindre alvorlig overtredelse av straffeloven. Refselse kan ilegges for forsettlig og uaktsomme forhold.

14.22 I fredstid er det kun menige og befal i Forsvaret som kan refses for forhold som er utvist i tjenestetiden. Sivilt ansatte i Forsvaret er ikke underlagt disiplinærloven i fredstid, men i væpnet konflikt vil både sivilt ansatte og andre som følger de væpnede styrker, for eksempel sivile kokker, kunne refses. I internasjonale væpnede konflikter vil i tillegg krigsfanger i norske leirer være underlagt disiplinærloven.¹⁹ Forholdet kan oppstå både i Norge og under deltakelse i utenlandsoperasjoner.

14.23 Som refselsesmiddel er det kun tillatt å bruke:²⁰

- Arrest inntil 20 dager (60 dager i væpnet konflikt)
- Bot som fastsettes etter gjeldende føringer
- Frihetsinnskrenking
- Irettesettelse

14.24 Kollektive reaksjoner i refselseshensikt er forbudt. Refselse er ikke definert som straff, men er et middel for å skape og opprettholde militær moral og disiplin.²¹ Selv om refs ikke er straff, kan personer som er refset, ikke straffes for samme handling eller unnlattelse i etterkant. Dersom handlingen eller unnlattelsen er så alvorlig at saken blir behandlet som straffesak, skal gjerningspersonen derfor ikke ilegges refs.

14.25 Disiplinær refselse skjer ved at det utfylles en blankett kalt "Refselsesordre". Denne skal forkynnes, eller meddeles, for den refsede. Dersom den refsede godtar refselsen, vil den ilagte refselsen iverksettes.

Strafferett

14.26 For å kunne straffes etter norsk rett må det foreligge en overtredelse av et straffebud i norsk lov. I tillegg må det foreligge subjektiv skyld, personen må være tilregnelig, og det må ikke foreligge noen straffrihetsgrunner.

14.27 Dersom en person er mistenkt for å ha begått et brudd på norsk lov, vil forholdet først etterforskes for å få klarhet i hva som har skjedd. Dette gjelder

¹⁹ Militære disiplinærlov §§ 2, 3 og 4, jf. Militar Straffelov § 9.

²⁰ Militære disiplinærlov § 5, jf. § 47 for krigstidsbestemmelser.

²¹ Disiplinærreglement for Forsvaret, pkt. 1 og 2.

også for brudd på blant annet Genèvekonvensjonene med protokoller og våpenkonvensjoner ettersom det er egne bestemmelser i norsk lov som regulerer brudd på krigens folkerett. I tillegg må det klarlegges om det foreligger straffrihetsgrunner, slik som selvforsvar, lovlig krigshandling eller villfarelse, som gjør at personen likevel ikke skal straffes. Disse vilkårene blir forklart nedenfor. Dersom det tas ut tiltale, vil denne bli vurdert av norske domstoler. Det er kun i tilfeller hvor stater ikke er i stand til eller villig til å straffeforfølge krigsforbrytelser, folkemord eller forbrytelse mot menneskeheten, at det vil kunne være aktuelt for Den internasjonale straffedomstolen i Haag å vurdere straffefor-følgning.

Straffansvar for norske styrker etter norsk rett (jurisdiksjon)

- 14.28 Norsk straffe- og disiplinærjurisdiksjon kommer til anvendelse overfor norske styrker mens de er på oppdrag både i Norge og i utlandet, med mindre noe annet følger av folkeretten eller internasjonale avtaler.²² Det som er straffbart eller refsbart i Norge, vil med andre ord i utgangspunktet fortsette å være det i utlandet, med mindre noe annet er bestemt.
- 14.29 Noen handlinger vil aldri være lovlige, mens andre handlingers lovlighet kan være mer situasjonsavhengig. For eksempel vil tortur alltid være straffbart etter norsk straffelov, både i fredstid og under væpnet konflikt. Voldtekt er et annet eksempel på en handling som alltid er straffbar, uavhengig av kjønn og av om det er voldtekt av en medsoldat, et medlem av motpartens styrker, eller en sivil. Ettersom en voldtektshandling ikke vil være militært nødvendig og bryter med kravet om human behandling, vil det ikke kunne være en lovlig krigshandling. Et eksempel på et tilfelle hvor straffbarheten vil være situasjonsavhengig, er drap. Å ta en annen persons liv vil i de fleste tilfeller være straffbart i Norge i fredstid, men er tillatt i væpnet konflikt dersom personen er et lovlig mål.
- 14.30 I tillegg til straffebestemmelsene som gjelder i fredstid, vil bestemmelsene i norsk straffelov som omhandler krigsforbrytelser, være spesielt relevante i væpnet konflikt. Disse er presentert i punkt 14.58–64 og finnes i sin helhet i vedlegg til dette kapitlet.

²² *Lov om personell i Forsvaret av 2. juli 2004 nr. 59, jf. Forskrift om tjenestegjøring i internasjonale operasjoner, FOR 2004-12-10 nr 1643, § 23, Militær Straffelov § 11 og Straffeloven (1902) § 12.3 og (2005) § 5.*

Straffeforfølging av utlendinger for handlinger begått i utlandet

- 14.31 I tillegg til å kunne straffeforfølge handlinger foretatt av en norsk statsborger eller av en person med bosted i Norge, vil Norge også kunne ha jurisdiksjon til å straffe handlinger begått av utlendinger i utlandet.²³ Norge er for eksempel folkerettslig forpliktet til å ettersøke og reise tiltale mot personer som befinner seg i Norge og er mistenkt for å ha begått grove brudd på krigens folkerett, uavhengig av deres nasjonalitet. Alternativt kan personene utleveres til et annet land som har grunnlag for å tiltale dem.²⁴ Muligheten til å straffeforfølge utlendinger for handlinger begått i utlandet har hittil vært lite benyttet i Norge, men har blant annet vært brukt for å straffeforfølge personer som er mistenkt for å ha begått krigsforbrytelser, forbrytelser mot menneskeheten og folkemord, i tilfeller hvor personene i etterkant har fått norsk statsborgerskap.

Vilkår for å kunne straffes etter norsk rett

- 14.32 For å kunne straffes etter norsk rett er det visse vilkår som må være oppfylt, såkalte ”straffbarhetsvilkår”.

STRAFFBARHETSVILKÅR ETTER NORSK RETT

1. Har gjerningspersonen overtrådt gjerningsbeskrivelsen i et straffebud?
2. Har han utvist skyld? Er det krav om uaktsomhet eller forsett?
3. Foreligger det noen straffrihetsgrunn?
4. Er gjerningspersonen tilregnelig?

1. Overtredelse av straffebud

- 14.33 Ingen kan dømmes for handlinger som ikke er forbudt ved lov.²⁵ Det første vilkåret for å kunne straffes er derfor at handlingen er beskrevet som straffbar i et straffebud slik at den blir ulovlig. Videre er det krav om at handlingen var straffbar på det tidspunktet den ble utført: Ingen lover kan gis tilbakevirkende kraft.²⁶ Det er viktig at alle vilkårene i straffebudet er oppfylt. Det vil si at den aktuelle handlingen må dekke hele gjerningsbeskrivelsen i straffebudet, ikke bare deler av den. For eksempel, for å begå svik som krigsforbrytelse, må man oppfylle alle de følgende vilkårene: forlede noen til å tro at man har rett til beskyttelse, gjøre dette i den hensikt å utnytte denne tilliten, for så å drepe eller

²³ *Straffeloven (1902) § 12.4 og (2005) § 6.*

²⁴ *GK I art. 49, GK II art. 50, GK III art. 129, og GK IV art. 146.*

²⁵ *Grunnloven § 96.*

²⁶ *Grunnloven § 97.*

såre noen som tilhører motpartens borgere eller væpnede styrker.²⁷ Å ta noen til fange ved svik er også forbudt, men det vil altså ikke være en krigsforbrytelse.²⁸ Straffbare handlinger kan enten være forbudte aktiviteter eller påbudte handlinger som ikke er gjennomførte. For eksempel er det forbudt å kjøre bil uten førerkort, og hvis man er involvert i en bilulykke, har man en plikt til å hjelpe skadde personer. Tilsvarende er det forbudt å mishandle en krigsfange, og det er en plikt å frigi krigsfanger straks fiendtlighetene er over.

2. Subjektiv skyld

- 14.34 I tillegg må gjerningspersonen ha utvist skyld slik at han kan klandres for handlingen. Dersom gjerningspersonen ikke kan bebreides for handlingen, vil det være urimelig å straffe vedkommende, og straffen vil dessuten ha liten preventiv effekt. Det er to former for subjektiv skyld i norsk rett; forsett og uaktsomhet. I de fleste tilfeller må den straffbare handlingen være begått med forsett for å være straffbar. En forsettlig handling er en bevisst overtredelse av et straffebud. Den forbudte handlingen kan være tilsiktet (skyte for å skade eller drepe, eller nekte å følge ordre), være ansett som mest sannsynlig (skyte mot en folkemengde og vite at noen sannsynligvis blir truffet), eller være ansett som mulig, men velge å handle likevel (skyte mot en person for å skremme, vel vitende om at noen kan bli truffet, og godta det som en mulig følge). En handling kan regnes som forsettlig selv om lovbrøteren ikke visste at handlingen var ulovlig.²⁹ Dette følger av at man har en plikt til å vite hva som er lovlig og ulovlig etter norsk rett.
- 14.35 For enkelte straffebud kan en også straffes for uaktsomhet. Uaktsomhet er definert som å handle uforsiktig i forhold til hva som anses som forsvarlig opptreden. Sagt på en annen måte har den som handler ikke opptrådt slik en omtenssom og forstandig person ville ha gjort. For eksempel: Hvis man kjører bil eller håndterer skytevåpen på en skjodesløs og uforsiktig måte og det medfører dødsfall, kan man straffes for uaktsomt drap. Hva som er forsvarlig opptreden, vil være situasjonsavhengig og vil blant annet vurderes opp imot hvilke muligheter man hadde til å la være å handle eller til å handle riktig. For å dømmes for uaktsomhet må gjerningspersonen ut fra sine personlige forutsetninger kunne bebreides for den uforsvarlige opptreden.
- 14.36 Ettersom hovedregelen i norsk rett er at en straffbar handling må være utført med forsett, må det uttrykkelig slås fast i straffebestemmelsen dersom også uaktsomme handlinger er omfattet av den. I noen straffebud er skyldkravet

²⁷ *Straffeloven (2005) § 106.g.*

²⁸ *Militer Straffelov § 108, jf. TP I art. 37.*

²⁹ *Straffeloven (1902) § 40 og (2005) § 22.*

grov uaktsomhet. Uaktsomheten er grov dersom handlingen er svært klanderverdig og det er grunnlag for sterk bebreidelse.³⁰ Et eksempel på grov uaktsomhet kan være et tilfelle hvor en person, som tror at våpenet er uten ammunisjon, trekker av våpenet mens det er siktet mot en annen person, og det viser seg at det faktisk var ammunisjon i våpenet.

Hva om man tar feil? Faktisk og rettslig uvitenhet

- 14.37 Hvis en person har overtrådt en lov uten å være klar over det (uvitenhet), vil det være viktig å slå fast om uvitenheten gjelder den faktiske situasjonen (faktisk uvitenhet) eller om den gjelder manglende kunnskap om lovens innhold (rettsuvitenhet). Skillet mellom de to formene for uvitenhet kan eksemplifiseres ved bruk av ulovlig ammunisjon. Dersom en norsk soldat i en multinasjonal operasjon plukker opp og bruker ulovlig ammunisjon i den tro at det er standard norsk ammunisjon, er dette faktisk uvitenhet. Dersom han er klar over hvilken ammunisjonstype det er, men ikke visste at den var forbudt å bruke for norske styrker, er det rettsuvitenhet.
- 14.38 Det er et viktig strafferettslig prinsipp at enhver skal bedømmes ut fra sin egen oppfatning av den faktiske situasjonen. Det må derfor avklares om gjerningspersonen har misforstått situasjonen (faktisk uvitenhet). Et eksempel på en slik misforståelse vil være en situasjon hvor en soldat tror at en person retter et våpen mot ham og soldaten derfor skyter først for selv å unngå å bli skutt. Etterpå viser det seg at det ikke var et våpen, men en annen gjenstand som liknet. Spørsmålet blir da om soldaten kan klandres eller bebreides for misforståelsen. Hvis ikke, skal han heller ikke straffes for den. Hvis soldaten har opptrådt uforvarslig, vil han ha handlet uaktsomt. I så fall vil handlingen kunne straffes dersom det er et straffebud som også rammer uaktsomhet.³¹
- 14.39 Situasjonen stiller seg annerledes dersom noen har begått en straffbar handling i den tro at handlingen er lovlig, for eksempel fordi han ikke kjente til det aktuelle straffebudet, fordi han har misforstått hva som står i straffebudet, eller fordi han har fått feil informasjon om hva som er lov (rettsuvitenhet). Alle har en plikt til å sette seg inn i de lover som er relevante for dem og deres aktiviteter. For soldater er det for eksempel særlig relevant å sette seg inn i krigens folkerett. Rettsuvitenhet vil ikke frita for straff dersom personen burde ha visst om forbudet, det vil si at uvitenheten er uaktsom.³² En soldat bør for eksempel kjenne til regler for hvem og hva som er lovlige mål, og hvordan krigsfanger skal behandles. I noen få tilfeller vil rettsuvitenhet likevel kunne frita for straff. Et mulig eksempel på unnskyldelig rettsuvitenhet er en soldat

³⁰ *Straffeloven (1902) § 40 og (2005) § 23.*

³¹ *Straffeloven (1902) § 42 og (2005) § 25.*

³² *Straffeloven (1902) § 57 og (2005) § 26.*

som får ordre fra en norsk offiser om å bistå utenlandske styrker med å bære kasser med personellminer inn i en bil som skal kjøre dem ut til et minefelt. Ikke alle soldater kan forventes å være klar over at forbudet mot bruk av personellminer inkluderer denne formen for medvirkning. Når soldaten i tillegg får ordre fra en norsk offiser om å gjøre det, vil det være vanskelig å anse uvitenheten som uforsvarlig og dermed uaktsom.

3. Tilregnelighet – personlig forutsetning for straffbarhet

- 14.40 For at en person skal kunne straffes, må gjerningspersonen være tilregnelig. En person er ikke ansett som tilregnelig dersom han er under 15 år, psykotisk, psykisk utviklingshemmet i høy grad eller har en sterk bevissthetsforstyrrelse. Redusert bevissthet forårsaket av alkohol eller narkotiske stoffer vil ikke fritta for straff dersom rusen er selvforskyldt.³³

4. Medvirkning og forsøk

- 14.41 Selv om straffebestemmelser er rettet mot den som faktisk overtrer bestemmelsen, vil også personer som medvirker til overtredelsen som hovedregel kunne straffes.³⁴ For eksempel vil en person som kjører fanger til et fengsel hvor de blir ulovlig frihetsberøvet og mishandlet, kunne bli holdt ansvarlig for frihetsberøvelsen og mishandlingen dersom han var klar over at dette var en konsekvens av transporten.
- 14.42 Personer som har forsøkt å begå en straffbar handling, vil også kunne straffes for forsøket på overtredelse av den aktuelle straffebestemmelsen. For å straffes for forsøk må gjerningspersonen ha som forsett å fullbyrde lovbruddet, og må foreta noe som leder direkte mot utføringen. Det kreves ikke at forbrytelsen planlegges gjennomført i nær tid, det er tilstrekkelig at gjerningspersonen gjør det han eller hun mener er nødvendig for at forbrytelsen skal skje. Han vil likevel ikke straffes dersom han ombestemmer seg og frivillig lar være å fullbyrde lovbruddet, eller angre og klarer å avverge at det skjer.³⁵ Et eksempel på forsøk på krigsforbrytelse er å skyte mot sivile, men bomme på disse. Man vil da kunne straffes for forsøk på drap av sivile.

Mulige straffrihetsgrunner

- 14.43 Det er ikke alltid slik at en handling skal straffes selv om straffebestemmelsens gjerningsbeskrivelse er overtrådt. Det er flere grunner som vil kunne fritta fra straff (straffrihetsgrunner), og de mest relevante vil bli behandlet her.

³³ *Straffeloven (1902) §§ 44–46 og (2005) § 20.*

³⁴ *Straffeloven (2005) § 15.*

³⁵ *Straffeloven (1902) §§ 49–51 og (2005) § 16.*

a. Lovlige krigshandlinger

- 14.44 I væpnet konflikt kan en rekke handlinger som ellers ville medført streng straff, utføres uten at det medfører straffansvar. Eksempler på dette er drap, legemsbeskadigelse og materiell ødeleggelse eller skadeverk. Det er ingen generell lovbestemmelse i straffeloven som slår fast at lovlige krigshandlinger er straffrie, men det er uskreven rett. Det betyr at det er krigens folkerett som avgrenser hvilke handlinger som er lovlige krigshandlinger, og hvilke som ikke er det.
- 14.45 For at noe skal være en lovlig krigshandling, må handlingen være foretatt under en væpnet konflikt, av en person som har lov til å ta del i strid (lovlig stridende), og handlingen må ha et krigsformål, det vil si at en sikter mot å svekke fienden eller styrke egen stilling i kampen. En lovlig krigshandling kan derfor ikke være en handling med private motiver, som for eksempel personlig vinning eller hevn. Slike handlinger vil ikke være militært nødvendig. I tillegg må handlingen være i tråd med reglene i krigens folkerett for øvrig. I internasjonale væpnede konflikter har lovlig stridende rett til å delta i fiendtlighetene og dermed til å utføre lovlige krigshandlinger.³⁶ I ikke-internasjonale væpnede konflikter er det mindre klart hvem som har lov til å ta del i strid, ettersom folkeretten ikke sier noe om det. I praksis vil stater gi egne styrker straffrihet for handlinger som er utført i henhold til krigens folkerett, fordi de representerer statens lovlige myndigheter, og soldatene derfor har rett til å delta i strid mot opprørsstyrker. På den annen side vil opprørerne ikke vurderes til å ha en rett til å delta i fiendtlighetene. Handlingene deres vil som regel bli ansett som kriminelle dersom de innebærer brudd på nasjonal lovgivning, og dermed bli straffet, med mindre staten velger å innvilge amnesti.³⁷
- 14.46 Handlinger som ikke er lovlige krigshandlinger, vil for det første kunne være brudd på nasjonal lovgivning. I tillegg kan det være snakk om krigsforbrytelser, men det er kun dersom det foreligger grove brudd på krigens folkerett. I norsk lovgivning er overtredelse av krigens folkerett behandlet to steder. Militær Straffelov hjemler straff for enhver overtredelse av Genèvekonvensjonene med tilleggsprotokoller, mens straffeloven av 2005 definerer hva som er krigsforbrytelser.

³⁶ TP I art. 43.

³⁷ Se TP II art. 6(5).

FORUTSETNINGENE FOR AT NOE ER EN LOVLIG KRIGSHANDLING

1. Handlingen er foretatt under en væpnet konflikt
2. Handlingen er foretatt av en person som har lov til å delta i strid
3. Handlingen har et krigsformål, det vil si at det ikke er en privat handling
4. Handlingen er i tråd med krigens folkerett

b. Ordre

- 14.47 Orde kan fritta fra straff, men kun dersom den som utfører den beordrede handlingen, er forpliktet til å adlyde ordren, ikke skjønnte at ordren var rettsstridig, og ordren ikke var åpenbart rettsstridig. Ordre er behandlet i mer detalj under overordnede ansvar og individuelt ansvar, i punkt 14.10–14 og 14.15–17.

c. Selvforsvar (nødverge)

- 14.48 Det er lov å forsvare seg selv mot ulovlige angrep. I selvforsvar kan man utøve handlinger som ellers er ulovlige. En selvforsvarshandling er med andre ord en ellers ulovlig handling som blir lovlig på grunn av det foregående eller nært forestående ulovlige angrepet. Det er tillatt å bruke makt for å forsvare seg selv eller andre, selv om det i verste fall innebærer bruk av dødelig makt. For at selvforsvarshandlingen skal være lovlig, må den

a) bli foretatt for å avverge et ulovlig angrep,

b) ikke gå lenger enn nødvendig, og

c) ikke åpenbart gå ut over hva som er forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesse som angrepet krenker, og angriperens skyld.³⁸

- 14.49 Det er også tillatt å bruke makt i henhold til disse vilkårene for å iverksette en lovlig pågrep eller søke å hindre at noen unndrar seg varetektsfengsling eller gjennomføring av frihetsstraff.³⁹

- 14.50 Det er tillatt å bruke så mye makt som er nødvendig for å avverge angrepet, men heller ikke mer. Så snart angrepet er stoppet, er det ikke lenger tillatt å bruke makt, for eksempel for å ”ta igjen”. Det er imidlertid tillatt å bruke makt for å holde en person under kontroll dersom han anses å utgjøre en trussel. Maktbruken må stå i forhold til den trussel den forsøker å avverge, og må være rettet mot angriperen.

- 14.51 Vilåret om at handlingen en skal forsvare seg selv eller andre mot er en ulovlig handling, innebærer at man ikke har mulighet til å bruke makt i selvforsvar

³⁸ Straffeloven (1902) § 48 og (2005) § 18.

³⁹ Straffeloven (1902) § 48.3 og (2005) § 18.2.

mot utøvelse av lovlig offentlig myndighet, eller mot en annens lovlige selvforsvarshandling. Det er likevel tillatt å forsvare seg mot utøvelse av offentlig myndighet dersom denne er ulovlig, og den som gjennomfører myndighetsutøvelsen, opptrer forsettlig eller grovt uaktsomt.⁴⁰ Avgrensingen av selvforsvarsretten til ulovlige angrep innebærer også at en soldat som deltar i en væpnet konflikt, ikke vil ha rett til å bruke makt i selvforsvar mot en motstander som har rett til å delta i fiendtlighetene, og dermed kan anse soldaten som lovlig mål. I slike tilfeller vil soldaten likevel ha mulighet til å bruke væpnet makt i henhold til krigens folkerett, og dette vil gi et større handlingsrom enn selvforsvarsretten. Derimot vil et angrep på sanitetspersonell ikke være lovlig etter krigens folkerett, og sanitetspersonell kan derfor handle i selvforsvar mot et slikt angrep. Se mer om forholdet mellom krigens folkerett og selvforsvar i punkt 1.55–60.

- 14.52 Selvforsvar er ikke begrenset til personer, men kan utøves overfor enhver rettsstridig handling. Man kan forsvare seg selv, en annen person, eller eiendom. For eksempel er det selvforsvar å bistå en annen person i å forsvare seg mot et overfall, og det kan benyttes selvforsvar for å forsvare militær eiendom. Forskjellen på å forsvare personer og eiendom følger av vilkåret om at maktbruken må stå i forhold til hva slags interesse som krenkes. Det vil som regel aksepteres større maktbruk for å forsvare personer enn eiendom. I noen tilfeller vil en operasjons mandat, politiske føringer eller operative hensyn kunne legge begrensninger på norsk personell sin rett til å utøve selvforsvar for tredjeperson eller materielle verdier (såkalt utvidet selvforsvarsrett / extended self-defence). Retten til å utøve selvforsvar mot ulovlige angrep på egen person kan derimot ikke innskrenkes.
- 14.53 Det er ikke krav om at det ulovlige angrepet er påbegynt før selvforsvarsretten lovlig kan utøves, men i slike situasjoner vil vilkårene om nødvendighet og forholdsmessighet tolkes strengere. Dette kalles preventivt selvforsvar. Desto mer konkret trusselen er, jo klarere vil selvforsvarsretten være, men hvert tilfelle må vurderes for seg. For eksempel, dersom en person truer med å angripe og personen som er truet har mulighet til å løse situasjonen ved å fjerne seg, vil det være vanskeligere å argumentere for bruk av makt i selvforsvar enn hvis angrepet er uunngåelig.
- 14.54 Gjerningspersonens oppfatning av situasjonen skal alltid være utgangspunktet i en rettslig vurdering. For selvforsvar betyr dette at det er den subjektive oppfatningen på handlingstidspunktet til den som utøver selvforsvar som er avgjørende for å vurdere om selvforsvarshandlingen var lovlig. Dersom

⁴⁰ *Straffeloven (2005) § 18.3.*

en soldat er overbevist om at en person står klar til å angripe med skytevåpen, er det lite sannsynlig at han vil straffes for å forsvare seg mot denne personen, selv om det i etterkant viste seg å være en lekepistol eller en annen gjenstand som liknet. Unntaket er tilfeller hvor soldaten kan bebreides for å ha misforstått situasjonen. Dette vil kunne være tilfelle dersom soldaten ikke gjorde det som var praktisk mulig for å forsikre seg om at det faktisk var et skytevåpen. Se mer om uaktsomhet i punkt 14.35–36.

d. Nødrett

14.55 Det er ikke alltid at en farlig situasjon er forårsaket av et ulovlig angrep fra en annen person. Også i andre situasjoner vil det være mulig å foreta ellers straffbare handlinger for å avverge trusselen. Nødrett er retten til å begå et lovbrudd for å berge seg selv eller andre ut av en nødssituasjon, på bekostning av en annens rett. Villkårene er

- a) at handlingen blir foretatt for å redde liv, helse, eiendom eller annen interesse fra en fare for skade som ikke kan avverges på annen rimelig måte, og
- b) at denne skaderisikoen er langt større enn skaderisikoen ved handlingen.⁴¹

På lik linje med selvforsvarshandlinger blir nødretts handlinger lovlige dersom kravene over er oppfylt.

EKSEMPEL 2: NØDRETT OG TVANG

I rettsoppgjøret etter andre verdenskrig var tre konstabler i ordenspolitiet tiltalt for å ha deltatt i henrettelsen av en nordmann som var dømt til døden av en nazistisk domstol. Konstablene påberopte seg nødrett på grunnlag av at de var tvunget til å delta under trussel om at de ville bli drept selv om de ikke gjennomførte henrettelsen. De argumenterte også med at nordmannen ville bli henrettet uavhengig av om de deltok eller ikke, slik at de ville ha ofret sitt liv forgyves dersom de nektet å delta.

Retten konkluderte at kravet om at det som skal reddes, ut fra en objektiv vurdering, må være mer verdifullt enn det som ofres, innebærer at man ikke vil kunne ta en annens liv for å redde sitt eget. Konstablene kunne derfor ikke fritas for straff, men siden de ikke kunne ha reddet nordmannens liv uansett, ble straffen redusert.

Rt. 1950 s. 377.

⁴¹ *Straffeloven (2005) § 17, jf. (1902) § 47 hvor vilkåret er "særdeles betydelig i Forhold til", noe som innebærer en større interesseovervekt.*

- 14.56 Det er ingen begrensning på hva slags handlinger som kan være en lovlig nødrettshandling. Det avgjørende kravet er at det som reddes må være betydelig mer verdifullt enn det som ofres. For eksempel vil en person som har gått seg bort på fjellet, kunne bryte seg inn i en hytte for å overleve uten at han gjør noe ulovlig, men han vil da måtte betale erstatning til hytteeieren for skaden han forårsaker. Kravet om interesseovervekt innebærer at det ikke er mulig å påberope seg nødrett ved å ofre en uskyldig persons liv for å redde sitt eget. En persons liv er ikke mer betydningsfullt enn en annens. En annen sak er at drapet på den ene for å redde de mange under ekstreme omstendigheter kan være unnskyldelig, og derfor ikke straffes likevel.

Militær Straffelov

- 14.57 Militær Straffelov kommer som nevnt til anvendelse både i Norge og som oftest også i utlandet, både i fredstid og under deltakelse i væpnede konflikter. Loven behandler mange ulike aspekter ved militære forhold, og hele loven vil derfor ikke bli behandlet i detalj. I tillegg til å regulere ansvar for ordre som er gitt, og plikt til å følge ordre (se punkt 14.10–14 og 14.15–17 over) inneholder loven blant annet flere krigsartikler. Spesielt relevant for håndhevelse av krigens folkerett er følgende bestemmelse:

Med fengsel inntil 4 år straffes den som overtrer eller medvirker til å overtre bestemmelse som er gitt til beskyttelse for personer eller eiendom

a) i Genève-konvensjonene av 12 august 1949 om forbedring av såredes og sykes kår i de væpnede styrker i felten, om forbedring av såredes, sykes og skipbrudnes kår i de væpnede styrker til sjøs, om behandling av krigsfanger og om beskyttelse av sivile i krigstid,

b) i de to tilleggsprotokoller 10 juni 1977 til disse konvensjonene, om ikke forholdet rammes av et strengere straffebud.⁴²

Dette inkluderer både norske straffebud om krigsforbrytelser og andre straffebud som dekker de samme handlingene.

Krigsforbrytelser

- 14.58 Denne delen gjennomgår krigsforbrytelser som er regulert i norsk lov. De norske bestemmelsene definerer krigsforbrytelser videre enn Den internasjonale straffedomstolen i Haag (ICC).⁴³ Dette betyr at det er liten risiko for at norske styrker ender opp i Haag, ettersom Den internasjonale straffedomstolen bare vil kunne vurdere saker hvor nasjonale myndigheter mangler evne eller vilje til å straffeforfølge selv.⁴⁴ I tillegg til krigsforbrytelser er også folkemord og

⁴² Militær Straffelov § 108.

⁴³ Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstol 17. juli 1998.

⁴⁴ Roma-vedtektene art. 17.

I det internasjonale rettsoppgjøret med Nazi-Tyskland i Nürnberg i 1946 ble flere tyske ledere dømt for krigsforbrytelser. Ved mikrofonen står Baldur von Schirach. På første rad fra venstre (sittende) er Goering, Hess, Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner og Rosenberg. Foto: akg-images/NTB scanpix

forbrytelser mot menneskeheten regulert i straffeloven av 2005, men ettersom folkemord og forbrytelser mot menneskeheten ikke er knyttet til brudd på krigens folkerett som sådan, er de ikke inkludert i denne oversikten.

- 14.59 Krigsforbrytelser er grove brudd på krigens folkerett. Den norske straffeloven opererer med fem kategorier av krigsforbrytelser. De tre første er inndelt etter hva som beskyttes: person, eiendom og sivile rettigheter, og humanitære innsatser eller kjennemerker. De to siste kategorien regulerer anvendelse av forbudte krigføringmetoder og -midler. Bestemmelsene er tatt inn i sin helhet i vedlegg til dette kapitlet.

Krigsforbrytelse mot person

- 14.60 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot person regulerer grove brudd på reglene om beskyttelse av personer som ikke, eller ikke lenger, tar aktivt del i fiendtlighetene, og personer som har spesiell beskyttelse etter krigens folkerett. Denne beskyttelsen er behandlet i mer detalj blant annet i kapittel 4 om beskyttede personer og kapittel 13 om okkupasjon. Straffebudet bygger med andre ord på distinksjonsprinsippet og prinsippet om humanitet, og gjør det klart at grove brudd vil bli straffet.

Krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter

- 14.61 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter bekrefter forbudene mot plyndring og unødvendig ødeleggelse, beslagleggelse eller konfiskering av eiendom, og tilsidesettelse av siviles borgerrettigheter. Disse forbudene er behandlet i mer detalj i blant annet kapittel 6 om krigsfanger og internerte og kapittel 7 om objekter.

Krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker

- 14.62 Bestemmelsen om krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker styrker beskyttelsen av dem som prøver å redusere unødvendig lidelse i væpnet konflikt, og respekten for beskyttelsesemblemene. Dette er behandlet i mer detalj i kapitlene om beskyttede personer, sanitet og krigføringsmetoder (kapittel 4, 5 og 9).

Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmetoder

- 14.63 Bestemmelsen om krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmetoder regulerer grove brudd på prinsippene om distinksjon og proporsjonalitet, og inneholder bestemmelser om angrep mot sivile, mot uforsvarte områder og mot objekter med spesiell beskyttelse; utsulting av sivile; skade på naturmiljøet; bruk av menneskelige skjold, svik og å erklære at det ikke skal vises nåde. Disse metodene er behandlet i mer detalj i kapitlene om objekter og krigføringsmetoder (kapittel 7 og 9).

Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmidler

- 14.64 Bestemmelsen om krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte krigføringsmidler viser både til konkret regulering av krigføringsmidler og generell regulering. Dette innebærer blant annet at bruk av våpen som etter sin art vil forårsake overflødig skade eller unødvendig lidelse, vil kunne straffes som en krigsforbrytelse. Regulering av krigføringsmidler er behandlet i detalj i kapittel 8 om krigføringsmidler (våpen).

Håndtering av forbrytelser begått av andre

- 14.65 Det er klare regler for hvordan norske militære sjefer skal håndtere mulige forbrytelser begått av medlemmer av de norske styrker, se punkt 14.10–14 over. Det er derimot mindre klart hvordan norske styrker skal forholde seg til mulige straffbare handlinger utført av andre lands styrker eller opprørsgrupper. Dette gjelder både handlinger som fremdeles kan avverges, og handlinger som allerede er gjennomført. Det må skilles mellom situasjoner hvor norske styrker har en plikt til å gripe inn, og når vi ikke har en slik plikt, men likevel har en

rett til å gjøre det. Spørsmålet om jurisdiksjon for å etterforske og straffeforfølge personer som er mistenkt for å ha begått straffbare handlinger, er behandlet i punkt 14.28–31 og vil derfor ikke dekkes her.

- 14.66 Spørsmålet om når norske styrker skal gripe inn overfor andre vil i mange tilfeller være avklart i avtaler mellom de aktuelle statene og i operasjonens mandat. Dersom Norge deltar i en internasjonal styrke, kan det være inngått egne avtaler mellom deltakernasjonene som beskriver hvordan styrkene skal håndtere eventuelle lovbrudd som er i ferd med å bli begått, eller som har blitt begått av styrker som tilhører en annen deltakernasjon. Det kan også være inngått egne avtaler med landet operasjonen foregår i, som sier noe om hvorvidt de internasjonale styrkene skal ha noen form for politimyndighet. Operasjonens mandat og engasjementsreglene vil også kunne si noe om når styrkene aktivt skal gå inn for å avverge situasjoner som ikke involverer andre deltakernasjoner, for eksempel for å beskytte sivilbefolkningen mot grov vold. Som hovedregel skal ikke militære styrker involveres i politioppgaver, men i noen operasjoner er dette en av oppgavene gitt i mandat og engasjementsregler. Eksempler på dette kan være bemanning av veikontrollposter eller sikringsoppgaver i forbindelse med lokale valg. Det kan også være gitt føringer fra norske myndigheter for hvordan norske styrker skal forholde seg til slike engasjementsregler. Se mer om dette i kapittel 12.

For okkupasjonsstyrker er det egne regler for myndighetsutøvelse, se kapittel 13.

- 14.67 Det vil normalt ikke foreligge en plikt til å avverge et pågående eller nært forestående lovbrudd, spesielt ikke hvis det innebærer risiko for de som involverer seg. Et unntak fra dette er militære sjefers ansvar for egne styrker og plikten til å forhindre at disse begår lovbrudd (se punkt 14.12–13). I tillegg vil det også foreligge en plikt til å gripe inn for å forhindre folkemord.⁴⁵ Det er uklart om plikten også kan sies å inkludere forbrytelser mot menneskeheten og krigsforbrytelser, og dette vil derfor avhenge av hvilken type samarbeid det er mellom norske og utenlandske styrker. Dersom de utenlandske styrkene er underlagt norsk kommando, vil militære sjefers ansvar også kunne inkludere utenlandske avdelinger. Videre, hvis unnlatelsen av å gripe inn oppfattes som en aksept av og støtte til handlingen, vil dette kunne utgjøre straffbar medvirkning.⁴⁶
- 14.68 Inngripen overfor andre lands styrker i forbindelse med brudd på krigens folkerett vil derfor avhenge av hvor alvorlig bruddet er. Dersom det er snakk

⁴⁵ *Konvensjon om forhindring og avstraffelse av forbrytelsen folkemord, art. 1.*

⁴⁶ *Straffeloven (2005) § 15.*

om å stoppe en krigsforbrytelse, for eksempel angrep på sivile, kan det være en plikt til å gripe inn, avhengig av omstendighetene. Hvis det kun er snakk om overtredelser som ikke medfører umiddelbar fare for liv eller helse eller beskyttede objekter, vil det være riktig å rapportere forholdet tjenestevei til nasjonal foresatt.

- 14.69 I tilfeller hvor det ikke foreligger en plikt til å gripe inn, vil det likevel kunne være tillatt å bruke makt for å stoppe en forbrytelse ("rett") dersom noen utsettes for umiddelbar fare for liv eller helse. Bruk av makt for å beskytte andre vil være lovlig hvis det oppfyller vilkårene for selvforsvar. Selvforsvar tillater bruk av makt for å stoppe eller avverge et ulovlig angrep på en selv eller på andre. Vilkår for lovlig utøvelse av selvforsvar er presentert i punkt 14.48–54. Selvforsvar tillater med andre ord bruk av makt både for å forsvare egne styrker, norske eller andre, og også enhver annen person. Bruk av makt i selvforsvar for å beskytte personer som ikke er en del av styrken, vil ofte være nærmere regulert i engasjementsreglene. Dette er fordi det er hensiktsmessig å ha en kontroll ved styrkens inngripen overfor lokalbefolkningen. Bruk av makt overfor tredjepersoner kan derfor være begrenset til tilfeller hvor det er fare for liv eller alvorlig skade, det vil si i tilfeller av grov vold. I operasjoner hvor det er sannsynlig at dette blir en problemstilling, bør det derfor i forkant gis føringer for hvordan de militære styrkene skal forholde seg til slik inngripen.

Represalier og kompensasjon: statlig ansvar

- 14.70 Represalier og erstatning for folkerettsbrudd er hovedsakelig et statsansvar, men vil likevel behandles her fordi det er nær knyttet til individuelt ansvar.

Represalier

- 14.71 Represalier er ellers ulovlige handlinger som gjennomføres for å få motparten til å avstå fra visse ulovlige handlinger. Represalier er kun tillatt i internasjonale væpnede konflikter. Med andre ord er det mulighet til å tvinge motparten til å respektere krigens folkerett ved selv å bryte den, men siden dette fort kan føre til at konflikten eskalerer, er det strenge krav til når og hvordan represaliehandlinger kan benyttes. Først må motparten bli oppfordret til å avslutte de ulovlige handlingene, og det må gis advarsel om at represalier vil bli brukt dersom de ulovlige handlingene ikke stopper. Dersom dette ikke er nok til å få motparten til å stoppe, og det ikke er andre praktisk mulige løsninger på problemet, kan represalier benyttes. Represaliene må kun rettes mot lovlige mål, de må stå i forhold til den opprinnelige ulovlige handlingen og må ikke gå lenger enn det som er nødvendig for å påvirke motpartens atferd. Represalier mot beskyttede personer eller objekter er forbudt.⁴⁷ Det må også kommuniseres

⁴⁷ GK I art. 46, GK II art. 47, GK III art. 13, GK IV art. 33, TP I art. 20.

at det er en represaliehandling, slik at det ikke blir tolket som en ulovlig handling. Ettersom represaliehandlingen i seg selv vanligvis er ulovlig, må den kun brukes som siste utvei.

- 14.72 Siden det kun er tillatt å rette represaliehandlinger mot ellers lovlige mål, har denne metoden et begrenset anvendelsesområde. De eneste lovlige represalier norske styrker kan tenkes å utføre, vil være å benytte ellers ulovlige krigføringssmidler (våpen) eller -metoder for å få en motpart til å avslutte sine brudd på krigens folkerett. Samtidig er det vanskelig å se at en fravikelse av forbudet mot å utsette stridende personer for overflødig skade eller unødvendig lidelse kan være en lovlig represaliehandling.⁴⁸ Siden represalier per definisjon er ellers ulovlige handlinger, og derfor vil innebære brudd på Norges folkerettslige forpliktelser (for eksempel våpenkonvensjoner), skal beslutning om iverksettelse av slike represalier tas på strategisk nivå, det vil si av Forsvarsdepartementet.
- 14.73 Dersom en represaliehandling utføres på en måte som ikke oppfyller vilkårene, vil dette også kunne medføre individuelt straffansvar for den ulovlige handlingen.

Staters erstatningsplikt for brudd på krigens folkerett

- 14.74 Dersom norske styrker bryter krigens folkerett, vil Norge kunne måtte betale erstatning til motparten.⁴⁹ Slike erstatningskrav avklares vanligvis etter at den væpnede konflikten er over. For eksempel ble Tyskland pålagt å betale krigsskadeerstatning til de allierte landene etter første verdenskrig, og siste betaling skjedde i 2010. Etter Golfkrigen 1990–1991 bestemte FNs sikkerhetsråd i resolusjon 687 (1991) og 692 (1991) at Irak skulle betale erstatning til Kuwait.

Uavhengig tilsyn/inspeksjon

- 14.75 Partene i en væpnet konflikt vil som regel ha utfordringer med å samarbeide og oppnå felles forståelse av en situasjon. Det vil derfor være en fordel å få støtte fra uavhengige parter på ulike områder. For eksempel vil en slik uavhengig part kunne besøke personer i fangenskap, formidle meldinger mellom personer som sitter i fangenskap og deres familier, undersøke mulige brudd på krigens folkerett, eller bistå ved mekling og fredsforhandlinger.

⁴⁸ TP I art. 35(2).

⁴⁹ TP I art. 91.

Beskyttermakt

- 14.76 Ved starten av en internasjonal væpnet konflikt eller okkupasjon er statene i utgangspunktet forpliktet til å oppnevne en beskyttermakt som skal bistå landene med å overholde forpliktelsene de har etter krigens folkerett.⁵⁰ Ettersom begge parter må godkjenne statene som skal fungere som beskyttermakter, er ikke dette brukt i alle konflikter. I stedet har ICRC fylt denne rollen. ICRC vil ofte allerede være til stede i området når konflikten begynner, og er internasjonalt anerkjent for å være nøytrale. Det er derfor ofte praktisk å utnytte det handlingsrommet ICRC allerede har opparbeidet, i stedet for å introdusere en ny part i form av en beskyttermakt.
- 14.77 I ikke-internasjonale konflikter er det ikke noe system for beskyttermakter, men partene kan likevel velge å benytte seg av slike nøytrale parter. I tillegg kan de velge å la ICRC utøve en slik rolle, se punkt 14.80–82 nedenfor.
- 14.78 Ansvarer til beskyttermakter er behandlet i de relevante kapitlene, men kan oppsummeres med følgende punkter. Beskyttermakten skal:
- Ivareta interessene til partene i konflikten og anvende konvensjonene.⁵¹
 - Bistå til å løse konflikten, for eksempel ved å foreslå et møte mellom partene på et nøytralt sted.⁵²
 - Besøke krigsfanger og internerte sivile, inkludert føre samtale med fangene uten vitner, enten direkte eller gjennom en tolk. Beskyttermakten skal fritt velge hvilke steder som skal besøkes, og varigheten og hyppigheten av slike besøk. Besøkene kan kun nektes dersom tvingende militære hensyn gjør det nødvendig, og da kun unntaksvis og midlertidig.⁵³ Et eksempel på slike tvingende militære hensyn vil være dersom sikkerhetssituasjonen er så alvorlig at det ikke vil være mulig å beskytte beskyttermaktens representanter.
- 14.79 Dersom en beskyttermakt ikke blir utpekt eller ikke blir godkjent av begge parter, kan ICRC fylle denne rollen.

Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC)

- 14.80 Den internasjonale Røde Kors-komité (ICRC) har en spesiell og viktig rolle i væpnede konflikter.⁵⁴ Til forskjell fra andre ikke-statlige organisasjoner er ICRC akseptert av alle stater som en uavhengig, ikke-politisk organisasjon

⁵⁰ TP I art. 5.

⁵¹ GK I, II og III art. 8, GK IV art. 9.

⁵² GK I, II og III art. 11, GK IV art. 12.

⁵³ GK III art. 126 og GK IV art. 143.

⁵⁴ GK I, II og III art. 9 og 11, GK IV art. 10 og 12, TP I art. 5.

med spesielle rettigheter til å sikre etterlevelse av krigens folkerett. ICRC driver sentrale opplysningskontor (se punkt 4.75–79), fører lister over krigsfanger, inspisierer fangeleirer og bidrar med hjelpeforsyninger til både internerte og sivilbefolkning i konfliktområder.⁵⁵ I tillegg jobber ICRC for å bistå partene med å finne en løsning på konflikten, og hjelpe statene med å overholde sine forpliktelser etter krigens folkerett.⁵⁶

- 14.81 Konfliktpartene i internasjonale væpnede konflikter er forpliktet til å gjøre det som er praktisk mulig for å legge til rette for at ICRC og nasjonale Røde Kors / Røde Halvmåne-organisasjoner skal få utført de funksjonene de er gitt etter krigens folkerett for å sikre beskyttelse og hjelp til ofre for konflikter.⁵⁷ Ettersom stater i mindre grad enn tidligere oppnevner beskyttermakter, har ICRCs rolle økt. ICRC har også utvidet sitt fokus til å inkludere ikke-internasjonale væpnede konflikter, i den grad partene aksepterer dette. For eksempel har de i mange år jobbet med både ISAF-styrker og opprørsgrupper i Afghanistan.
- 14.82 ICRC er avhengig av å bli oppfattet som helt uavhengig og nøytral for at de skal få tilgang til de personene som har behov for deres beskyttelse og støtte. ICRC vil derfor kun i eksepsjonelle tilfeller gå ut med åpen kritikk av en part i en konflikt, og ICRC vil ikke bruke den informasjonen de besitter, til å støtte eventuelle straffesaker.

Uavhengig granskning av fakta

- 14.83 Både underveis og etter en væpnet konflikt vil én eller flere parter i konflikten ofte anklage den andre parten for å ha begått krigsforbrytelser og andre overgrep. Dette kan være basert på reelle bekymringer for at slike forbrytelser har funnet sted, eller det kan være del av en propaganda som har til hensikt å undergrave motpartens støtte blant befolkningen lokalt eller internasjonalt. I mange slike tilfeller vil en enkel etterforskning av fakta kunne avdekke at anklagen ikke er riktig, spesielt dersom styrkene har gode rutiner for å innrapportere hendelser og innhente informasjon om skadeomfang og liknende.
- 14.84 I noen tilfeller er det behov for en uavhengig granskning av fakta. Det er opprettet en slik kommisjon etter Genèvekonvensjonene,⁵⁸ men denne kommisjonen har per 2012 ikke blitt benyttet. I stedet har FN i flere tilfeller opprettet ekspertgrupper med mandat til å etterforske konkrete konflikter. Dette ble for eksempel gjort for å etterforske anklager om brudd på krigens

⁵⁵ GK III art. 123, 125 og 126, GK IV art. 140, 142 og 143.

⁵⁶ GK I, II og III art. 11, GK IV art. 12.

⁵⁷ TP I art. 81.

⁵⁸ TP I art. 90.

folkerett under Iran–Irak-krigen i 1984–1988, i det tidligere Jugoslavia i 1992, i 2009 for å etterforske mulige brudd på menneskerettigheter og krigens folkerett under Israels felttog i Gaza 2008–2009, og i 2011 for å etterforske om libyske regjeringsstyrker, opprørsstyrker eller NATO-styrker brøt menneskerettigheter og krigens folkerett under konflikten i Libya.

FN og Sikkerhetsrådet

- 14.85 FN og spesielt Sikkerhetsrådet spiller en viktig rolle i væpnede konflikter. I mange tilfeller vil det foreligge et mandat fra Sikkerhetsrådet som autoriserer den ene parten i konflikten til å bruke nødvendig makt for å opprettholde internasjonal fred og sikkerhet. Ettersom maktbruk mot andre stater som hovedregel er forbudt, vil dette mandatet spesifisere de strategiske rammene for maktbruken. For eksempel presiserte Resolusjon 1973 (2011), som var mandatet for Libya-operasjonen i 2011, at nødvendig makt kunne brukes for å beskytte sivile og opprettholde flyforbudet over Libya.
- 14.86 I tillegg til å kunne autorisere militær maktbruk har FNs sikkerhetsråd mulighet til å sette i gang etterforskning av mulige krigsforbrytelser og andre alvorlige lovbrudd og autorisere bruk av makt for å stoppe eller forhindre overgrep. Sikkerhetsrådet har også opprettet domstoler som gjennomfører rettsprosesser etter omfattende brudd på internasjonal strafferett, som for eksempel De internasjonale straffedomstolene for det tidligere Jugoslavia og for Rwanda.

Vedlegg til kapittel 14: Krigsforbrytelser etter norsk straffelov av 2005⁵⁹

§ 103: Krigsforbrytelse mot person

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a) dreper en beskyttet person,
- b) påfører en beskyttet person stor lidelse eller betydelig skade på kropp eller helse, særlig ved tortur eller annen grusom eller umenneskelig behandling,
- c) gjør en beskyttet person til slave,
- d) utsetter en beskyttet person for voldtekt, seksuelt slaveri, tvungen prostitusjon, tvungen svangerskap, tvungen sterilisering eller annen tilsvarende grov seksuell vold,
- e) tar en beskyttet person som gissel,
- f) utskriver eller verver barn under 18 år til væpnede styrker eller bruker dem aktivt til å delta i fiendtlighetene,
- g) utsetter en beskyttet person for et medisinsk eller vitenskapelig eksperiment som ikke skjer i personens interesse og som medfører alvorlig fare for personens liv eller helse,
- h) i strid med folkeretten deporterer eller tvangsflytter en beskyttet person fra et område hvor personen lovlig oppholder seg eller ulovlig sperrer inne en beskyttet person,
- i) ilegger eller iverksetter en straff mot en beskyttet person uten at personen først har fått en rettfærdig rettergang i samsvar med folkeretten,
- j) grovt krenker en beskyttet persons verdighet ved ydmykende eller nedverdiggende behandling, eller
- k) skader en stridende som har overgitt seg eller er kampudyktig.

Ved internasjonal væpnet konflikt straffes også den som

- a) overfører en del av sin egen sivilbefolkning til et okkupert område,
- b) tvinger en av motpartens borgere til å delta i stridshandlinger mot eget land, eller
- c) tvinger en beskyttet person til å tjenestegjøre i en fiendtlig makts væpnede styrker.

En beskyttet person er en person som ikke, eller ikke lenger, tar aktiv del i fiendtlighetene, eller som for øvrig er beskyttet etter folkeretten.

Straffen for krigsforbrytelse mot person er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år i de tilfellene som er nevnt i første ledd bokstav a til e eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov. Ved avgjørelsen av om forbrytelsen er grov, skal det blant annet legges vekt på dens skadepotensial og skadevirkninger, og på om den er begått som ledd i en plan eller målsetting om eller som ledd i en omfattende utøvelse av slike forbrytelser.

⁵⁹ Lov om straff (straffeloven) LOV 2005-05-20 nr 28, kapittel 16.

§ 104: Krigsforbrytelse mot eiendom og sivile rettigheter

For krigsforbrytelse dømmes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a) plyndrer,
- b) i stor målestokk ødelegger, beslaglegger eller konfiskerer eiendom uten at det er strengt nødvendig av hensyn til krigføringen, eller
- c) erklærer motpartens borgeres sivile rettigheter, eller deres mulighet for å få disse prøvd for domstolene, opphevet eller midlertidig satt ut av kraft.

Krigsforbrytelse mot eiendom eller sivile rettigheter straffes med fengsel inntil 10 år, men inntil 30 år når forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 105: Krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a) retter et angrep mot personell, anlegg, materiell, enheter eller kjøretøy som er involvert i humanitært hjelpearbeid eller fredsbevarende operasjoner i samsvar med FN-pakten, så langt disse har krav på folkerettslig beskyttelse for sivile personer eller eiendom,
- b) retter et angrep mot personell, bygninger, materiell, sanitetsenheter eller transporter som etter folkeretten har rett til å benytte et av Genèvekonvensjonenes og tilleggsprotokollenes særskilt beskyttede kjennemerker eller en annen identifikasjonsmetode som viser at de er beskyttet etter Genèvekonvensjonene, eller
- c) misbruker parlamentærflagg, fiendens eller De forente nasjoners flagg, militære kjennetegn eller uniformer eller misbruker de særskilt beskyttede kjennemerker som nevnt i bokstav b, slik at noen dør eller påføres betydelig skade.

Straff for krigsforbrytelse mot humanitære innsatser eller kjennemerker er fengsel inntil 10 år, men inntil 30 år i de tilfellene som er nevnt i bokstav c og for øvrig når forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 106: Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte stridsmetoder

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a) retter et angrep mot sivilbefolkningen som sådan eller sivile enkeltpersoner som ikke deltar i fiendtlighetene,
- b) benytter utsulting av sivile som stridsmetode ved å frata, unndra eller nekte dem tilgang til mat eller gjenstander som er uunnværlige for at de skal overleve, eller i strid med folkeretten forhindrer hjelpeforsyninger,
- c) iverksetter et angrep med kunnskap om at et slikt angrep vil forårsake tap av sivile personers liv, skade på sivile personer, skade på sivile gjenstander eller skade på naturmiljøet, som vil være for omfattende i forhold til den forventede konkrete og umiddelbare samlede militære fordel,

- d) anvender en beskyttet persons tilstedeværelse for å oppnå at visse steder, områder eller væpnede styrker ikke kan gjøres til gjenstand for militære operasjoner,
- e) retter et angrep mot byer, steder, bosettinger eller bygninger som ikke forsvares og som ikke utgjør militære mål, eller mot demilitariserte soner,
- f) retter et angrep mot bygninger som er viet til religion, utdanning, kunst, vitenskap eller velgjørende formål, mot historiske minnesmerker, kulturminner, sykehus og samlingssteder for syke og sårede eller mot annen sivil gjenstand som ikke utgjør militære mål,
- g) ved å forlede noen til å tro at de har rett til beskyttelse eller plikt til å gi beskyttelse i henhold til folkeretten og med den hensikt å svikte denne tilliten, dreper eller sårer noen som tilhører motpartens borgere eller væpnede styrker, eller
- h) erklærer eller truer med at det ikke vil bli vist nåde.

Straffen for krigsforbrytelse ved anvendelse av forbudte stridsmetoder er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år der forbrytelsen omfatter forsettlig drap av en sivil eller annen beskyttet person eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

§ 107: Krigsforbrytelse gjennom anvendelse av forbudte stridsmidler

For krigsforbrytelse straffes den som i forbindelse med en væpnet konflikt

- a) bruker gift eller giftige våpen,
- b) bruker biologiske eller kjemiske våpen,
- c) bruker kuler som lett utvider seg eller blir flate i den menneskelige kroppen, eller
- d) bruker et annet stridsmiddel som er i strid med folkeretten.

Straffen for krigsforbrytelse ved anvendelse av forbudte stridsmidler er fengsel inntil 15 år, men inntil 30 år der forbrytelsen omfatter forsettlig drap av en sivil eller annen beskyttet person eller for øvrig hvis forbrytelsen er grov, jf. § 103 fjerde ledd annet punktum.

15

Engasjementsregler

Introduksjon

- 15.1 Engasjementsregler (Rules of Engagement, ROE) er direktiver som gis for å sikre at styrkene følger krigens folkerett og andre juridiske eller politiske begrensninger som måtte være satt med hensyn til krigføringen, og for å sikre politisk kontroll med bruk av militærmakt. Engasjementsreglene blir derfor et viktig kommando- og kontrollverktøy for å sikre en nærmere definert opptreden.

Dette kapitlet vil gi en oversikt over hva engasjementsregler er, og hvordan de brukes og utvikles. Mye av informasjonen er hentet fra NATOs MC 362/1 Rules of Engagement.

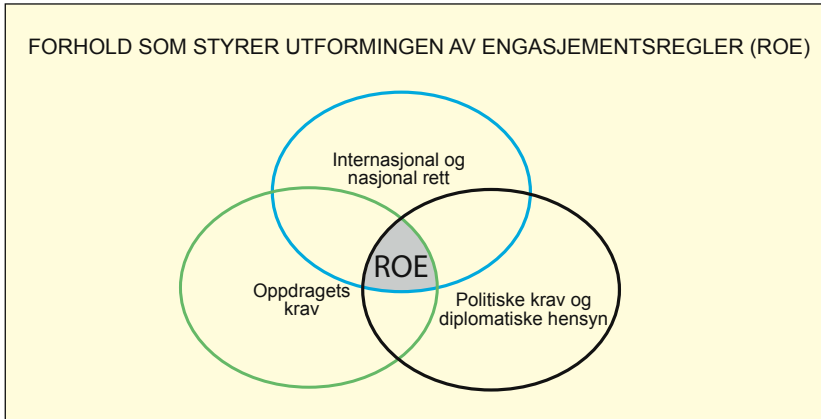
Generelt om tolking og anvendelse av engasjementsregler

- 15.2 Engasjementsregler er direktiver gitt av kompetent myndighet som regulerer under hvilke omstendigheter militær makt kan anvendes, og hvilken type og grad av makt som kan anvendes i den aktuelle situasjonen. Engasjementsreglene beskriver hva som er tillatt, og hva som er forbudt. I væpnet konflikt vil engasjementsreglene innebære begrensninger på handlinger som generelt og under normale omstendigheter er tillatt etter krigens folkerett. Engasjementsregler skal fastsettes spesielt for hver operasjon, og det kan i noen tilfeller være aktuelt å utvikle ulike engasjementsregler for forskjellige avdelinger. Operasjoner som er politisk, operasjonelt og taktisk komplekse, vil ofte ha mer komplekse engasjementsregler.
- 15.3 Det er normalt Forsvarets operative hovedkvarter som utarbeider engasjementsregler som ledd i den alminnelige planprosess for en operasjon. Man kan imidlertid tenke seg at også andre enn FOH utarbeider engasjementsregler. Etter utarbeidelse på operativt nivå skal engasjementsreglene oversendes Forsvarsdepartementet for politisk godkjenning. I Forsvarsdepartementet underlegges engasjementsregler politisk og juridisk kontroll. Engasjementsreglene skal for eksempel alltid være i overensstemmelse med norsk rett og Norges folkerettslige forpliktelser. Når engasjementsregler er godkjent i FD,

tilligger det Forsvarssjefen å implementere disse nedover i kommandokjeden.¹ Dersom Norge deltar i en NATO-operasjon, skal NATOs engasjementsregler følges med mindre det gis beskjed om annet. Er det gitt egne nasjonale engasjementsregler i tillegg til NATOs regler, skal de nasjonale engasjementsreglene ha forrang. Forrang betyr at dersom det er uoverensstemmelser mellom de to settene med engasjementsregler, skal de norske reglene anvendes. I tillegg vil Norge kunne velge å innføre nasjonale restriksjoner for norsk personell og bruken av disse (caveats), noe som vil begrense anvendelsen av NATOs engasjementsregler. Engasjementsreglene kan aldri innskrenke selvforsvarsretten.

- 15.4 Engasjementsregler er et resultat av militære behov, juridiske rammer og politiske føringer. I tillegg kan det bli gitt politiske føringer med hensyn til hvordan engasjementsreglene skal tolkes, og hvordan endringer i situasjonen skal håndteres. Dette kan blant annet komme i form av militære styrkesjefers direktiv. Et eksempel på en slik politisk føring som vil kunne ha direkte innvirkning på anvendelsen av engasjementsreglene, er ordre om at det ikke skal planlegges med sivile følgeskader, selv om de antas å være innenfor det som anses som forholdsmessig og dermed ikke er i strid med krigens folkerett. I tillegg til de mer konkrete politiske føringene kan det gis mer generelle føringer om hva den politiske og militære strategien for perioden er. Dette vil gjenspeiles i engasjementsreglene og vil påvirke hvordan engasjementsreglene skal tolkes og anvendes. I NATO-sammenheng gjøres dette ved å inkludere indikator i form av bokstaven X, Y eller Z. Disse innebærer at den overordnede strategien er å redusere involvering (X – de-escalation), opprettholde balansen i området (Y – maintain status quo) eller at det er ønskelig aktivt å påvirke situasjonen, slik at eskalering aksepteres (Z – risk of escalation is acceptable).
- 15.5 Engasjementsreglene må aldri leses isolert fra øvrige planer, ordrer og direktiver for operasjonen hvor blant annet engasjementsreglene er operasjonalisert. Det er derfor viktig å ha oversikt over aktuelle operasjonsplaner siden disse både påvirker gjennomføring av operasjoner og tolkning og anvendelse av engasjementsregler. Det vil for eksempel kunne være egne standard operasjonsprosedyrer (SOP) for eskalering av maktbruk, målutvelgelse, tilfangetaking og fangebehandling, og informasjonsinnhenting. Et annet eksempel, nevnt over, er militære styrkesjefers direktiv. Videre kan operasjonsordre og tilleggsordre presisere på hvordan gjeldende planer og prosedyrer skal forstås og anvendes.

¹ FSJ Direktiv for Operativ virksomhet av 15.12.2011

- 15.6 Engasjementsreglene er altså et operativt verktøy for militære sjefer. Det er derfor viktig at personell som jobber med planlegging og gjennomføring av operasjoner, kjenner engasjementsreglene godt. I tillegg bør Forsvarets jurister brukes som rådgivere for å tolke gjeldende engasjementsregler og gi veiledning om hvordan disse skal forstås. Militære sjefer bør også rådføre seg med disse ved begrunnelse av endringsforslag og frigivelse av engasjementsregler som er tilbakeholdt på høyere nivå. Brudd på engasjementsreglene vil kunne refses eller straffes som overtredelse eller unnlattelse av rettmessig ordre, eller som tjenesteforsømmelse, avhengig av omstendighetene (se informasjonsboks i punkt 14.57).

EKSEMPEL PÅ ENGASJEMENTSREGEL I HENHOLD TIL MC 362/1

ROE 183. Use of minimum force to detain a person or persons who pose a threat to NOR forces and their missions, or where detention is necessary for execution of the mission, is authorised.

AMPLN 1: Detention includes the right to search.

AMPLN 2: Detention guidance applies.

Ulik bruk av engasjementsregler i fred og væpnet konflikt

- 15.7 Engasjementsregler brukes både for operasjoner hvor styrkene skal delta i en væpnet konflikt, og hvor de ikke skal det. Dersom de skal delta i en væpnet konflikt, vil engasjementsreglene innebære en begrensning i forhold til hva som er tillatt etter internasjonal og nasjonal rett, spesielt krigens folkerett. Denne begrensningen er et resultat av politiske mål og føringer, og militær kommando og kontroll. Det kan for eksempel være en begrensning på gjennomføring av

operasjoner i områder nær et naboland som det er viktig å ikke provosere, eller det kan være innført krav til antall og type kilder til informasjon (sensorer) som brukes ved identifisering av personer eller objekter som er lovlige mål.

- 15.8 I operasjoner hvor styrkene ikke deltar i en væpnet konflikt, enten fordi situasjonen i området ikke er av en slik art eller fordi styrkene ikke tar direkte del i fiendtlighetene, vil hovedgrunnlaget for bruk av makt være personlig selvforsvar eller særskilt mandat fra Sikkerhetsrådet. Engasjementsreglene kan i slike operasjoner si noe om hvordan de ulike troppebidragsytende landene skal harmonisere sine ulike hjemler for selvforsvar slik at styrkene vil ha likest mulig handlingsrom. I tillegg vil engasjementsreglene si noe om hvorvidt det vil være hjemmel for å bruke makt ut over selvforsvar, dersom mandatet tillater det.

Hovedtyper av engasjementsregler

- 15.9 Engasjementsregler kan deles opp i to generelle kategorier; regler som styrer bruk av makt ved angrep, og annen maktbruk.

Bruk av makt ved angrep

- 15.10 Denne kategorien kommer kun til anvendelse i væpnet konflikt hvor visse personer og objekter anses som lovlige mål etter krigens folkerett, eller i situasjoner hvor maktbruk ut over selvforsvar er hjemlet i særskilt mandat fra FN's sikkerhetsråd.

Bruk av makt mot fiendtlig hensikt eller handling

- 15.11 Engasjementsreglene vil ofte ha egne bestemmelser om bruk av makt i respons på en fiendtlig handling eller en demonstrasjon av en fiendtlig hensikt. I NATO brukes denne typen engasjementsregler blant annet for å sikre at alle land har samme muligheter og begrensninger på bruk av makt for styrkebeskyttelse. Ettersom noen stater har videre selvforsvarsrett enn andre, både med tanke på hva som kan beskyttes, hvor mye makt som kan brukes, og hvor nærliggende trusselen må være, er det behov for å gi andre stater tilsvarende mulighet til å bruke makt. I tillegg vil anvendelsen av slike engasjementsregler, i motsetning til selvforsvar, ikke begrenses av de utfordringene som blant annet norske styrker vil ha med tanke på forbud mot å planlegge med bruk av makt i selvforsvar, eller vilkåret om at trusselen i seg selv må være ulovlig.
- 15.12 Primært vil engasjementsreglene tillate bruk av makt som reaksjon på en demonstrasjon av fiendtlig hensikt eller en fiendtlig handling, dersom dette rettes mot egne styrker eller medlemmer av egen koalisjon av internasjonale styrker. I tillegg vil det kunne være definert andre grupper personell og eiendom

som man kan anvende makt for å forsvare, men bruk av makt i slike tilfeller vil som regel være regulert av separate engasjementsregler. Hvem disse personene er, og hva slags eiendom det er snakk om, vil vanligvis være forhåndsdefinert av operasjonens styrkesjef.

Demonstrasjon av fiendtlig hensikt (hostile intent)

- 15.13 Demonstrasjon av fiendtlig hensikt er en sannsynlig og identifiserbar trussel som gjenkjennes gjennom truende personer eller gruppers evne og vilje til å påføre skade, kombinert med informasjon som tilsier at de har til hensikt å angripe eller på annen måte påføre slik skade. Eksempler på demonstrasjon av fiendtlig hensikt er klargjøring eller posisjonering av våpen og styrker til angrep, belysning med ildledningsradar, og økt transport av tropper og ammunisjon. Det må foreligge tilstrekkelig informasjon til at det kan konkluderes med at trusselen er klar og betydelig. Enkeltstående handlinger, uten ytterligere informasjon om intensjon om å angripe eller skade, vil ikke være demonstrasjon av fiendtlig hensikt. Dersom det er snakk om et umiddelbart forestående angrep, vil det derimot kunne være en selvforsvarssituasjon.

Fiendtlig handling (hostile act)

- 15.14 Engasjementsregler som regulerer bruk av makt i respons på fiendtlige handlinger, gir soldater mulighet til å håndtere grupper eller personer som bevisst gjennomfører eller direkte bidrar til handlinger som alvorlig undergraver eller utgjør en alvorlig fare for motpartens styrker. Eksempler på slike fiendtlige handlinger er minelegging, luftfartøy som bryter flyforbudssone og som nekter å etterkomme avskjæring, og handlinger som bevisst hindrer motpartens militære operasjoner. Dersom handlingen utgjør et faktisk angrep som gir rett til bruk av makt i selvforsvar, vil dette ikke være regulert av engasjementsreglene.

Regulering av offensiv maktbruk

- 15.15 Bruk av makt mot personer som ikke gjennomfører en fiendtlig handling eller demonstrerer en fiendtlig hensikt, men fordi de er lovlige mål, anses som offensiv bruk av makt. Dette er fordi det er egne styrker som tar initiativ til konfrontasjonen. Engasjementsregler som regulerer offensiv bruk av makt, kan variere fra å tillate angrep på alle personer i en definert gruppe, til å beskrive situasjoner som gjør at angrep er tillatt. For eksempel kan det være autorisert å angripe personer som tidligere har angrepet eller bistått i angrep på egne styrker; angripe militære installasjoner, bygninger og utstyr som utgjør et effektivt bidrag til militær aktivitet som truer egne styrker eller objekter; eller angripe personer som gir et effektivt bidrag til gjennomføringen av fiendtlige militære operasjoner mot egne styrker. Engasjementsregler kan også tillate

angrep på personer som truer en forhåndsdefinert gruppe personer eller objekter, på samme måte som for defensive engasjementsregler. Hva som legges i begrepet angrep, er nærmere beskrevet nedenfor i punkt 15.21, og i punkt 2.2.

Annen maktbruk

- 15.16 I tillegg til å regulere bruk av makt ved angrep vil engasjementsregler si noe om når det ellers kan brukes makt, og hvor mye. Dette vil som regel være påvirket av operasjonens mandat, ettersom det vil si noe om hva operasjonens hovedformål skal være. Eksempler på engasjementsregler i denne kategorien er regler om omdirigering og bording av kjøretøy eller fartøy, bruk av kjemikalier for opprørskontroll, og gjennomføring av informasjonsoperasjoner og elektronisk krigføring. Andre eksempler vil kunne være engasjementsregler som tillater bruk av makt for eksempel for å forhindre innblanding i gjennomføring av operasjonen, forhindre tap av eget utstyr, sikre bevegelsesfrihet, forsvare visse samarbeidspartnere, befri personer eller utstyr, eller stoppe inntrengning på visse områder. Hvilke personer eller områder det vil være snakk om, vil bli nærmere definert i engasjementsreglene eller vedlegg. Bruk av makt for å gjennomføre operasjonen vil være begrenset til ”minimum bruk av makt”. Hva dette betyr, er behandlet i punkt 15.18–20 nedenfor.

Minimum bruk av makt og angrep

- 15.17 Engasjementsregler vil ofte beskrive maktbruk med to begreper; minimum bruk av makt (minimum use of force) og angrep (attack). Disse begrepene har ulik betydning, som vil forklares nærmere her.

Minimum bruk av makt

- 15.18 Minimum bruk av makt betyr at man har tillatelse til å bruke makt opp til og inkludert dødelig makt dersom det er nødvendig og proporsjonalt for å gjennomføre oppdraget. Dette innebærer at en ikke bruker større makt dersom mindre makt, eller til og med en form for militær styrkedemonstrasjon, er tilstrekkelig. Dersom dødelig makt ikke skal være tillatt, vil dette måtte presiseres, for eksempel ved å si det autoriseres bruk av minimum use of force, not including deadly force.
- 15.19 Engasjementsregler som tillater minimum bruk av makt, vil i de fleste tilfeller være de reglene som autoriserer maktbruk ut over angrep på motparten. Dersom de benyttes i operasjoner hvor styrkene deltar i en væpnet konflikt, vil hva som er nødvendig og proporsjonal maktbruk kunne tolkes videre enn for eksempel i fredsbevarende operasjoner. Dette er fordi det generelt tillates større maktbruk i væpnet konflikt enn i fred.

- 15.20 "Minimum bruk av makt" er et begrep som benyttes i engasjementsregler for å sikre at maktbruk ikke går ut over hva militære og politiske hensyn tilsier. Hvis en person eller et objekt er vurdert til å være et lovlig mål, er det ingen folkerettslig forpliktelse til å bruke minst mulig makt for å bekjempe personen eller objektet.

Angrep

- 15.21 Engasjementsregler som autoriserer angrep mot visse personer eller grupper i visse situasjoner, anses som offensive engasjementsregler. Dersom angrep er autorisert, tillater dette maktbruk som ikke er begrenset av det som er nødvendig og proporsjonalt i forhold til trusselen. I stedet begrenses maktbruken av hva som er lovlig i henhold til krigens folkerett. For det første må målet for angrepet være et lovlig mål etter krigens folkerett (se kapittel 3 og 7). I tillegg betyr det at angrepet må kunne defineres som militært nødvendig, og den militære fordel angrepet vil gi, må stå i forhold til eventuelle uunngåelige sivile tap (proporsjonalitetsprinsippet). Det betyr likevel ikke at det kun er krigens folkerett som begrenser maktbruken; både militære og politiske føringer er spesielt viktig å respektere ved anvendelsen av offensive engasjementsregler.

Kommando og kontroll

- 15.22 Som nevnt innledningsvis er engasjementsregler et verktøy for politisk styring av militær innsats, og for militære sjefers kommando og kontroll. I tillegg til å styre når og hvordan makt kan brukes, vil de blant annet regulere hvilke områder styrkene kan operere i, og hva slags aktiviteter som er tillatt. Engasjementsreglene vil også kontrollere hvilket nivå som har tillatelse til å godkjenne ulike aktiviteter, slik at ikke alle engasjementsreglene ukritisk slippes ned på soldatnivå. Dette kan gjøres på flere måter. En operasjons styrkesjef vil kunne velge å delegerer myndigheten til å autorisere bruk av visse engasjementsregler nedover i organisasjonen i form av ordre. Dette forutsetter at den aktuelle engasjementsregelen ikke er holdt tilbake på et bestemt nivå i kommandokjeden. Slik delegasjon gis ofte til et konkret nivå, normalt avdelingsnivå, men det kan også være et visst gradsnivå. I delegasjonsordren kan det gis føring om at denne sjefen ikke kan delegerer videre, men er det ikke gitt en slik begrensnings i delegasjonen, kan myndigheten til å autorisere bruk av den aktuelle engasjementsregelen delegeres ytterligere. Engasjementsregler som er delegert, kan også trekkes tilbake, slik at autorisasjonsmyndigheten løftes til et høyere nivå.
- 15.23 Engasjementsregler kan holdes tilbake (retained) på styrkesjefens nivå, slik at det må sendes forespørsel om autorisasjon av bruk i hvert enkelt tilfelle eller for gjennomføring av en konkret operasjon. Ettersom det kan ta tid å få en

slik autorisasjon, er dette noe som må planlegges i forkant slik at de som skal ta avgjørelsen, allerede er informert om situasjonen og på den måten kan ta en raskere beslutning når det blir nødvendig. Et eksempel vil være der en avdeling planlegger en offensiv operasjon for å fjerne motstandere fra et område. Som en del av planleggingen av en slik operasjon må det kontrolleres om de nødvendige engasjementsreglene er tilgjengelige, og eventuelt be om å få autorisasjon til å bruke mer offensive engasjementsregler.

- 15.24 Et siste alternativ er å ha engasjementsregler som ikke er implementert, men som er godkjent på politisk nivå og klare til bruk dersom eventuelle situasjoner oppstår, såkalte sovende (dormant) engasjementsregler. Dette kan for eksempel være aktuelt for operasjoner hvor det er ansett som en risiko at konflikten eskalerer, og det derfor vil være behov for mer robuste engasjementsregler etter hvert. Disse kan da være klare, i påvente av at en kompetent myndighet avgjør at det er behov for dem.

Utvikling av engasjementsregler

- 15.25 Engasjementsreglene sier noe om hvordan en operasjon skal gjennomføres slik at det tas høyde for både politiske, juridiske og operative hensyn og begrensninger. Ettersom engasjementsregler både er tillatelser og begrensninger, vil engasjementsreglene påvirke hvordan operasjonen kan gjennomføres. Det er derfor viktig at det allerede tidlig i planleggingen av en operasjon og utviklingen av operasjonsplanen (OPLAN) tas en avgjørelse på hvilke engasjementsregler som en mener er avgjørende eller hensiktsmessige for å gjennomføre operasjonens oppdrag. Arbeidet med utvikling av engasjementsregler bør utføres av en tverrfaglig gruppe slik at flest mulig hensyn blir ivarettatt. Ettersom ulike nivå vil ha ulike behov og interesser som de ønsker å ivareta, er kontinuerlig informasjonsutveksling mellom de ulike nivåene viktig. Dette inkluderer politisk nivå, som til slutt skal godkjenne engasjementsreglene. I Norge er det Forsvarsdepartementet som autoriserer ROE, mens det i NATO er North Atlantic Council (NAC).
- 15.26 De engasjementsreglene som blir autorisert av politisk nivå, vil så bli implementert nedover i operasjonens organisasjon slik at de blir kjent på individnivå innenfor de avdelingene de er implementert for. Eventuelle endringer i engasjementsreglene vil bli implementert på samme måte. Ved behov for presiseringer av enkelte engasjementsregler, vil dette gis i form av en ROE Amplification / ROEAMPL etter den aktuelle regelen. Et eksempel på en slik presisering vil kunne være hvorvidt en engasjementsregel som autoriserer opprørskontroll, tillater bruk av tåregass. I løpet av en operasjon kan

det komme flere endringer i engasjementsreglene. En ROE Summary / ROESUM som gir en oversikt over de engasjementsreglene som er implementert, vil da være nyttig.

- 15.27 For at alle som skal gjennomføre aktiviteter i henhold til engasjementsreglene, skal være klar over hva de innebærer, skal lokale sjefer gjennomføre trening i bruken av dem. Dette kan for eksempel gjøres gjennom felles diskusjon av scenarier eller caser, eller gjennom krigsspill (war gaming).
- 15.28 Det er viktig at engasjementsregler gir militære sjefer den fleksibiliteten de trenger til å gjennomføre oppdrag, uten at reglene er videre enn operasjonens mandat, eller de politiske og juridiske rammene for operasjonen. Engasjementsreglene kan endres i løpet av operasjonen, men dette vil i flernasjonale operasjoner fort kunne ta mye tid ettersom det krever politisk enighet mellom deltakende stater.

Soldatkort

- 15.29 De fleste soldater vil ikke måtte forholde seg til et helt sett med engasjementsregler. I tillegg til å være omfattende og vanskelig tilgjengelig informasjon, ville det kunne innebære en økt risiko for at ulike personer tolker de ulike engasjementsreglene forskjellig. I stedet utvikles det soldatkort, som med vanlige ord formidler hva de engasjementsreglene som er mest aktuelle for avdelingen betyr, og hvilke politiske føringer det ligger på anvendelsen av disse reglene.

Stikkordsregister

- Administrasjon av okkuperte områder 251
Andre stridende 45, 46
Angrep 11, 28, 301
Angrep mot objekter 32
Angrep mot personer 31
Arkipelstater og arkipelagiske farvann 198
Art, plassering, formål eller bruk 139
Avgjort militær fordel 141
Avlyse eller utsette 39
Barn 78
Barnesoldater 63
Begrensning av syn eller hørsel 121
Beleiring 179
Beskyttede personer 68
Beskyttelse av egen sivilbefolkning 43
Beskyttelse av stridende 26
Beskyttelse, generelt 65
Beskyttelse, personer i konfliktparts makt 71
Beskyttelse, spesiell 66
Beskyttelse, tap av 68, 91, 93
Beskyttelse, virkninger av fiendtligheter 70
Beskyttelsesemblem 100
Beskyttelsesemblem, fjerning 101
Beskyttermakt 289
Bevæpning av sanitetspersonell 94
Biologiske og bakteriologiske våpen 165
Blindende laservåpen 164
Blokkade 208
Blokkade, luftoperasjoner 232
Brannvåpen 170
Brudd på krigens folkerett, konsekvenser 268
CS-gass 165, 174
Cyberangrep 190
Cyberangrep, distinksjon 192
Cyberangrep, geografiske og territoriale begrensninger 194
Cyberangrep, lovlige mål 193
Cyberoperasjoner 189
Demilitariserte soner 152
Demninger, diker og kjernekraftanlegg 150
Den internasjonale Røde Kors-komite (ICRC) 289
Deportering og tvangsforflytning av sivilbefolkning 186
Det åpne hav 198
Direkte deltakelse 52
Direkte ild 38
Disiplinære sanksjoner 272
Distinksjon 13, 112, 192
Dual use 34
Dynamiske angrep 40
Effektiv kontroll 249
Effektivt bidrag til militære aksjoner 140
Eksklusjonssoner 224
Ekspanderende håndvåpenprosjektiler 163
Eksploderende prosjektiler 172
Eksplorative krigsetterlatenskaper, plikter 173
Eldre og personer med funksjonsnedsettelse 80
Elverumsfullmakten 9
Emblem, kulturminne 147
Emblem, misbruk 183
Engasjementsregler 95
Engasjementsregler, fred v. væpnet konflikt 297
Engasjementsregler, utvikling 302
Eskalering av maktbruk 231, 239, 240
Faktisk uvitenhet 277
Fallskjermtropper 226
Familie 78
Fartøy innvilget fritt leide 207
Fartøy tilhørende motparten som er unntatt fra angrep 207
Fartøy, fiendtlig 213
Fiendtlig handling (hostile act) 298
Fiendtlig hensikt (hostile intent) 298
Fiendtligheter 12, 54
Fléchettegranater 175
Flyforbudssone (no fly zone) 224
Flykninger og internt fordrevne 80
FN og Sikkerhetsrådet 291
FN-mandat 7
FN-pakten 5
FN-styrker 63
Folkerett 5
Forbrytelser begått av andre, håndtering 285
Forbud mot bruk av makt 6
Forbud mot intervensjon 6
Forholdsregler ved angrep 27, 35
Forhåndsplanlagte angrep 40, 227
Forhåndsvarsling 39
Forventet militær fordel 35

- Fragmenteringsvåpen som ikke er synlige på røntgen 164
- Fredsstøttende operasjoner 21
- Fredsstøttende styrker 85
- Generell beskyttelse, objekter 143
- Generell krigsinnsats 142
- Gift 166
- Gisseltaking 187
- Gjennom søk av sivil eiendom 244
- Gjensidighet 267
- Grunnleggende prinsipper 12, 15
- Grunnlinjer 196
- Haglgevær 175
- Handelsfartøy 200
- Handelsfartøy, fiendtlige, kriterier for angrep 205
- Handelsfartøy, nøytrale, kriterier for angrep 206
- Handling til skade for motparten 68
- Handling til skade for motparten 91
- Hjelpersonell 84
- Hors de combat 66
- Hospitalskip 99, 207
- Humanitære hensyn 13
- Høyhastighetsvåpen 175
- Håndjern og liknende 121
- ICRC 289
- Ikke-forsvarte områder 152
- Ikke-internasjonalt væpnet konflikt 18, 19
- Indirekte ild 38
- Indirekte virkning av angrep 39
- Individuelt ansvar 271
- Indre farvann 196
- Internasjonalt væpnet konflikt 16
- Internasjonale streder og arkipelagiske skipsleder 203
- Interoperabilitet 21
- Journalister 82, 115
- Juridisk rådgivning 268
- Jurisdiksjon 274
- Jus ad bellum 5
- Jus in bello 5, 10
- Kampudyktige 66
- Kamouflasje 179
- Kjemikalier for opprørskontroll 165
- Kjemiske våpen 164
- Kjøretøyminer 166
- Klasseammunisjon 159
- Klassifisering av konflikt 15
- Kombattante 45
- Kommando og kontroll 301
- Konsekvenser av brudd på krigens folkerett 268
- Kontrabande 200
- Kontroll- og sikkerhetstiltak overfor sivilbefolkningen 237
- Kontrollposter 241
- Krig 11
- Krigens folkerett, anvendelse 16
- Krigens folkerett, introduksjon 10
- Krigføringsmetoder 177
- Krigføringsmetoder i luftoperasjoner 225
- Krigføringsmetoder i maritime operasjoner 208
- Krigføringsmetoder, forbudte 182
- Krigføringsmetoder, tillatte 177
- Krigsbytte 181
- Krigsfangeleir, beskyttelse av 153
- Krigsfangeleir, regler 124
- Krigsfanger, arbeid 126
- Krigsfanger, avhør 122
- Krigsfanger, behandling 119
- Krigsfanger, disiplin 126
- Krigsfanger, flukt og fluktforsøk 127
- Krigsfanger, forbrytelser mot 123
- Krigsfanger, generelt 109
- Krigsfanger, maktbruk 121
- Krigsfanger, repatriering/overføring 128
- Krigsfanger, tilfangetaking 116
- Krigsfanger, transport og evakuering 119
- Krigsfangestatus, avgjørelse 115
- Krigsfangestatus, generelt 110
- Krigsfangestatus, varighet 128
- Krigsfartøy 200
- Krigsforbrytelser 283
- Krigsforbrytelser etter norsk straffelov av 2005 292
- Krigskorrespondenter 82, 115
- Krigslist 178
- Krigsstøttende mål 142
- Kriminalitetsbekjempelse 247
- Kriminelle, frihetsberøvelse 137
- Kulturminner 144
- Kunnskap og utdanning 267
- Kvinner 78
- Leiesoldater 61, 113
- Levée en masse 50
- Lovlig mål (person) 45, 46
- Lovlig stridende 45, 46
- Lovlige krigshandlinger 279
- Lovlige mål, objekter 139
- Luftblokkade 232
- Luftfartøy innvilget fritt leide 234
- Luftfartøy, kategorier 221
- Luftoperasjoner, eskalering av maktbruk 231
- Luftoperasjoner, generelt 219
- Luftoperasjoner, lovlig mål 225
- Luftoperasjoner, metoder uten maktbruk 235
- Luftoperasjoner, målvalg og metoder 225

- Luftoperasjoner, overgivelse 233
Luftoperasjoner, spesielle utfordringer 227
Luftoperasjoner, søk- og redningstjeneste 236
Luftoperasjoner, våpen og metoder 230
Luftrom, kontroll 223
Luftterritoriet og operasjonsområder 219
Maktpyramide 239
Maritime eksklusjonssoner 209
Maritime operasjoner, generelt 195
Maritime operasjoner, kontroll med den umiddelbare nærhet 211
Maritime operasjoner, krigføringmetoder 208
Maritime operasjoner, målvalg 204
Maritime operasjoner, plikt til å yte bistand 212
Maritime soner 198
Medlemmer av de væpnede styrker 47, 111
Medlemmer av organisert motstandsbevegelse 49
Medlemmer av organiserte væpnede grupper 58
Menneskelige skjold 56
Menneskerettigheter 22
Militser og frivillige avdelinger 49
Militær nødvendighet 13
Militær Straffelov 283
Militære luftfartøy 221, 225
Militære operasjoner 12
Mindre dødelige våpen 174
Minefelle 169
Miner, kjøretøy 166
Miner, personell 161
Miner, sjø 168
Minimum bruk av makt 300
Misbruk av emblem, flagg og uniformer 183
Motstand mot okkupasjon 250, 255
Multi-purpose-ammunisjon, 12,7 mm 172
Målvalg i maritime operasjoner 204
Nasjonalt opplysningskontor 86, 266
Naturmiljøet 148
Norges maritime grenser 198
Notice to Airmen 223
Notice to Mariners 168
Nødrett 282
Nødverge 24
Nøytrale farvann 198
Nøytralitet 20
Nøytralitet og nøytrale farvann 201
Nådesbevisning og overgivelse 187
Objekter med generell beskyttelse 143
Objekter med spesiell beskyttelse 142
Objekter som er uunnværlige for sivilbefolkningen 148
Okkupasjon, administrasjon 251
Okkupasjon, arbeid og rekvisisjon av tjenester 261
Okkupasjon, avslutning 249
Okkupasjon, begynnelse 248
Okkupasjon, domstoler 253
Okkupasjon, generelt 248
Okkupasjon, humanitær assistanse 260
Okkupasjon, maktutøvelse overfor innbyggere 258
Okkupasjon, matvarer, legemidler og medisinske tjenester 259
Okkupasjon, motpartens eiendom 262
Okkupasjon, motstand 250, 255
Okkupasjon, nasjonalt opplysningskontor 266
Okkupasjon, offentlig eiendom 265
Okkupasjon, opprettholdelse av lov og orden 252
Okkupasjon, pleie og utdanning av barn 260
Okkupasjon, privat eiendom 262
Okkupasjon, religionsutøvelse 262
Okkupasjon, sivilbefolkningen 257
Okkupasjon, skatter og avgifter 257
Okkupasjon, straff 254
Oppbringelse 200
Oppbringelse av fiendtlige fartøy og last 216
Oppbringelse av nøytralt fartøy og last 218
Opprettholdelse av lov og orden 252
Opprørskontroll 243
Opptøyer og uroligheter 243
Ordre 280
Overflødig skade eller unødvendig lidelse 154
Overgivelse 68, 212, 233
Overordnede ansvar 269
Parlamentærer 84
Personellminer 161
Plakaten på veggen 9
Plikt til å følge ordre 271
Plyndring 186
Praktisk mulig 29
Presisjonsstyrte våpen 157, 231
Prise 200
Private kontraktører 62
Private sikkerhetsselskap 62
Proporsjonalitet 14, 33
Psykologiske operasjoner – PSYOPS 181
Ransaking 199
Ransakingsposisjoner 121
Rapportering av mulige krigsforbrytelser 104
Refs 272
Religiøse steder 144
Religiøst personell 78
Represalier 287
Restriksjonsområder (warning zones/prohibited areas) 223
 Rett til delta i fiendtligheter 46
Rettslig uvitenhet 277

Rules of engagement, ROE 295
 Sabotasje 180
 Sabotører 180
 Samtykke 9
 Sanitet, merking 100
 Sanitet, merking av installasjoner 103
 Sanitet, merking av kjøretøy 103
 Sanitet, merking av personell 102
 Sanitet, merking av sanitetsluftfartøy 103
 Sanitetsavdeling 95
 Sanitetsluftfartøy 97
 Sanitetspersonel 78, 89
 Sanitetspersonell, beskyttelse 88
 Sanitetspersonell, bevæpning 94
 Sanitetspersonell, bruk av makt 94
 Sanitetstransport 96
 Savnede og døde 76
 Selvforsvar (for person, nødverge) 24, 280
 Selvforsvar for stater 8
 Sikkerhetsinternering, behandling og fasiliteter 131
 Sikkerhetsinternering, generelt 129
 Sikkerhetsinternering, opphør 136
 Sikkerhetsinternering, overføring 136
 Sikkerhetsinternering, prøving av grunnlag 134
 Sikkerhetsinternering, vilkår 130
 Sivil skipstrafikk, tiltak 213
 Sivile luftfartøy 221, 226
 Sivile luftfartøy og passasjerfly, beskyttelse 233
 Sivile som deltar direkte i fiendtlighete 51
 Sivile som følger de væpnede styrker 82
 Sivile tap 34, 36
 Sivile, beskyttelse 69
 Sivile, definisjon 69
 Sivilforsvarspersonell 82
 Sjefens ansvar, se overordnedes ansvar 269
 Sjøminer 168
 Sjøterritoriet 196
 Skipbrudne, skadde og syke personer 212
 Skjerming av lovlige mål 184
 Snikmord eller attentat 187
 Soldatkort 303
 Spesiell beskyttelse, objekter 142, 143
 Spesiell beskyttelse, personer 75
 Spionasje og informasjonsinnhenting 188
 Spioner60, 114
 Spontan motstand 50
 Staters erstatningsplikt for brudd på krigens folkerett 288
 Statlig ansvar 272
 Statlige luftfartøy 222
 Statsfartøy 200
 Straff, medvirkning og forsøk 278
 Straff, overtredelse av straffebud 275
 Straff, subjektiv skyld 276
 Straff, tilregnelighet 278
 Straffansvar for norske styrker etter norsk rett 274
 Straffbarhetsvilkår 275
 Straffefølgning av utlendinger for handlinger i utlandet 275
 Strafferett 273
 Straffrihetsgrunner 278
 Stridende 45
 Støttefartøy 201
 Svik 182
 Syke, sårede og skipbrudne 75
 Symboler på beskyttelse 84
 Sårede, syke, skipbrudne og døde 104
 Taktikker, teknikker og prosedyrer (TTP) 240
 Territorialfarvann 196
 Terror overfor sivilbefolkningen 187
 Tilstøtende sone 197
 Transitgjennomfart 198
 Tvil 29, 63, 143
 UAV (unmanned aerial vehicle) 228
 Uavhengig granskning av fakta 290
 Uavhengig tilsyn/inspeksjon 288
 Uniform 48, 112
 Uskyldig gjennomfart 199
 Utarmet uran 175
 Utenlandske personer 81
 Utsulting av sivilbefolkning 186
 Valg av våpen og metode 37
 Veterinærer 90
 Vilkår for straff 275
 Vilkårlige angrep 32
 Vilkårlighet, forbud mot 156
 Virksomhet til skade for motparten 91
 Visitasjon 199
 Visitasjon av person 246
 Visitasjon og ransaking av handelsfartøy 213
 Visitasjon og ransaking av handelsfartøy, prosedyrer 215
 Visitasjon og ransaking av nøytrale handelsfartøy, unntak 214
 Væpnet konflikt 11
 Våpen med begrenset bruksområde 166
 Våpen, definisjon 155
 Våpen, folkerettslig vurdering 158
 Våpen, forbudte 159
 Våpen, krav om å bære åpent 48
 Våpen, omdiskuterte, men ikke forbudte 175
 Økonomisk sone 197

Innspill og kommentarer kan sendes til:
milmanual@fhs.mil.no